

Daiva PETRĖNAITĖ

DAKTARO DISERTACIJA

TEISĖS Į LYTINĮ IDENTITETĄ
PRIPAŽINIMO PERSPEKTYVOS IR
LYTIES KEITIMO TEISINIO REGULIAVIMO
PROBLEMATIKA

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (S 001)
VILNIUS, 2021

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Daiva Petrėnaitė

**TEISĖS Į LYTINIŲ IDENTITETĄ PRIPAŽINIMO
PERSPEKTYVOS IR LYTIES KEITIMO TEISINIO
REGULIAVIMO PROBLEMATIKA**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Vilnius, 2021

Daktaro disertacija rengta 2015-2021 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui su Vytauto Didžiojo universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 „Dėl doktorantūros teisės suteikimo“ suteiktą doktorantūros teisę.

Moksliniai vadovai:

prof. dr. Toma Birmontienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2019–2021 m.;

prof. dr. Jonas Juškevičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2018–2019 m.;

doc. dr. Agnė Širinskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2015–2018 m.

TURINYS

SUTRUMPINIMAI.....	5
ĮVADAS.....	7
1. LYTINIO IDENTITETO SAMPRATA.....	21
1.1. Seksualinės mažumos skirtingose istorinėse kultūrose: transseksualumo išraiškų įvairovė.....	21
1.2. Sąvokų „sex“ ir „gender“ reikšmių problematika	24
1.3. Lytinio identiteto sąvokos atsiradimas ir raida.....	31
1.4. Lytinis identitetas kaip asmens identiteto dalis	34
1.5. Teisė į lytinį identitetą pagrindinių teisės filosofijos doktrinų kontekste.....	38
1.6. Lytinis identitetas kaip teisės į asmens orumą dalis.....	45
1.7. Lytinis identitetas kaip asmens privataus gyvenimo dalis.....	53
2. TEISĖ KEISTI LYTĮ, KAIP VIENA IŠ LYTINIO IDENTITETO REALIZAVIMO FORMŲ	59
2.1. Lyties keitimo pripažinimo raida istorinėje ir teisinėje perspektyvoje.....	59
2.2. Lyties keitimo pripažinimo raida Jungtinės Karalystės teisės tradicijoje	63
2.3. Teisė keisti lytį medicinoje	66
2.3.1. Lyties keitimo problematika bioetiniu požiūriu	69
2.3.2. Lyties keitimas ir sportas	75
3. LYTINIO IDENTITETO PRIPAŽINIMAS TARPTAUTINĖJE IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖJE BEI TEISMŲ PRKTIKOJE	79
3.1. Lytinio identiteto apsauga tarptautiniuose dokumentuose ir ES teisės aktuose	79
3.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai įgyvendinant transseksualų teises	87
3.3. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, sprendžiant su lyties keitimu susijusias teises problemas, analizė.....	90
3.3.1. Transseksualų teisių Jungtinėje Karalystėje raida Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose	90
3.3.2. Teisės į lytinį identitetą įgyvendinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų praktikoje	96
4. LYTINIO IDENTITETO PRIPAŽINIMO IR LYTIES KEITIMO PROBLEMATIKA LIETUVOS TEISĖJE.....	109
4.1. Lyties keitimo bei teisinio identiteto sampratos įtvirtinimo problematika Lietuvos teisės aktuose	109
4.2. Lietuvos teismų praktikos, sprendžiant naujos lyties pripažinimo teises problemas, analizė	121

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	136
LITERATŪROS SĄRAŠAS	142
SANTRAUKA	171
SUMMARY	195

SUTRUMPINIMAI

Europos Sąjunga – **ES**

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas – **ESTT**

Europos Žmogaus Teisių Teismas – **EŽTT**

Jungtinė Karalystė – **JK**

Jungtinės Amerikos Valstijos – **JAV**

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas – **CK**

Lesbietės, gėjai, biseksualai ir transseksualai – **LGBT**

Lesbietės, gėjai, biseksualai, transseksualai, interseksualai (tarplyčiai) – **LGBTI**

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas – **LVAT**

ĮVADAS

Temos aktualumas ir naujumas. Šiuolaikiniame pasaulyje žmonės jaučiasi laisvi kaip niekada. Tam daro įtaką ne tik modernios technologijos, mokslo laimėjimai, bet ir turtas, nes „su turtu ateina laisvė, nepriklausomybė bei mobilumas“¹. Turtas suteikia ne tik daugiau laisvės, bet tuo pačiu atveria didesnes galimybes ginti savo teises. Pasak R. A. Posner, „žmonės stipriau gina savo teises, dėl to atsiranda daugiau ginčų, kurie vos nužymėtame kelyje veda į didesnę neapibrėžtumą“². Neapibrėžtumo klausimus ir aktualias problemas kelia tokios teisės, kaip teisė pakeisti lytį, lytinio identiteto laisvė, kurios modernios visuomenės sąlygomis, vaduojantis iš patriarchalinės šeimos tradicijų, vertinamos nevienareikšmiškai, todėl vis dar yra ignoruojamos ar nedrįstama apie jas viešai kalbėti ne tik Lietuvoje. Pasak R. A. Posner, „smunkant autoritetams (R. A. Posner turi mintyje valdžios formų silpnėjimą – aut. pastaba) bei kylant nepriklausomam mąstymui, visuomenė tampa ir moraliai heterogeniška, kad net toje pačioje politinėje bendruomenėje individai gali būti įgiję nebendramates moralines pažiūras <...> Toks susipriešinimas pasikartoja įvairiuose teisiniuose kontekstuose, įskaitant asmeninės, ekonominės, religinės ir seksualinės laisvės klausimus“³.

Transseksualumas nėra išimtis. Jis susijęs su asmens teise į lytinį identitetą. Todėl tokiu pagrindu atsiranda teisinio reguliavimo poreikis. Juo labiau, jei lyties keitimo teisė yra įtvirtinta įstatymu, vadinasi ji turi būti ginama. Todėl šiame darbe gali būti iškeliami tokio pobūdžio klausimai: Kas yra lytinis identitetas ir ar svarbus lytinio identiteto laisvės pripažinimas visuomenėje, o kartu ir teisėje? Kiek tai lemia asmens, pakeitusio lytį, teisių įgyvendinimo problemų sprendimą? Kodėl transseksualumas, kaip asmens lytinio identiteto dalis, medicinoje pripažįstamas kaip lyties tapatumo sutrikimas? Ar nėra pažeidžiamas transseksualių asmenų orumas, vertinant juos kaip psichinį sutrikimą turinčius asmenis?

Pripažįstama, kad transseksualai, kaip tam tikra socialinės atskirties grupė, visuomenei mažiau žinoma ir dar mažiau toleruojama nei homoseksualai. Apie transseksualių asmenų skaičių oficialios statistikos nėra, o 2011–2017 m. pateikiamoje informacijoje⁴ nurodoma, kad Lietuvoje yra nuo 50⁵ iki 200 transseksualių asmenų.

¹ Richard Allen Posner, *Jurisprudencijos problemos* (Vilnius: Eugrimas, 2004), 114.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ Pvz., žr. Mindaugas Jackevičius, „Lietuvoje gali būti 50-200 transseksualų“, *Delfi*, 2016 m. liepos 2 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvoje-gali-buti-50-200-transseksualu.d?id=46028685>; Saloméja Fernandez Montojo, „Transseksualumas: tarp stigmatos ir normos“, *Bernardinai*, 2017 m. rugsėjo 6 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-09-06-transseksualumas-tarp-stigmatos-ir-normos/163471>; Jevgenijus Bardauskas, Joana Lapėnienė, „Lyties keitimas Lietuvoje: ministras nežino nuo ko pradėti“, LRT televizijos laida „Savaitė“, *LRT.lt*, 2017 m. balandžio 23 d., <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lyties-keitimas-lietuvoje-ministras-nezino-nuo-ko-pradeti-808489>.

⁵ Pvz., Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2011 m. kovo 16 d. išvadoje dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui Nr. XIP-2988 teigiama, kad neoficialiais duomenimis Lietuvoje yra apie 50 lyties keitimu suinteresuotų žmonių, žiūrėta 2017 m. kovo 13 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.394328?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=7f61e87b-ca6a-47ed-bfdb-bd1a0e4a4ade>.

Atsižvelgiant į tai, kad tokie asmenys patiria diskriminaciją bei įvairias homofobijos⁶ išraiškas, jų gali būti ir daugiau, nes jie dažniausiai nedrįsta apie tai kalbėti viešai. Tokie asmenys ne tik išgyvena socialinę atskirtį, bet ir jų saviraiškos teisė nėra tinkamai ginama. „Žmonės, kurie turi slėpti savo tapatybes, gyvena priespaudos sąlygomis <...> Lesbietės, gėjai, biseksualūs ir transseksualūs žmonės sudaro mažumą, kuri yra nematoma, nutylima, stereotipizuojama, diskriminuojama. Heteronormatyvi visuomenė turi griežtas heteroseksualumo normas ir nelabai nori pripažinti kitokius kūnus, kitokius seksualumus ir kitokias tapatybes“⁷. Jų egzistavimas vis dar suvokiamas kaip prieštaraujantis natūraliai tvarkai. Jie patiria ne tik psichologines, bet ir fizines patyčias⁸, kartais besibaigiančias mirtimi. Pvz., yra valstybių, kur už transseksualumą baudžiama mirtimi⁹. Pasak Judit Takacs, „socialinė atskirtis ir marginalizacija yra klaidinga bei žalinga socialinė veikla ne tik dėl to, kad ji griau-na demokratinėse bendruomenėse numanomus lygių galimybių ir politinės lygybės pažadus, bet ir dėl to, kad didesnis šiuo metu menkai reprezentuojamų visuomenės grupių įtraukimas bei poveikis joms gali padėti visuomenei, susidūrusiai su struktūrine socialine nelygybe, surasti kokias nors priemones ją ištaisyti“¹⁰. Kita vertus, savo tikrosios tapatybės suvokimas ir galimybė ją išreikšti turi būti suprantama kaip visuotinė gėrybė. D. Malinowski teigimu, „savo lyties priskyrimas transseksualams yra asmeninė gėrybė, <...> objektyvumo požiūriu tai turi būti ne išimtinė, bet standartinė teisė“¹¹.

⁶ Pvz., ES pagrindinių teisių agentūros analizėje (Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data, 2014, 55 p.) nurodyta, pagal respondentų apklausą, kad Lietuvoje vyrauja didžiausias neapykantos ir motyvuoto smurto procentas (19%), žiūrėta 2019 m. vasario 4 d., https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

⁷ Arnas Zdanevičius, „Įvadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heteronormatyvumas ir homofobija“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 12. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁸ Žr. Judit Takacs, „Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 39-56, http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁹ Žr. Michael O’Flaherty, John Fisher, „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles“, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008): 207-248. Published by Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngn009>, žiūrėta 2016 m. liepos 10 d., http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf; Žr. Uppalapati, Avani; Gilfoil, Charly; Foote, Kelsee; Randall, Paige; Kim, Sang Ah, „International Regulation of Sexual Orientation, Gender Identity, and Sexual Anatomy“, *Georgetown Journal of Gender and the Law* 18, 3 (2017): 635-710 (651).

¹⁰ Judit Takacs, „Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 40. Pastaba: autorė cituoja Young, Iris Marion, *Inclusion and Democracy* (Oxford: Oxford University Press; 2000).

¹¹ Dawid Malinowski, „Transseksualizm – aspekty administracyjnoprawne“, *Rocznik Samorządowy* (ISSN: 2300-2662) 5 (2016):189-199 (191), žiūrėta 2018 m. balandžio 9 d., <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/10293/Malinowski%20D.%2c%20Transseksualizm%20%E2%80%93%20aspekty%20administracyjnoprawne%2c%20Rocznik%20Samorz%20dowy%202016%2c%20nr%205.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

Tyrimai¹² rodo, kad transseksualai mažiau toleruojami¹³ nei gėjai ar lesbietės. Ypač didelę diskriminaciją jie jaučia įsidarbinimo¹⁴ ir sveikatos paslaugų srityje¹⁵, mokymo įstaigose¹⁶. Pavyzdžiui, 2013 m. tyrimas rodo, kad Lietuva pirmauja (61 %) tarp transseksualių respondentų, kurie šalyje patyrė diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ir tai viršija ES valstybių vidurkį, kuris yra 47 %¹⁷. Lietuvoje transseksualių patiriama diskriminacija didžiausia tarp kitų seksualinių mažumų įsidarbinimo srityje bei darbe (30 %) ir taip pat viršija ES vidurkį, kuris yra 20 %. Transseksualai iš visų seksualinių mažumų taip pat dažniausiai patiria smurtą¹⁸. Tyrime taip pat akcentuojama, kad „ES teisė turėtų pašalinti diskriminaciją dėl lyties identiteto, ypač Lyčių lygybės direktyvos atžvilgiu“¹⁹. Skirtingas transseksualių teisių reguliavimas valstybėse²⁰ parodo šios problemos sudėtingumą. Pažymėtina ir tai, kad transseksualai ir kiti lytinių mažumų atstovai, siekdami išvengti smurto ir diskriminacijos, ieško saugesnių, žmogaus teises šiuo aspektu užtikrinančių valstybių prieglobsčio²¹ (vienas iš tokių pavyzdžių galėtų būti Kanada²²). Naujaisiu 2019 m. Lietuvos lygių galimybių kontrolieriaus įstaiigos tyrime²³ visuomenės požiūris į transseksualus pamažu keičiasi ir siejamas daugiau su transseksualių asmenų padėties nežinojimu Lietuvoje. Pvz., dauguma Lietuvos

¹² „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014, 25, žiūrėta 2017 m. sausio 18 d., https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

¹³ Pasak S. Arlauskos, tolerancija suprantama „kaip draudimas diskriminuoti žmogų dėl priklausymo kuriai socialinei grupei, dėl prigimties, negalios, ar kitų asmenų išskirtinumo požymių“. Žr. Saulius Arlauskas, Šiuolaikinės teisės filosofija: monografija (Vilnius: Charibdė, 2011), 65.

¹⁴ „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, *op.cit.*, 9; 21; 27-32.

¹⁵ Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey 2013“, žiūrėta 2016 m. liepos 17 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf

¹⁶ „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014, *op.cit.*, 34-41.

¹⁷ Žr. *Ibid.*

¹⁸ Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey“ 2013, žiūrėta 2016 rugpjūčio 10 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Transgender Europe, „Trans Rights Europe & Central Asia Map 2020“, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 2 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2020/05/MapA_TGEU2020-ENG.png.

²¹ Žr. plačiau Nicole laViolette, „UNHCR Guidance Note on Refugee Claims Relating to Sexual Orientation and Gender Identity: a Critical Commentary“, *International Journal of Refugee Law* 22, 2 (1 July 2010): 173–208, <https://academic.oup.com/ijrl/article/22/2/173/1573350?searchresult=1>.

²² Pvz., Kanada tapo pirmąja valstybe, kuri turi teisę priimti pabėgėlius dėl jų persekiojimo dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto. Žr. Sarilee Kahn Edward j Alessi, „Coming Out Under the Gun: Exploring the Psychological Dimensions of Seeking Refugee Status for LGBT Claimants in Canada“, *Journal of Refugee Studies* 31, 1 (1 March 2018): 22–41, [²³ Žr. plačiau „Transgender people in Lithuania still live in „the grey area“, žiūrėta 2019 m. liepos 5 d., <https://www.lygybe.lt/en/news/transgender-people-in-lithuania-still-live-in-the-grey-area/1124>.](https://watermark.silverchair.com/fex019.pdf?token=AQECAHI208BE490oan9khhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485SgAAAc0wggHJBGkqhkI9Gw0BBwaggG6MIIBtglBADCCAa8GCSqGSIB3DQEHAATaEbgIghkgBZQMEAS-4wEQQMbyl-rED08hnI9yQFAgEQqIIBgBI7csh-8hNqPusRZULk4zkvDMHxJPjW17qhdSvb3F6IteusM7d-Wk2oRdJXCkGXPxzPm7TQnxANNh0Nt14K2S8msQRZaApvDxWNBSS_rligC9ZSfOouUBYnq05CLxelJKLZ44ZQdhIVfPKDjF55Hu3e_2HpDiKu-pUJGZLNYLGFeq6hp8qXA8fjLyx9RQFdw2nscYTXWBtXUgfEqJntHAERmTijapli3JdO9wB945afxkWUvoHkD8xnD18UhzARUFBG2HrVZ52VbeMFLK-dEpYUZWIHfB08KLzaMvtXgKT-0GHGJJDuw13v4tEJhV4Svm2EjJC3awAupq0Mtgogf5YX8OZLLhJGWlGLOdywwkNfPdqkXhVkfZwI08WHq-fReK8JDPt1cYzj90ZOZDaQeqBzYl3KJzjYt447IpNuv8DvHilAIXG56sLlSd-uZovNifePH1Gm2MUyC3n7Eu3pm-j4icNOch843AqfiPqjCMZL1VQzn3sU52mQruPrDQ9dA.</p></div><div data-bbox=)

respondentų nežino, ar Lietuvos įstatymai numato pakankamą teisinę transseksualių asmenų apsaugą dėl diskriminacijos, 36,2 % mano, jog situacija yra tinkama ir reikėtų translyčių asmenų teisėmis rūpintis tiek, kiek yra rūpinamasi dabar²⁴.

Nesant tinkamo lyties keitimo teisinio reguliavimo Lietuvoje atsiranda poreikis analizuoti problemas, su kuriomis susiduria transseksualūs asmenys. Pasigendama išsamių mokslinių tyrimų teisės keisti lytį atžvilgiu Lietuvoje. Lytinio identiteto samprata yra mažai analizuota, pasižyminti skirtinga mokslininkų interpretacija, todėl reikalauja išsamos mokslinės analizės.

Tyrimo problemos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos²⁵ 18 str. teigiama, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“, ir tai yra pamatinė konstitucinė vertybė. Teisė keisti lytį nustatyta Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK)²⁶ daugiau nei penkiolika metų (nuo 2003 m. liepos 1 d.), tačiau jos įgyvendinimo sąlygas įteisinti vėluojama ar net vengiama. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas tai, jog LR Konstitucija netoleruoja tokios situacijos, kai teisėkūros subjektai vengia ar delsia priimti atitinkamus teisės aktus, kuriais būtų atitinkamai pakoreguotas teisinis reguliavimas ir kuris Konstitucinio Teismo nutarimu buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai ir aukštesnės galios teisės aktams, yra nurodęs: „Jeigu yra kokia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė. Tokia teisinė situacija, kai kuri nors asmens teisė ar laisvė negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka, nors pats tas asmuo mano, kad ši teisė ar laisvė yra pažeista, pagal Konstituciją yra neįmanoma, Konstitucija jos netoleruoja“²⁷.

Todėl kyla klausimas, kodėl pirmiausiai įstatymiškai nustatome tam tikras teises, tačiau nesugebame arba vengiame tinkamai ir veiksmingai sukurti efektyvaus jų gynybės ir įgyvendinimo mechanizmo? Ar tai lemia, kad ši teisė nesulaukia visuomenės pritarimo? Gal moderniosios visuomenės poreikiai žengia vienu žingsniu į priekį, aplenkdami teisės sistemos veiksmingumą? Abejotina, kad žmogaus teisių įgyvendinimas turi priklausyti nuo politikų požiūrio, nuomonės, vengiant prisiimti atsakomybę.

Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijos, Europos Žmogaus Teisių Teismas, Europos Sąjungos (toliau – ES) teisiniai dokumentai ragina valstybes nares pripažinti

²⁴ Žr. „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, 48, žiūrėta 2020 m. kovo 12 d., https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.

²⁵ *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014.

²⁶ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262 (2002).

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-08-08 sprendimas „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo nr. 689 „Dėl teisėtarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktą neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsniui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“, *Valstybės žinios*, 2006-08-12, Nr. 88-3475, atitaisymas – 2006.12.16, Nr. 137, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 15 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta216/content>.

transseksualių asmenų teises, tačiau vis dar yra valstybių, kurios tokius raginimus ignoruoja ir vilkina. Tai leidžia iškelti ir analizuoti ES, tarptautinės bei nacionalinių teisinių sistemų sąveikos problemas.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 21 str. 1 dalyje nurodyta, kad „draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turčinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos“²⁸. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 26 str. pabrėžiama: „Visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Šiuo atžvilgiu įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti visiems vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turčinės padėties, gimimo ar kokio nors kito požymio pagrindu“²⁹. Taigi šios nuostatos nurodo draudimą diskriminuoti bet kokio skirtumo, taip pat ir lytinio identiteto, pagrindu.

Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras taip pat yra pabrėžęs, kad „žmogaus teisių padėtis transseksualių asmenų atžvilgiu jau seniai yra ignoruojama ir apleista, nors jų problemos yra rimtos ir dažnai būdingos vien tik šiai grupei. Transseksualai patiria didelę diskriminaciją, netoleranciją ir vienakryptį smurtą. Jų pagrindinės žmogaus teisės yra pažeistos, įskaitant teisę į gyvybę, teisę į fizinę neliečiamybę ir teisę į sveikatos priežiūrą“³⁰. Europos Sąjungos pagrindinių laisvių agentūra taip pat yra akcentavusi, kad „ES kovos su diskriminavimu teisės aktuose turėtų būti aiškiai uždraustas diskriminavimas dėl lyties tapatybės. Taip turėtų būti apsaugoti visi asmenys, kurių reiškiamą lyties tapatybę skiriasi nuo gimimo lyties, pvz., persirengėliai kitos lyties drabužiais ar transvestitai, o ne tik tie, kuriems atlikta arba atliekama operacija“³¹. Jungtinių Tautų žmogaus teisių komitetas vienoje iš savo išvadų (2012) Lietuvai yra pažymėjęs, kad „valstybė turėtų imtis visų būtinų priemonių užtikrinti, kad jos teisės aktai būtų aiškinami ir taikomi nediskriminuojant asmenų dėl jų seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės. Valstybė turėtų įgyvendinti plataus informuotumo didinimo kampanijas, taip pat teisėsaugos pareigūnų mokymus, nukreiptus prieš neigiamą LGBT nusistatymą. Reikėtų apsvarstyti galimybę priimti tikslinį nacionalinį veiksmų planą šiuo klausimu“³². Galiausiai Komitetas priminė ir apie valstybės pareigą užtikrinti visas tokių asmenų teises, įskaitant teisę į saviraiškos ir susirinkimų laisvę. Pvz., Europos

²⁸ „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)“, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 11 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>.

²⁹ „Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

³⁰ Issue Paper by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, 2009, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 10 d., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.

³¹ „Translyčiams žmonėms kylanti problema“, 2009, žiūrėta 2015 m. liepos 12 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1228-Factsheet-homophobia-transgender_LT.pdf.

³² Human Rights Committee, “Concluding observations adopted by the Human Rights”, Committee at its 105th session, 9-27 July 2012, Lithuania, žiūrėta 2015 m. liepos 18 d., https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Microsoft%20Word%20-%20CCPR.C.LTU.CO.3_AV.pdf arba http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/LTU/CO/3&Lang=En.

Parlamentas pareikalavo į 2016–2020 m. lyčių lygybės strategiją įtraukti ir lesbiečių, gėjų, biseksualų bei transseksualų (toliau – LGBTI) teises. 2019 m. vasario 14 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl LGBTI³³ veiksmų sąrašo ateičiai (2019–2024 m.)³⁴ Europos Komisija yra raginama imtis veiksmų, siekiant užtikrinti ir skatinti LGBTI asmenų lygybę.

Tarptautinėje ligų klasifikacijoje³⁵ transseksualumas priskiriamas prie lyties tapatumo sutrikimų ir įvardijamas kaip „noras gyventi kaip priešingos lyties asmuo ir būti juo laikomam, paprastai lydymas diskomforto dėl savo anatomicinės lyties ar jos netinkamumo jausmo, ir noras būti gydomam(-ai) hormonais bei chirurgiškai, kad kūnas kiek galima labiau atitiktų pasirinktą lytį“. Pažymėtina, kad 2022 m. įsigaliosiančioje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK-11), pasak Lietuvos psichologų sąjungos, nebus lyties tapatumo sutrikimo diagnozės, čia minimas tik paauglių ir suaugusiųjų lyties neatitikimas (*HA60 Gender incongruence in adolescents and adults*) ir lyties neatitikimas vaikystėje (*QIA6I Gender incongruence in childhood*)³⁶.

Problemos egzistuoja ne tik Lietuvoje, bet ir kitose valstybėse. Teisinio lyties keitimo pripažinimo nėra Šiaurės Makedonijoje, Albanijoje, Andoroje, Monake, Lichtenšteine, Kipre, San Marine, Kosove³⁷. Pavyzdžiui, teisinėje ataskaitoje apie situaciją Monake seksualinių mažumų atžvilgiu pabrėžiama, kad „nėra teisės aktų, susijusių su transseksualų teisėmis. Galimybė keisti vardą atsiranda tik tuomet, jei tai patvirtina pirmosios instancijos teismas. Nėra tinkamų teisės aktų, keičiant lytį ar ją žymint oficialiuose dokumentuose, taip pat nėra ir praktikos“³⁸. Pažymėtinas Latvijos, kur priimtų teisės aktų, palankių transseksualams, patirtis rodo, kad tai gerokai sumažino homofobinių apraiškų skaičių, pavyzdys³⁹.

Kiti šios problemos aspektai atsiskleidžia pakeitus lytį. Kyla daug neiškumų ir klausimų dėl civilinės būklės teisės aktų registravimo, teisės į pensiją, medicininių pas-

³³ Greta lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų yra įtraukiami ir “intersex“, t.y. tarplyčiai asmenys.

³⁴ Žr. „European Parliament resolution of 14 February 2019 on the future of the LGBTI List of Actions (2019-2024) (2019/2573(RSP))“, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0129_EN.html?redirect.

³⁵ TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas, žiūrėta 2015 m. liepos 15 d., <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.html>.

³⁶ Žr., „Lietuvos psichologų sąjungos pozicija dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengto asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto“, 2018 m. kovo 20 d., http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/2018_IR018%20Lietuvos%20psicholog%C5%B3%20s%C4%85jungos%20pozicija%20d%C4%97%20Lietuvos%20Respublikos%20Teisingumo%20ministerijos%20parengto%20Asmens%20lytin%C4%97s%20tapatyb%C4%97s%20pria%C5%BEinimo%20C4%AFstatymo%20projekto.PDF.

³⁷ Žr. „Trans Rights Europe Index 2019“, žiūrėta 2020 m. kovo 15 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf.

³⁸ „Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity“, Legal Report: Monaco, žiūrėta 2015 m. liepos 5 d., http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/MonacoLegal_E.pdf.

³⁹ Kaip rodo tyrimas, pateikiamas A. Putninos straipsnyje „Seksualumas, vyriškumas ir homofobija Latvijoje“, 2007 m. Latvija buvo laikoma itin homofobiška valstybe. Žr. Arnas Zdanavičius et al., *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007) 141–153. Tačiau, kaip rodo 2013 m. atliktas tyrimas, Latvijos padėtis gerokai pasikeitė, t.y. tik vienu procentu (48%) viršija ES vidurkį dėl seksualinių mažumų patiriamos diskriminacijos. Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey“, 2013, žiūrėta 2015 m. liepos 10 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eg-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.

laugų teikimo, santuokos klausimų, įkalinimo, sporto varžybų, motinystės ar tėvystės pripažinimo, šaukimo į privalomąją krašto tarnybą, asmens duomenų apsaugos ir kt. Į kai kuriuos iš šių klausimų galima atsakyti remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) priimtais sprendimais.

Todėl tikėtina, kad šiame darbe atliktas tyrimas padės atkreipti įstatymų leidėjų dėmesį ne tik į įstatymų, susijusių su teisės pakeisti lytį įgyvendinimu Lietuvoje vilkinimo problemas, bet ir numatant teisės aktų tobulinimo perspektyvas dėl lytinio identiteto pripažinimo, tolerancijos didinimą šviečiant visuomenę, keičiant homofobinį jos požiūrį, siekiant suvokti problemas, kurias patiria lytinės mažumos, bei skatinant ginti jų teises.

Apibendrinant išskirtinos **pagrindinės tyrimo problemos**: teisės į lytinį identitetą pripažinimo problema (kaip lytinis identitetas pripažįstamas Lietuvoje, ES ir kai kuriose kitose šalyse ir kokios jos įgyvendinimo perspektyvos); lyties keitimo ir su tuo susijusios naujos tapatybės pripažinimo bei teisių įgyvendinimo teisinio reglamentavimo spragos ir praktinės problemos.

Tyrimo objektas – transseksualių asmenų teisė į lytinį identitetą ir lyties keitimo bei naujos tapatybės pripažinimo teisinis reguliavimas.

Darbo tikslas – atskleisti transseksualių asmenų teisę į lytinį identitetą bei išanalizuoti lyties keitimo ir naujos tapatybės pripažinimo teisinio reguliavimo problemas.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti ir apibrėžti lytinio identiteto sampratą.
2. Atskleisti teisės keisti lytį, kaip lytinio identiteto realizavimo formas, turinį.
3. Atlikti naujos tapatybės pripažinimo bei transseksualių teisių įgyvendinimo teisinio reguliavimo teorinių ir praktinių problemų tarptautinėje, Europos Sąjungos, Lietuvos teisėje bei teismų praktikoje analizę.

Ginamieji teiginiai:

- Lytinis identitetas yra asmens orumo ir privataus gyvenimo dalis.
- Transseksualių asmenų teisės į lytinį identitetą realizavimo teisinio reguliavimo trūkumas Lietuvoje suponuoja teismų formuluojamos praktikos nenuoseklumą.
- Lyties keitimas asmens dokumentuose turi būti siejamas ne tik su fizine intervencija į žmogaus kūną, bet ir psichologiniu savęs tapatinimu su socialine lytimi.

Pagrindinės sąvokos. Transseksualumas⁴⁰ – neatitikimas tarp psichinės ir biologinės žmogaus lyties; noras būti kitos lyties žmogumi⁴¹. Pagal TLK-10-AM sisteminį ligų sąrašą transseksualumas yra priskiriamas prie lyties tapatumo sutrikimų (F64): „Tai noras gyventi kaip priešingos lyties asmuo ir būti juo laikomam, paprastai lydymas diskomforto dėl savo anatominės lyties ar jos netinkamumo jausmo, ir noras būti gydomam (-ai) hormonais bei chirurgiškai, kad kūnas kiek galima labiau atitiktų pasirinktą lytį“⁴².

⁴⁰ Pažymėtina, kad kai kur yra naudojama ir sąvoka „transeksualumas“, t. y. su viena „s“ raide. Autorė pasirinko disertacijoje naudoti sąvoką, naudojamą TLK-10-AM sisteminiam ligų sąrašui.

⁴¹ „Tarptautinių žodžių žodynas“, žiūrėta 2015 m. gruodžio 14 d., <http://www.tzz.lt/t/transseksualumas>.

⁴² Transseksualumas, TLK-10-AM sisteminis ligų sąrašas, žiūrėta 2020 m. balandžio 18 d., <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrus.html>.

Transseksualumo sąvoką būtina atskirti nuo kitokio lyties tapatumo sutrikimo, pvz., transvestizmo. **Dvilypis transvestizmas** – tai priešingos lyties drabužių dėvėjimas, siekiant pasidžiaugti laikinu pabuvimu priešingos lyties asmeniu, bet netroškiant pastovesnio lyties pakeitimo ar su tuo susietos chirurginės operacijos. Persirengimo nelydi joks lytinis susijaudinimas. Lyties tapatumo sutrikimas paauglystėje ar suaugusiame amžiuje, netransseksualus tipas⁴³.

Lytinis identitetas – asmens suvokimas, kas jis yra lytine prasme. Toks savęs supratimas gali sutapti arba nesutapti su tikrąja asmens lytimi, ar sutapti tik iš dalies.

Lytinė orientacija – asmens fizinis, emocinis ir lytinis potraukis skirtingiems, tos pačios lyties ar daugiau nei vienos lyties asmenims. Lytinė orientacija susideda iš trijų elementų: lytinio patrauklumo, seksualinio elgesio ir lytinio identiteto⁴⁴.

Diskriminacija – tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu⁴⁵.

Tyrimų apžvalga. Lietuvoje pasigendama išsamių mokslinių tyrimų⁴⁶. Pvz., 2007 m. „Lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas“⁴⁷, kuriame paminėta teisės pakeisti lytį problema, vengiant priimti reikiamus teisės aktus šios teisės įgyvendinimui bei analizuojant L. laimėtą bylą⁴⁸ prieš Lietuvą. Publikacijos apie lytiškumą bei lyties keitimą Lietuvoje iš bioetinių pozicijų paskelbtos Bioetikos interneto puslapyje, kur, pvz., profesorius A. Narbekovas pateikia trumpą transseksualizmo, kaip reiškinio, analizę, akcentuodamas neteisingą dualistinę asmens sampratą ir iš to išplaukiantį neteisingą lytiškumo suvokimą⁴⁹. A. Narbekovo, B. Obelenienės, K. Pukelio knygoje „Lytiškumo ugdymo etika“⁵⁰ analizuojamas žmogaus lytiškumas kaip bioetikos mokslo objektas. Katalikiškoji pozicija analizuojama

⁴³ Dvilypis transvestizmas, TLK-10-AM sisteminis ligų sąrašas, žiūrėta 2020 m. balandžio 18 d., <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrus.html>.

⁴⁴ „Sexual orientation – World Health Organization“, 2016, žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d., <https://www.who.int/gender-equity-rights/news/sexual-gender-diversity-faq.pdf>.

⁴⁵ „Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Nr. XII-2768, 2016-11-08“, paskelbta TAR 2016-11-17, i. k. 2016-26967, žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asm>.

⁴⁶ Pvz., yra parašyta magistro baigiamųjų darbų šiomis temomis: Indrė Baltuonytė, „Lyties keitimo aspektai Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (2008); Ina Jegorenko, „Ar pakeitęs lytį asmuo turi teisę sudaryti santuoką su priešingos lyties asmeniu?“ (2008); Monika Guliakaitė, „LGBT asmenų teisių apsauga: EŽTT praktika“ (2019) ir pan.

⁴⁷ Arnoldas Zdanevičius, Jolanta Reingardė, Jolanta Samuolytė, „Lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas“, 2007, žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 3 d., http://www.lygybe.lt/download/138/lgbt_tyrimas%202007.pdf.

⁴⁸ „Case L. v Lithuania, 2007, 27527/03“, žiūrėta 2016 m. liepos 15 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22L.%20v.%20Lithuania%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-82243%22%5D%7D>}.

⁴⁹ Žr. Andrius Narbekovas, „Transseksualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai“, *Bioetika*, žiūrėta 2016 m. liepos 30 d., http://www.bioetika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=38.

⁵⁰ Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė, Kęstutis Pukelis, *Lytiškumo ugdymo etika* (Kaunas: VDU, 2008).

K. Meilaus, J. Juškevičiaus, A. Širinskienės straipsnyje apie lytinį tapatumą⁵¹. Bendrai apie seksualinių mažumų teises kalbama Vytauto Didžiojo universiteto išleistose knygose: Autorių kolektyvas (2007) „Heteronomijos hegemonija (Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys)“; J. Samuolytė, A. Zdanevičius ir kt. (2007) „Nematomi piliečiai. Apie homoseksualių žmonių teises ir homofobiją Lietuvoje“. Pažymėtina, kad neseniai pasirodė Lygių galimybių kontrolieriaus įstaigos 2019 m. atlikta analizė „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“⁵². Europos lygmeniu 2018 m. yra parengta transseksualų ir tarplyčių lygių teisių lyginamoji analizė⁵³, kurioje pateikta šių asmenų teisių apžvalga įvairiose gyvenimo srityse: įsidarbinant, kreipiantis dėl sveikatos priežiūros paslaugų, pensijų, išsilavinimo ir kt. Paminėtina, kad EŽTT sprendimai transseksualių asmenų privataus gyvenimo aspektu buvo analizuoti D. Jočienės ir K. Čilinsko knygoje (2005) „Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje“⁵⁴, tačiau daugiau nei per kehuriolika metų Teismas priėmė pakankamai daug naujų ir svarbių sprendimų, skirtų transseksualių asmenų teisėms įgyvendinti.

Lyties pakeitimo aktualijos užsienio mokslininkų leidiniuose analizuojamos daugiau medicininiais aspektais⁵⁵. Istorinė transseksualizmo raida, samprata, psichologiniai bei mediciniai aspektai apibrėžiami D. Denny knygoje „Current Concepts in Transgender identity“⁵⁶. Istoriniai transseksualumo aspektai skirtingose kultūrose yra išanalizuoti G. G. Bolich monografijoje „Transgender History & Geography: Crossdressing in Context“⁵⁷.

Pažymėtina, kad lytinio identiteto samprata yra mažai analizuota mokslininkų darbuose, išskyrus tam tikras, psichologija grindžiamas, analizes⁵⁸. Užsienio autorių darbuose lytinis identitetas analizuojamas taip pat daugiau psichologiniais, kultūriniais

⁵¹ Kazimieras Meilius, Jonas Juškevičius, Agnė Širinskienė, „Lytinis tapatumas (transseksualizmo atvejais) Kanonų teisėje“, *Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas* 56, 84 (2015): 55, žiūrėta 2018 m. spalio 18 d., https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31192/ISSN2335-8785_2015_N_56_84.PG_49-73.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁵² Žr. „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, žiūrėta 2020 m. sausio 25 d., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje-nacionaline-apzvalga.pdf>.

⁵³ Marjolein van den Brink, Peter Dunne, „European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis“, 2018, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d., https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf.

⁵⁴ Danutė Jočienė, Kęstutis Čilinskas, *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje* (Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005), 110–117.

⁵⁵ Žr. pvz., Gennaro Selvaggi, James Bellringer, „Gender reassignment surgery: an overview“, *Nature Reviews Urology* 8(May 2011): 274–282, <http://www.nature.com/nrurol/journal/v8/n5/abs/nrurol.2011.46.html> arba Paul de Sutter, „Gender Reassignment and Assisted Reproduction“, *Human Reproduction* 16, 4(2001): 612–614, <http://humrep.oxfordjournals.org/content/16/4/612.full.pdf+html>.

⁵⁶ Dallas Denny, *Current Concepts in Transgender identity* (Garland Publishing, Inc. A member of the Taylor & Francis Group: New York and London, 1998).

⁵⁷ G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe's Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 228, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lpg=PA218&dq=history+of+transsexual+ity+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACFu3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOFbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwjptMHY3JLoAhVtZMQBHf4-BIA4ChDoATAAegQIChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.

⁵⁸ Žr. Gintarė Naraukaitė, „Transgender tapatybių diskursas: camp estetikos, lyties performatyvumo teorinės perspektyvos“, *Logos* (2015 m. sausis-kovas), http://www.litlogos.eu/L82/Logos_82_216_222_Naraukaite.pdf.

aspektais⁵⁹. Siekiant apžvelgti lytinio identiteto koncepciją bei lyties kaip „gender“ sąvokos atsiradimą, istorinę raidą, rašant disertaciją buvo naudotasi Joanne J. Meyerowitz knyga (2002) „How sex changed“⁶⁰.

Iš užsienio autorių paminėtina L. Palazzani ir jos monografija (2012) „Gender in philosophy and law“. Čia autorė pakankamai išsamiai analizuoja lyties suvokimo raidą pradėdama psichologiniais, socialiniais pagrindais, paaiškinant angl. terminų „sex“ ir „gender“ reikšmę bei skirtumus⁶¹. L. Palazzani pateikia išsamią šių sąvokų analizę ir, cituodama žymaus lyčių analitiko bei mokslininko J. Money, kuris vienas iš pirmųjų prabilo apie lytinio identiteto reikšmę, mintis, pabrėžia, kad sąvokos „Gender“ konceptualizacija peržengia *sex* (sąvoką – aut. pastaba) metabiologinėje perspektyvoje, kaip išorinė ir vieša saviraiška (kas yra pastebėta socialinėje, istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje) ir kaip vidinio bei privataus suvokimo (ką jis jaučia viduje) bandymas⁶². Autorė analizuoja ir teisinius aspektus, tačiau tokia analizė jau neatitinka tam tikrų valstybių pozicijos, kadangi kai kurios iš jų yra įteisinusios lyties keitimą.

Apie lytinio identiteto problemas, su kuriomis susiduria ne tik transseksualai, bet ir kiti seksualinių mažumų atstovai, kalba Michael O' Flaherty straipsnyje (2010) „Sexual Orientation and Gender Identity“⁶³. Paminėtinas ir Michael O'Flaherty bei John Fisher straipsnis (2008) „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles (Seksualinė orientacija, Lytinis identitetas ir tarptautinė žmogaus teisių teisė Džokjakartos principų kontekste)“⁶⁴. Šio straipsnio autoriai, remdamiesi statistine informacija apie smurtą prieš seksualines mažumas, analizuoja jų teises Europos Sąjungoje bei kitose pasaulio valstybėse, pasitelkdami vienos iš didžiausių Jungtinių Amerikos Valstijų žmogaus teisių kampanijos (angl. – HRC), kovojančios už seksualinių mažumų teises, patirtį, atsižvelgdami į Džokjakartos principų⁶⁵ turinį. Autoriai nagrinėja ir EŽTT praktiką. Teisinius aspektus jie apibrėžia išskirdami seksualinių mažumų ir lytinio identiteto pripažinimo teisių teisinės doktrinos vystymąsi į tam tikras kategorijas: a) nediskriminavimas; b) privačių teisių apsauga ir c) kitoks bendrosios žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas visiems,

⁵⁹ Pvz. Sue-Ellen Jacobs, Wesley Thomas, Sabine Lang, *Two-spirit People– Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality* (Urbana: University of Illinois Press, 1997); Stuart Biegel, *The Right to Be Out – Sexual Orientation and Gender Identity in America's Public Schools* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2010).

⁶⁰ Joanne J. Meyerowitz, *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)* (Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002). <http://web.b.ebscohost.com.skaitykla.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAWMHh3d19fMjgyMDk3X19BTg2?sid=556104e0-09fd-4b89-bcde-b86f9ebb7586@sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.

⁶¹ Žr. Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012).

⁶² Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012), 3.

⁶³ Michael O'Flaherty, „Sexual Orientation and Gender Identity“, iš *International Human Rights Law*, redaktoriai Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran (Oxford, University Press, 2010), 331-344.

⁶⁴ Michael O'Flaherty, John Fisher „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles“, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008). Published by Oxford University Press, žiūrėta 2015 m. liepos 29 d., http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf.

⁶⁵ 2006 m. lapkričio 6–9 dienomis Džokjakartos (Indonezija) Gafah Mada universitete buvo surengta konferencija, skirta viso pasaulio seksualinių mažumų teisėms nagrinėti, kurioje dalyvavo 29 žymūs ekspertai iš 25 šalių. Ekspertai kūrė, diskutavo, tobulino ir galiausiai vieningai priėmė tarptautinių žmogaus teisių taikymo principų dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto rinkinį, kuris 2007 m. kovą buvo išleistas ir pavadintas Džokjakartos principais.

nepriklausomai nuo seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės; d) bendros žmogaus teisių tendencijos, kurios turi reikšmingų pasekmių įvairios seksualinės orientacijos bei lytinės tapatybės žmonėms. A. Sharpe monografijoje (2002) „Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law“⁶⁶ analizuoja teisinės transseksualų šeimos ir santuokos problemas bendrosios (common) teisės tradicijoje. Arba redaktorių P. Currah, R. M. Juang, S. P. Minter parengta knyga (2006) „Transgender Rights“⁶⁷, susijusi su kovos už transseksualų teises pasiekimais, galimybėmis ir iššūkiais. Pvz., vienas iš autorių, T. Flynn, akcentuoja lytinio identiteto pripažinimo reikšmę nustatant tikrąją lytį.

Reikšminga yra Justin Healey monografija (2014) „Sexual orientation and gender identity“⁶⁸, kur autorius akcentuoja visų asmenų, kartu ir LGBTI, lygias teises. Čia yra apžvelgiama Australijos teisės patirtis bei problemos, susijusios su seksualine orientacija, lytine įvairove ir pan. Autorius pabrėžia biologinės lyties (sex) ir socialinės lyties (gender) skirtumus, pastarąją įvardijant kaip daugiau komplikuotą.

Laurel Westbrook, Kristen Schilt straipsnyje (2014) „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“⁶⁹, cituodami vieną iš bylų Littleton v. Prange (1999), pabrėžia asmens lyties suvokimo svarbą dviem aspektais – kaip ji gali būti pripažinta juridiskai ir kaip ją pripažįsta kiti asmenys: artimieji, draugai, vyras (žmona), gydytojai. Autoriai diskutuoja tokiais klausimais kaip, pvz., kodėl pripažįstant lytį svarbesnis yra lytinių organų išvaizdos klausimas, o ne, pavyzdžiui, chromosomos? Vienas iš pagrindinių argumentų yra tas, kad žmogaus gimimo atveju lytis nustatoma pagal lytinius organus⁶⁹.

Viena iš reikšmingesnių monografijų (2014) yra ir Beverly L. Miller „Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications“⁷⁰, kur pateikiami skirtingų autorių straipsniai, apibūdinantys lytinį identitetą kaip asmenybės procesą, kaip sankirtą tarp biologinės ir socialinės lyties transseksualių asmenų tarpe, lytinę disforiją ir pan.

Paminėtina ir mokslo studija „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law“⁷¹, išleista 2019 m. Tarptautinės juristų komisijos (Šveicarija), kur apžvelgiami įvairūs tarptautinės bei nacionalinės teisės šaltiniai, teismų praktika asmens lytinės orientacijos ir lytinės tapatybės srityje. Taip pat Damian A Gonzalez – Salzberg monografija „Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law“⁷² (2019 m.), kur kritiškai

⁶⁶ Andrew Sharpe, *Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law* (Cavendish Publishing Ltd, London, 2002).

⁶⁷ Edited by P. Currah, R.M. Juang, S. P. Minter, *Transgender Rights* (U of Minnesota Press, 2006).

⁶⁸ Justin Healey, *Sexual Orientation and Gender Identity* (Australia: The Spinney Press, 2014).

⁶⁹ Žr. Laurel Westbrook, Kristen Schilt, „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“, *GENDER & SOCIETY* 28, 1 (February 2014): 32–57, DOI: 10.1177/0891243213503203.

⁷⁰ Beverly L. Miller, *Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications* (Series: Social Issues, Justice and Status. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc. 2014).

⁷¹ International Commission of Jurists, „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law (Practitioners Guide No. 4)“, 2019, žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 20 d., <https://www.refworld.org/pdfid/4a783aed2.pdf>.

⁷² Damian A Gonzalez - Salzberg, *Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law* (Bloomsbury Publishing, 2019), https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=LAuBDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Transsexuality&ots=nHYLWtbuDU&sig=TgqEZ6ei3yLs_A11kKe4TyK6vw&redir_esc=y#v=onepage&q=Transsexuality&f=false.

analizuojama tarptautinė žmogaus teisių teisė „Queer“ (kitokių, kitoniškumo) kontekste, didžiausią dėmesį skiriant Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikai.

Pažymėtina, kad yra ir priešingų pozicijų, kuriose atskleidžiamos tam tikros baimės, susijusios su seksualinių mažumų teisių įsitvirtinimu. Pvz., pasak M. Castells, įžvelgiančio patriarchalinės šeimos krizę, „lesbiečių ir gėjų judėjimai nėra tik judėjimai, ginantys pamatines žmogaus teises į tai, ką ir kaip mylėti. Jie taip pat yra veiksmingas seksualinio tapatumo, o sykiu ir seksualinio išsilaisvinimo išraiškos formos. Būtent todėl jie klibina seksualumo slopinimą ir prievartinį heteroseksualumą – tūkstantmečių senumo pamatus, ant kurių istorijoje buvo kuriamos visuomenės <...>. Jos provokuoja triuškinamą seksualumo sunorminimo ir patriarchalinės šeimos kritiką. Jų iššūkis patriarchalizmui yra itin baugus, nes kilo tą istorijos tarpsnį, kai biologiniais tyrimais ir medicinos technologijomis tapo įmanoma atskirti heteroseksualumą, patriarchalizmą ir giminės reprodukciją“⁷³.

Teismų praktikos apžvalga. Kaip ir minėta, svarbu atlikti šių ir kitų Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų analizę: *X v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (2019)⁷⁴, *Identoba and Others v. Georgia*⁷⁵ (2015), *Hämäläinen v. Finland*⁷⁶ (2014) ir kt. Pažymėtina, kad pradėdant *Christine Goodwin v. The United Kingdom* (2002)⁷⁷ ir baigiant *A.P. Garçon and Nicot v. France*⁷⁸ (2017) bylomis EŽTT žengė naują žingsnį transseksualių asmenų teisių garantijų srityje. Pvz., *Van Kück v. Germany* (2003)⁷⁹ byloje Teismas pripažino, kad lytinis identitetas yra vienas iš intymių asmens privataus gyvenimo aspektų. Pvz., *Grant v. The United Kingdom* (2006)⁸⁰ 68 metų pareiškėjas, pakeitęs lytį iš vyriškos į moterišką, skundėsi Teismui dėl teisės į pensiją pažeidimo, kadangi moterys turi teisę gauti pensiją nuo 60 metų. EŽTT pareiškė, kad teisė į privatų gyvenimą buvo pažeista, tačiau pabrėžė, kad „pagal vidaus teisę tuo metu pareiškėjas neturėjo teisės gauti pensiją iš valstybės nuo 60 metų“. Tuo pačiu pagrindu Teismas pažymėjo, kad toks reikalavimas negali būti susijęs su Pirmojo Konvencijos protokolo 1 str., kaip nurodė pareiškėjas. O byloje *P.V. v. Spain* (2010)⁸¹ Teismas nustatė

⁷³ Manuel Castells, *Tapatumo galia* (Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006), 269.

⁷⁴ „Case of X v The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2019, 29683/16“, 70 punktas, žiūrėta 2020 m. balandžio 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-189096%22%5D%7D>.

⁷⁵ „Case of Identoba and Others v. Georgia, 2015, 73235/12“, žiūrėta 2016 m. liepos 20 d., [http://hudoc.echr.coe.int/sites/Hudoc/Pages/search.aspx?fulltext=\[\"transgender\"\],documentcollectionid2:\[\"GRANDCHAMBER\", \"CHAMBER\", \"DECISIONS\"\],\"itemid\":\[\"001-154400\"\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/Hudoc/Pages/search.aspx?fulltext=[\).

⁷⁶ „Case of Hämäläinen v. Finland, 2014, 37359/09“, žiūrėta 2016 m. liepos 20 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%222001-145768%22%5D%7D>.

⁷⁷ „Case of Christine Goodwin v. The United Kingdom, 2002, 17488/90“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-60596%22%5D%7D>.

⁷⁸ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, žiūrėta 2018 m. vasario 11 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2279885/12%22%2C%2252471/13%22%2C%2252596/13%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%222001-172913%22%5D%7D>.

⁷⁹ „Case of Van Kück v. Germany, 2003, 35968/97“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 5 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#i=001-61142#%7B%22itemid%22:%5B%222001-61142%22%5D%7D>.

⁸⁰ „Case of Grant v. The United Kingdom, 2006, 32570/03“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 5 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-75454%22%5D%7D>.

⁸¹ „Case of P.V. v. Spain, 2010, 35159/09“, žiūrėta 2018 m. rugsėjo 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222003-3353755-3754421%22%5D%7D>.

neteisėtus vaiko ir tėvo bendravimo apribojimus, susijusius su pareiškėjo (tėvo) transseksualumu. Čia bus analizuojamos bylos, susijusios ne tik su žmogaus teise į privatų gyvenimą, pvz., dėl civilinės būklės aktų registravimo, bet ir dėl santuokos sudarymo bei nutraukimo teisėtumo, saviraiškos laisvės ir pan.

Svarbūs yra ES Teisingumo Teismo sprendimai, tokie kaip, pvz., *P v. S and Cornwall County Council*⁸², kur teisėjai išaiškino, kad lygybė tarp moterų ir vyrų turi būti taikoma ir pakeitus lytį; arba *K. B. v. National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health*⁸³, kur Teismas pripažino, kad „pagal EB 141 straipsnį iš esmės draudžiama priimti tokius teisės aktus, kuriais pažeidžiant EŽTK neleidžiama porai, kaip antai K. B. ir R., įvykdyti santuokos reikalavimo, būtino, kad vienas iš jų turėtų teisę gauti kito darbo užmokesčio dalį. Nacionalinis teismas turi patikrinti, ar pagrindinėje byloje nagrinėjamu atveju asmuo, esantis tokioje padėtyje kaip K. B., gali remtis EB 141 straipsniu, kad būtų pripažinta jo teisė nurodyti savo partnerį kaip reversinės pensijos gavėją“⁸⁴.

Pažymėtina ir tai, kad analizuojama tema pamažu formuojama ir Lietuvos teismų praktika, kur ginčai kyla dažniausiai dėl civilinės būklės teisės aktų registravimo pakeitus lytį. Todėl greta Lietuvos teisės aktų ir jų projektų analizės pateikiama ir Lietuvos teismų praktikos apžvalga, pvz., atspindinti transseksualių asmenų reikalavimus atlyginti neturintį žalą nesant galimybės Lietuvoje pasinaudoti teise pasikeisti lytį.

Mokslinės literatūros šaltinių analizė atskleidė, jog pasigendama šios problemos detalesnės studijos ne tik socialiniame, bet ypač teisiniame kontekste. Lytinio identiteto samprata ir reikšmė daugiau analizuojama psichologiniu, socialiniu, kultūriniais aspektais. Teisinės transseksualių asmenų padėties problemos apžvelgiamos pakankamai siaurai – šeimos, santuokos atžvilgiu – arba jose įžvelgiant grėsmę patriarchalinės šeimos tradicijoms. Tuo tarpu teismai siekia spręsti šias problemas ne tik įtraukdami lytinį identitetą į asmens privataus gyvenimo sferą, bet ir naikindami reikalavimus sterilizacijai ar kitai fizinei intervencijai, siekiant pripažinti naująją lytį.

Darbo metodologija. Darbo metodologija remiasi sisteminiu tyrinėjimų požiūriu taikant kokybinio tyrimo metodus. Todėl visas tyrimo procesas yra nukreiptas į mokslinės literatūros, teisės aktų, teisės aktų projektų, statistinių duomenų, žmogaus teisių institucijų išvadų bei ataskaitų, teismų praktikos analizę. Tyrimas remiasi šiais metodais: mokslinės literatūros šaltinių apžvalgos⁸⁵, teisės aktų ir teismų praktikos analize⁸⁶, statistinių duomenų analize⁸⁷, sisteminė analize⁸⁸, abstrakcijos⁸⁹, lyginimo⁹⁰, sąvokų

⁸² „P v S and Cornwall County Council, case C-13/94, Judgment of the Court of 30 April 1996“, žiūrėta 2015 m. liepos 25 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013>.

⁸³ „Teisingumo Teismo sprendimas byloje C-117/01, 2004 m. sausio 7 d.“, žiūrėta 2016 liepos 20 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0117>.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Race Richard, „Literature Review“, Given M. Lisa, *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, žiūrėta 2015 m. gruodžio 16 d., <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/sage-encyc-qualitative-research-methods/n249.xml>.

⁸⁶ Rimantas Tidikis, *Socialinių mokslų tyrimų metodologija* (Vilnius: LTU, 2003), 495.

⁸⁷ *Ibid.*, 375.

⁸⁸ *Ibid.*, 378.

⁸⁹ *Ibid.*, 370.

⁹⁰ *Ibid.*, 415.

analizės, apibendrinimo⁹¹, interpretavimo⁹², istoriniu metodais. Mokslinės literatūros šaltinių apžvalga bei statistinių duomenų analizė leido pagrįsti pasirinktos disertacijos temos naujumą bei aktualumą, ištirtumo lygį. Sąvokų analizės, abstrakcijos, sisteminės analizės metodai padėjo apibūdinti ir išanalizuoti lytinio identiteto, biologinės ir socialinės lyties sąvokas, paaiškinti jų prasmę ir reikšmę filosofiniame, socialiniame, medicininiam, teisiniame kontekste. Teisės aktų bei projektų analizė padėjo atskleisti nagrinėjamų teisių įtvirtinimo probleminius aspektus teoriniu lygmeniu, o Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo, Lietuvos teismų bylų analizė – praktinį jų įgyvendinimą. Apibendrinimo, interpretavimo mokslinio tyrimo metodai taikyti rengiant apibendrinimus bei išvadas, išskiriant pagrindines problemas, pateikiant galimus šių problemų sprendimo būdus. Palyginimo metodas taikytas lyginant skirtingų valstybių patirtį analizuojamų transseksualių teisių, jų pripažinimo bei įtvirtinimo, problemų sprendimo situacijose. Istorinis metodas naudotas apžvelgiant transseksualumo išraiškų įvairovę skirtingose kultūrose bei skirtingais laikotarpiais, „lytinio identiteto“ sąvokos atsiradimą ir raidą, pirmąsias lyties keitimo operacijas, transseksualių asmenų teisių plėtrą anglosaksų tradicijoje nagrinėjant Jungtinės Karalystės patirtį.

Pasirinkus tokio pobūdžio tyrimą teigtina, kad atlikta išsami tiriamojo objekto analizė bei įvertinti probleminiai jo aspektai padeda išryškėti galimybėms ne tik jų platesnio pripažinimo ir įteisinimo procese, bet ir prisideda prie didesnio tolerantiškumo atskiroms seksualinių mažumų grupėms skatinimo. Todėl, išskiriant tyrimo objektą ir tikslą, siekta nagrinėti transseksualių asmenų teisę į lytinį identitetą bei teises problemas, su kuriomis susiduria asmuo, pakeitęs lytį. Pažymėtina, kad ir tokios sąvokos, kaip „lytinis identitetas“, „lyties keitimas“, „socialinė lytis“ bei „teisė pakeisti lytį“, reikalauja atskiro ištyrimo.

Darbo struktūra. Atsižvelgiant į iškeltus uždavinius, pirmai darbo daliai būdingas aiškinamasis pobūdis, todėl visų pirma buvo siekiama išanalizuoti lytinio identiteto sampratą, jos teisinę prigimtį, apžvelgti lytinį identitetą kaip asmens orumo ir privataus gyvenimo dalis. Antroje disertacijos dalyje atskleidžiama teisė keisti lytį, kaip viena iš lytinio identiteto realizavimo formų, pasitelkiant ir medicininę požiūrį. Trečia dalis skirta tarptautinės ir ES teisės bei Europos Teisingumo Teismo ir EŽTT praktikos analizei. Ketvirtoje dalyje analizuojama lytinio identiteto ir teisės pakeisti lytį Lietuvos teisėje ir teismų praktikoje problematika. Atliekamas tyrimas yra teorinis – taikomasis. Darbas priskirtinas socialinių mokslų teisės kryptčiai.

⁹¹ Tidikis, *supra note*, 86: 387.

⁹² Perri 6, Bellamy Christine, *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*, žiūrėta 2015 m. gruodžio 16 d., <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/principles-of-methodology-research-design-in-social-science/n16.xml>.

1. LYTINIO IDENTITETO SAMPRATA

Siekiant atskleisti lytinio identiteto sampratą, šioje darbo dalyje apžvelgiama transseksualumo išraiškų įvairovė skirtingose istorinėse kultūrose, analizuojama „sex“ ir „gender“ sąvokų problematika. Pateikiama lytinio identiteto sąvokos raida bei analizė pagrindinių teisės filosofijos doktrinų kontekste. Lytinis identitetas analizuojamas kaip asmens teisės į orumą ir privatų gyvenimą dalis.

1.1. Seksualinės mažumos skirtingose istorinėse kultūrose: transseksualumo išraiškų įvairovė

Homoseksualai, lesbietės, tarplyčiai, transseksualūs asmenys buvo žinomi skirtingose šalyse nuo seniausių laikų, kadangi daug pasaulio kultūrų įvairiais laikotarpiais toleravo, pripažino vyraujančiomis normomis tokių asmenų lytinį identitetą ar lytinę saviraišką. Šumerų civilizacijoje taip pat žinomi transseksualai ir transvestitai šventikai, vadinami „gala“, arba eunuchai „kurgarrū“, esantys nei vyriškos, nei moteriškos lyties⁹³. Gerai žinomas pavyzdys – antikos Graikija, kur homoseksualumas buvo paplitęs reiškinys, ypač tarp jaunų vyrų⁹⁴. Homoseksualūs santykiai buvo vaizduojami ne tik graikų mene, bet ir archyvuose šaltiniuose, literatūroje⁹⁵. Antikinėje Mesopotamijoje taip pat buvo žinomi transseksualų santykiai: pvz., karalius Gilgamešas, trokštantis būti laukinio vyro Enkidu, kadangi karaliui jis labai patiko, žmona, ir kt.⁹⁶ Žymus senovės graikų komedistas Aristofanas, išjuokdamas vyrus, persirengiančius moterimis, įvardija tris lytis: vyrišką, moterišką ir abiejų lyčių sąjungą⁹⁷. Romos satyrikai Martialis (I a.) ir Juvenalis (II a.) savo veikaluose išjuokia persirengėlius vyrus⁹⁸. Romos imperatorius

⁹³ Žr. plačiau, Christopher E. Ortega, „Inanna in Mesopotamian Religion and Culture: Reinforcer of Heteronormativity, or Legitimiser of non-Heteronormativity?“ (Konferencijos medžiaga), 2016, žiūrėta 2020 m. kovo 18 d., https://www.academia.edu/9898651/Inanna_in_Mesopotamian_Religion_and_Culture_Reinforcer_of_Heteronormativity_or_Legitimiser_of_non-Heteronormativity.

⁹⁴ Žr. plačiau „Greek Homosexuality“, žiūrėta 2020 m. kovo 18 d., <https://www.livius.org/articles/concept/greek-homosexuality/>.

⁹⁵ Žr. plačiau K.J. Dover, *Greek Homosexuality* – with Forewords by Stephen Halliwell, Mark Masterson and James Robson (Bloomsbury Academic: London, New York, 2016), 6-15, žiūrėta 2020 m. kovo 11 d., https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=38SgCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=homosexuality+in+greece+%22basic+documents%22&ots=uhUIw95sJd&sig=1uw9SGK2KwRmrEESdriGourIow&redir_esc=y#v=onepage&q=homosexuality%20in%20greece%20%22basic%20documents%22&f=false.

⁹⁶ Žr. plačiau G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe's Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 228, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lp=PA218&dq=history+y+of+transsexuality+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACfU3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOfbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKewjptMHY3JLoAhVtZmqBhf4-BLA4ChDoATAAegQIChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.

⁹⁷ Žr. plačiau, Froma I. Zeitlin, „Travesties of Gender and Genre in Aristophanes' Thesmophoriazousa“, *Critical Inquiry*, 8, 2, Writing and Sexual Difference (Winter, 1981): 301-327, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., https://warwick.ac.uk/fac/arts/classics/students/modules/theatre/lecturematerial/zeitlin_travesties_of_gender_and_genre_in_thesmophoriazousae.pdf.

⁹⁸ Žr. plačiau G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe's Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 19-20, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lp=PA218&dq=history+y+of+transsexuality+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACfU3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOfbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKewjptMHY3JLoAhVtZmqBhf4-BLA4ChDoATAAegQIChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.

Elagabalas buvo žinomas kaip transeksualus valdovas, neretai besielgiantis kaip prostitutė, įvardijantis save žmona, meiluže, karaliene ir mėgstantis dažytis⁹⁹.

Viduramžiais buvo labai žavimasi persirenginėjimu iš vyriškos į moterišką lytį – teatro scenose, spektaklių festivaliuose ir pan.¹⁰⁰ Gerai žinoma viduramžių teismo byla¹⁰¹, kur vyras, pasivadinęs Eleonora ir gyvenantis kaip moteris, buvo bandomas nuteisti už sodomiją. Nors tuo metu seksualinės paslaugos nebuvo neteisėtos, tačiau teismui iškilo klausimas dėl seksualinių santykių su vyrais. Teismas negalėjo nuspręsti, ar Eleonora yra vyras, ar moteris. Po tardymo ji prisipažino, kad kadaise Londone gyveno kaip vyras, vardu Džonas. Ji pasakojo savo perėjimo į kitos lyties vaidmenį istoriją ir siuvėjos bei sekso paslaugų teikėjos darbą. Tačiau galutinis teismo nuosprendis šaltiniuose taip ir nėra užfiksuotas. Teismo bylos užrašuose nurodyti vardai „Eleonor“ ir „John“, kurie yra parašyti lotynų kalba, o tai leido tęsti procesą be vyriškų ar moteriškų įvardžių, kurių dažnai reikalauja anglai ar prancūzai. Panašu, kad teismas nenorėjo apsispręsti dėl įvardžio, nes vis dar svarstė, kokią lytį priskirti Eleonorai. Kita žinoma istorija, kuomet viduramžių vienuolis Šv. Marinos, nuslėpęs moteriškąją lytį, pasirinko vyro vienuolio gyvenimą. Keisčiausia, kad jis buvo išmestas iš vienuolyno kaltinant jį suvedžiojus vietinę merginą, kuri, kaip teigiama, pastojo būtent nuo jo. Savo, kaip būsimo vaiko tėvo, pareigų Marinos neišsivadėjo ir vėliau buvo priimtas atgal į vienuolyną su savo įvaikiu. Tik po mirties paaiškėjo, kad jis buvo moteris, turinti moteriškus lyties organus¹⁰². Galiausiai reikėtų prisiminti ir Žaną d'Ark, žymią Prancūzijos kovotoją už laisvę, dėvėjusią vyriškus karinius drabužius ir vadovavusią kariniams daliniams.

Dar nuo XV a. Albanijoje buvo žinomos moterys (jos gyvena ir dabar), vadinamos „burnešomis“, davusios skastybės įžadus. Jos visuomenėje ir šeimoje galėjo gyventi kaip vyriškos lyties¹⁰³ asmenys. Dažniausiai tai buvo praktikuojama šiaurės Albanijos visuomenėje. Ši praktika egzistavo ir vis dar egzistuoja Balkanų vakaruose, įskaitant Bosniją, Kroatiją, Serbiją, Kosovą ir Makedoniją. Tradicijos ištakos siekia XV a. kodeksą „Leke Dukagijini“, kuris nebuvo religinis dokumentas, o veikiau romėnų katalikų, stačiatikių ir taip pat musulmonų taikytas teisinis dokumentas Albanijoje. Jame buvo nustatyta, kad šeimos turi būti patrilineališkos ir patriarchalinės, t.y. turta paveldi tik vyrai. Spėjama, kad tokį persirengimą ir išvaizdos pakeitimą galėjo lemti

⁹⁹ Žr. plačiau, Michael L. Meckler, „Elagabalus (218-222 A.D.)“, *An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 1997, žiūrėta 2020 m. kovo 21 d., <https://www.roman-emperors.org/elagabal.htm>; Roland Betancourt, „Transgender Lives in the Middle Ages through Art, Literature, and Medicine“, žiūrėta 2020 m. kovo 21 d., https://www.getty.edu/art/exhibitions/outcasts/downloads/betancourt_transgender_lives.pdf.

¹⁰⁰ Žr. plačiau K. J. Dover, *Greek Homosexuality* – with Forewords by Stephen Halliwell, Mark Masterson and James Robson (Bloomsbury Academic: London, New York, 2016), 73-74, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=38SgCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=homosexuality+in+greece+%22basic+documents%22&ots=uhUlw95sJd&sig=1uw9SGK2KwRmrEE5driGour1ow&redir_esc=y#v=onepage&q=homosexuality%20in%20greece%20%22basic%20documents%22&f=false.

¹⁰¹ Žr. plačiau, Gabriele Bychowski, „Were there Transgender People in the Middle Ages?“, *The Public Medievalist*, 2018 m. lapkričio 1 d., <https://www.publicmedievalist.com/transgender-middle-ages/>.

¹⁰² Žr. plačiau, *Ibid.*

¹⁰³ Žr. plačiau Sarah Buder, „Intimate Portraits of Women Who Live as Men in Remote Albania“, *AFAR*, 2018 m. spalio 8 d., <https://www.afar.com/magazine/intimate-portraits-women-who-live-as-men-in-remote-albania>.

būtent toks teisinis reguliavimas, kuomet paveldėtojų vyrų šeimoje negimdavo. Kita vertus, neatmetamos ir kitos priežastys, tokios kaip, pvz., nereikšminga moterų padėtis šeimoje – jos negalėjo išsituokti, privalėjo gimdyti ir auginti vaikus, toleruoti vyro smurtą ir kt.¹⁰⁴

Pavyzdžiui, renesanso laikų italų menininkai yra žinomi kaip skulptūrų, kuriose vaizduojamos moterys, turinčios vyriškus lytinius organus (žymi skulptūra „Miegantis hermafroditas“ ar Luvro galerijoje esanti skulptūra „Bacchus“), autoriai. Kai kurie istorikai ir tyrinėtojai įžvelgia transseksualumo motyvų Leonardo D. Vinčio mene¹⁰⁵. XVIII a. kai kurie žymūs tapytojai taip pat vaizduoja vyrus moteriškais drabužiais („The Femminiello“)¹⁰⁶.

XVI–XVII a. Angoloje kai kurios visuomenės atvirai toleravo homoseksualumą, persirengimą priešingos lyties drabužiais ir pan. Kongo Demokratinėje Respublikoje XVI–XVII a. buvo žinomi vyrai ir moterys, kurie rengdavosi ir elgėsi kaip priešingos lyties asmenys – jie buvo vadinami „kitešomis“¹⁰⁷.

Tenyktė čiukčių tauta Sibire (Rusija) pripažino dar septynias lytis be vyriškos ir moteriškos¹⁰⁸. Gimtosios Amerikos didžiųjų lygumų gentys išivaizdavo lytį (gender), apimančią platų spektrą nuo vyriškos iki moteriškos, įskaitant transseksualus ir tarplyčius asmenis, kurie buvo laikomi turinčiais specialią dvasinę reikšmę¹⁰⁹. Indonezijoje etninė grupė „Bugis“, gyvenanti Sulavesis saloje, pripažįsta: tris lytis (sex) – moterišką, vyrišką ir hermafroditą, keturias socialines lytis (genders) – tai vyrai, moterys, transvyrai – kalabai, transmoters – kalalai, ir penktąją – metalyčių (tarplyčių) grupę – bisu¹¹⁰. Nepale budistų terminas „mettā“, reiškiantis psichinę sąjungą ir meilę-gerumą, buvo vartojamas transseksualių asmenų (taip pat tos pačios lyties porų) identifikavimui, ir tai yra laikoma priimtina nepaliečių kultūros dalimi nuo antikos laikų¹¹¹. Pakistane vyrai, persirenginėjantys moterimis, buvo žinomi kaip „zenanai“¹¹².

¹⁰⁴ Özlem Sakin, „Meet the last sworn virgins of the Albanian Alps“, *Daily Sabah*, 2014 m. kovo 14 d., <https://www.daily-sabah.com/balkans/2014/03/14/meet-the-last-sworn-virgins-of-the-albanian-alps>.

¹⁰⁵ Jean-Pierre Isbouts, „Transgender Motifs in Leonardo’s Art“, *Medium*, 2017 m. spalio 2 d., <https://medium.com/@jpisbouts/transgender-motifs-in-leonardos-art-b38438da3bc5>.

¹⁰⁶ Nico Lang, „This 18th-Century Italian Painting Proves Gender Nonconformity Is Far From a Modern Invention“, *Slate*, 2017 m. liepos 11 d., <https://slate.com/human-interest/2016/07/18-femminiello-one-of-the-earliest-depictions-of-gender-nonconformity-in-art.html>.

¹⁰⁷ Free&Equal United Nations, „Sexual Orientation and Gender Identity throughout History“, žiūrėta 2020 m. kovo 22 d., https://www.unfe.org/system/unfe-74-SEXUAL_ORIENTATION_AND_GENDER_IDENTITY_ARE_NOTHING_NEW_PDF.pdf.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Bissu tradicija ir penkių lyčių samprata buvo pagrindinė Bugis kultūros dalis mažiausiai šešis šimtmečius. Žr. plačiau Farid M Ibrahim, „Homophobia and rising Islamic intolerance push Indonesia’s intersex bisu priests to the brink“, *ABC*, 2019 m. vasario 27 d., <https://www.abc.net.au/news/2019-02-27/indonesia-fifth-gender-might-soon-disappear/10846570>.

¹¹¹ Free&Equal United Nations, „Sexual Orientation and Gender Identity throughout History“, *op.cit.*

¹¹² G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe’s Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 220, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lpg=PA218&dq=history+of+transsexual+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACfU3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOFbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwjtMHY3JLoAhVTzMQBFH4-BIA4ChDoATAAegQlChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.

Visa ši apžvalga rodo, kad transseksualai ir kitos lytinės mažumos egzistavo anti-kos laikais, viduramžiais, renesanso ir vėlesniais laikotarpiais skirtingose kultūrose, skirtinguose žemynuose. Jų lytinio identiteto išraiškos būdai buvo mažiau ar daugiau priimtini visuomenėje ir toleruojami. Tai nėra postmodernizmo laikų visuomenės gyvenimo rezultatas.

1.2. Sąvokų „sex“ ir „gender“ reikšmių problematika

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne sąvoka „lytis“ apibrėžiama: 1. „viena iš dviejų gyvųjų būtybių skirtybių (vyriškoji ar moteriškoji); 2. forma; išvaizda“¹¹³. Lietuvių kalbos žodyne „lytis“ apibrėžiama taip: 1. viena iš gyvųjų būtybių gimčių¹¹⁴ (vyriškoji ar moteriškoji); 2. išvaizda, pavidalas, sudėjimas; 3. išaugimas, subrendimas, sumitimas; 4. forma, tipas, pasireiškimo būdas; 5. žodžio forma; 6. giminė¹¹⁵. Kitas apibrėžimas, apimantis lyties suvokimą socialine prasme, lietuvių kalboje nėra vartojamas, o, siekiant apibrėžti terminą „gender“ (angl.), šiuo metu dažniausiai vartojama sąvoka „socialinė lytis“. Anglų kalbos terminų žodyne „gender“ aiškinama kaip giminė (vyriška ir moteriška), o „sex“ – lytis¹¹⁶. Anksčiau „gender“ terminas ir buvo dažniausiai vartojamas apibrėžti giminės¹¹⁷ sąvoką, tačiau pradinė jos reikšmė faktiškai yra pamiršta ir šiuo metu dažniausiai apibrėžiama kaip tam tikrų žmonių charakteristikų ir vaidmenų sociokultūrinė išraiška, atsižvelgiant į jų lytį ir seksualumą. Kembridžo žodyne „gender“ apibūdinama kaip fizinis ir / ar socialinis moteriškos ar vyriškos lyties būvis, „sex“ – vyriška ar moteriška būklė (būtis)¹¹⁸. Kitame žodyne pateikiami tokie „gender“ sąvokos apibrėžimai: „Bet kuris dalijimas į vyrišką ar moterišką rūšis, diferencijuojant pagal socialinius ir kultūrinius vaidmenis ar elgesį; panaši žmonių kategorija, kuri yra už skirstymo į moterišką / vyrišką kategorijas ribų ir remiasi individo sąmoningumu ar identitetu“¹¹⁹. Socialinė lytis nurodo socialinius skirtumus tarp lyčių, tarp kultūrinių lūkesčių. Šis terminas taip pat vartojamas „analizuojant santykius tarp vyrų ir moterų, mergaičių ir berniukų, atsižvelgiant į jų skirtingas galios, gyvenimo, pažeidžiamumo galimybes bei skirtingas pokyčių strategijas, <...> amžiaus, etinės kilmės, socialinės klasės, seksualumo skirtumus ir kt.“¹²⁰ Amerikos psichiatrų asociacijos puslapyje sąvoka „gender“ apibrėžiama kaip „žyminti viešai (dažnai teisėtai pripažįstamą) gyvenamą berniuko ar mergaitės, vyro ar moters vaidmenį“. Šiuo atveju ne itin tikslingai

¹¹³ Žr. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, žiūrėta 2016 m. kovo 15 d., <http://dz.lki.lt/search/>.

¹¹⁴ Lietuvių kalbos žodyne sąvoka „gimtis“ turi daug reikšmių: gimimas, kilmė; prigimimas, gamta; gimda, įščios; lytis; giminė.

¹¹⁵ Žr. „Lietuvių kalbos žodynas“, žiūrėta 2016 m. kovo 15 d., <http://www.lkz.lt/startas.htm>.

¹¹⁶ Žr. *Mokomasis anglų kalbos žodynas* (Vilnius: Alma littera, 2007).

¹¹⁷ Lietuvių kalbos žodyne viena iš reikšmių yra apibrėžiama kaip „lingv. kategorija, paremta daiktavardžiais žymimų dalykų santykio su lyties skirtybėmis reiškimu: vyriškoji, moteriškoji g. bevardė g.“, žr. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, žiūrėta 2016 m. balandžio 1 d., <http://lkiis.lki.lt/>.

¹¹⁸ Žr. „Cambridge Dictionaries Online“, žiūrėta 2016 m. kovo 15 d., <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sex>.

¹¹⁹ Dictionary.com, žiūrėta 2016 m. kovo 15 d., <http://www.dictionary.com/browse/gender?s=t>.

¹²⁰ „Gender Analysis – Principles & Elements“, Gender Tool Box, *Sida* 3 (2015), žiūrėta 2016 m. kovo 2 d., <https://www.sida.se/contentassets/a3f08692e731475db106fdf84f2fb9bd/gender-tool-analysis.pdf>.

apsiribota vyriška ir moteriška lytimis. Socialinę lytį (gender) reikėtų aiškinti kaip sąvoką suvokimą esant tokios lyties, kuriai asmuo emociškai ir / ar iš dalies fiziškai save priskiria, kuri yra kultūriška, atsiradusi iš vidinės psichikos padiktuotų prieštaravimų prigimtinės lyties statusui. Tuo tarpu kūno lytis (sex) – fiziologiškai pripažinta lytis, kuri siejama su gamtos duotosios biologinės lyties statusu.

Ar pagrįstai apsiribojama tik dviem lytimis? Tokiu atveju socialinė lytis vis tiek yra įspraudžiama į binariškumo rėmus, lytis sukeičiant vietomis. J. Butler teigimu, „laikantis nuostatos, kad socialinių lyčių sistema esti binarinė, netiesiogiai išlaikomas įsitikinimas, jog socialinę lytį su biologine sieja mimetinis santykis ir dėl to socialinė lytis atspindi biologinę arba, priešingai, biologinė apriboja socialinę“¹²¹. Pripažįstama, kad biologiniai veiksniai kartu su socialiniais ir psichologiniais veiksniais prisideda prie lyties (gender) plėtojimo. J. Butler teigia, kad „skirtis tarp biologinės ir socialinės lyčių, kuria iš pradžių norėta užklausti formuluotą *biologija – tai likimas*, praverčia tvirtinant, jog, kitaip nei biologinė lytis, atrodanti fiziologiškai nepajudinama, socialinė lytis yra kultūrinis konstruktas – vadinasi, ji nėra biologinės lyties pasekmė, <...> tad subjekto vientisumui galimai jau priešinasi skirtis, pagal kurią socialinė lytis laikoma daugialype biologinės lyties interpretacija¹²²<...>. Socialinės lyties nereikėtų suvokti vien kaip kultūrinio reikšmės įrašymo į iš anksto duotą biologinę lytį (tokia būtų teisinga samprata) – ji turi žymėti ir pačią produkavimo aparatą, kuriuo tos biologinės lyties nustatomos“¹²³. Todėl ji siūlo biologinės lyties dvilypumą priskirti ikidiskursyvumo sričiai, o „biologinės lyties produkavimą kaip ikidiskursyvosios derėtų vertinti kaip kultūrinio konstravimo aparato, kurį žymi socialinė lytis, padarinį“¹²⁴.

Apžvelgdama humanistinę feministinę ir universalų asmens sampratą, J. Butler pabrėžia, kad socialinė lytis – yra nepastovus, nuo konteksto priklausantis reiškinys, žymintis „reliatyvų tašką, kuriame susieina kultūriniai ir istoriškai santykiai“¹²⁵. Kaip socialinės lyties kintamumą J. Butler pasitelkia M. Foucault aprašytą tarplytės/čio, vardu Herculine, pavyzdį, savo užrašuose besidalijantį / čią savo seksualine patirtimi, kuri yra nuolatos kintanti: „Skirtingais momentais ji / jis mano, kad jo / jos kūnas yra jo / jos sumišimo (gender confusion) ir jo / jos transgresyvių malonumų priežastis, tarsi abu šie dalykai ir apreikštų esmę, kuri nežinia kaip atsiduria anapus prigimtinės arba metafizinės daiktų tvarkos, ir būtų jos rezultatas“¹²⁶. Žinoma, ši situacija atrodo dar labiau pavojinga tarplyčių asmenų atžvilgiu, nes jų fiziologinė anatomija nėra tipiškai vyriška ar moteriška. Tuo tarpu transseksualūs asmenys paprastai save tapatina su vyriška ar moteriška lytimi, kuri skiriasi nuo kūniškosios. Kalbėdama apie tokius nenuoseklumus, J. Butler įvertina užduoties atskirti biologinę lytį nuo socialinės sudėtingumą. Tuo pačiu ji užduoda klausimą „kaip tampama socialine lytimi?“ ir ieško atsakymų S. Beauvoir (ji manė, kad biologinė lytis yra nepajudinama, o socialinė yra

¹²¹ Judith Butler, *Vargas dėl lyties, Feminizmas ir tapatybės subversija* (Vilnius: Lietuvių kultūros taryba, 2017), 57.

¹²² *Ibid.*, 56.

¹²³ *Ibid.*, 59.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Ibid.*, 65.

¹²⁶ *Ibid.*, 221.

kintama), M. Wittig (ji manė, kad biologinės lyties kategorija pati yra per socialinę lytį apibrėžta kategorija), S. Freud (socialinės lyties tapatybę generuoja incesto draudimas) ir kitų autorių veikaluose. Nepaisant atsakymų paieškų į iškeltus klausimus, cituodama M. Foucault, ji pripažįsta žmogaus sielą kaip kūno trūkumą, dėl kurio siela yra nematoma: „<...> šia prasme siela yra paviršiaus įreikšminimas, kada priešinamasi pačiai skirčiai tarp vidaus ir išorės, kada ji perstumijama; tai vidinės psichikos erdvės figūra, įrašyta ant kūno kaip socialinis įreikšminimas, kuris nuolatos savęs kaip tokio išsižada“¹²⁷. J. Butler kritikuoja religijos primestą asmens tapatinimąsi tik su biologine lytimi: „Potvarkis tapti apibrėžtai ar apibrėžtam pagal biologinę lytį taip, kaip nustatyta Simbolinėje plotmėje, visada ves į nesėkmę, o kai kuriais atvejais dar ir parodydys, kad pati seksualinė tapatybė yra fantazminio pobūdžio“¹²⁸, kadangi heteroseksualumo standartai yra iškraipomi ne tik per lesbiečių, gejų, transseksualų, bet ir tarplyčių tapatybę. Jei tikra socialinė lytis tėra tik fantazija, tai, J. Butler teigimu, „socialinės lyties negali būti nei teisingos, nei klaidingos, tik produkuojamos kaip diskurso, kuris steigia tapatybės pirmumą ir stabilumą, tiesos efektai“¹²⁹. Ir, jei socialinių lyčių normos pradingtų, tai padariniai būtų tokie: „socialinių lyčių išsidėstymų pagausėjimas, substancyvios tapatybės išjudinimas, iš privalomąjį heteroseksualumą natūralizuojančių pasakojimų atimti jų pagrindiniai veikėjai – vyras ir moteris“¹³⁰.

Pateikti apibrėžimai parodo sąvokos „gender“ įvairialypiškumą. Ir pats šis terminas atsirado gerokai vėliau. Kai kurie autoriai mano, kad tam įtakos turėjo feminizmo doktrina, kurios atstovai, tokie kaip Monique Wittig, Jaques Lacan, Luce Irigaray ir kiti, pradėjo abejoti lyčių binariškumo koncepcija. Pasak Joanne K. Meyerowitz, būtent tokie mokslininkai, kaip J. Money, Joan G. Hampson ir John L. Hampson, „paprastai rekonstravo kitų išvadas apie psichologinės aplinkos kilmę. Interseksualių individų buvimo vyru ar moterimi pojūtis išplaukia ne iš hormonų, lytinių liaukų, chromosomų ar kitų fizinių kintamųjų, bet, jų teigimu, iš lyties, kuriai buvo priskirtas kūdikis ir kurios vaikas vėliau buvo auginamas. Po ankstyvos vaikystės, kai buvo nusistovėjęs lyties pojūtis, bet kokie bandymai ją keisti sukėlė psichologinę žalą. Norėdami išspręsti šiuos klausimus, jie pasirinko žodį „gender“. 1955 m. Money naudojo „lyties vaidmenį“ (gender role), nurodant „visus tuos dalykus, kuriuos asmuo sako ar daro atskleisdamas save turint berniuko ar vyro, mergaitės ar moters statusą“, o lytis (gender) – nurodant „požiūrį, elgesį ir orientaciją“¹³¹. Nuo 1960 m. „gender“ sąvoka buvo dominuojanti koncepcija aiškinant transseksualumą¹³².

Pasak A. Žvinklienės, analizavusios „gender“ termino problematiką, „sociologinės teorijos požiūriu lytis ir gender priklauso skirtingoms socialinio pažinimo tradicijoms.

¹²⁷ Butler, *supra note*, 121: 282.

¹²⁸ *Ibid*, 147.

¹²⁹ *Ibid*, 284.

¹³⁰ *Ibid*, 301.

¹³¹ Joanne J. Meyerowitz, *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)* (Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002), 114, žiūrėta 2016 m. sausio 24 d., <http://web.b.ebscohost.com/skaiitykla.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAwMHh3d19fmJgyMDk3X19BTg2?sid=556104e0-09fd-4b89-bcdeb86f9ebb7586@sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.

¹³² *Ibid*, 118.

Lytis yra pozityvistinės (esencialistinės) koncepcijos socialinės tikrovės pažinimo kategorija. O gender – tai konstrukcionistinės koncepcijos, interpretuojančios socialinę tikrovę, kategorija, ji apibūdinama kaip socialinė konstrukcija¹³³. Autorė šią sąvoką įvardija kaip politinį socialinių pokyčių įrankį kartu pabrėždama, kad „pagal tą pačią socialinę konstrukcionistinę teoriją gender gali būti laisvas nuo politinių uždavinių pakeisti gender tvarką socialinėje tikrovėje. Jis gali būti taikomas kaip viena iš analitinių kategorijų siekiant pažinti socialinę tikrovę. Gender supratimas atviras teorinėms inovacijoms, o svarbiausia, ką ši sąvoka „įkūnija“ dabartinės savo raidos etape, yra tai, kad ji nėra lytis – gender yra bet kas, tačiau tiktai ne lytis“¹³⁴. Šiuo atveju lytis įvardijama kaip socialinis / kultūrinis konstruktas, kuriam atsirasti neabejotinai įtakos turėjo socialinių mokslų plėtra.

Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos¹³⁵ 4 str. 3 dalyje reikalaujama apsaugoti aukų teises, nediskriminuojant dėl fizinės lyties (sex) ir socialinės lyties (gender), tokiu būdu akcentuojant ir socialinės lyties svarbą visuomenės gyvenime. Šioje Konvencijoje sąvoka „gender“ reiškia „socialiai suformuotus vaidmenis, elgesį, veiklas ir savybes, tam tikroje visuomenėje laikomus būdingais moterims ir vyrams“¹³⁶. Pavyzdžiui, lietuviškame šios Konvencijos vertime „gender“ įvardijama lytimi socialiniu aspektu¹³⁷. Fizinė ir socialinė lytis atskiriama ir šios Konvencijos 4 str. 3 dalyje, kur akcentuojamas aukų diskriminavimo draudimas dėl lyties (sex), socialinės lyties (gender) ir t. t.

Taigi anglų kalboje vartojami keli terminai, t. y. „sex“ ir „gender“. Terminas „gender“ yra skirtas apibrėžti psichologiniams ir socialiniams lytinės tapatybės aspektams. „Sąvoka „gender“ yra kildinama iš lotyniško termino „genus“, kuris reiškia rūšį ar rasę. Ji apibrėžiama kaip savęs suvokimas vyriškos, moteriškos ar nekatrosios lyties“¹³⁸. Sąvoka „gender“ taip pat gali būti grindžiama teisiniu statusu, socialine sąveika, viešumu, asmenine patirtimi ar psichologine aplinka¹³⁹. Pavyzdžiui, J. Healey teigimu, „biologinė lytis (sex) apima fizines savybes, tokias, kaip išorinius lytinius organus, lytį apsprendžiančias chromosomas, lytines liaukas, lytinius hormonus, vidinius reprodukcinis organus. O lytis (gender) yra labiau komplikuota. Tai sudėtingas tarpusavio ryšys tarp individo lyties (biologinės lyties) ir vidinio savęs suvokimo kaip vyriškos, moteriškos,

¹³³ Alina Žvinklienė, „Gender, kurio nėra Lietuvos lyčių studijose“, 2006, žiūrėta 2016 m. kovo 20 d., <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04-2006-1367157507894/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo“, žiūrėta 2016 m. kovo 20 d., <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ Žr. „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo“, žiūrėta 2016 m. kovo 28 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/seimos-politika/smurto-artimoje-aplinkoje-prevencija/europos-tarybos-konvencija-del-smurto-pries-moteris-ir-smurto-artimoje-aplinkoje-prevencijos-ir-kovos-su-juo>.

¹³⁸ *The Free Dictionary*, žiūrėta 2016 m. vsario 20 d., <http://www.thefreedictionary.com/gender>.

¹³⁹ Shuvo Ghosh, „Gender identity and gender role“, *Medscape*, 2015, žiūrėta 2015 m. spalio 29 d., <http://emedicine.medscape.com/article/917990-overview#a1>.

abiejų arba nė vienos (lytinės tapatybės), taip pat matomo savęs pateikimo ir elgesio (lytinės saviraiškos), susijusių su tokiu suvokimu¹⁴⁰. Taigi šios trys kategorijos – biologinė lytis, lytinė tapatybė ir lytinė saviraiška sudaro „gender“ sąvokos turinį, kuris neabejotinai platesnis nei lytis fizine prasme ar biologinė lytis¹⁴¹.

Žymi italų filosofė L. Palazzani pateikia išsamią šių sąvokų analizę ir, cituodama garsaus lyčių analitiko bei mokslininko J. Money, kuris vienas iš pirmųjų prabilo apie lytinio identiteto reikšmę, mintis, pabrėžia, kad sąvokos „Gender konceptualizacija peržengia *sex* (sąvoką – aut. pastaba) metabiologinėje perspektyvoje, kaip išorinė ir vieša saviraiška (kas yra pastebėta socialinėje, istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje) ir kaip vidinio bei privataus suvokimo (ką jis jaučia viduje) bandymas¹⁴². Apibendrinama cituotus J. Money apibrėžimus, J. Palazzani teigia, kad „Money teoretinė perspektyva slypi prigimtinių / išugdytų diskusijų kontekste, tarp biologinio determinizmo / inatizmo ir biologinio indeterminizmo ar aplinkos determinizmo su nuoroda į biologinės įtakos laipsnio apibrėžimą bei asmens identiteto ir elgesio formavimo aplinkos faktorius. Biologinis determinizmas yra tezė, reiškianti, kad fizinė lytis (kurią sudaro genetiniai, hormoniniai, lytinių liaukų, anatomiciniai ir biologiniai aspektai) apibrėžia lytį (gender – aut. pastaba) nuo gimimo statiškoje, nekintamoje, nepakeičiamoje, nekintamoje elgsenoje <...>. Ši filosofinė teorija įrodinėja, kad prigimtinis pobūdis, kaip įgimtas pagrindas, lytinio identiteto esmę postuluoja kaip sutampančią su lytimi. Biologinis indeterminizmas yra tezė, kuri teigia, kad lytis (*sex* – aut. pastaba) yra nediferencijuota nuo gimimo. Aplinkos determinizmas (kurios įgimta teorija yra temati-zavimas) konstatuoja, kad aplinka nulemia lytį (gender – aut. pastaba) <...>“¹⁴³ Šios filosofinės teorijos iš esmės prieštarauja viena kitai, kurių viena apsiriboja tik fizine lytimi, o kita prioritetą teikia socialinei lyčiai kaip kintamai¹⁴⁴. Pasak J. Butler, „socialinė lytis – tai kompleksiškas, kurio visuma visuomet atidedama; jokiame taške jis niekad nebūna visas“¹⁴⁵.

Kita vertus, anglų kalboje lytinis identitetas visada apibrėžiamas tik kaip „gender identity“. Vadinasi, lytinis identitetas yra siejamas tik su socialine lytimi, t. y. asmens suvokimu, kas jis yra lytine prasme. Tačiau tai nereiškia, kad biologinė lytis atlieka antraplanį vaidmenį. Paprastai asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose žymima biologinė lytis nuo gimimo ir tik pakeitus lytį – naujoji lytis, pripažinta teismo atitinkamomis medicinos specialistų išvadomis. Nors, kaip matysime vėliau Lietuvos teismų praktikoje, tokio pripažinimo sąlygos kinta, tapdamos lengviau prieinamos, mažiau griežtos – užtenka tik transseksualumo konstatavimo fakto (nereikalaujant lyties keitimo operacijų ar kitokių intervencijų), t.y. psichiatro patvirtintos išvados ir pan.

¹⁴⁰ Healey, *supra note*, 68:3.

¹⁴¹ Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 24, 1(2017): 157, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>.

¹⁴² Palazzani, *supra note*, 62: 3.

¹⁴³ *Ibid*, 4.

¹⁴⁴ Petrėnaitė, *op. cit.* 141.

¹⁴⁵ Butler, *supra note*, 121: 75.

Lytis socialine prasme svarbi pačiam asmeniui, tačiau ne mažiau reikšminga yra lytis ir fizine prasme, kuri leidžia asmenį priimti ir suvokti kaip vienos ar kitos lyties atstovą socialinėje aplinkoje, išreikšti save per kūną, drabužius, manieras. J. Butler tai vadina kūno stilizavimu, kuris kuria socialinės lyties efektą, išreiškiamą per gestus, judesius ir įvairius stilius. Socialinė lytis – tai tam tikras socialinis asmens statusas, grindžiamas lytiniu identitetu ir saviraiškos laisve. Pažymėtina ir tai, kad net pats asmuo, tam tikrais atvejais gali save lytine prasme identifikuoti skirtingai skirtingose situacijose. Pavyzdžiui, Laurel Westbrook, Kristen Schilt išskiria socialinę, seksualinę ir sportinę lytį, pateikdami pavyzdį, kai transseksualus vyras žaidžia koledžo moterų krepšinio komandoje ir identifikuoja save kaip vyrą socialine prasme, tačiau kaip moterį – krepšinio komandoje¹⁴⁶. Galimi ir kiti pavyzdžiai: vyras sau saugioje aplinkoje mėgsta persirengti moterimi, tačiau viešumoje save demonstruoja tik kaip vyriškos lyties atstovą. Socialinė lytis leidžia labai lengvai ir fantazuoti: „Transseksualės ir transseksualai dažnai tvirtina, kad seksualiniai malonumai ir kūno dalys yra visai nesusiję. Dažnai tam, ko norima kaip malonumo, reikia, kad dalyvautų įsivaizduojamos kūno dalys <...>, kurių iš tiesų galima ir neturėti; panašiai malonumas gali reikalauti įsivaizduoti papildomas dalis arba jas pradanginti“¹⁴⁷. Gali tarpusavyje skirtis ne tik biologinė ir socialinė lytis, bet ir socialinės lyties atlikimas (pvz., Drag queen¹⁴⁸). Todėl socialinė lytis, pasak J. Butler, yra „konstruktas, vis nuslepiančias savo genezę“¹⁴⁹.

Nepaisant sampratų įvairovės, dėl vieno dalyko yra aišku, kad *gender* yra platesnė sąvoka nei *sex*. Daugiau problemų kyla dėl lyties keitimo operacijų, nes anglų kalboje ir *gender*, ir *sex reassignment surgery* vartojami kaip sinonimai. Pavyzdžiui, mediciniinių terminų žodyne *gender reassignment surgery* apibrėžiama kaip „*also known as sex change surgery or sex reassignment surgery, gender reassignment surgery is a procedure that changes a person's external genital organs from those of one gender to those of the other*“¹⁵⁰. Šis apibrėžimas pasako apie lytinių organų keitimą, tačiau vėlgi kyla klausimas – ar įmanoma pakeisti lytį biologine ar / ir socialine prasme? Juk absoliutus lyties pakeitimas neįmanomas (atliekama labiau plastinė lyties korekcijos chirurgija, nes chromosomų pakeisti neįmanoma), tačiau tai paprasčiau padaryti socialine prasme – asmeniui socializuojantis jam / jai priimtinoje aplinkoje, pasirenkant atitinkamus elgsenos, išvaizdos, bendravimo tipus ir pan.¹⁵¹

¹⁴⁶ Laurel Westbrook, Kristen Schilt, „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“, *GENDER & SOCIETY* 28, 1 (February 2014): 32-57, DOI: 10.1177/0891243213503203, žiūrėta 2019 birželio 28 d., https://www.researchgate.net/profile/Laurel_Westbrook/publication/275430422_Doing_Gender_Determining_Gender_Transgender_People_Gender_Panics_and_the_Maintenance_of_the_SexGenderSexuality_System/links/574317ed08aea45ee84b0ca6.pdf.

¹⁴⁷ Butler, *supra note*, 121: 173.

¹⁴⁸ Asmuo, kuris persikūnija į priešingą lytį laikinai, dažniausiai pramogų tikslais, žr., plačiau Aistė Butrimaitė, „Pjūvis: Kas yra drag?“, Žmogaus Teisių Balsas, 2018 m. liepos 17 d., <https://www.ztbalsas.lt/pjuvis/pjuvis-kas-yra-drag/>. Pasak J. Bulter, „Imituojant socialinę lytį, dregas implicitiškai atskleidžia, kad pačios socialinės lyties struktūra yra imitacinė, kad ji sąlygiška“, *Vargas dėl lyties, Feminizmas ir tapatybės subversija* (Vilnius: Lietuvių kultūros taryba, 2017), 286.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 289.

¹⁵⁰ *The Free Dictionary*, žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d., <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Gender+Reassignment+Surgery>.

¹⁵¹ Petrenaitė, *supra note*, 141: 158.

Pažymėtina, kad ne taip jau seniai Oksfordo žodyne atsiradęs naujas kreipinys Mx gali būti kreipinių Mr, Mrs, Ms alternatyva. Mx reiškia kreipinį, vartojamą prieš pavardę ar vardą ir pavardę tų asmenų, kurie nori išvengti jų lyties nurodymo, arba tų, kurie nenori tapatintis su moteriška arba vyriška lytimi¹⁵². Jau yra valstybių, tokių kaip, pavyzdžiui, Australija, pripažįstančių trečiosios lyties įregistravimą¹⁵³. Tai turėtų būti skirta visų pirma vadinamųjų hermafroditų, kurių lytis gimus nėra aiški, todėl paliekama apsispręsti vėliau (pvz., kaip buvo Vokietijoje¹⁵⁴), pripažinimui. Praktiškai tu turi teisę naudotis ir kiti asmenys (pvz., Australijoje), kuriems atliktos lyties keitimo operacijos neturint nieko bendro su hermafroditų požymiais. Tokiais atvejais kyla lyties pakeitimo pripažinimo problemų: jei lytis pakeičiama iš moteriškos į vyrišką arba atvirkščiai, ar asmuo turi teisę būti įvardytas kaip turintis neapibrėžtą lytį? Kita vertus, valstybėse, neturinčiose teisinio trečiosios lyties įtvirtinimo, registruojama moteriška arba vyriška lytis. Autoriaus nuomone, galbūt kaip tik naudingiau asmenims po lyties keitimo operacijos suteikti neapibrėžtos lyties statusą, kadangi lytis, buvusi nuo gimimo, buvo keičiama į priešingą, tačiau asmens įgimtos lyties statusas faktiškai išlieka nepakitęs (lieka tie patys vidiniai lyties organai, chromosomos ir pan.). Tokiu būdu trečiosios lyties įtvirtinimas gali padėti išspręsti ir šeimos kūrimo, santuokos sudarymo, vaikų planavimo, teisės žinoti kito asmens lytį (pvz., asmuo, norėdamas kurti tradicinę šeimą, sudaryti santuoką, turi teisę žinoti savo partnerio įgimtą lytį), problemas. Minėtais atvejais trečiosios ar nekatrosios lyties įvardijimas asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose padėtų šiuos klausimus išspręsti¹⁵⁵. Kadangi supratimas apie lytinį identitetą ir jo svarbą pasaulyje kinta, neatmetama galimybė ateityje atsisakyti asmens dokumentuose žymėti lytį¹⁵⁶.

¹⁵² Žr. Oxford Dictionaries, žiūrėta 2015 m. spalio 28 d., <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/mx#Mx>.

¹⁵³ Žr. High Court of Australia, „NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norrie, [2014] HCA 11, 2 April 2014, S273/2013“, žiūrėta 2016 m. sausio 1 d., <http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/HCA/2014/11.html>.

¹⁵⁴ Kaip rodo statistika, vienam vaikui iš 500–1000 reikalingos genitalijų korekcijos. M. Bauer ir D. Truffer teigimu, pradedant 1996 m. ir baigiant 2014 m. statistikos apie tokius asmenis Vokietijos valdžia nerena ir neteikia siekiant užtikrinti duomenų slaptumą. Tačiau autoriai su tuo nesutinka, kadangi Vokietijos nevyriausybių organizacijų aljansas ryšium su Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija yra įtakinga įstaiga, vienoje iš rekomendacijų yra pasiūliusi Vokietijos valdžiai rinkti statistinę informaciją apie tokius asmenis bei vaikų gimimus su lyties anatomijos variacijomis Vokietijos klinikose. Minėti autoriai neretai skubų apsisprendimą operuoti interseksualių kūdikių ar vaikų priskiriant konkrečiai lyčiai prilygina luošinimui ar net išniekinimui, kadangi ateityje tai gali sukelti ilgalaikių fizinių ir psichologinių pasekmių, „įskaitant prarastą ar sutrikusį lytinį jautrumą, sutrikusią medžiagų apykaitą ir ilgalaikę priklausomybę nuo dirbtinių hormonų po kastracijos, skausmingus randus, skausmingą lytinį aktą, šlapimo nelaikymą, rimtas problemas šlapintis, padidėjusį lytinį nerimą, mažesnę seksualinį aktyvumą, nepasitenkinimą funkcinio ir estetinio rezultatais, vertės sumažėjimo ar reprodukcinės galimybės praradimo, labai padidėjusį dažnį dėl sau kenkiančio elgesio ir polinkio į savižudybę, psichikos kančių ir traumų, žr. International Intersex Human Rights NGO, Markus Bauer, Daniela Truffer, *Intersex Genital Mutilations Human Rights Violations Of Persons With Variations Of Sex Anatomy*, žiūrėta 2017 m. kovo 4 d., http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/fileadmin/user_upload/PDF-Dateien/Pakte_Konventionen/CRPD_behindertenrechtskonvention/crpd_state_report_germany_1_2011_Parallel_Zwischengeschlecht_en.pdf.

¹⁵⁵ Daiva Petrėnaitė, *supra note*, 141: 159.

¹⁵⁶ Pvz., Kanadoje yra įsteigta organizacija, kovojanti už lyties žymėjimo panaikinimą asmens dokumentuose. Žr. „Gender-Free ID Coalition“, žiūrėta 2019 m. sausio 12 d., <http://gender-freidcoalition.ca/>.

1.3. Lytinio identiteto sąvokos atsiradimas ir raida¹⁵⁷

Kaip atsirado lytinio identiteto koncepcija? Nepaisant to, kad transseksualumo reiškinyms visuomenėse atsirado labai seniai, ši sąvoka pradėta vartoti maždaug nuo XX a. antros pusės, t. y. nuo 1960-tųjų. Kūniškąją lytį pakeitė tokios sąvokos kaip „psichologinė lytis¹⁵⁸“, o vėliau – „lytinis identitetas“ – savo lyties jautimas, atskirtas nuo kūniškosios lyties <...>. Šis naujasis lyties (gender) suvokimas buvo pakeistas ir ištobulintas transseksualumo diskurse¹⁵⁹. Pasak John Money, „terminas „lytinis identitetas“ buvo vartojamas nuo 1966 m. lapkričio 21 d. spaudos pranešime paskelbus apie naują kliniką transseksualams Johns Hopkins ligoninėje. Šis terminas paplito žiniasklaidoje visame pasaulyje ir netrukus pateko į gimtąją kalbą¹⁶⁰. J. Money teigimu, „lyties ir lytinio identiteto apibrėžimai skiriasi doktrininiu pagrindu <...> „Sex“ yra tai, kuo tu esi fiziologiškai; „gender“ yra tai, kuo tu tampi socialiniu požiūriu; lytinis identitetas yra tavo paties jausmas ar įsitikinimas vyriškumu ar moteriškumu; o lytis (gender) yra kultūrinis stereotipas, kas yra vyriška ir moteriška. Priežastingumas lytinės tapatybės sutrikimo yra suskaidytas į genetinius, prenatalinius hormoninius, postnatalinius socialinius ir postpubertalinius hormoninius veiksmus, tačiau kol kas nėra išsamios priežastingumo teorijos. Lyčių kodavimas smegenyse yra bipolinis. Lytinės tapatybės sutrikimuose yra nesutarimų tarp savo išorinių lytinių organų ir smegenų, koduojančių savo santykį su vyriška ar moteriška lytimi¹⁶¹.

Kenneth J. Zucker teigia, kad lytinio identiteto sąvoka buvo įtraukta į profesionalų žodyną Hooker ir Stoller dėka tuo pačiu laikotarpiu, ankstyvais 1960 metais. Tačiau tokia sąvoka buvo vartojama šiek tiek skirtingai nei dabar. Pvz., Stoller lytinio identiteto sąvoką vartojo vaiko vystymuisi aprašyti – „svarbiausio priklausymo vienai lyčiai pojūčiui¹⁶². Joanne J. Meyerowitz teigia, kad 1964 m. psichiatras Robert J. Stoller, bendradarbiaudamas su savo kolega Ralf Greenson, atnaujino lyties (gender) sąvoką vartojant terminą „lytinis identitetas“, kuris tapo vyraujančiu medicinos literatūroje apie transseksualumą. Stoller ir Greenson, kalbėdami apie lytinį identitetą vartojo „psichologinės lyties“ sąvoką, besiremiančią „buvimo tam tikros lyties nariu pojūčiu¹⁶³. Pasak Joanne J. Meyerowitz, būtent Stoller atskyrė lytį (gender) nuo lytiškumo, o aiškindamas lytinio identiteto šaltinius, bandė panaikinti atotrūkį tarp biologinių ir aplinkos etiologijų¹⁶⁴. Šiuo atveju sąvoka „lytinis identitetas“ išplečiama pojūčio buvimo tam

¹⁵⁷ Parengta, remiantis publikuotu straipsniu: Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017): 150-165, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>.

¹⁵⁸ Maždaug nuo 1940 m. mokslininkai, tyrinėjantys interseksualumą, pradėjo naudoti šią sąvoką.

¹⁵⁹ Meyerowitz, *supra note*, 131: 6.

¹⁶⁰ John Money, „The concept of gender identity disorder in childhood and adolescence after 39 years“, *Journal of Sex and Marital Therapy* 20, 3(1994): 163-77.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Žr. Kenneth J. Zucker, „Biological influences on Psychosexual Differentiation“ from *Handbook of the Psychology of Women and Gender*, Edited by Rhoda K. Unger, (John Wiley & Sons, 2004-04-21).

¹⁶³ Meyerowitz, *supra note*, 131: 6.

¹⁶⁴ Etiologija – tai mokslas, tiriantis patologinių reiškinių ir ligų atsiradimo priežastis bei sąlygas.

tikros lyties asmeniu atžvilgiu, kuri nebūtinai yra tapatinama vien tik su moteriška ar vyriška lytimi. Asmuo turi teisę tapatinti save ir su nekatraja lytimi (*intersex*). Tai tapo priežastimi suabejoti binarinės lyčių sistemos teisingumu, siekiant denaturalizuoti lytį, ir šis siekimas, pasak J. Butler, kyla „iš stipraus troškimo tiek pasipriešinti normatyvumo smurtui, kurį numato idealioji biologinės lyties morfologija, tiek išrauti gajas prielaidas apie prigimtą arba numanomą heteroseksualumą, kurias maitina įprastinis, ir akademinis seksualumo diskursai“¹⁶⁵.

Lytinis identitetas atlieka tam tikrą vaidmenį kiekvieno asmens gyvenime, „kadangi tikrasis savęs suvokimas lytine prasme atveria kelią savirealizacijai socialinėje aplinkoje. Tačiau dažniausiai tai vis dar tapatinama tik su transseksualiais¹⁶⁶ asmenimis, kadangi jų psichologinė lytis¹⁶⁷ nesutampa su biologine¹⁶⁸, nors lytinis tapatumas reikšmingas kiekvienam žmogui, nepriklausomai nuo jo požiūrio į lytiškumą“¹⁶⁹. Naują sampratą ir reikšmę lytinis identitetas įgavo taip pat tada, kai modernioje ir laisvoje visuomenėje išryškėjo seksualumo ir kūno demonstravimo kultas. Todėl netradicinės lytinės orientacijos žmonės pradėjo reikalauti savo teisių legalizavimo¹⁷⁰. „Lytinė tapatybė nebeprisiklauso nuo įgimtos vyriškosios ar moteriškosios lyties, bet yra priklausoma nuo paties subjekto, kuris apsisprendžia būti heteroseksualus, homoseksualus, transseksualus ir t. t.“¹⁷¹ Greta lesbiečių, gėjų, biseksualų, transseksualų, transvestitų, jungiasi ir dar kiti neįprastos lytinės orientacijos asmenys, vadinamieji „queer“¹⁷², nepriskiriami nė vienai iš šių kategorijų.

Joanne J. Meyerowitz klausia: „Kodėl gi žmonės visuomenėje, kurioje yra vertinama saviraiška ir savęs transformacija, negali nuspręsti, ar jie nori gyventi kaip vyras, ar kaip moteris, ir kodėl gi neleisti jiems pasikeisti kūnų taip, kaip jie pageidauja?“¹⁷³. Kita

¹⁶⁵ Butler, *supra note*, 121: 24-25.

¹⁶⁶ Tarptautinėje ligų klasifikacijoje tai įvardijama kaip „noras gyventi kaip priešingos lyties asmuo ir būti juo laikomam, paprastai lydimas diskomforto dėl savo gydomam (-ai) hormonais bei chirurgiškai, kad kūnas kiek galima labiau atitiktų pasirinktą lytį“. TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas, žiūrėta 2016 m. lapkričio 9 d., http://ebook.vlk.lt/e.vadovas_2014/index.jsp?topic=/lt.webmedicina.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.

¹⁶⁷ Psichologinė lytis reiškia kaip asmuo save suvokia lytine prasme.

¹⁶⁸ Biologinė lytis yra nulemta žmogaus anatomijos, kuri nustatoma pagal žmogaus išorinius ir vidinius lytinius organus, chromosomas ir pan.

¹⁶⁹ Petrėnaitė, *supra note*, 141:151.

¹⁷⁰ Žr., pvz., Kevin Slack, „Liberalism Radicalized: The Sexual Revolution, Multiculturalism, and the Rise of Identity Politics“, 2013, žiūrėta 2016 m. sausio 2 d., <http://www.heritage.org/research/reports/2013/08/liberalism-radicalized-the-sexual-revolution-multiculturalism-and-the-rise-of-identity-politics>.

¹⁷¹ Meilius, Juškevičius, Širinskienė, *supra note*, 51: 50.

¹⁷² Ši sąvoka turi įvairias reikšmes. Tačiau autorė remiasi žymaus sociologo prof. dr. Artūro Tereškino apibrėžta *queer* samprata: „Literatūrinio požiūriu Q vardas žymi neįprastumą. Dažniausiai Q terminas vartojamas nurodyti asmenims, kurių seksualinė orientacija arba / ir lyties identitetas skiriasi nuo priimtoms normos. Šiandien Q apibrėžia įsivaizduojamą, kultūriškai konstruojamą lyties tapatumą bei seksualinę orientaciją. Q sąvoka aprėpia asmenis, kurie yra biseksualai, transgenderiai (transgendered persons), turi tarplytinę (intergender) arba daugialytinę (multiple gender) orientaciją (vadinamasis LGBT – lesbian, gay, bisexual, transgendered). <...> Q teorija neigia hegemoninius teiginius apie natūralią lyties gimtį, kritikuoja genetines preferencijas. Q požiūriu lytis yra performatyvi ir čia kritikuojamas tradicinis binarinis lytiškumo skirstymas: homoseksualai / heteroseksualai bei, atitinkamai, vyrai / moterys. Q pažeidžia hetero / homo dichotomiją ir atitinka postmodernios feminizmo plėtros kontekstą“, žiūrėta 2016 m. kovo 15 d., <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5H5smLCT0CYJ:lsc.su.lt/old/downloads/%27Queer%27.doc+&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=us>.

¹⁷³ Meyerowitz, *supra note*, 131: 131.

vertus, kur tai veda? Visų pirma, kaip matysime vėliau, į dar didesnę teisinę neapibrėžtumą. Ar einame teisingu keliu, leisdami laisvai pasirinkti tokį lytinį savęs suvokimą? Asmens, kaip laisvo individo, atžvilgiu – tai teisingas kelias, tačiau tokiu atveju kyla grėsmė pamatinėms vertybėms, iškraipomi lyčių binariškumo standartai. Žinoma, tiems, kurie neturi problemų dėl savo lytinės tapatybės, visa tai atrodo absurdiška. Tačiau mes privalome suvokti ir priimti tuos, kurių lytinės tapatybės gyvenimo patirtys, asmeninės ir / ar kūno charakteristikos yra kitokios.

„Kaip tokios kovos rezultatus galime įvardinti ir tai, kad kai kurios pasaulio (pvz., Jungtinės Amerikos Valstijos) ir Europos valstybės švelnina savo poziciją dėl šeimos sąvokos¹⁷⁴, tos pačios lyties asmenų santuokų sudarymo¹⁷⁵, trečiosios (neapibrėžtos) lyties registracijos pripažinimo¹⁷⁶, lyties keitimo¹⁷⁷ ir pan. Kita vertus, toks teisių ir laisvių legalizavimas kelia daugybę problemų, kurios susijusios su kitų asmenų teisių įgyvendinimu (pvz., sutuoktinio teisė žinoti)¹⁷⁸, asmens tapatybės identifikavimo klausimais¹⁷⁹, privataus gyvenimo atskleidimu¹⁸⁰ ir kt.“¹⁸¹ Pažymėtina, kad pamažu lytinio identiteto samprata atsiranda ir kai kurių valstybių teisės aktuose¹⁸², todėl formuojamas šios sąvokos teisinis apibrėžtumas.

Lytinio identiteto sampratos aiškinimo temai Lietuvoje dėmesio yra stokojama, ji yra pakankamai nauja, todėl mažai analizuota. Ši sąvoka nėra apibrėžta ir vartojama Lietuvos teisės aktuose, išskyrus tam tikrus teisės aktų projektus¹⁸³. Pirmasis teisės akto projektas (2017), kur bandyta apibrėžti lytinę tapatybę, yra Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymas¹⁸⁴. Čia asmens lytinė tapatybė apibūdinama siaurai – „asmens tapatinimasis su tam tikra lytimi“ Šis teisės akto projektas nebuvo priimtas. Tokią

¹⁷⁴ Žr. pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo bylas *Johnston v. Ireland* (1986), *Marckx v. Belgium* (1979), *X, Y & Z v. the United Kingdom* (1997) ir kt.

¹⁷⁵ Žr., pvz., Jungtinių Valstijų Aukščiausiojo Teismo bylą „Obergefell v. Hodges, 2015“, žiūrėta 2019 sausio 5 d., <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/14-556>.

¹⁷⁶ Žr. Australijos Aukščiausiojo Teismo bylą „NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norrie, 2014“, žiūrėta 2019 m. sausio 5 d., <http://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2014/HCA/11>.

¹⁷⁷ Pvz., lyties keitimas nėra įteisintas Monake, Albanijoje, Šiaurės Makedonijoje, Kipre ir kt. (žr. Trans Rights Europe Index, 2019, žiūrėta 2020 m. balandžio 12 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf).

¹⁷⁸ Žr., pvz., Melissa Aubin, „Defying Classification: Intestacy Issues for Transsexual Surviving Spouses“, *Oregon Law Review*, 82, 4 (2003): 1155-1190, žiūrėta 2016 sausio 12 d., http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/orglr82&div=39&start_page=1155&collection=journals&set_as_cursor=8&men_tab=srchresults arba žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo bylą *Hämäläinen v. Finland* (2013).

¹⁷⁹ Žr., pvz., James A. Haynes, „Identification Problems and Voting Obstacles for Transgender Americans“, *Indiana Journal of Law and Social Equality* 1, 1 (2003), žiūrėta 2016 m. kovo 14 d., <http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=ijsle> arba žr. Francis Duval Smith, „Perioperative Care of Transgender Patient“, *Aorn Journal, The Official Voice of Perioperative Nursing*, (2015), žiūrėta 2016 m. kovo 26 d., <http://www.aornjournal.org/article/S0001-2092%2815%2901117-5/fulltext>.

¹⁸⁰ Žr., pvz., Aušra Seibutytytė, Alvydas Navickas ir Saulius Grigonis, „Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) ypatumai (Literatūros apžvalga)“, *Medicinos teorija ir praktika* 19, 1 (2013): 72–80.

¹⁸¹ Petrenaitė, *supra note*, 141: 152.

¹⁸² Pvz., Maltos parlamento 2015 m. priimtame Lytinio identiteto, lytinės saviraiškos ir lyties charakteristikų akte.

¹⁸³ Pvz., žr. „Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“, žiūrėta 2019 m. kovo 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247?fwid=-1deuyjsbc>.

¹⁸⁴ *Ibid.*

situaciją lemia ne tik visuomenės tolerancijos stoka¹⁸⁵, bet ir politikų nenoras priimti reikiamus teisės aktus. Pvz., 2017 m. lapkričio 3 d. LR teisingumo ministerija pateikė Seimui svarstyti šį Projektą, o Seimo narių grupė, manytina, kaip atsakomąją priemonę, pateikė visiškai priešingą įstatymo projektą, eliminuojantį teisę pakeisti lytį¹⁸⁶ (plačiau analizuojama 4-oje disertacijos dalyje).

Apibendrinant teigtina, kad lytinio identiteto sąvokos atsiradimas ir jo išraiškos priklausomybė nuo paties subjekto valios, ypač transseksualių asmenų atžvilgiu, iškėlė daug abejonių dėl binarinės lyčių sistemos tinkamumo. Lytinio identiteto reikšmingumas visų pirma gali būti atskleidžiamas ne tik per bandymą inkorporuoti šią sąvoką į teisės aktus, bet ir per pačios sampratos analizės poreikį.

1.4. Lytinis identitetas kaip asmens identiteto dalis¹⁸⁷

Lytinis identitetas (tapatumas) yra asmens identiteto¹⁸⁸ sudėtinė dalis. Europos Žmogaus Teisių Teismas viename iš savo sprendimų yra pabrėžęs, kad „teisė į privataus gyvenimo gerbimą pagal Konvencijos 8 straipsnį visapusiškai taikoma lytiniam identitetui kaip asmens identiteto sudėtinei daliai. Tai tinka visiems asmenims“¹⁸⁹.

Lytinis identitetas¹⁹⁰ dažniausiai aiškinamas kaip asmens suvokimas, savęs vertinimas, kas jis yra lytine prasme. J. Lehtonen teigimu, „terminas *lytinis identitetas* nurodo tai, kuo žmonės suvokia save esant: moterimi, vyru, kažkuo per vidurį ar anapus šių kategorijų. Lyčių pliuralizmą pabrėžia ir tai, kad žmonės įvairiais būdais išreiškia savo vyriškumą ir moteriškumą, ir tai, kad kiti žmonės skirtingais būdais juos suvokia“¹⁹¹.

Nacionalinėje apžvalgoje „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje“ (2019) lytinis identitetas arba lytinė tapatybė apibūdinama kaip unikalus kiekvieno asmens lyties pajautimas bei su tuo susijęs savęs (ne)priskyrimas konkrečiai lyčiai. „Lytinė tapatybė formuojasi bei kinta biologinės lyties, socialinės lyties ir lytinės raiškos patirčių pagrindu. Lytinės tapatybės pajautimas tam tikrais atvejais turi įtakos asmens santykiui su savo kūnu bei fizine išvaizda. Dėl šios priežasties gali būti atliekamos tam tikros fizinės išvaizdos koregavimo procedūros, potencialiai apimančios ir chirurgines bei kitokias medicinines procedūras (pavyzdžiui, translyčiam asmeniui atliekama lyties keitimo operacija)“¹⁹².

¹⁸⁵ Žr. pvz., Margarita Jankauskaitė, „Homofobija ir akademinis jaunimas Lietuvoje: vertybinių nuostatų tyrimas“, žiūrėta 2015 m. gruodžio 12 d., http://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/index69d5.html?show_content_id=493.

¹⁸⁶ Žr. plačiau, „Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-11-10“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/66fe0380c61711e782d4fd2c44cc67af?jfwid=tg6gwy5p3>.

¹⁸⁷ Parengta, remiantis publikuotu straipsniu: Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017): 150-165, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>.

¹⁸⁸ Tai yra subjektyvus savęs, kaip individo suvokimas.

¹⁸⁹ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, 95 punktas, žiūrėta 2019 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%2C%22APPNO%22%5D%2C%2279885%2C%2252471%2C%2252596%2C%22DOCUMENTCOLLECTIONID%22:%5B%22CHAMBER%22%2C%22ITEMID%22:%5B%22001-172913%22%5D%7D>].

¹⁹⁰ Autorė šią sąvoką naudoja lygiavertiškai lytiniam tapatumui ar lytinei tapatybei, angl. *gender identity*.

¹⁹¹ Lehtonen Jukka, „Seksualinė ir lyčių įvairovė mokyklose bei darbo aplinkoje“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys*, Arnas Zdanevičius et al. (Kaunas: VDU, 2007), 20.

¹⁹² „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, žiūrėta 2020 m. balandžio 2 d., https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.

Pvz., 2010 m. Europos Parlamento pažymoje apie transseksualų teises ES valstybėse narėse lytinis identitetas apibūdinamas kaip „vidinis ir individualus asmens lyties suvokimas, kuris gali sutapti arba nesutapti su lytimi gimus, įskaitant asmeninį savo kūno suvokimą (kuris gali apimti laisvai pasirinktą kūno išvaizdos modifikavimą ar funkciją taikant medicininius, chirurginius ar kitus būdus), ir kiti išraiškos būdai, įskaitant apsirengimą, kalbą ir manieras“¹⁹³. Taigi transseksualai (taip pat ir transvestitai) savo neatitiktą psichologinei lyčiai gali išreikšti šiais būdais: persirengimu, bendravimo manieromis, naudodamiesi medicinine intervencija hormonais arba lyties keitimo operacijomis. Pasak D. Batty, „pirmieji du nėra pavojingi asmens sveikatai, tačiau hormoninė intervencija ir lyties keitimas gali padaryti negrįžtamos žalos asmeniui bei jo sveikatai“¹⁹⁴.

Savęs suvokimas yra svarbus ir kitų subjektų atžvilgiu, nes jo išraiška visuomenėje dažniausiai kelia teisinių ir kitokių sunkumų transseksualiam asmeniui susiduriant su diskriminacija, homofobija, netolerancija ar smurtu. Artimieji, draugai, gydytojai gali tai suvokti, įvertinti ir priimti paprasčiau, tačiau siekiant socializuotis ir legalizuoti savo tikrąją lyties tapatybę, kyla daug sudėtingų problemų.

Lyčių tyrimuose mokslininkai lytinio identiteto sąvoką tapatina su lytiškumu ir su socialine lytimi: „Sociokultūrinė (socialinė) lytis / lytiškumas / lytinis identitetas (angl. *gender*) – apibūdina lyčių savybes, jų socialinius vaidmenis bei lytims priskiriamų moteriškumo ar vyriškumo savybių supratimą, lyties tapatumą, pasižyminčiais skirtingomis psichologinėmis savybėmis ir skirtingais elgsenos polinkiais <...>. Socialinė lytis kinta bėgant laikui, veikiama socialinių normų, socialinio statuso, etniškumo, išsimokslinimo, institucinio šališkumo ir visuomenės gerovės. Socialiniai lyčių skirtumai – biologinių skirtumų socialinis įprasminimas: „moteriški“ ar „vyriški“ vaidmenys, darbai, profesijos, elgesys, charakterio savybės ir pan. Lytinis tapatumas – tai asmens supratimas, ką jam / jai reiškia būti vyru ar moterimi. Asmens lytinio tapatumo dalis yra jo lytinė (seksualinė) orientacija, t. y. žmogaus fizinis potraukis tos pačios, priešingos ar abiejų lyčių asmenims“¹⁹⁵. Šiuo atžvilgiu lytinis identitetas apibūdinamas ir kaip sociokultūrinė, kintanti lytis, veikiama išorės veiksnių, apimanti seksualinę orientaciją, lemianti asmens apsisprendimo laisvę būti kitokiu.

Europos žmogaus teisių komisaras nurodė, kad „lytinis identitetas yra vienas iš svarbiausių gyvenimo aspektų“¹⁹⁶. Pasak Europos pagrindinių laisvių agentūros, „oficiali gimimo lytis (vyriškoji ar moteriškoji) pagrįsta mūsų fizinėmis savybėmis. Tačiau ji gali nesutapti su lyties tapatybe – tai yra su tuo, kaip asmuo jaučiasi ir ką galvoja apie savo lytį. Translytis žmogus – tai asmuo, kurio lyties tapatybė skiriasi nuo gimimo

¹⁹³ „Transseksualių asmenų teisės ES valstybėse“, 2010, žiūrėta 2015 m. liepos 29 d., <http://www.lgbt-ep.eu/wp-content/uploads/2010/07/NOTE-20100601-PE425.621-Transgender-Persons-Rights-in-the-EU-Member-States.pdf>.

¹⁹⁴ Žr. David Batty, „Sex changes are not effective, say researches“, *The Guardian*, 2004, žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d., <http://www.theguardian.com/society/2004/jul/30/health.mentalhealth>.

¹⁹⁵ „Inovacijos lyčių tyrimuose – galimybė kurti naujas žinias ir skatinti naujovių kūrimą: lyties terminologija mokslo tyrimuose“, 2014, žiūrėta 2015 m. liepos 29 d., <http://www.projectinteger.com/en/inovacijos-lyciu-tyrimuose-galimyb-be-kurti-naujas-zinias-ir-skatinti-naujoviu-kurima-lyties-terminologija-mokslo-tyrimuose>.

¹⁹⁶ Issue Paper by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, 2009, žiūrėta 2016 m. liepos 12 d., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.

lyties ir (arba) kuris reiškia savo lyties tapatybę kitokiais būdais nei gimimo lyčiai būdingi būdai. Translytis žmogus gali reikšti savo lyties tapatybę įvairiais būdais. Norint, kad fiziniai pokyčiai būtų ilgalaikiai, gali būti pasirinkta operacija ir gydymas hormonais. Tam gali prireikti kelerių metų, ir tai ne visada susiję su visišku lyties pakeitimu. Lyties tapatybė taip pat gali būti reiškiamą pasitelkiant aprangą ir kosmetiką (vadina-masis „persirengimas kitos lyties drabužiais“ arba „transvestizmas“)¹⁹⁷. Tačiau net ir tai nebūtinai gali asocijuotis tik su tam tikra fizine lytimi: „Netgi kaip pavyzdžiu remisės ne dregu, o transseksualumu, tai pagal drabužius, kurie dengia ir išsako kūną, nebebus įmanoma spręsti, kokia yra pastovi jo / jos anatomicinė sandara. Tas kūnas gali būti ikioperacinės, pereinamosios ar pooperacinės būklės; netgi kūno „pamatymas“ gali į tą klausimą neduoti atsakymo – nes per kokias gi kategorijas tai matoma?“¹⁹⁸

Lytinis identitetas gali būti apibrėžiamas ir kaip „kiekvieno žmogaus vidinė ir asmeninė lytinė patirtis. Tai suvokimas būti moterimi, vyru, ir tuo, ir tuo, nė vienu iš jų, ar kuriuo nors anapus lyčių spektro“¹⁹⁹. Šiuo požiūriu lytinio identiteto sąvoka išplečiama dar daugiau, ir apima savęs tapatinimą su kažkuo kitu, net už binarinio lyčių suvokimo. Pasak J. Butler, „tai nereiškia, kad visas mažumų praktikas reikia palaikyti ir aukštinti, bet turime galėti apie jas mąstyti, iki prieisime prie kokių nors apibendrinimų <...> ar binarinės socialinių lyčių sistemos suirimas toks jau nežmoniškas, toks gąsdinantis, kad jį privalu laikyti negalimu pagal apibrėžimą ir euristiškai neišleisti jo į jokią bandymą mąstyti apie lytį?“²⁰⁰ Kalbėdama apie moterų teises, Monique Wittig dar praeito dešimtmečio pabaigoje teigė, kad „lyties kategorija yra politinė kategorija, kuri visuomenę nustato kaip heteroseksualią“²⁰¹. Remiantis šiais požiūriais atrodytų, kad lytis yra primesta mums prievarta, todėl nėra natūrali ar įgimta.

Jungtinių Tautų vaiko teisių fondo pateikiamoje problemų analizėje, susijusioje su diskriminacija, lytinis identitetas apibrėžiamas kaip atspindintis „giliai jaučiamą savo lyties suvokimą, tai yra kaip asmuo save identifikuoja – kaip vyriškos ar moteriškos lyties, nė vienos iš jų, abiejų kartu ar jų kombinaciją. Paprastai asmens lytinis identitetas atitinka gimimo metu priskirtą lytį, grindžiamą genitalijų nustatymu. Transseksualūs asmenys turi nesuderinamumą tarp savo lyties jausmo ir lyties, kuri buvo priskirta gimus. Kai kuriais atvejais jų išvaizda, manieros ir kitos išorinės savybės gali prieštarauti visuomenės lūkesčiams dėl lyties normatyvinio elgesio“²⁰².

Lytinio identiteto sąvoka įtvirtinta kai kurių valstybių teisės aktuose, kaip, pavyzdžiui, Ontario (Kanados) žmogaus teisių kodekse: „Kiekvienas asmuo turi teisę

¹⁹⁷ „Translyčiams žmonėms kylančios problemos“, 2009, žiūrėta 2015 m. liepos 26 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1228-Factsheet-homophobia-transgender_LT.pdf.

¹⁹⁸ Butler, *supra note*, 121: 28.

¹⁹⁹ Ontario Human Rights Commission, „Gender identity and gender expression“, žiūrėta 2016 m. liepos 26 d., <http://www.ohrc.on.ca/en/gender-identity-and-gender-expression-brochure>.

²⁰⁰ Butler, *supra note*, 121: 9.

²⁰¹ Monique Wittig, „The Category of Sex, 1976/1982“, *The Anarchist Library*, žiūrėta 2020 m. balandžio 2 d., <https://theanarchistlibrary.org/library/monique-wittig-the-category-ofsex>.

²⁰² UNICEF, „Current Issues, Eliminating Discrimination against Children and Parents Based on Sexual Orientation and / or Gender Identity“, 9, 2 (2014 m. lapkritis), žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d., https://www.unicef.org/videoaudio/PDFs/Current_Issues_Paper-_Sexual_Identification_Gender_Identity.pdf.

į vienodą požiūrį dėl paslaugų, prekių ir galimybių, nediskriminuojant dėl rasės, <...> lytinio identiteto, lyties išraiškos, amžiaus, vedybinio statuso, šeiminės padėties ar negalios²⁰³. Kitas pavyzdys – Argentinos lyties identiteto teisės aktas (2012)²⁰⁴, kur pirmajame straipsnyje „Teisė į lytinį identitetą“ pabrėžiama, kad „visi asmenys turi teisę: a) į jų lytinio identiteto pripažinimą; b) į laisvą asmenybės vystymąsi lytinio identiteto atžvilgiu; c) į traktavimą pagal jų lyties tapatybę ir, visų pirma, tokiu būdu identifikuojant dokumentais, įrodančiais tapatybę, atsižvelgiant į vardą/us, atvaizdą ir lytį, kuri yra įrašyta“. Čia taip pat nurodoma, kad pakeitus lytį galima pasikeisti vardą, atvaizdą. Lytinis identitetas įtvirtintas ir kai kurių Jungtinių Amerikos valstijų, pvz., Masačusetso, Minesotos, Iliojaus, Vašingtono, Kalifornijos, Nevados, Naujojo Džersio teisės aktuose. Jungtinėse Amerikos Valstijose ilgą laiką nebuvo sutariama dėl Civilinių Teisių Akto (1964)²⁰⁵ VII dalies, ar draudimas diskriminuoti dėl lyties apima ir lytinį identitetą. Tačiau 2020 m. birželio 15 d. byloje *Bostock v. Clayton County, Georgia* JAV Aukščiausiasis Teismas priėmė svarbų sprendimą byloje dėl neteisėto atleidimo iš darbo dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės. Šiuo atveju Teismas patvirtino, kad diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės „savaime arba būtinai reiškia diskriminaciją dėl lyties“²⁰⁶.

Europoje, Maltos parlamento 2015 m. priimtame Lytinio identiteto, lytinės saviraiškos ir lyties charakteristikų akte (*Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*) lytinis identitetas apibrėžiamas kaip „kiekvieno asmens vidinė ir asmeninė lytinė patirtis, kuri atitinka ar neatitinka lytį, priskirtą gimimo metu, įskaitant asmeninį kūno pojūtį (kuris gali apimti laisvai pasirinktą medicininį, chirurginį ar kitokį kūno išvaizdos keitimą), ir kitokia lyties saviraiška, įskaitant vardą, aprangą, kalbą ir manieras“²⁰⁷. Nors Portugalija dar 2011 m. priėmė Lytinio identiteto įstatymą²⁰⁸, tačiau tik 2018 m. atsisakė bet kokio pobūdžio reikalavimų ištaisant įrašus apie lytį, asmens identifikavimo kodą, vardą ir pavardę civilinės būklės aktuose.

Lytinio identiteto svarbą akcentuoja ir medicinos srities mokslininkai, pabrėždami, kad „lytinis identitetas yra svarbus socialinis veiksnys, turintis įtakos sveikatai <...>. Išankstinis nusistatymas, stigma, transfobija, diskriminacija ir smurtas prieš transseksualus kuria skirtingus gyventojų socialinės atskirties lygmenis, apibrėžtus pagal lytinį identitetą, įskaitant sveikatos priežiūros reguliavimą“²⁰⁹. Todėl, medikų teigimu, didesnę dėmesį tam skirti turėtų Pasaulinė sveikatos organizacija, kadangi

²⁰³ „Human Rights Code, R.S.O. 1990, c. H.19“, žiūrėta 2016 m. liepos 20 d., <http://www.ontario.ca/laws/statute/90h19>.

²⁰⁴ „Gender Identity Law of Argentina“, žiūrėta 2016 m. rugsėjo 15 d., <http://tgeu.org/argentina-gender-identity-law/>.

²⁰⁵ „Civilinių teisių aktas“, 1964, žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d., <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-78/pdf/STATUTE-78-Pg241.pdf>.

²⁰⁶ Supreme Court of the United States, *Bostock v. Clayton County, Georgia*, June 15, 2020, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 27 d., https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/17-1618_hfci.pdf.

²⁰⁷ „Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=12312&l=1>.

²⁰⁸ „Portuguese Gender Identity Law“, Law No. 7/2011 of 15th March 2010, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://tgeu.org/portugal-gender-identity-law/>.

²⁰⁹ Frank Pega, Jaimie F. Veale, „The Case for the World Health Organization’s Commission on Social Determinants of Health to Address Gender Identity“, *American Journal of Public Health* 105, 3 (March 2015): 58–59.

ypač transseksualūs asmenys yra diskriminuojami sveikatos priežiūros paslaugų sferoje²¹⁰.

Taigi visa ši apibrėžimų analizė rodo, jog lytinis identitetas, tapatinant jį su socialine lytimi, nors ir palaiko moteriškumo ir vyriškumo standartus, tačiau kartu suvienodina abiejų lyčių skirtumus ir ragina atsisakyti binarinės lyčių sistemos. Lyčių rūšiavimas netenka tikrosios reikšmės. Tai rodo ne tik visuomenės gyvenimo pavyzdžiai, bet, kaip matysime vėliau, Europos Žmogaus Teisių Teismas duoda naują teisių pripažinimo „toną“ transseksualių asmenų teisėms ir laisvėms. Pavyzdžiui, analizuodami JAV teismų sprendimus transseksualių asmenų bylose, Lvasseur, M. Dru pabrėžė, kad svarbu atsisakyti binarinės lyčių sistemos, nes „transseksualai nusipelno turėti savo identitetus, kurie turi būti įtvirtinti teisėje. Jie nusipelno pagarbos privatumui, bet ne išsamios kūno analizės“²¹¹. Todėl jie siūlo labiausiai apsaugančią sąvoką teismams: „Lytis (sex – aut. pastaba) yra daugialypė, ir iš keleto veiksnių, lemiančių lytį, lytiniam identitetui turi būti suteiktas prioritetas, kaip vienas svarbiausių lyties biologinių veiksnių“²¹².

Savęs suvokimas lytine prasme, t. y. lytinis identitetas turi ypatingą reikšmę asmens gyvenime, tačiau jo svarba, o kartu ir konfliktiškumas, išryškėja esant neatitiktikai tarp asmens biologinės ir socialinės lyties. Tokie asmenys, siekiantys teisėto noro gyventi priešingos lyties gyvenimą ir išspręsti savo teisių neapibrėžtumo klausimus, susiduria su teisinio reguliavimo poreikiu. Todėl atsiranda pagrindas kalbėti apie teisę į lytinį identitetą.

1.5. Teisė į lytinį identitetą pagrindinių teisės filosofijos doktrinų kontekste

Kaip ši asmens teisė gali būti analizuojama teisės filosofijos kontekste? Kiek teisė į lytinį identitetą ir lyties keitimas yra pateisinama ne tik pozityviosios, bet ir prigimtinės teisės doktrinų pozicijose? Pasak Leo Strauss, „Amerikos visuomenės mokslas, kiek jis nėra Romos katalikų visuomenės mokslas, yra ištikimas teiginiui, kad evoliucijos procesas arba paslaptingas likimas suteikė visiems žmonėms daugybę įvairiausių potraukių ir siekių, bet tikrai ne prigimtine teisę“²¹³.

Dėl žmogaus teisių į gyvybę, minties, tikėjimo laisvės, teisės į nuosavybę ir pan. klausimai nėra keliami. Tačiau ar tikrai teisė į lytinį identitetą, teisė pakeisti lytį, kurios įtvirtintos ir kai kurių valstybių teisės aktuose, galime vadinti prigimtinėmis? Prigimtinės teisės koncepcijos atstovai turbūt teigtų, kad kiekvienas žmogus yra vertybė, unikalus, todėl intervencija į žmogaus kūną, kai, pvz., siekiama pakeisti lytį, yra negalima, nes pakeisti lyties neįmanoma: „Kokį gamta sukūrė, toks ir privalai būti!“ O ir teisė, pasak jų, turi lygiuotis į gamtą: kas prieštarauja gamtai – negali būti teisė.

²¹⁰ Žr. Frank Pega, Jaimie F. Veale, „The Case for the World Health Organization’s Commission on Social Determinants of Health to Address Gender Identity“, *American Journal of Public Health* 105, 3 (March 2015): 58–59.

²¹¹ M. Dru Lvasseur, „Gender Identity Defines Sex: Updating the Law to Reflect Modern Medical Science is Key to Transgender Rights“, *Vermont Law Review* 39, 4 (Summer 2015): 943–1004, *Database: Academic Search Complete*, 1004.

²¹² *Ibid.*

²¹³ Leo Strauss, *Prigimtinė teisė ir istorija* (Vilnius: Tyto Alba, 2017), 14.

Lyties keitimas yra niekas kitas, kaip tik nepaklusimas gamtos tvarkai bei žmonių moralei.

Tad ar įmanoma suderinti teisę pakeisti lytį su klasikine prigimtinė teise? Antikos laikais susiformavusi stoikų mokykla teigė, kad žmogaus tikslas yra gyventi sutariant su savo prigimtimi, t.y. darnoje su pasauliu. Vėliau krikščionybė prigimtinei teisei susiejo su Dievo įstatymu, o katalikų religijos išpažinėjai paskelbė žmogaus tikslu meilės skleidimą ir gyvybės pratęsimą. Net pats terminas „lyties keitimo operacija“ nėra tinkamas: „Lytinė tapatybė įgyjama gimimo metu ir, išskyrus retus atvejus, atitinka genetinės tapatybės struktūrą. Tai yra parašyta ant kiekvienos kūno ląstelės ir gali būti nustatoma per DNR tyrimus. Tai negali būti pakeista. Vadinamieji vyrai, kuriems buvo atlikta lyties keitimo operacija į moterį, genetinės struktūros nepakeitė. Genetiškai jie nėra moterys“²¹⁴. Vadinasi, šiuo atveju lyties keitimas savaime iškraipo nurodytus tikslus ir tuo pačiu paniekina ir pažeidžia tikrąją žmogaus prigimtį. Pasak A. Narbekovo, „asmens įsitikinimas, kad „siela skiriasi nuo kūno“, yra nulemtas psichologinių priežasčių ir paremtas klaidinga dualistine asmens samprata. Pagal šią sampratą, žmogaus kūnas yra tik gėris asmeniui, kaip instrumentas, o asmuo sutapatinamas su sąmoningumu, sugebėjimu bendrauti. Krikščionybė žmogaus asmenį supranta kaip neatsiejamą kūno ir dvasinės sielos vienvė. Kiekvienas žmogus nuo pat savo atsiradimo pradžios yra gavęs lytinį tapatumą, kurį privalo priimti kaip dovaną“²¹⁵. Panašiai teigia ir K. Meilius, J. Juškevičius, A. Širinskienė: „Kaip lytiškumo neišreiškia vien tik kūnas, taip jo negali lemti vien tik savimonės plotmė. Tai – kompleksinė realybė, kai tarpusavyje dera biologinė plotmė ir žmogaus savimonė. Jei žmogus šių elementų nesuvokia kaip vienos visumos, susiduriama su patologine situacija, kai žmogaus psichika (savimonė) susipriešina su biologine realybe ir žmogus nesitapatina su savo biologine lytimi“²¹⁶. Todėl transseksualumo atveju lytinis identitetas čia atrodo kaip savo kūno suvokimo priešprieša psichologinei būčiai, kur asmuo turi malšinti savo troškimą tapatintis su kitokia lytimi ir privalo taikstyti su tokia būtimi. Lyties keitimas čia pripažįstamas tik kaip kūno žalojimas: „Nėra abejonių, kad lyties keitimo operacijos sunaikina sveikus lytinius organus, sukuria nuolatinį nevaisingumą ir kelia pavojų sveikatai. Tai negali pakeisti lyties, bet tik sukuria pokyčių iliuziją“²¹⁷.

Tuo tarpu transseksualų gynėjai oponuoja, kad krikščionybėje yra pakankamai daug neaiškių elementų dėl tam tikrų Biblijos nuostatų²¹⁸. Galiausiai, kur dingsta meilė artimui, kitoniškumo priėmimas? Pvz., Popiežius Pranciškus savo pasisakymuose „Kas aš esu, kad teisčiau? (Chi sono io per giudicare?)“ dar 2013 m. yra pasakęs apie homoseksualus: „Jei žmogus yra „gėjus“ ir ieško Viešpaties bei turi gerą valią, kas aš

²¹⁴ Richard P. Fitzgibbons, M.D., Philip M. Sutton, and Dale O'Leary, *The Psychopathology of „Sex Reassignment“ Surgery*, 98, žiūrėta 2019 m. spalio 18 d., https://www.ncbcenter.org/index.php/download_file/force/195/159/.

²¹⁵ Andrius Narbekovas, „Transseksualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai“, *Bernardinai*, 2017 m. lapkričio 15 d., žiūrėta 2018 m. lapkričio 2 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-11-15-transseksualizmas-medicininiai-ir-etiniai-aspektai/166087>.

²¹⁶ Meilius, Juškevičius, Širinskienė, *supra note*, 51: 55.

²¹⁷ Fitzgibbons, Sutton, O'Leary, *supra note*, 214.

²¹⁸ Pvz., Pauliaus transformacija kaip „labiau vyro nei moters“, žr. Hornsby, Teresa J., Guest, Deryn, *Transgender, Intersex and Biblical Interpretation*, (Atlanta: SBL Press, 2016): 16-17.

esu, kad jį teisčiau? Katalikų bažnyčios katekizmas tai gražiai paaiškina ir sako: „Nereikia šitų žmonių atstumti, jie turi būti integruoti į visuomenę“. Problema nėra ta, kad turime šią tendenciją, ne, mes turime būti broliai, nes tai yra viena, bet jei yra kita – kita. Problema yra šios tendencijos įtaka: šykštuolių įtaka, politikų įtaka, laisvamųjų įtaka, daugumos įtaka. Tai yra pati rimčiausia problema man²¹⁹. 2019 m. Vatikano išleistame dokumente²²⁰ išreikštas susirūpinimas dėl šiuolaikinio lyties (gender), lytinio identiteto supratimo kaip socialinio konstrukto, paneigiančio natūralumą ir biologinę svarbą, priklausančio nuo asmens subjektyvaus mąstymo. Tačiau Popiežius Pranciškus šio dokumento nepasirašė.

Pažymėtina ir tai, kad Katalikų bažnyčia netaiso krikšto dokumentų, pakeitus lytį: „Pavyzdžiui, Italijos Vyskupų Konferencija, sekama Tikėjimo kongregacijos dokumentu, išplatino nurodymus dėl negalimo Krikšto dokumentų taisymo, asmeniui pakeitus lytį. Esant tokiam lyties pakeitimo atvejui, krikšto įrašų knygoje šalia pakrikštytojo duomenų svarbu pažymėti lyties pakeitimą, nurodant, kuo remiantis (civilinio teismo sprendimu, kitos valstybinės įstaigos išduotu dokumentu) daromas šis įrašas (kuris svarbus tik tuo, kad turi civilinių pasekmių), ir išsaugoti pateiktus dokumentus“²²¹. Tai reiškia, kad Bažnyčia pripažįsta tik biologinę lytį ir vadovaujasi Krikšto metu bažnyčios parapišose knygose padarytu įrašu, kuris yra pripažįstamas kaip svarbus juridinis faktas. Tačiau Bažnyčia lytį pakeitusio asmens nepašalina iš Dievo tautos sąrašo, bet jį, kaip ir kiekvieną savo narį, vesdama į išganyką stengiasi visuomet vadovautis išganyimo tikslu, kuris visuomet turi būti aukščiausias įstatymas (1752 kan.)²²². Taip pat ir santuoka su tokiu asmeniu negalima: „1095 kanonas nepajėgiais sudaryti santuoką laiko <...> dėl psichinio pobūdžio priežasčių nepajėgiančiuosius prisiimti esminių santuokos pareigų (žmones, kuriems pasireiškia neurozės, psichozės, psichopatija, hiperseksualumas, homoseksualumas, mazochizmas, transvestizmas, transseksualizmas...)“²²³. Transseksualizmo atveju kanonų teisė draudžia būti vienuoliu, vienuole ar dvasininku.

Taigi ar ši teisė gali būti aiškinama kaip prigimtinė? Negalima visiškai paneigti šios teisės prigimtiškumo. Remiantis tokia prigimtinės teisės koncepcija, visų pirma savęs suvokimas kaip, pavyzdžiui, transseksualaus, slypi asmens sąmonėje, žmogaus prote. J. Butler teigimu, „filosofinėje tradicijoje, kuri prasideda su Platonu ir kurią pratęsia Rene Descartes’as, Edmundas Husserlis, Sartre’as, ontologinė skirtis tarp sielos (sąmonės, proto) ir kūno visuomet palaiko politinius ir psichologinius subordinacijos bei hierarchijos santykius. Protas ne vien tiktai yra pavergęs kūną, bet ir vis leidžia pasva-

²¹⁹ Francesco, *Chi sono io per giudicare?* Edited by Anna Maria Foli, 2016 (Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano), 15.

²²⁰ Giuseppe Cardinal Versaldi (Prefect), Archbishop Angelo Vincenzo Zani (Secretary), „*Male and Female He Created Them*“, *Towards a Path of Dialogue on the Question of Gender Theory in Education*, 2019, žiūrėta 2020 m. kovo 29 d., https://www.lifesitenews.com/images/local/CONGREGATION_FOR_CATHOLIC_EDUCATION_EN.pdf.

²²¹ J. Ratzinger, Schreiben der Kongregation für die Glaubenslehre von 28. Mai 1991 ab den Vorsitzenden der Deutschen Bischofskonferenz zur Eheschliessung von Transsexuellen, De processibus matrimonialibus, Prot. 284/83. Leipzig Benno. 1995/2.

²²² Meilius, Juškevičius, Širinskienė, *supra note*, 51: 59.

²²³ *Ibid*, 62.

joti apie išsivadavimą iš įkūnytumo apskritai²²⁴. Šiuo atveju protas, kuris skiria mus nuo gyvūnų, tampa priešu ne tik savo kūnui, bet ir priešingam visuomenės požiūriui. Vyksta nuolatinė prigimties kova su protu, nes asmuo, suvokiantis save kaip esantį kitos lyties nei yra jo kūnas, reikalauja būtent iš visuomenės kitokio jo paties lyties pripažinimo. Savęs suvokimas kaip priešingos lyties neturi nieko bendro su asmens kūnu (išimtis – hermafroditai arba nekatrosios lyties asmenys²²⁵). Žmogus gimsta jau turėdamas tam tikrą lytį, kuri atskiriama pagal išorinius (pvz., lyties organai) ir vidinius (pvz., chromosomų skaičius) požymius, o vėliau atsiranda jo lytinė savimonė, kurią, mokslininkų teigimu, gali padiktuoti aplinka, auklėjimas ir pan., ir kuri laikui bėgant gali kisti.

Prigimtinės teisės teorijos atstovai siekė žmogų išvaduoti iš prigimtinės būklės ir pripažinti individo nepriklausomybę bei laisvę (pvz., prigimtinės teisės interpretatorius Rousseau), todėl tokios teisės reikalavimas kyla iš individo visuomeniškumo. Dar šv. Tomas Akvinietis laisvę išskyrė kaip vieną iš savybių, skiriančių žmones nuo gyvūnų. Nagrinėdamas Tomo Akviniečio filosofinę sistemą, Battista Mondin pateikia išvadą, kad Tomui „laisvė yra žmogaus valia, kuria jis apsisprendžia veikti ir būti veiksmo priešastimi, iš anksto žinodamas gyvenimiškus to veiksmo atlikimo padarinius“²²⁶. Tai yra labai reikšminga išvada, kuri parodo laisvos asmens valios svarbą bei tam tikrų padarinių, kylančių iš laisvų savo veiksmų, numatymą, o tuo pačiu ir atsakomybės prisiėmimą.

Viduramžių prigimtinei teisė daug dėmesio skiria moralei. Tad ar galima teigti, kad teisė į lytinį identitetą, teisė pakeisti lytį yra amorali? Jei vadovausimės asmens laisvės svarba, turbūt negalime kategoriškai paneigti jos moralumo: „Žmogus yra moralus, nes laisvas, o būdamas laisvas, pats privalo spręsti, koks turi būti jo gyvenimo tikslas ir kokiomis priemonėmis reikia jo siekti“²²⁷. Kita vertus, kiekvienas iš prigimties pirmiausiai siekia savo paties gėrio ir laimės, vadinasi, jei toks asmuo taptų laimingu dėl to, kad pakeis lytį, jis turi teisę reikalauti kitokios lyties pripažinimo. Tačiau tai vertinti reikėtų labai atsargiai, nes galima patekti į keblią padėtį, ieškant atsakymo į klausimą – ar asmuo šiuo atveju paverčiamas ne tikslu, o priemone? Ar asmuo, įgyvendindamas teisę pakeisti lytį ir tokiu būdu prieštaraudamas prigimčiai, netampa priemone savo tikslui įgyvendinti? Ar bendrai lyties keitimas atitinka žmonijos idėją? Šiems klausimams atsakyti galima pasitelkti I. Kanto idėjas: „Žinoma, protinga būtybė negali pasikliauti, kad jei ji pati ir tiksliai vadovautųsi maksima, tai dėl to ir kiekviena kita protinga būtybė būtų ištikima tai pačiai maksimai; negali pasikliauti ir tuo, kad gamtos viešpatija ir jos tikslinga tvarka atitiktų protingos būtybės – tinkamo jos nario galimą tikslų viešpatiją, t.y. kad gamta būtų palanki jos laukiamai laimei...“²²⁸. Tai išplaukia iš I. Kanto valios autonomijos, o tuo pačiu ir iš žmogaus orumo. Vadinasi, jei

²²⁴ Butler, *supra note*, 121: 68.

²²⁵ Jiems būdingi abiejų lyčių požymiai. Tačiau kaip išspręsti šių asmenų lyties nustatymo problemą? Kokią teisę turi gydytojas iš anksto apspręsti gimusiojo lytį? Ar tai nėra kūno vientisumo pažeidžiamumas, prieštaraujantis prigimtinei teisės idėjoms?

²²⁶ Battista Mondin, *Tomo Akviniečio filosofinė Sistema* (Vilnius: Logos, 2006), 235.

²²⁷ Mondin, *supra note*, 226: 243.

²²⁸ Imanuelis Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai* (Vilnius: Mintis, 1980), 75.

negaliu tapti tuo, kuo noriu, pvz., kūną pakeisti iš vyriškos į moterišką ar atvirksčiai, neįgyvendinu savo valios autonomijos. Šį teiginį reikėtų vertinti taip pat pamatuotai, nes, jei žmogus tampa priemone savo tikslams įgyvendinti šioje situacijoje, tuomet tai „kvepia“ valios heteronomija: „Toku atveju valia ne pati nustato sau dėsni, o jai duoda jį objektas“²²⁹ per savo santykį su valia“²³⁰. Jei toliau remsimės I. Kanto idėjomis, matysime, kad lyties keitimas neatitinka ir visuotinumą, kaip dėsnio, kriterijaus: „Elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum norėti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu“²³¹. Autoriaus nuomone, troškimas pakeisti kūną ateina iš jutiminio pasaulio, todėl žmogaus protui neturėtų rūpėti tikroji lytis.

Ką sako modernioji prigimtinė teisė? Pasak L. Strauss, „ikimoderniosios prigimtinių įstatymo doktrinos mokė žmogų pareigų; jeigu apskritai buvo domimasi žmogaus teisėmis, jos buvo suvokiamos kaip išvestinės iš jo pareigų <...>. Žmonėmis galima tvirčiau pasikliauti, kai jie kovoja už savo teises, o ne kai vykdo savo pareigas“²³². Taigi šiuo atveju žmogus tampa ir veikia kaip absoliutus savęs paties, savo kūno šeimininkas. Jei remsimės Hobbeso išsakyta nuomone dėl žmogaus, kuris savo prigimtimi yra visiškai egoistas, siekiantis naudoti sau, ir yra laisvas individas, vadinasi, jis turi teisę elgtis su savo kūnu kaip tinkamas ir turi teisę keisti lytį, o tokios teisės reikalavimas kyla iš žmogaus prigimtinių savisaugos troškimo. Nagrinėdamas Hobbeso požiūrį, L. Strauss pabrėžė, kad „Naujųjų laikų tvirtinimas, kad žmogus gali „pakeisti pasaulį“ ar „pasipriešinti gamtai“, nėra nepagrįstas. Net galima ramiai nueiti toliau ir pasakyti, kad žmogus gali išmesti gamtą su šakėmis“²³³. Šiuo atveju, kalbant apie teisę į lytinę identitetą ir lyties keitimą, žmogus gali pasipriešinti gamtai. Tačiau jo pasipriešinimas nebus absoliutus, nes ne viską įmanoma pakeisti savo kūne (pvz., chromosomos). Todėl remiantis modernistinės prigimtinės teisės teorija, kur akcentuojama žmonių laisvė ir lygybė, nediskriminavimas, tokia teisė atrodo labiau suderinama su prigimtinės teisės koncepcija.

Prigimtinėi teisei išsivadavus iš dieviškojo įstatymo įtakos, buvo atvertas kelias pozityvizmo įsigalėjimui. Tam turėjo įtakos gamtos mokslų plėtra, politinio ir socialinio gyvenimo pokyčiai. Didžiosios revoliucijos, feodalinių santykių pabaiga sustiprino prigimtinių teisių idėją, tačiau be valstybės įstatymais suteikiamų garantijų jos atrodė tik ideologinės (pozityvizmo požiūriu žmogaus teisės kyla iš valstybės). Todėl šios teisės buvo įtvirtintos konstituciškai, įstatymiškai.

Prigimtinės teisės doktrina autoritetą buvo susigrąžinusi po Antrojo pasaulinio karo, atsižvelgiant į žiaurias karo pasekmes žmonijai. Tačiau sparti mokslo, technologijų plėtra, medicinos laimėjimai, socialinė globalizacija prigimtinių teisių doktriną paliko nuošalyje ir leido įsitvirtinti pozityvizmui. Be abejo, visur yra postuluojamas asmens teisių prioritetas prieš valstybės valdžią, tačiau tokios nuostatos daugiau išlieka ideologinės.

²²⁹ Autoriaus nuomone, tai galėtų būti žmogaus kūnas, kuriuo asmuo yra nepatenkintas.

²³⁰ Kantas, *supra note*, 228: 78.

²³¹ *Ibid*, 52.

²³² Strauss, *supra note*, 213: 208.

²³³ *Ibid*, 229.

Pasak R. Dworkin (nors jis nėra pozityvistinės ar prigimtinės teorijos šalininkas), „laisvės retorika yra kiekvieno radikalaus judėjimo kuras, pradedant tarptautiniais išsivaduojamaisiais karais ir baigiant seksualinės laisvės ir moterų išsilaisvinimo kampanijomis“²³⁴. Todėl XX amžiuje atsiradęs seksualumo kulto, kaip žmogaus laisvės išraiškos, propagavimas, atvėrė kelią naujam požiūriui į žmogaus kūną, jo lytiškumą. Kūniškoji lytis tapo labiau įdomi lyties vaidmens atžvilgiu, todėl mokslo bei medicinos pažangos šviesoje neabejotinai išryškėjo naujos savęs suvokimo koncepcijos, labiau vertinančios „saviraišką, savęs tobulinimą bei savęs keitimą“²³⁵. Intervencija į žmogaus kūną, siekiant jį pakeisti, kaip pageidaujama, padaryti „tobulu“, tapo viena iš medicinos mokslo laimėjimų sričių.

Lyties keitimas yra įteisintas remiantis teisinio pozityvizmo koncepcijos idėja – jei tai yra kažkam reikalinga, t.y. jei tai žmonėms yra gėris ar vertybė, vadinasi, tai turi tapti teisėkūros objektu. Taigi įstatymų leidėjas nevienašališkai nusprendžia dėl tokios teisės įtvirtinimo – tam tikros visuomenės grupių įtakos vedamas ir atsižvelgdamas į tai, kad visiems turi būti suteikiama vienoda teisinė padėtis, taip pat ir seksualinių mažumų grupėms.

Dar vienas klausimas – ar lyties keitimo įteisinimas daro žalą visuomenei? Kokios visuomenės teisės čia gali būti pažeidžiamos? Ne visi pritaria lytinio identiteto teisei, lyties keitimo operacijoms, tačiau nematant apčiuopiamos žalos visuomenei dažniausiai tai yra ignoruojama arba nevertinama niekaip. Pasak R. Dworkin, „kai teisininkai sako, jog teisės gali būti apribotos siekiant apginti kitas teises arba išvengti katastrofos, jie turi galvoje atvejus, kai priežastis ir pasekmė yra reliatyviai aiški, kaip žinomas pavyzdys žmogaus, sausakimšame teatre melagingai šaukiančio „Gaisras“²³⁶. Galbūt tai tik kai kam yra daugiau moralės klausimas arba „amoralus reikalas“, dažniausiai paremtas religiniais įsitikinimais, asmeninėmis emocinėmis reakcijomis, papročiais, prietarais ar kitomis neišmatuojamomis pozicijomis. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie moralę ir homoseksualumą, Hartas pabrėžia, kad „šiais nukrypimais bjaurimasi ne dėl įsitikinimo jų daroma socialine žala, bet tiesiog dėl to, kad jie atrodo „nenatūralūs“ ar savaime atstumiantys“²³⁷. Tokiu būdu galime kalbėti ir apie transseksualumą. Galbūt viena iš priežasčių įteisinti tokią galimybę ir yra apčiuopiamos žalos nenustatymas visuomenėje. Pažymėtina ir tai, kad pozityvizmas, kaip ir minėta, atskiria teisę ir moralę, todėl, kas teisiškai įtvirtinta, gali būti ir amoralu. Kita vertus, kai kurios teisės, tarp jų ir lyties keitimo teisė, priklauso nuo visuomenės pažiūrų: vienose visuomenėse tai gali būti akceptuojama, tuo tarpu kitose gali būti griežtai smerkiama. Tokiu būdu ši teisė, lyginant su, pvz., teise į gyvybę, laisvę, nuosavybę, neatitinka visuotinio kriterijaus. Tai dar viena aplinkybė, galinti paneigti teisę pakeisti lytį esant prigimtinė teise.

Ar įmanomas kompromisas? Šioje analizėje galima išvelgti pozityvizmo ir prigimtinių teisių doktrinų požiūrių skirtumus lytinio identiteto ir teisės pakeisti lytį kontekste.

²³⁴ Ronald Dworkin, *Rimtas požiūris į teises* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004), 373.

²³⁵ Strauss, *supra note*, 213: 9.

²³⁶ *Ibid*, 286.

²³⁷ Herbert Lionel Adolphus Hart, *Teisės samprata* (Vilnius: Pradai, 1997), 288.

Nepaisant to, jos nėra nesuderinamos, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Prigimtinių teisių doktrina gali diktuoti sąlygas pozityvizmui, nes visuomenė turi teisę vertinti jų moralumo kriterijų neatitinkančią valstybės teisę, ją kritikuoti ir jai priešintis. Juk prigimtinei teisė nurodo taisykles, ne kokias teisė yra, o kokias ji turi būti. Reikėtų prisiminti ir tuos laikus žmonijos istorijoje, kada žmonių vergovė, kankinimai ir mirties bausmė neatrodė moraliai smerktina to meto visuomenėje. Vadinasi, galima teigti, kad teisės turinys priklauso nuo tam tikro laikotarpio, valstybėje ir visuomenėje puoselėjamų teisinių principų bei vertybių, tradicijų, socialinės aplinkos, mokslo pažangos, t. y. to, kas tuo metu laikoma tinkama ir priimtina visuomenėje. R. Dworkin, dėstydamas savo požiūrį dėl argumentų principo sudėtingose bylose, apie juridines ir moralines teises bei jų ryšį, teigia, kad „juridinės teisės yra institucinės teisės, o šios yra tikros teisės, kurios teikia svarbų ir dažniausiai labai stiprų pagrindą politiniams sprendimams. Pamatinės moralinės teisės (background moral rights) įvairiais mano aprašytais būdais dalyvauja nustatant, kokias juridines teises žmonės turi, kai standartinė medžiaga teikia neaiškią orientaciją, ir todėl kai kurių pozityvistų tezė esą juridinės teisės ir moralinės teisės – konceptualiai skirtingos, yra klaidinga“²³⁸. Visuomenė turi teisę apsaugoti, tačiau ar tokie reiškiniai realiai gali kelti pavojų svarbiausioms vertybėms? R. Dworkin, keldamas klausimą dėl homoseksualumo, prostitucijos ir pornografijos amoralumo, teigė, kad „net ir didžiausios minios moralė negali būti laikoma garantuota tiesa <...>. Mes galime manyti, jog pavojus, kurį visuomenės būčiai gali kelti bet kokia nepopuliari elgsena, yra toks mažas, kad išmintinga politika, protingas individualios laisvės apsaugojimas nuo praeinančios isterijos, būtų iškelti būtent tokį konstitucinį barjerą ir uždrausti periodišką pavojaus matavimą“²³⁹.

R. Dworkin, savo argumentams pasitelkdamas ne tik laisvės, bet ir lygybės sąvoką, pabrėžia, kad „valdžia privalo elgtis su valdomais žmonėmis rūpestingai, t. y. atsižvelgdama į šių žmonių galimą patirti kančią ir nusivylimą, ir su pagarba, t. y. atsižvelgdama į žmonių gyvenimo sampratą, ir veikti jų pagrindu. Valdžia privalo ne tik elgtis su žmonėmis rūpestingai ir pagarbiai, bet vienodai rūpestingai ir pagarbiai“²⁴⁰. Tai leidžia kalbėti ir apie diskriminacijos draudimą. Sąlygas diktuoja ir kitos žmogaus teisės ginančios autoritetingos institucijos, kurių sprendimų valstybės narės privalo laikytis.

Praktinius tokio teisinio kompromiso pavyzdžius galime rasti Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos teismų sprendimuose, susijusiuose su lyties pakeitimo pasekmėmis, kurie byloja, kad turi būti atsižvelgiama ir į tam tikras vertybes – šeimos, kito sutuoktinio teisių apsaugą ir pan.²⁴¹ Pažymėtina, kad jos nepaneigia asmens teisės į lytinį identitetą, tačiau gali apriboti jos įgyvendinimo būdus, siekiant apsaugoti ir

²³⁸ Dworkin, *supra note*, 234: 455.

²³⁹ *Ibid*, 346.

²⁴⁰ *Ibid*, 382.

²⁴¹ Pvz., žr. „Case of Hämäläinen v. Finland, 2014, 37359/09“, žiūrėta 2018 m. balandžio 4 d., [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114486#{"itemid":\["001-114486"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114486#{); „Case of P.V. v. Spain, 2010, 35159/09“, žiūrėta 2018 m. balandžio 4 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"%22itemid%22:\[%22003-3353755-3754421%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) arba „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Iv-2422-473/2011“, žiūrėta 2018 m. balandžio 5 d., <http://www.eteismai.lt/byla/226778305880099/Iv-2422-473/2011?word=lyties%20pakeitimas>.

kitas konkuruojančias vertybes. Vadinasi lytinio identiteto teisė (kaip ir dauguma kitų teisių) gali būti pateisinama tiek, kiek nepažeidžia kitų asmenų teisių ir teisėtų interesų laikantis proporcingumo principo.

1.6. Lytinis identitetas kaip teisės į asmens orumą dalis

Lytinis identitetas yra viena iš asmens identiteto sudėtinių dalių. Asmens suvokimas, kas jis yra lytine prasme, galimybė save realizuoti bei reikalavimas visuomenės vertinimo ir pripažinimo, kaip tokio, neabejotinai leidžia kalbėti apie asmens teisę į orumą ar orumo identitetą²⁴². Kiekvienas žmogus, gerbiant jo lytinį identitetą, turi tokias teises, kylančias iš prigimtinio orumo. Orumas nėra santykinis, jis yra pripažįstamas kaip absoliutus²⁴³. Tačiau R. Alexy pripažįsta jį kaip santykinį, kuris gali būti apribotas tam tikrais atvejais. Alexy orumo sampratą aiškina kaip sudėtingą sąvoką, „jungiančią aprašomąjį ar empirinį su vertinamuoju arba norminiu elementais. Dažniausiai minimas ir apibūdinantis elementas – autonomija“²⁴⁴, kuri Alexy sieja su I. Kanto formuluojama asmens autonomiškumo sąvoka. Aprašomąją asmens orumo pusę jis įvardija kaip siejamą su trimis sąlygomis: protu, jausmu ir kognityviniu, valingu ir norminiu refleksyvumu. Aiškindamas žmogaus orumą kaip principą ir kaip taisyklę, Alexy pateikia keturis argumentus, paneigiančius žmogaus orumo nuvertinimą ir tuo pačiu parodantį jo santykinumą: pirma priežastis siejama su tam tikrais principais, kurie neturi viršenybės prieš žmogaus orumą (pvz., blogos sąlygos kalėjime, apsauga nuo seksualinės prievartos, rasinė neapykanta ir kt.); antra – „objekto formulė“, kuri „vaidina nemažą vaidmenį priimant Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimą, kuriame teigiama, kad tai nesuderinama su žmogaus orumu, jog žmogus būtų paverstas paprastu daiktu“²⁴⁵; trečia – tai susiję su abstrakčiu žmogaus orumo principo svoriu ir episteminiu patikimumo vertėmis; ketvirtasis argumentas yra tas, kad nėra pusiausvyros alternatyvos ten, kur žmogaus orumo garantijos taikymas yra toks pat racionalus (šiuo atveju Alexy teigia, kad „žmogaus orumas yra aukščiausia teisinės sistemos vertybė, aukščiausias tikslas. Koks turėtų būti aukščiausio tikslo tikslas, jei ne tik šis tikslas?“²⁴⁶).

Pasak M. R. Staffen ir M. Arshakyan, orumas yra pagrindinė vertybė ir „visų žmogaus teisių pagrindas, saugantis pagrindines teises ir funkcionuojantis kaip aiškinamasis įrankis apčiuopti spragas ir išspręsti konfliktus tarp prieštarų pagrindinių

²⁴² Pvz., Lennart Nordenfelt, Andrew Edgar straipsnyje išskiria keturias orumo rūšis. Viena iš jų yra tapatybės orumas, kuris yra susijęs su subjekto kūno ir proto vientisumu ir daugeliu atvejų, nors ir ne visada, priklauso nuo subjekto savivokos. Šis orumas gali kisti dėl kitų žmonių poelgių, taip pat dėl subjekto kūno ir proto pokyčių. Žr. Lennart Nordenfelt, Andrew Edgar, „The four notions of dignity“, *Emerald Insight* (1 June 2005), žiūrėta 2018 m. balandžio 14 d., <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/14717794200500004/full/html?skipTracking=true>.

²⁴³ Edited by Gert Bruggemeier, Aurelia Colombi Ciacchi and Patrick O'Callaghan, *Personality Rights in European Tort Law* (Cambridge University Press, 2010), 569.

²⁴⁴ Robert Alexy, „Human Dignity and Proportionality Analysis“, *Joaçaba* (Edição Especial) 16, 3 (2015): 89, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <http://dx.doi.org/10.18593/ejil.v16i3.9763>.

²⁴⁵ Alexy, *supra note*, 244: 93.

²⁴⁶ *Ibid.*, 94.

teisių bei rasti moralinius pateisinimus sudėtingais atvejais. Orumas yra teisingumas, saugantis asmenį nuo psichologinės žalos, neteisėto elgesio tiek asmeniniuose, tiek viešuosiuose santykiuose²⁴⁷.

Orumą galime apibrėžti kaip asmens vertingumą, nepriklausantį nuo visuomenėje vyraujančios moralės. Pasak S. Arlausko, siejančio žmogaus orumą su teise į sąžinės laisvę ir su kitomis teisėmis, „ne žmogaus teisės lemia žmogaus orumą, o žmogaus orumas lemia teises“²⁴⁸. E. Venckienės teigimu, „žmogaus orumas yra individo vertybė, kaip homo sapiens atstovo, kurio apsauga reiškia žmogaus fizinio ir dvasinio vientisumo išskirtinumo pripažinimą. Tai yra kiekvieno asmens teisinio subjektyvumo pagrindas, kurio negali būti atsisakyta demokratinėje visuomenėje ir prarasta dėl netinkamo elgesio“²⁴⁹. Ši teisė į orumą ir orumo samprata nepaneigia asmens teisės į lytinį identitetą, kaip savęs vertinimo „kas aš esu lytine prasme“, kaip reikalavimo iš aplinkinių pripažinti tokį asmens vertingumą ir galimybę save realizuoti lytiškumo pagrindu. S. Arlauskas taip pat nurodo, kad „orumas kaip universali kiekvieno žmogaus asmenybiškumo dimensija lemia pagarbos žmonių tikėjimų ir gyvenimo būdų įvairovei reikalavimą. Šis reikalavimas moderniaame politiniame ir teisiniame diskurse įvardijamas tolerancijos principu“²⁵⁰. Todėl neabejotinai asmens orumas yra pažeidžiamas, kai transeksualus asmuo turi atskleisti savo tapatybę norėdamas gauti sveikatos priežiūros paslaugas, įsidarbinti ir pan. Galiausiai susiduriama su tokių asmenų saviraiškos laisvės kriminalizavimu²⁵¹, visuomenės netolerancija. Kita vertus, jei asmens transeksualumą pripažinsime kaip lytinio identiteto dalį, tuomet transeksualumo priskyrimas prie psichinių sutrikimų neabejotinai pažeidžia asmens orumą.

LR Konstitucijos²⁵² 21 str. 2-3 dalyse nurodyta, kad „žmogaus orumą gina įstatymas. Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“. LR Konstitucinio Teismo doktrinoje asmens orumas įvardijamas kaip ypatinga vertybė: „Orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė. Kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinį orumą. <...> orumas būdingas kiekvienam žmogui – nesvarbu, kaip jis pats save ar kiti žmonės jį vertina“²⁵³. Lietuvoje nesant tinkamo teisinio reguliavimo dėl lyties keitimo, negalima

²⁴⁷ Marcio Ricardo Staffen, Mher Arshakyan, „About the Principle of Dignity: philosophical foundations and Legal Aspects“, *Seqüência* (Florianópolis) 75 (2017): 58, žiūrėta 2020 m. balandžio 4 d., <http://dx.doi.org/10.5007/2177-7055.2017v38n75p43>.

²⁴⁸ Saulius Arlauskas, *Šiuolaikinės teisės filosofija* (Vilnius: Charibdė, 2011), 64.

²⁴⁹ Eglė Venckienė, „The right to dignity: terminological aspects“, *Jurisprudencija* 18, 1 (2011): 105, žiūrėta 2020 m. kovo 4 d., <https://www.mruni.eu/upload/iblock/513/5%20Venckiene.pdf>.

²⁵⁰ Arlauskas, *op. cit.*, 64.

²⁵¹ Pvz., Ganoje, Gambijoje, Kuveite baudžiama už priešingos lyties drabužių dėvėjimą. Žr. plačiau, Human Dignity Trust, „Injustice exposed: The Criminalisation of Transgender People and its Impacts“, 2019, žiūrėta 2020 m. vasario 24 d., <https://www.humandignitytrust.org/wp-content/uploads/resources/Injustice-Exposed-the-criminsalisation-of-trans-people.pdf>.

²⁵² „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014.

²⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, bylos Nr. 8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-09/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04 „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikaltamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 14 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta277/content>.

užtikrinti vienos iš sudėtinių lytinio identiteto dalių – lytinės saviraiškos laisvės bei reikalauti kitokio savo lyties įvertinimo bei teisinio pripažinimo visuomenėje. Pasak R. Dworkin, „mūsų konstitucinė sistema remiasi tam tikra moraline teorija, ta, jog žmonės turi moralinių teisių valstybės atžvilgiu“²⁵⁴. Tai gali būti net ir žmonių mažuma, tokia kaip, pvz., transseksualūs asmenys. „Todėl teisių institutas yra lemtingos svarbos, nes reprezentuoja daugumos pažadą mažumoms, jog jų orumas ir lygybė bus gerbiama. Kai susiskaldymas tarp grupių yra pats nuožmiausias, šis gestas turi būti sąžiningiausias, jeigu teisė siekia būti efektyvi“²⁵⁵. Todėl „orumo ir lygybės pažeidimus turime traktuoti kaip ypatingus moralinius nusikaltimus anapus paprasto utilitarinio pateisinimo horizonto“²⁵⁶.

Valstybei neįgyvendinant šios pareigos, nėra užtikrinama žmogaus orumo apsauga, toks asmuo atsiduria neapibrėžtume: „Tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijusius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš žmogaus orumo, kaip konstitucinės vertybės, užtikrinimo prielaidų <...>. Valstybės institucijos ir pareigūnai negali nepagrįstai riboti žmogaus teisių ir laisvių, žmogaus traktuoti vien kaip subjekto, priklausančio tam tikrai socialinei, ekonominei, profesinei ar kitokiai kategorijai. Kiekvienu atveju į žmogų turi būti žvelgiama kaip į laisvą asmenybę, kurios žmogiškasis orumas yra gerbtinas. Valstybės institucijos ir pareigūnai turi pareigą gerbti žmogaus orumą kaip ypatingą vertybę“²⁵⁷. R. Dworkin pažymi, kad „įstatymai, kurie varžo vieną žmogų, grįsdami varžymą vien tuo, kad jis yra nekompetentingas nuspręsti, kas jam pačiam gerai, yra didžiai užgaulūs jo atžvilgiu. Jie jį intelektualiai ir moraliai verčia paklusti konformistams, sudarantiems daugumą ir atimantiems iš jo nepriklausomybę, į kurią jis turi teisę“. Siekdamas apginti John Stuart Mill nuo kritikų (viena iš jų yra Gertrud Himmelfarb²⁵⁸) puolimo dėl jo laisvės idėjų, R. Dworkin teigė, kad „Millis primygtinai tvirtino šių moralinių orumo (dignity), asmenybiškumo (personality) ir užgaulės (insult) sąvokų politinį svarbumą. Būtent šias sudėtingas idėjas, o ne paprastesnę – savivalės – idėją jis mėgino paversti politinės teorijos dalimi ir vartoti kaip pamatinį liberalizmo žodyną“²⁵⁹.

Dar 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime LR Konstitucinis Teismas, spręsdamas klausimą dėl LR baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Konstitucijos 18 straipsniui, pažymėjo: „Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę <...>. Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio

²⁵⁴ Dworkin, *supra note*, 234: 215.

²⁵⁵ *Ibid*, 289.

²⁵⁶ *Ibid*, 282 (žr. išnaša).

²⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-09/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04 „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusi-kalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, *supra note*, 253.

²⁵⁸ (1922-2019) žinoma kaip Jungtinių Amerikos Valstijų istorikė, konservatyvių istorijos ir istoriografijos interpretacijų lyderė.

²⁵⁹ Dworkin, *supra note*, 234: 370.

gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes. Taigi žmogaus gyvybė ir orumas, kaip išreiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo. Atsižvelgiant į tai, žmogaus gyvybė ir orumas vertintini kaip ypatingos vertybės. Konstitucijos paskirtis tokiu atveju yra užtikrinti šių vertybių gynimą ir gerbimą. Šie reikalavimai keliami visų pirma pačiai valstybei²⁶⁰. 2013 m. gegužės 16 d. nutarime Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas su žmogaus sveikata susijusius klausimus ir remdamasis anksčiau suformuluota doktrina²⁶¹, nurodė: „Tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijusius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš prielaidų užtikrinti žmogaus orumą kaip konstitucinę vertybę²⁶². Galiausiai, „tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine²⁶³. Todėl teisė į lytinį identitetą, kaip ir orumas, turi būti ne išimtinė, o kiekvieno subjekto teisė.

2019 metų pradžioje LR Konstitucinis Teismas priėmė svarbų nutarimą ginčė dėl lytinių mažumų diskriminavimo, pakartodamas ankstesniuose savo nutarimuose žmogaus orumo, kaip didžiausios socialinės vertybės, kurią turi užtikrinti valstybė, svarbą ir pabrėždamas, kad „demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, inter alia viešąja tvarka, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, inter alia riboti pagal Konstitucijos 22 straipsnio 1, 4 dalis užtikrinamą teisę į asmeninio ir šeimos gyvenimo, be kita ko, santykių su kitais šeimos nariais, apsaugą²⁶⁴. Teismas

²⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas Nr. 2/98 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta385/content>.

²⁶¹ Žr., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, bylos Nr.8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-09/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04 „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas, bylos Nr. 26/06 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, bylos Nr. 41/2000, 47/2001-08/2003-20/2003-32/2003-38/2003, 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05-17/05, 35/04-37/04-72/06, 38/04-39/04, 06/05-08/05, 09/06-30/06-01/07-30/08, 15/98, 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“.

²⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas, bylos Nr. 47/2009-131/2010 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo ir jo pakeitimo įstatymo kai kurių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta87/content>.

²⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, bylos Nr. 7/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nario Kęstučio Pūko, kuriam pradėta apkalto byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. kovo 12 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1771/content>.

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, bylos Nr. KT3-N1/2019, „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>.

nurodė, kad „konstituciškai svarbiais tikslais negali būti pateisinamas toks naudojimosi teise susijungti šeimai, sukurtai dviejų asmenų, inter alia tos pačios lyties, kitoje valstybėje teisėtai sudarytos santuokos ar registruotos partnerystės pagrindų, ribojimas, kuris būtų nesuderinamas su Konstitucijos 29 straipsniu, pagal kurį, kaip minėta, viena iš draudžiamo diskriminavimo formų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, ir su Konstitucijos 21 straipsnio 2, 3 dalimis, pagal kurias ginamas žmogaus orumas ir draudžiama jį žeminti“²⁶⁵. LR Konstitucijos 29 str. 2 dalyje teigiama, kad „žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindų“. Pažymėtina, kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas išplėtė Konstitucijos 29 str. taikymą draudimo diskriminuoti dėl lytinės tapatybės atžvilgiu. Teismas nepritarė tokiam teisiniam reguliavimui, pagal kurį turėtų būti apribota užsieniečio teisė atvykti į Lietuvą ir apsigyventi santuokos sudarymo ar partnerystės įregistravimo atveju, net jei ji nėra pripažįstama Lietuvoje kaip teisėta.

Kalbant apie užsienio šalių patirtį²⁶⁶, dar 1999 m. Kanados Aukščiausiasis Teismas byloje *Law v. Canada* pabrėžė, jog „žmogaus orumas reiškia, kad individas ar grupė jaučia pagarbą ir savivertę. Tai susiję su fiziniu ir psichologiniu vientisumu ir įgalinimu <...>. Žmogaus orumas lygybės garantijos prasme yra susijęs ne su asmens statusu ar padėtimi visuomenėje *per se*, o labiau susijęs su būdu, kurį asmuo teisėtai jaučia, susidūręs su tam tikru įstatymu“²⁶⁷. Šis Teismo sprendimas aiškiai išskiria lytinio identiteto ir asmens orumo sąsajas. Čia orumui suteikiamas fizinis ir psichologinis aspektas, kas neabejotinai susiję su teise į lytinį identitetą. Asmuo, negalėdamas tinkamai išreikšti savęs kaip subjekto, priklausančio tam tikrai lyčiai, nejaucia savivertės, tokia padėtis traktuojama kaip esanti diskriminacinio pobūdžio. Pvz., Žmogaus teisių stebėjimo organizacija (Human Rights Watch), dar 2005 metais nurodė, kad negalima paneigti žmogaus teisių dėl lytinės orientacijos bei lytinio identiteto, kurie yra pripažįstami kaip žmogaus asmenybės ir orumo aspektai²⁶⁸. Ontario (Kanada) žmogaus teisių komisijos teigimu, „žmogaus orumas apima daugybę veiksnių, įskaitant pagarbą transseksualiems žmonėms ir kitiems lyties neatitinkantiems asmenims bei jų savivertei, taip pat fiziniam ir psichologiniam vientisumui bei įgalinimui. Tai taip pat yra susiję su privatumu, konfidencialumu, komfortu, savarankiškumu, individualumu ir savigarba“²⁶⁹.

²⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, bylos Nr. KT3-N1/2019, „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>.

²⁶⁶ Žr., pvz., International Commission of Jurists, „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law (Practitioners Guide No. 4)“, 2019, <https://www.refworld.org/pdfid/4a783aed2.pdf>.

²⁶⁷ „Case *Law v. Canada* (Minister of Employment and Immigration), 1999, 25374“, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1691/index.do>.

²⁶⁸ Žr. plačiau, Human Rights Watch, „Sexual Orientation and Gender Identity: Human Rights Concerns for the 61st Session of the U.N. Commission on Human Rights“, 2005, 10 Match, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., <https://www.hrw.org/news/2005/03/10/sexual-orientation-and-gender-identity-human-rights-concerns-61st-session-un>.

²⁶⁹ Ontario Human Rights Commission, „Policy on Preventing Discrimination Because of Gender Identity and Gender Expression“, 2014, žiūrėta 2017 m. vasario 28 d., <http://www.ohrc.on.ca/sites/default/files/Policy%20on%20preventing%20discrimination%20because%20of%20gender%20identity%20and%20gender%20expression.pdf>.

Apie homoseksualių asmenų diskriminaciją, nustatant kriminalines bausmes už homoseksualinius santykius, kaip jų orumo, asmenybės ir tapatumo pažeidimus, yra pabrėžęs Pietų Afrikos Konstitucinio Teismo teisėjas J Ackerrmann byloje *National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v. Minister of Justice and Others*²⁷⁰. „Konstitucinė orumo apsauga reikalauja, kad mes pripažintume visų asmenų, kaip mūsų visuomenės narių, vertę“²⁷¹. 2017 m. Pietų Afrikos Botsvanos „Lobatse“ aukštasis teismas byloje *ND v. Attorney General of Botswana and others* apgynė transseksualaus pareiškėjo teises, nurodydamas, kad „lytinė tapatybė turi būti pripažįstama tinkamai identifikuojant, o pripažinimas yra orumo dalis“²⁷². Indijos Aukščiausiasis Teismas 2014 m. byloje *National Legal Services Authority v. Union of India and Others* taip pat pabrėžė orumo svarbą lytiniam identitetui: „Lytinio identiteto pripažinimas yra teisės į orumą pagrindas. Lytis <...> sudaro žmogaus jausmą būti tokiu, kas yra taip pat neatsiejama asmens identiteto dalis. Todėl teisinis lytinės tapatybės pripažinimas yra teisės į orumą ir laisvę dalis, kurią garantuoja mūsų konstitucija“²⁷³. Teismas taip pat nurodė, kad „lytinis identitetas yra <...> „asmeninės autonomijos“ bei „apsisprendimo laisvės“ esmė“²⁷⁴. Akcentuodamas demokratijos svarbą, kaip pagrindą asmens individualumui bei orumui pripažinti, teismas pabrėžė, kad „a fortiori mes turime pripažinti individo teisę rinktis savo lytinį (sex / gender) identitetą, kuris yra neatsiejamas nuo jo / jos asmenybės ir yra vienas iš svarbiausių orumo ir laisvės apsisprendimo aspektų. Tiesą sakant, vis dažniau pripažįstama, kad tikrasis tautos plėtros matas yra ne ekonomikos augimas, bet žmogaus orumas“²⁷⁵. 2018 m. byloje *Navtej Johar v. Union of India* Indijos Aukščiausiasis Teismas taip pat apibrėžė ir akcentavo asmens orumo svarbą: „Orumas yra tas esybės komponentas, be kurio neįmanoma įsivaizduoti savo būties. Gyvenimo teatre, neturint orumo tapatumo atributo, subjektui gali būti leista patekti į centrinę sceną, tačiau jis gali būti apibūdinamas kaip stuburo neturintis subjektas arba šiuo atveju vaizduojamas kaip valdantis karalius be skeptro. Tai reiškia, kad kiekvieno asmens identitetas pasiekia „individo“ kokybę tik tuo atveju, jei jis / ji turi orumą <...>. Kada biologinė išraiška, nesvarbu, ar tai orientacija, ar pasirinkama išraiška, susiduria su kliūtimis, nors ir nustatant įstatymus, prigimtinė ir konstitucinė individo teisė yra paneigiama <...>. Tai yra orumo esmė ir mes sakome, be jokių kliūčių, kad mūsų konstitucinė pareiga yra leisti individui elgtis taip, kaip jis nori, ir leisti jam išreikšti save, žinoma, gavus kito sutikimą. Tai yra teisė pasirinkti be baimės.

²⁷⁰ Žr. plačiau: Constitutional Court of South Africa, „National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v. Minister of Justice and Others, Case CCT 11/98, 9 October 1998“, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., https://www.refworld.org/cases,ZAF_CC,48246cf72.html.

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² Žr. plačiau, „ND v. Attorney General of Botswana and others, Sep 29, 2017“, žiūrėta 2020 m. vasario 22 d., <https://www.escri-net.org/caselaw/2019/nd-v-attorney-general-botswana-and-others>.

²⁷³ The Supreme Court of India, „Decision 15 of April 2014, National Legal Services Authority v. Union of India and Others (Writ Petition No. 400 of 2012 with Writ Petition No. 604 of 2013), Decision 15 of April 2014“, 68 punktas (p. 80), žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., <https://translaw.clpr.org.in/wp-content/uploads/2018/09/Nalsa.pdf>.

²⁷⁴ *Ibid.*, 74 punktas (p. 84).

²⁷⁵ The Supreme Court of India, „National Legal Services Authority v. Union of India and Others (Writ Petition No. 400 of 2012 with Writ Petition No. 604 of 2013)“, Decision 15 of April 2014, 99 punktas (p. 103), žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., <https://translaw.clpr.org.in/wp-content/uploads/2018/09/Nalsa.pdf>.

Tai būtina pripažinti kaip būtiną sąlygą, jog sutikimas yra tikras bet kokių seksualinių santykių pagrindas²⁷⁶. Kalbėdamas apie transseksualius asmenis, Teismas nurodė: „Bigotinės ir homofobinės nuostatos dehumanizuoja transseksualus, neigdamos jų orumą, asmeniškumą ir, svarbiausia, pagrindines žmogaus teises. Svarbu suvokti, kad identitetas ir seksualinė orientacija negali būti užgožiamos priespauda. Laisvė, kaip mūsų konstitucinių vertybių atrama, suteikia asmenims galimybę apibrėžti ir išreikšti savo tapatybę, o asmens identitetas turi būti pripažintas ir gerbiamas“²⁷⁷. Galiausiai išvadose Indijos Aukščiausiasis Teismas orumą apibūdino kaip neatsiejamą kiekvieno žmogaus aspektą, kviečiantį vertinti kiekvieno asmens individualumo požymį, nesvarbu, ar tai būtų orientacija ar pasirinkimo išraiška: „Konstitucija teismams priskyrė labai svarbią pareigą ginti ir užtikrinti kiekvieno asmens teisę, įskaitant teisę reikštis ir pasirinkti be jokių kliūčių, kad asmuo galėtų visiškai realizuoti savo pagrindinę teisę oriai gyventi“²⁷⁸. Pažymėtina, kad Teismas išvadose nurodė svarbų asmens identiteto aspektą – asmens autonomijos principą, pagal kurį individas turi suverenitetą kūno atžvilgiu: „Autonomija kuria identitetą, o minėtas identitetas galutinai tampa individo orumo dalimi“²⁷⁹. Apie autonomijos reikšmę Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos kontekste yra užsiminęs ir EŽTT, pvz., 2002 m. byloje *Christine Goodwin v. The United Kingdom*: „<...> pati Konvencijos esmė yra pagarba žmogaus orumui ir žmogaus laisvei. Visų pirma, pagal Konvencijos 8 straipsnį, kur asmens autonomijos sąvoka yra svarbus principas, pagrindžiantis jos garantijų aiškinimą, apsauga suteikiama kiekvieno asmeninei sferai, įskaitant teisę nustatyti jo, kaip atskiro individo, identiteto detales“. EŽTT, vertindamas tam tikrus sunkumus, kurie gali kilti dėl transseksualių asmenų teisių pripažinimo, teigė, kad „pagrįstai galima tikėtis, jog visuomenė toleruos tam tikrus nepatogumus suteikiant tokiems asmenims galimybę oriai ir tinkamai gyventi pagal jų pasirinktą seksualinį identitetą už didelę asmeninę kainą“²⁸⁰.

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 2017 m., siekdamas apginti interseksualių asmenų teises, pabrėžė, kad Pagrindinis Įstatymas²⁸¹ nereikalauja išskirti tik binarinę lyčių sistemą, todėl pripažino tokį skirstymą kaip pažeidžiantį žmogaus orumą²⁸²: „Pagrindinio Įstatymo 2 str. 1 dalis kiekvienam suteikia teisę laisvai plėtoti savo asmenybę. Ši pagrindinė teisė, be bendrosios veikimo teisės, apima ir bendrąją teisę į asmenybę (Pagrindinio Įstatymo 2 straipsnio 1 dalis kartu su 1 straipsnio 1 dalimi (Žmogaus orumas (aut. pastaba)) <...>. Pagrindinės asmeninės teisės saugo

²⁷⁶ The Supreme Court of India, „Decision 6 of September 2018, Navtej Johar v. Union of India: J. Perspective of human dignity“, 132 punktas, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., <https://indiankanon.org/doc/168671544/>.

²⁷⁷ The Supreme Court of India, *supra note*, 276: 248 punktas.

²⁷⁸ *Ibid*, 153 punktas.

²⁷⁹ *Ibid*.

²⁸⁰ „Case of Christine Goodwin v. The United Kingdom, 2002, 28957/95“, žiūrėta 2020 m. vasario 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60596%22%5D%7D>].

²⁸¹ „Basic Law for the Federal Republic of Germany“, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d., <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.

²⁸² Pagrindinio Įstatymo 1 straipsnio 1 dalis nurodo: „Žmogaus orumas turi būti neliečiamas. Tai gerbti ir saugoti yra visos valstybės valdžios pareiga“, žr., „Basic Law for the Federal Republic of Germany“, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d., <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.

lytinį identitetą <...>, kuris yra reguliari sudedamoji jūsų asmenybės aspekto dalis. Priskyrimas lyčiai turi didelę reikšmę asmens tapatybei tokiomis sąlygomis; paprastai tai užima svarbią tiek asmens įvaizdžio vietą, tiek ir to, kaip kiti suvokia jį. Buvimas tam tikros lyties nariu vaidina svarbų vaidmenį kasdienio gyvenimo procesuose: kai kuriais atvejais įstatymai nustato reikalavimus ir įsipareigojimus lyčiai, daugeliu atvejų lytis yra asmens tapatybės nustatymo pagrindas, be to, ne tik teisiniai reikalavimai, bet ir priklausomybė lyčiai turi didelę reikšmę kasdieniniame gyvenime. Pavyzdžiui, tai labai svarbu, kaip kreipiamasi į žmones arba kokie lūkesčiai keliami išorinei žmogaus išvaizdai, jo auklėjimui ar elgesiui²⁸³. Šiuo atveju Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, plačiau neaiškindamas orumo sąvokos (prioritetą teikė teisei į asmenybę), ją susiejo su teise į lytinį identitetą, kuri pažeidus, pažeidžiama ir Pagrindinio Įstatymo 1 str. 1 dalyje nurodyta teisinė vertybė – žmogaus orumas.

Kodėl teismų sprendimai rodo, kad teisė į lytinį identitetą yra pripažįstama kaip asmens orumo dalis? Galima atsakyti į šį klausimą remiantis R. Dworkin argumentacija apie teisėjų diskrecijos teisę ir „sunkias bylas“, kurias sprendžia tariamas teisėjas Herkalis. Jis gali pasitelkti savo orumo teoriją, pvz., abortų teisėtumo klausimu, ir siekti orumą su nepriklausomybe: „Tuomet orumo klausimas iškils kiekvieną kartą, kai kas nors yra verčiamas prieš savo valią didelę savo veiklos dalį skirti kitų lūkesčiams. Tuomet jis galėtų pritarti teiginiui, kad moterys turi konstitucinę aborto laisvę, kaip jų pripažintos konstitucinės teisės į orumą aspektą²⁸⁴. O gal žiūrėti visuomenės daugumos moralės? Tačiau teisėjas ne visada gali nuspręsti „populiarios opinijos“ nuožiūra. Pirmiausiai turi būti atsižvegiama į tai, ko reikalauja teisingumas, lygybė ir laisvė. Pasak LR Konstitucinio Teismo, „konstitucinės žmogaus orumo apsaugos elementu laikytinas ir iš Konstitucijos 29 straipsnio, kuriame įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, kylantis draudimas diskriminuoti asmenis dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų <...> Orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė. Visi žmonės iš prigimties laikytini lygiais savo orumu ir teisėmis. Taigi pagal Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamu diskriminavimu yra (aut.) tada, kai žmogaus teisės varžomos dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, kartu žeminamas ir diskriminuojamo žmogaus orumas²⁸⁵.

Lytinis identitetas yra vienas iš pagrindinių asmens orumo aspektų. Orumo, kaip svarbiausios vertybės, įtvirtintos konstitucijose apsauga, suponuoja asmens saviraiškos laisvę, asmens lytinio identiteto pripažinimą ir pagarbą jam, draudimą diskriminuoti tokiu pagrindu.

²⁸³ The Federal Constitutional Court, „Civil status law must allow a third gender option“, 2017, 10 October, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/10/rs20171010_1bvr201916.html.

²⁸⁴ Dworkin, *supra note*, 234: 188–189.

²⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, bylos Nr. 7/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nario Kęstučio Pūko, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1771/content>.

1.7. Lytinis identitetas kaip asmens privataus gyvenimo dalis

Žmogaus orumo apsauga neatsiejama nuo jo privataus gyvenimo apsaugos, todėl asmens lytinis identitetas bei teisė į lytinį identitetą aiškintina ne tik kaip susijusi su žmogaus orumu, bet ir kaip svarbi privataus gyvenimo dalis. Dar 1890 m. teisė į privatumą buvo aiškinama kaip teisė „leisti būti vienam (*to be let alone*)“: „Gyvenimo intensyvumas ir sudėtingumas, kaip pastovus civilizacijos plėtros palydovas, suteikė šioji tokį atsitraukimą nuo pasaulio, ir žmogus, veikiamas kultūros, tapo labiau jautrus viešumui, todėl vienišumas ir privatumas virto itin svarbiu individui; šiuolaikinės įmonės ir išradimai, įsilaužę į asmens privatumą, sukėlė jam psichinį skausmą ir kančią, kur kas didesnę, nei galėtų sukelti vien kūno sužalojimas.“²⁸⁶ XIX a. kapitalizmo plėtra bei industrializacija privertė visuomenę atkreipti dėmesį į asmens privatumo teisę.

Šiuo modernios visuomenės laikotarpiu asmens privatumas apima dar platesnę jo gyvenimo sritį: namų, šeimos, kūno integralumą, pažiūras, garbę, reputaciją, korespondenciją ir pan. LR Konstitucijos 22 str. 1 d. nurodyta – „Žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas“. Dar 1999 m. spalio 21 d. nutarime LR Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 22 str. nurodė, kad „ši teisė apima privatų, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt. Savavališkai ir neteisėtai kišantis į žmogaus privatų gyvenimą kartu yra kėsinamasi į jo garbę bei orumą“²⁸⁷. 2002 m. rugsėjo 19 d. Konstitucinio Teismo nutarime nurodyta: „Privatus žmogaus gyvenimas – tai individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais asmenimis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė bei psichinė būklė, sveikata, garbė, orumas ir kt.“²⁸⁸

Prieš tai minėtame 1998 m. Pietų Afrikos Konstitucinio Teismo sprendime teisėjas J. Ackerrmann byloje *National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v. Minister of Justice and Others* yra nurodęs: „Privatumas pripažįsta, kad mes visi turime teisę į privačią intymumo sferą ir autonomiją, leidžiančią užmegzti ir puoselėti žmonių santykius be išorinio visuomenės įsikišimo. Tai, kaip mes išreiškiame savo seksualumą, yra šios privataus intymumo srities esmė. Jei išreikšdami savo seksualumą, mes

²⁸⁶ Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis, „The Right to Privacy“, *Harvard Law Review* 4, 5(Dec. 15, 1890): 198, žiūrėta 2020 m. vasario 1 d., <https://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>.

²⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas, bylos Nr. 14/98, „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 19 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta363/content>.

²⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, bylos Nr. 34/2000-28/01, „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2020 m. vasario 19 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta309/content>.

elgiamės sutardami ir nepakenkdami vienas kitam, invazija į tą teritoriją bus mūsų privatumo pažeidimas²⁸⁹.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str. 1 dalyje teigiama, kad „kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“. EŽTT formuojama praktika Konvencijos 8 str. atžvilgiu yra aiškinama plečiamuoju požiūriu ir neabejotinai kas kartą apima vis naujas žmogaus gyvenimo sritis. Pvz., *Pretty v. The United Kingdom*²⁹⁰ 2002 m. byloje EŽTT pakartojo ankstesniuose sprendimuose apibūdintus privataus gyvenimo elementus: fizinis ir psichologinis asmens neliečiamumas, fizinio ir socialinio identiteto aspektai, lyties identifikavimas, vardas, seksualinė orientacija ir seksualinis gyvenimas, asmens autonomija. 2008 m. byloje *S. and Marper v. The United Kingdom*²⁹¹ EŽTT įvardijo labai plačiai suvokiamą privataus gyvenimo sferą, kurią sudaro tokie elementai: fizinis ir psichologinis integralumas, asmens fizinio ir socialinio identiteto aspektai, asmens identifikavimas, vardas, seksualinė orientacija, seksualinis gyvenimas, informacija apie sveikatą, etnis identitetas, teisė į asmeninį tobulėjimą ir teisė užmegzti bei plėtoti ryšius su kitais žmonėmis ir išoriniu pasauliu, teisė į atvaizdą.

EŽTT praktika pakankamai išplėtota ir LGBT mažumų atžvilgiu. Pvz., dar 1981 m. byloje *Dudgeon v. The United Kingdom*²⁹² pirmą kartą buvo priimtas sprendimas, palankus LGBT teisėms. Čia Teismas homoseksualaus asmens intymų gyvenimą priskyrė itin privačiai žmogaus gyvenimo daliai. Panašus sprendimas kiek vėliau buvo priimtas ir *Norris v. Ireland*²⁹³ byloje 1988 metais.

Šio Teismo sprendimai yra svarbūs transseksualių asmenų atžvilgiu. Lytinis identitetas EŽTT sprendimuose taip pat patenka į privataus gyvenimo sritį. Tai rodo toliau pateikiamų bylų analizė. 1992 m. byloje *B. v. France*²⁹⁴ Teismas nustatė teisės į privatų gyvenimą pažeidimą, neleidžiant ištaisyti pareiškėjo lyties civilinės būklės aktų registre ir oficialiuose asmens dokumentuose, kadangi Prancūzijos valdžios institucijos privertė jį atskleisti intymią asmeninę informaciją tretiesiems asmenims. 2006 m. Teismas byloje *Grant v. The United Kingdom*²⁹⁵ pripažino Konvencijos 8 str.

²⁸⁹ Constitutional Court of South Africa, „National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v. Minister of Justice and Others, 9 October 1998“, 32 punktas, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., https://www.refworld.org/cases,ZAF_CC,48246cf72.html.

²⁹⁰ „Case of *Pretty v. The United Kingdom*, 2002, 2346/02“, žiūrėta 2020 m. vasario 27 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22CASE%20OF%20PRETTY%20V.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%22%2D%2Ddocumentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2D%2DCHAMBER%22%2D%2Ditemid%22%3A%222001-60448%22%7D>].

²⁹¹ Žr. „Case of *S. and Marper v. The United Kingdom*, 2008, 30562/04 30566/04“, žiūrėta 2019 lapkričio 18 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22\(%22Concept%20of%20private%20life%22\)%22%2D%2Ddocumentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2D%2DCHAMBER%22%2D%2Ditemid%22%3A%222001-90051%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22(%22Concept%20of%20private%20life%22)%22%2D%2Ddocumentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2D%2DCHAMBER%22%2D%2Ditemid%22%3A%222001-90051%22%7D)].

²⁹² „Case of *Dudgeon v. The United Kingdom*, 1981, 7525/76“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Dudgeon%20V.%20The%20United%20Kingdom%22%2D%2Ddocumentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2D%2DCHAMBER%22%2D%2Ditemid%22%3A%222001-57473%22%7D>].

²⁹³ „Case of *Norris v. Ireland*, 1988, 10581/83“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%222001-57547%22%7D>].

²⁹⁴ „Case of *B. v. France*, 1992, 13343/87“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%222001-57770%22%7D>].

²⁹⁵ Žr. „Case of *Grant v. The United Kingdom*, 2006, 32570/03“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%222001-75454%22%7D>].

pažeidimą dėl teisės į privatų gyvenimą, dėl atitinkamų valdžios institucijų atsiskyrimo transseksualiai pareiškėjai po lyties keitimo operacijos suteikti teisę į pensiją kaip moteriai, sukakus 60 metų amžių, grindžiant argumentus tuo, kad jos biologinė lytis buvo vyriška. Pvz., 2007 m. byloje *L. v. Lithuania*²⁹⁶ Teismas, nors tiesiogiai ir neįvardijo asmens lytinio identiteto svarbos, tačiau, atsižvelgdamas į Konvencijos 8 str., nustatė jo pažeidimą ir įvardijo valstybių narių pareigą pripažinti lyties keitimą transseksualams, pakeičiant jų civilinės būklės aktų įrašus su tolesniais to padariniais. *Schlumpf v. Switzerland*²⁹⁷ byloje Teismas aiškino, kad Konvencijos 8 str. nuostata taip pat gina teisę į asmeninį tobulėjimą ir teisę užmegzti bei palaikyti ryšius su kitais žmonėmis ir išoriniu pasauliu. Jis taip pat nurodė, kad vidaus teisė bei teismų sprendimai pakenkė pareiškėjos laisvei apibrėžti jos lytį. Privataus gyvenimo sampratą EŽTT aiškino kaip apimančią fizinį ir moralinį asmens integralumą: „Tokie elementai, kaip, pavyzdžiui, lytinė tapatybė, vardas, seksualinė orientacija ir lytinis gyvenimas, patenka į asmeninę sritį, kurią saugo Konvencijos 8 straipsnis“²⁹⁸. Pažymėtina ir tai, kad, pasak Teismo, „nors nė vienoje ankstesnėje byloje nebuvo nustatyta, kad Konvencijos 8 straipsnyje yra numatyta apsisprendimo teisė, Teismas mano, kad asmens autonomijos sąvoka atspindi svarbų principą, kuriuo grindžiamas aiškinimas dėl 8 straipsnio garantijų“. Teismas, minėdamas ankstesnius savo sprendimus, tokius kaip, pvz., *I. v. The United Kingdom, Christine Goodwin v. The United Kingdom, Cossey v. The United Kingdom* ir kt., nurodė, kad „žmogaus orumas ir laisvė, kuri yra pati Konvencijos esmė, yra teisės į asmeninį tobulėjimą ir į transseksualų fizinį bei moralinį neliečiamumą garantija“²⁹⁹.

*Y. Y. v. Turkey*³⁰⁰ bylos sprendimas yra reikšmingas tuo, kad EŽTT išskyrė ir apibendrinio pagrindinius principus, paminėtus ankstesnėse bylose, susijusiose su transseksualių asmenų teisių pažeidimais: 1) privataus gyvenimo samprata apima ne tik fizinį ir psichologinį asmens vientisumą, bet kartais taip pat gali apimti asmens fizinę ir socialinę tapatybę. Tokie elementai, kaip lytinis (gender) identitetas, vardai, seksualinė orientacija ir seksualinis gyvenimas, patenka į asmens sritį, saugomą Konvencijos 8 str. 2) 8 str. taip pat saugo teisę į asmeninę raidą ir teisę kurti bei plėtoti santykius su kitais žmonėmis ir išoriniu pasauliu; asmeninė autonomija yra svarbus principas, patenkantis į Konvencijos 8 str. interpretaciją. 3) Konvencijos esmę sudaro ir tai, kad turi būti užtikrinama pagarba asmens orumui ir laisvei, transseksualių asmenų teisė į asmeninį vystymąsi bei fizinį ir moralinį saugumą turi būti garantuota. 4) Turi būti nustatyta teisinga pusiausvyra tarp bendrųjų ir asmens interesų; abiem atvejais valstybė turi tam tikrą vertinimo laisvę. 5) Valstybė turi tobulinti priemones tam, kad būtų

²⁹⁶ Žr., „Case of L. v. Lithuania, 2007, 27527/03“, žiūrėta 2020 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22L%20v.%20Lithuania%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-82243%22%5D%7D>}}

²⁹⁷ Žr., „Case of Schlumpf v. Switzerland, 2009, 29002/06“, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-90476%22%5D%7D>}}

²⁹⁸ *Ibid.*

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ „Case of Y. Y. v. Turkey, 2005, 40262/98“, žiūrėta 2020 m. vasario 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-70451%22%5D%7D>}}

užtikrinama labiau pažeidžiamų asmenų, tokių kaip transseksualai, apsauga³⁰¹. Pasak Petter Dune, „antrosios kolegijos sprendimas parodo reikšmingą plėtrą EŽTT sprendimų praktikoje, vystantis supratimui apie lytinę identitetą. Teismas aiškiai pripažino ne tik augant žmogaus teisių jurisprudenciją šioje srityje, tačiau jis taip pat įtraukė principus, pagrindžiančius šią jurisprudenciją, į savo sprendimą“³⁰².

EŽTT nagrinėjo byloje *A.P., Garçon and Nicot v. France*³⁰³ pakartojo „privataus gyvenimo“ sąvoką, vertindamas ją kaip plačiai suvokiamą terminą, kurio apibrėžtis nėra išsami: „Tai apima ne tik fizinį ir psichologinį asmens vientisumą, bet kartais taip pat gali apimti asmens fizinės ir socialinės tapatybės aspektus. Tokie elementai, kaip lytinis identitetas ar tapatumas, vardai, seksualinė orientacija ir seksualinis gyvenimas, patenka į asmeninę sferą, kurią saugo Konvencijos 8 straipsnis“³⁰⁴. Tą patį Teismas pakartojo ir byloje *S.V. v. Italy*³⁰⁵. Čia jis nurodė, kad valstybė atsakovė neįvykdė savo pozityvaus įsipareigojimo užtikrinti pareiškėjos teisę į jos privataus gyvenimo gerbimą net 2,5 metų valstybės institucijoms vilkinant ieškovo pavardės keitimo procesą. Todėl buvo pripažintas Konvencijos 8 str. teisės į privatų gyvenimą pažeidimas.

2019 m. byloje *X v. „The Former Yugoslav Republic of Macedonia“*³⁰⁶ EŽTT, nustatydamas Konvencijos 8 str. pažeidimą, pabrėžė, kad „nors pagrindinis 8 straipsnio tikslas yra apsaugoti asmenis nuo savavališko valdžios institucijų įsikišimo, jis taip pat gali nustatyti valstybei tam tikrus teigiamus įpareigojimus, kad būtų užtikrinta veiksminga pagarba 8 straipsnyje saugomoms teisėms. Šis straipsnis nustato valstybių įsipareigojimą užtikrinti savo piliečiams teisę į veiksmingą pagarbą jų fiziniam ir psichologiniam neliečiamumui. Šis įpareigojimas gali apimti konkrečių priemonių priėmimą, įskaitant veiksmingų ir prieinamų priemonių, užtikrinančių teisę į privataus gyvenimo gerbimą, teikimą. Tokios priemonės gali apimti tiek teisėkūros, tiek įstatymų vykdymo mechanizmų, saugančių asmenų teises, užtikrinimą ir, prireikus, šių priemonių įgyvendinimą skirtinguose kontekstuose“³⁰⁷.

2020 m. byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*³⁰⁸ EŽTT viešus komentarus „Facebook“ erdvėje pripažino kaip įžeidžiančius ir pažeidžiančius asmens privatų gyvenimą

³⁰¹ Žr. plačiau „Case of Y. Y. v. Turkey, 2005, 40262/98“, žiūrėta 2020 m. vasario 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-153134%22%7D>].

³⁰² Petter Dune, „Y.Y. v Turkey: Infertility as a Pre-condition for Gender Confirmation Surgery“, *Medical Law Review*, 23, 4 (2015): 653, doi: 10.1093/medlaw/fwv019, žiūrėta 2018 m. vasario 1 d., <https://academic.oup.com/medlaw/article-abstract/23/4/646/2413120> by Uniwersytet Wrocławski, Biblioteka Uniwersytecka uer.

³⁰³ „Case of A.P., Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Nicot%20v.%20France%22%7D%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%7D%22itemid%22:%5B%222001-172913%22%7D%7D>].

³⁰⁴ *Ibid.*

³⁰⁵ „Case of S.V. v. Italy, 2018, 55216/08“, žiūrėta 2020 m. vasario 27 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%7D%22appno%22:%5B%2255216/08%22%7D%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%7D%22itemid%22:%5B%222001-187111%22%7D%7D>].

³⁰⁶ „Case of X v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2019, 29683/16“, žiūrėta 2020 m. vasario 28 d., 29683/16, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-189096%22%7D%7D>].

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ „Case of Beizaras and Levickas v. Lithuania, 2020, 41288/15“, žiūrėta 2020 m. kovo 2 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-200344%22%7D%7D>].

bei orumą. Ginčas šioje byloje kilo dėl to, kad prokuroras viešus pasisakymus, įžeidžiančius homoseksualius asmenis, konkrečiai pareiškėjęs, pripažino kaip neetiškus, bet nenusikalstamus. Net ir po Lietuvos gėjų lygos kreipimosi į Klaipėdos apylinkės teismą, pastarasis pripažino, kad tik necenzūrinių žodžių pavartojimas nėra pakankama priežastis taikyti baudžiamąją atsakomybę pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso³⁰⁹ 170 str. 2 dalį, o viešas publikavimas besibučiuojančių vyrų nuotraukos viešoje erdvėje „tikrai neprisideda prie visuomenėje kitokias pažiūras turinčių asmenų tarpusavio supratimo bei tolerancijos ugdymo“³¹⁰. Pasak Teismo, „dauguma Lietuvos visuomenės itin vertina tradicinės šeimos vertybes“. Apeliacinis skundas taip pat buvo atmestas palaikant prokuroro ir Apygardos teismo motyvus. EŽTT dar kartą, minėdamas ankstesnius savo sprendimus, apibūdino teisę į privatų gyvenimą, kaip itin plačiai aiškinamą sąvoką, į kurią patenka ir tokie elementai, kaip seksualinė orientacija ir seksualinis gyvenimas. O Konvencijos 14 str. nurodytas draudimas diskriminuoti apima ir seksualinę orientaciją bei lytinę identitetą. Teismas pripažino, kad „komentarai „Facebook“ paveikė pareiškėjų psichologinę savijautą ir orumą“³¹¹, todėl patenka į privataus gyvenimo dalį, kartu taikant ir Konvencijos 14 str. Teismas nurodė Konvenciją esant gyvu instrumentu, „kuris turi būti aiškinamas atsižvelgiant į šių dienų sąlygas. Valstybė, pasirinkdama priemones, skirtas apsaugoti šeimą ir užtikrinti, kaip reikalaujama 8 straipsnyje, pagarbą šeimos gyvenimui, būtinai turi atsižvelgti į pokyčius visuomenėje ir pokyčius visuomenės, civilinės būklės ir santykiinių problemų suvokime, įskaitant tai, kad šeimos ar asmeninio gyvenimo srityje yra ne vienas būdas ar pasirinkimas“³¹². Teismas nepalaikė Klaipėdos apygardos teismo pozicijos dėl tradicinės šeimos vertybių išsaugojimo, esant ir kitokių priemonių tokiam įgyvendinimui. EŽTT taip pat nesutiko su Lietuvos teismų išvardytais argumentais, vertinant komentarus „Facebook“ nesant nusikalstamais, ir pripažino šią bylą kaip susijusią su nepaslėptais išpuolių raginimais pažeisti pareiškėjų fizinį ir psichinį neliečiamumą, kuris turi būti saugomas pagal baudžiamąjį įstatymą. Atsižvelgiant į tai, buvo nustatyti Konvencijos 8 ir 14 str. pažeidimai.

Taigi asmens teisė į privatų gyvenimą teismų praktikoje yra aiškinama plečiamuoju aspektu, apima plačią pasirinkimo laisvę, kur didelę įtaką turi visuomenės gyvenimo pokyčiai, globalizacija, technologijų bei medicinos mokslo laimėjimai ir pan. Privatus gyvenimas, kaip lytinio identiteto dalis, apima platų šių elementų spektrą: intymų gyvenimą, seksualinę nepriklausomybę bei autonomiją, seksualumo išraiškas, lyties keitimo pripažinimą asmens dokumentuose, socialines garantijas ir pan.

Apibendrinant teigtina, kad transseksualumo reiškinys buvo žinomas nuo antikos laikų, tačiau lytinio identiteto sąvoka pradėta formuluoti nuo XX a. antrosios pusės būtent transseksualumo išraiškų diskurse. Socialinė lytis tampa vyraujančiu asmens, turinčio lytinę nesutaptį, vaidmeniu. Lytinis identitetas, kaip asmens tapatybės

³⁰⁹ *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741, id. nr. 1001010ISTAIIII-1968.

³¹⁰ „Case of Beizaras and Levickas v. Lithuania, 2020, 41288/15“, *supra note*, 308: 21 punktas.

³¹¹ *Ibid*, 117 punktas.

³¹² *Ibid*, 122 punktas.

sudėtinė dalis, negali būti paneigta ir prigimtinės bei pozityvizmo teisės filosofijos doktrinų kontekste. Lytinio identiteto vaidmenį sustiprina teismų formuojama praktika, pripažįstant asmens teisę į lytinį identitetą, kaip asmens orumo ir privataus gyvenimo dalį.

2. TEISĖ KEISTI LYTĮ, KAIP VIENA IŠ LYTINIO IDENTITETO REALIZAVIMO FORMŲ

Šioje darbo dalyje analizuojama lyties keitimo istorinė ir teisinė raida, apžvelgiant pirmuosius lyties keitimo operacijų atvejus ir teisines jų pasekmes. Pateikiama teisės keisti lytį medicininio požiūriu taikant psichologinę terapiją, gydymą hormonais ir chirurgines operacijas apžvalga, analizuojant su tuo susijusias bioetines problemas. Kaip medicinių chirurginių pokyčių lyties keitimo atžvilgiu rezultatas yra transseksualų galimybė dalyvauti sporto varžybose. Todėl apžvelgiamos tokių asmenų dalyvavimo sporte sąlygos.

2.1. Lyties keitimo pripažinimo raida istorinėje ir teisinėje perspektyvoje

Lytinio identiteto sąvokai atsirasti ir ją pripažinti neabejotinai didelės įtakos turėjo galimybės keisti lytį atsiradimas. Mokslo pažanga, technologijų plėtra, socialiniai judėjimai nevienareikšmiškai pakeitė žmogaus požiūrį į kūno neliečiamumo svarbą. Seksualumo kulto, kaip asmens laisvės išraiškos propagavimas, XX amžiuje atvėrė kelią naujam požiūriui į žmogaus kūną. „Kūniškoji lytis daugiau nepateikė pakankamo „lyties vaidmens“ ar „seksualinio elgesio“ paaiškinimo“³¹³. Todėl mokslo bei medicinos pažangos šviesoje neabejotinai išryškėjo naujos savęs suvokimo koncepcijos, labiau vertinančios „saviraišką, savęs tobulinimą bei savęs keitimą“³¹⁴. Intervencija į žmogaus kūną, siekiant jį pakeisti kaip labiau pageidaujamą, padaryti tobulą, tapo viena iš medicinos mokslo laimėjimų sričių. Kita vertus, kaip matysime vėliau, transseksualai visų pirma buvo laikomi medicininiais eksperimentų ir tyrimų objektais.

Pasak Joanne J. Meyerowitz, „transseksualumas, kaip klausimas, koku būdu kūno lyties požymius transformuoti pasitelkiant hormonus ir operacijas, atsirado XX a. pradžioje. Dar iki 1910 m. Europos mokslininkai pradėjo skelbti savo idėjas apie pastangas pertvarkyti gyvūnų lytis³¹⁵, o dešimtojo dešimtmečio pradžioje keletas gydytojų, daugiausiai Vokietijoje, sutiko keisti asmenų, pageidaujančių turėti kitą lytį, kūnus“³¹⁶. 1930 m. Vokietijoje buvo atliktas pirmasis toks eksperimentas, kuriam vadovavo seksologas Magnus Hirschfeld³¹⁷. Pirmasis tam pasiryžęs asmuo buvo Einar Wegener, vėliau tapusi gerai žinoma Lili Elbe³¹⁸. 1951 m. pirmoji lyties keitimo operacija buvo atlikta Jungtinės Karalystės piliečiui, Antrojo pasaulinio karo pilotui Robert Cowell,

³¹³ Meyerowitz, *supra note*, 131: 3.

³¹⁴ *Ibid.*, 9.

³¹⁵ Aut. komentaras: Vienas pirmųjų eksperimentą su žiurkėmis ir jūrų kiaulytėmis atliko Vienos fiziologas Eugen Steinach 1910 metais, žr. Eugen Steinach (1861–1944), <https://embryo.asu.edu/pages/eugen-steinach-1861-1944>.

³¹⁶ Meyerowitz, *supra note*, 131: 5.

³¹⁷ Jis vienas pirmųjų „transvestizmą“ arba „eonizmą“ apibrėžė kaip savarankišką kategoriją, apimančią besikertantį lytinį identitetą, tokiu būdu atskirdamas šią kategoriją nuo homoseksualizmo. Pasak Magnus Hirschfeld, „Žmogus nėra vyras ar moteris, bet greičiau vyras ir moteris“.

³¹⁸ Žr. Lili Elbe, *Biography*, 2015 m. rugsėjo 10 d., <https://www.biography.com/people/lili-elbe-090815>.

kuris vėliau buvo žinomas kaip Roberta Cowell³¹⁹. Tuo tarpu 1952 m. JAV atlikta pirmoji tokio pobūdžio operacija buvo siejama su Christine Jorgensen³²⁰ vardu: „Jorgensen rado ne vieną, bet keletą gydytojų, kurie susibūrė dėl jos stebėdami ją per jos kūno pokyčius. Gydytojai rūpestingai ėmėsi kūno pokyčių, pripažindami jos normalią psichikos būklę, ir panaudojo savo kompetenciją bei techninius įgūdžius paverčiant jos gyvenimą geresniu“³²¹. Būtent Danija ir Jungtinės Valstijos XX a. viduryje atrodė kaip labai liberalus prieglobstis žmonėms, siekiantiems pakeisti lytį.

Šiuo laikotarpiu transseksualumo kultūroje įvyko daug pokyčių, kuriems darė įtaką mokslas bei tuo metu vykstančios „seksualinės revoliucijos“, pasižyminčios liberaliu požiūriu į individualų pasirinkimą, keliant klausimą – kaip apginti savo lytinį identitetą? Susibūrę žmogaus seksualinių teisių judėjimai reikalavo socialinių pokyčių, suteikiančių daugiau lytinės laisvės. Tokioje aplinkoje transseksualumą analizuojantys bei tyrinėjantys gydytojai ir mokslininkai rengė programas, konferencijas, kūrė klinikas ir asociacijas, skatinančias transseksualų tyrimus ir gydymą. Asmenys, save identifikuojantys transseksualų aktyvistais, bandė reikalauti savo teisių, jungtis į įvairias grupes, bendruomenes, organizacijas, dalintis patirtimi ir informacija.

Maždaug nuo 1965 m. buvo atidaryta Johns Hopkins universitetinė ligoninė, kurioje buvo atliekamos lyties keitimo operacijos. 1979 m. buvo įkurta Harry Benjamin tarptautinė profesionalų lyties disforijos asociacija. H. Benjamin taip pat tyrinėjo transseksualumo fenomeną, apibūdindamas jį kaip „žymų lyties vaidmens ir lytinės orientacijos sutrikimą <...>. Transseksualas, pasak jo, turi „atvirkštinį lyties vaidmenį ir klaidingą lytinę orientaciją“, kuriuos jis vadino „lyčių disharmonija“³²². Pažymėtina ir tai, kad H. Benjamin ir keletas kitų mokslininkų psichologinės lyties ir lytinio identiteto sąvokas vartojo palaikydami transseksualų chirurgiją. Tokiu būdu kūrėsi ne tik ligoninės, bet ir transseksualius asmenis vienijančios grupės bei judėjimai. „Iki amžiaus pabaigos transseksualų teisių kova išaugo į skambų socialinį judėjimą su vietinėmis, nacionalinėmis ir tarptautinėmis organizacijomis bei naujais mokslais, siekiant dar kartą išaiškinti ginčijamą lyties prasmę“³²³. Visa tai turėjo didelę įtaką požiūriui į lytį pokyčiams, nes lytis buvo pripažinta įvairialype, o žmogaus biseksualumo teorijos atsiradimas leido lyties keitimo idėją paversti įmanoma. Kita vertus, pasak Meyrowitz, „vis dėlto tuo metu transseksualai buvo persekiojami, baudžiami, išjuokiami ir kitokiu būdu diskriminuojami“³²⁴.

Tuo laikotarpiu buvo vykdomos ir eksperimentinės operacijos šalinant ar formuojant lytinius organus. Taip pat buvo atliekama aibė įvairių kitų operacijų – pradedant

³¹⁹ Žr. „Roberta Cowell – The Roberta Cowell Story – The First British Transsexual Woman“, *Transgenderzone*, 2012 m. liepos 8 d., http://library.transgenderzone.com/?page_id=2408.

³²⁰ Žr. Christine Jorgensen, žiūrėta 2017 m. gruodžio 23 d., <http://www.christinejorgensen.org/MainPages/Home.html>.

³²¹ Meyerowitz, *supra note*, 131: 132.

³²² *Ibid*, 117-118.

³²³ *Ibid*, 8.

³²⁴ Žr. Joanne J. Meyerowitz, *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)* (Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002), 136-137, 245, žiūrėta 2018 m. balandžio 28 d., <http://web.b.ebscohost.com.skaitykla.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAwMHh3d19fMjgyMDk3X19BTg?sid=556104e0-09fd-4b89-bcde-b86f9ebb7586@sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.

nuo plastinės chirurgijos, balso modifikacijos, šalinant Adomo obuolį, plaukuotumą ir pan. Tačiau oponentų, daugiausiai psichiatrų ir psichologų nuomone, lyties keitimo operacijos buvo niekas kitas, kaip tik žmogaus kūno žalojimas, o transseksualumas – psichinė liga. Nepaisant to, XX a. šeštajame dešimtmetyje vykę medicininiai pokyčiai įgalino transseksualius asmenis reikalauti savo socialinės lyties pripažinimo ir pakeisti savo kūnus pagal protu suvokiamą ir pageidaujamą lytį.

Tokiu būdu iškilio šių operacijų teisėtumo problema. Pvz., JAV kai kurie gydytojai teigė, kad tokios operacijos, kaip lytinių organų šalinimas ar formavimas, yra neteisėtos. Tačiau, pasak Meyerowitz, „nė vienas nebuvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ar pagal kitus įstatymus už lyties keitimo operacijas kaip asmens suluošinimą“³²⁵.

Šioje istorinėje perspektyvoje pamažu ginčai dėl teisės pakeisti lytį pasiekė ir teismus³²⁶. Kokie gi yra teisiniai lyties keitimo aspektai? Viskas prasidėjo nuo to, kad asmenys, kuriems buvo atliktos lyties keitimo operacijos, troško pasikeisti vardus, gimimo liudijimus. 1968 m. Niujorko (JAV) miesto civilinio teismo teisėjas Francis N. Pecora priėmė transseksualo prašymą pakeisti Roberto vardą į Risa, kadangi ieškovui 1966 m. Kasablankoje (Maroke) buvo pašalinti lytiniai organai. Pecora sugalvojo naują lyties apibrėžimą užduodamas klausimą: „Ar asmens identitetas gali būti apribotas tik dėl histologinių dalių ar biocheminės analizės? Aš taip nemanau“³²⁷. Taigi šis teisėjas atmetė nekintamų chromosomų reikšmę kaip juridinį faktą lyčiai nustatyti teisiškai. Todėl ši byla tapo svarbiu precedentu ginant transseksualių asmenų civilines teises.

Nuo 1960 iki 1970 metų buvo publikuota įvairių mokslinių straipsnių, apibūdinančių transseksualų lytį teisiniu aspektu. Straipsnių autoriai atmetė „chromosomų svarbą apibrėžiant lytį ir ragino pasikliauti pooperacine anatomija ir lyties tapatybe kaip lemiamais kriterijais <...> Tokia teisinės lyties versija padėtų transseksualui ir niekam kitam nekenktų“³²⁸.

Pvz., *Corbett v. Corbett*³²⁹ byla yra žinoma Jungtinėje Karalystėje kaip vienas 1969 m. precedentų, patvirtinančių negalimumo pakeisti lytį faktą. Šioje byloje pareiškėjas reikalavo santuoką anuliuoti, kadangi situotinė nuo gimimo buvo vyriškos lyties, nepaisant to, kad vėliau jai buvo atlikta lyties keitimo operacija. Santuoka buvo teismo anuliuota, kadangi, pasitelkus daugybę ekspertų, buvo nuspręsta, kad lyties pakeisti neįmanoma, nes turi būti vadovaujamas ne tik vidaus ir lytinių organų bei psichologiniais, bet ir chromosomų nustatymo faktoriais (byla plačiau analizuojama kitame skyriuje).

1972 m. Švedija tapo pirmąja pasaulio valstybe, kuri leido transseksualiems asmenims pakeisti savo lytį po lyties keitimo operacijos, o transvestizmas buvo išslaptinamas

³²⁵ Meyerowitz, *supra note*, 131: 121.

³²⁶ Plačiau bus analizuojama trečioje ir ketvirtoje disertacijos dalyje (aut. pastaba).

³²⁷ Žr. plačiau, Meyerowitz, *supra note*, 131: 208.

³²⁸ *Ibid*, 247.

³²⁹ Žr. „Corbett v Corbett“, 11th, 12th, 13th, 14th, 17th, 18th, 19th, 20th, 21st, 24th, 26th, 27th, 28th November, 1st, 2nd, 8th, 9th December 1969, 2nd February 1970, žiūrėta 2018 m. vasario 18 d., http://www.vanuatu.usp.ac.fj/courses/LA306_Family_Law/Cases/Corbett_v_Corbett.html.

kaip liga³³⁰. Kita vertus, norint įregistruoti lytį, reikėjo įrodyti savo nevaisingumą. Nuo 1982 m. pakeisti lytį leidžiama Italijoje³³¹.

1976 m. *M.T. v. J.T.*³³² (JAV) byla taip pat turėjo įtakos požiūrio į lyties reikšmę santuokoje raidai. Šiuo atveju santuoka nebuvo pripažinta niekine, nepaisant to, kad pareiškėjo žmona prieš santuoką buvo vyriškos lyties. Šioje byloje didesnę reikšmę turėjo „ne chromosomos ar dauginimosi (reprodukciniai) organai, bet lytinis identitetas ir seksualinis pajėgumas, kuris apima „kartu fizinius gebėjimus ir psichologinę ar emocinę orientaciją užsiimant lytiniais santykiais“ kaip moteris“³³³. Šiuo atveju Aukštesnysis Nju Džersio teismas nepriėmė *Corbett v. Corbett* byloje išsakytų motyvų. Teismo nuomone, „angliškas teismas, regis, manė, kad fiziologinė lytis (sex) ir socialinė lytis (gender) yra skirtingi reiškiniai <...> Priešoperacinis transseksualas yra tokio pobūdžio disharmonijos pavyzdys, ir daugelis ekspertų mano, kad asmuo turėtų būti klasifikuojamas pagal biologinius kriterijus. Tačiau įrodymai, kuriuos mes ištyrėme, rodo, kad asmens lytis ar seksualumas apima asmens socialinę lytį, ir tai yra jo paties vaizdas, gilus psichologinis ar emocinis seksualinės tapatybės ir charakterio jausmas. Išties buvo pastebėta, kad „psichologinė individo lytis, kol ji nėra tinkama kitiems tikslams, yra praktinė, realistinė ir žmogiška“ (Comment, supra, 56 Cornell L. Rev. at 969-970; cf. In re Anonymous, 57 Misc.2d 813, 293 N.Y.S.2d 834, 837 (Civ. Ct. 1968))³³⁴. Pažymėtina ir tai, kad šioje byloje Teismas laikėsi tradicinio santuokos instituto, teigdamas, jog „mes priimame, ir tai yra neginčijama, kaip pagrindinę šios bylos prielaidą, kad teisėta santuoka reikalauja iškilmingos santuokos sudarymo tarp dviejų priešingos lyties asmenų – vyro ir moters“³³⁵, ir pripažindamas, kad po operacijos asmuo tapo tinkamos lyties užmegzti galiojančius vedybinius santykius su priešingos lyties asmeniu. Aukštesnysis Nju Džersio teismas nurodė, kad „priimdami tokį sprendimą, mes tik suteikiame teisinį poveikį fait accompli, remdamiesi medicininio sprendimu ir negrįžtamais veiksmais. Toks pripažinimas skatins asmens vidinę ramybę ir asmeninės laimės paieškas, tuo pačiu būdu nepažeisdamas jokių visuomenės interesų, viešosios tvarkos principo ar moralės suvokimo“³³⁶.

Kita vertus, maždaug nuo 1980 m. iki 1990 m. liberalioji transseksualizmo banga atslūgo, ir, pvz., JAV atsirado vis daugiau oponentų, pasisakančių prieš lyties keitimo operacijas, o teismai nebepalaikė pirminių teisinių pozicijų dėl lyties (gender) sampratos ir reikšmės³³⁷. Tačiau maždaug nuo 1980 m. Amerikos psichiatrų asociacija trans-

³³⁰ Žr. Ministry of Employment, Chronological overview of LGBT persons rights in Sweden, *Government Offices of Sweden*, 2018 m. liepos 12 d., <https://www.government.se/articles/2018/07/chronological-overview-of-lgbt-persons-rights-in-sweden/>.

³³¹ „Norme in materia di rettificazione di attribuzione di sesso, LEGGE 14 aprile 1982, n. 164“, žiūrėta 2018 m. vasario 18 d., <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1982/04/19/082U0164/sg>.

³³² Superior Court of New Jersey, „Appellate Division, *M.T. v. J.T.*, 140 N.J. Super. 77 (1976)“, žiūrėta 2018 m. vasario 18 d., https://scholar.google.com/scholar_case?case=16151905477157446342.

³³³ Meyerowitz, *supra note*, 131: 251.

³³⁴ Superior Court of New Jersey, *op. cit.*

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ Žr. Meyerowitz, *supra note*, 131: 255-283.

seksualizmą oficialiai pripažino lyties tapatybės sutrikimu. Pamažu buvo pereita nuo transseksualumo priežasčių ieškojimo prie atsakymų į klausimą – kaip jiems padėti, paieškų.

Taigi visa ši apžvalga parodė, kad istorinėje perspektyvoje lyties vaidmuo kito, o kartu su transseksualumo koncepcijos įsitvirtinimu visuomenėje atsirado poreikis kalbėti apie fiziologinę, socialinę, psichologinę, genetinę ar net teisinę lytį.

2.2. Lyties keitimo pripažinimo raida Jungtinės Karalystės teisės tradicijoje

Jungtinėje Karalystėje (toliau – JK) teisminiai ginčai, susiję su lyties keitimu, žinomi nuo XX a. antrosios pusės. Jie pasižymi specifiškumu bei teisėjų keliamomis abejonėmis dėl biologinės lyties svarbos nustatant lytį, todėl šiame skyriuje pateikiama platesnė tokių bylų analizė.

Pirmoji byla (apie 1967 m.)³³⁸ yra siejama su Ewan Forbes vardu, kur Škotijos aukščiausiasis civilinis teismas (Court of Session) nusprendė, kad gimimo liudijimo pakeitimas buvo teisėtas paveldint nuosavybės teisę, o vėliau sprendimą palaikė ir vidaus reikalų sekretorius. Tačiau šios bylos duomenys yra dingę.

1971 m. *Corbett v. Corbett* byloje, susijusioje su santuokos nutraukimu, Teismas viešai pripažino šią santuoką negaliojančia, kadangi, pasak Teismo, lyties pakeisti neįmanoma, o santuoka pripažįstama tik tarp vyro ir moters. Peržvelgus bylą, negalima teigti, kad teisėjo nurodyti kriterijai³³⁹ nustatant lytį, nebuvo tinkami. Tačiau čia yra svarbus pagrindinis aspektas, kad nebuvo atsižvelgta į psichologinius kriterijus, nors teisėjas Ormrod juos išsakė byloje, pateikdamas tam tikrus faktus apie atsakovės praeitį, cituodamas gydytojų pasisakymus dėl buvusio paciento psichologinės būklės, moteriškos lyties hormonų, skatinančių vystytis moteriškam kūno sudėjimui, vartojimo, bei troškimo būti moterimi³⁴⁰. Kitas svarbus faktas, kurį pabrėžė teisėjas, yra tas, kad iki santuokos pora neturėjo lytinių santykių: „Iš esmės jų santykiai buvo grindžiami ne daugiau kaip bučiavimusi ir kai kuriomis labai lengvomis glamonėmis“³⁴¹; ir pripažino šiuos santykius keistais, nieko bendro neturinčiais su heteroseksualiais santykiais. Byloje pateiktos medicininės išvados patvirtino, kad atsakovės lytiniai organai yra moteriškos lyties.

Ormrod pateikė skirtumus tarp transvestitų ir transseksualų, pastaruosius įvardydamas kaip trokštančius tapti priešingos lyties asmeniu kiek tai įmanoma, o atsakovą, remiantis skirtingų medicinos mokslininkų išvadomis, apibūdinamas kaip „vyriską homoseksualų transseksualą“ (Dr. Randell)³⁴², „kastruotą vyrą“ (Prof. Dewhurst) ar

³³⁸ Žr. Dr. Zoe-Jane Playdon, „The Case of Ewan Forbes“ (University of London, 15th June, 1996), žiūrėta 2018 m. kovo 23 d., <https://web.archive.org/web/20081202001118/http://www.pfc.org.uk/node/390>.

³³⁹ 1. Chromosomų faktoriai, 2. lytiniai faktoriai (t. y. buvimas ar nebuvimas sėklidžių ar kiaušidžių), 3. genitalijų faktoriai, 4. psichologiniai faktoriai.

³⁴⁰ Žr. „Corbett v Corbett, 1971“, 5-6, žiūrėta 2017 m. vasario 3 d., <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Corbett%20v%20Corbett.pdf>.

³⁴¹ *Ibid.*

³⁴² Aut. pastaba: Teisėjui Ormrod J. šio mokslininko parodymai buvo priimtinausi.

net „inter-sex“ (Dr. Armstrong)³⁴³. Cituodamas įvairias mokslininkų teorijas transseksualumo klausimais, jis padarė išvadą, kad atsakovas yra „teisingai apibūdintas kaip vyriškos lyties transseksualas, galimai su tam tikromis, palyginti nedidelėmis fizinėmis anomalijomis“³⁴⁴; „atsakovas buvo nurodytas, kaip turintis XY chromosomas, todėl yra vyriškų chromosomų lyties; turėjo sėklides prieš operaciją, todėl lytiškai yra vyriškos lyties; turėjo vyriškos lyties išorinius organus be jokių vidinių ar išorinių moteriškos lyties organų, ir todėl yra vyriškų genitalijų lyties; bet psichologiškai yra transseksualas“³⁴⁵. Teisėjas sutiko su profesoriaus Dewhurst pastebėjimais dėl atsakovės – „moteriškumo mišinys buvo įtikinamas“³⁴⁶. Tačiau, pasak teisėjo, „neginčytina tarp visų medicinos liudytojų, kad individo biologinė seksualinė struktūra yra užfiksuota nuo gimimo (vėliausiai) ir negali būti pakeista nei natūraliu priešingos lyties organų vystymu, nei medicinos ar chirurginėmis priemonėmis. Todėl atsakovės operacija negali paveikti jos tikrosios lyties. Vieninteliai atvejai, kai sąvoka „lyties pakeitimas“ yra tinkama, kai padaryta klaida dėl lyties gimimo metu ir vėliau atskleidžiama atlikus tolesnį medicininį tyrimą“³⁴⁷.

Toliau Ormord analizavo santuokos paskirtį kaip sąjungą tarp vyro ir moters, kur natūralus heteroseksualinis lytinis aktas yra esminis elementas, bei iškėlė pagrindinį klausimą, lemiantį santuokos galiojimo faktą: ar atsakovė (-as) yra moteriškos lyties? „Atsižvelgiant iš esmės į heteroseksualinį santykių charakterį, kur tokie santykiai yra vadinami santuoka, kriterijai, mano sprendimu, turi būti biologiniai, net labiausiai kraštutinio transseksualumo laipsnio vyriškoje lytyje ar esant didžiausiam hormonų disbalansui, kuris gali būti asmeniui, turinčiam vyriškas chromosomas, vyriški lytiniai organai ir vyriškos genitalijos negali reprodukuoti asmens, natūraliai galinčio atlikti pagrindinį moters vaidmenį santuokoje. Kitais žodžiais tariant, įstatymas pirmiausiai turėtų priimti pirmus tris gydytojų kriterijus, t. y. chromosomų, lytinius ir genitalijų tyrimus, ir, jeigu visi trys yra sutampantys, atitinkamai nustatyti lytį santuokos tikslais ir ignoruoti bet kokią operacinę intervenciją“³⁴⁸. Remiantis šiais ir anksčiau analizuotais faktais, teisėjas respondentę pripažino nesant moterimi santuokos tikslais, o santuoką pripažino niekine. Įdomūs ir platesnės analizės verti teisėjo iškelti klausimai apie atsakovės lytį prieš pat operaciją, atsakant į atsakovės advokato pastabas. Teisėjas pateikė keletą teorijų: „Prieš operaciją – <..> jei sprendimas tuo metu buvo moteriška lytis, tai atsakovas būtų moteriškos lyties su vyriškos lyties organais. Jei priskyrimas moteriškai lyčiai yra sudarytas po operacijos, tuomet operacija pakeitė lytį. Iš to sektų, kad 50 metų transseksualus vyras, vedęs ir vaikų tėvas, po atliktos operacijos turėtų

³⁴³ Aut. pastaba: šioje byloje net gi buvo keliamas klausimas dėl atsakovo tarplytiškumo (intersex), kadangi teisėjas susidūrė su skirtingomis mokslininkų nuomonėmis. Aut. nuomone, galima tik nuspėti, kad byla galėjo pasibaigti ir kitaip, jei atsakovas būtų pripažintas interseksualu. To reikalavo ir atsakovės advokatas. Žr. „Corbett v. Corbett, 1970“, 16, žiūrėta 2017 m. vasario 3 d., <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Corbett%20v%20Corbett.pdf>.

³⁴⁴ „Corbett v. Corbett, 1971“, 14, žiūrėta 2017 m. vasario 3 d., <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Corbett%20v%20Corbett.pdf>.

³⁴⁵ *Ibid*, 16-17.

³⁴⁶ *Ibid*, 18.

³⁴⁷ *Ibid*, 18.

³⁴⁸ *Ibid*, 19.

būti teisiškai vertinamas kaip moteriškos lyties, gebantis susituokti su vyru!³⁴⁹ Galiausiai Ormord pabrėžė: „Santuoka yra santykiai, priklausantys nuo lyties (sex) fizine prasme, bet ne socialine (gender)“³⁵⁰.

2000 m. byloje *Bellinger v. Bellinger* buvo priimtas panašus sprendimas. Šioje byloje pareiškėja, žinodama, kad jos santuoka gali būti ginčijama pagal „Corbett“ bylą, kreipėsi į Aukščiausiąjį teismą dėl jos santuokos pripažinimo. Pareiškimui prieštaravo generalinis advokatas, kuris teigė, kad C. Bellinger niekada nebuvo moteris, kaip to reikalauja įstatymai. Teisėjas Johnson atmetė jos prašymą. Lyginant su teisėjo Ormord nagrinėta byla, skirtumas tarp Johnson priimto sprendimo yra tas, kad čia pasigendama svaraus pateiktų faktų įvertinimo, kurie galėjo turėti įtakos bylos baigčiai. Nebuvo pateikta svarių argumentų, kad chromosomos yra vienintelis lyties nustatymo veiksnys. Aukščiausiasis Teismas taip pat stengėsi išanalizuoti lyties tapatybės sutrikimo ekspertų nuomonę ir išvadas. Pvz., Teismas byloje pateikė profesoriaus Richard Green pastebėjimus tyrinėjant mirusių transseksualių asmenų smegenis. Urologijos chirurgo konsultanto Terry nuomone, „išorinių lytinių organų formavimasis, kuris šiuo metu yra pagrindinis kriterijus nustatant naujagimio priskyrimą moteriškai ar vyriškai lyčiai, nėra galutinis lytinio diferencijavimo taškas, o lytinis proto (smegenų) diferencijavimas gali būti labiau svarbus numatant ar koreliuojant seksualinį ir neseksualinį elgesį ateityje“³⁵¹. Analizuodamas Anglijos teisę šioje srityje, Teismas pateikė įvairių bylų fragmentus, apžvelgė tradicinį teisėjų, Lordų rūmų požiūrį į santuoką, citavo byloje *Corbett v. Corbett* teisėjo Ormord pasisakymus. Čia buvo paminėta reikšminga byla, kurioje išžaginimo auka tapo transseksualas, pakeitęs lytį iš vyriškos į moterišką. Buvo nuspręsta, kad „penio įsiskverbimas į makštį yra išžaginimas“³⁵², todėl teigtina, kad šios bylos atveju transseksualo pakeista lytis buvo prilyginta moteriškai.

Bellinger v. Bellinger byloje buvo cituojami ir Naujosios Zelandijos Aukščiausiojo teismo sprendimai, kuriuose atskleidžiama kritika *Corbett* byloje priimto sprendimo atžvilgiu. Pasak Teismo, „nustatant esminį vyro ir moters vaidmenį santuokoje gebėjimas gimdyti ir turėti lytinių santykių nėra esminis. Naujosios Zelandijos teisė pasikeitė pripažįstant poslinkį nuo seksualinio aktyvumo iki didesnio dėmesio skyrimo psichologiniams ir socialiniams lyties aspektams <...>“³⁵³ Teismas įvardijo problemas, kylančias dėl transseksualių asmenų teisinės padėties neapibrėžtumo: Kas yra laikoma lyties keitimu? Ar teisinis pripažinimas turėtų būti suteiktas visais atvejais, ar pakanka apsiriboti konkrečiomis teisės sritimis? Kaip išspręsti konfidencialumo problemas dėl buvusios lyties? Tačiau Teismas pripažino nesant JK teisės aktų, kurie galėtų patvirtinti pareiškėjos, kaip moters, teisinę lytį, ir pabrėžė, kad „vieninteliai kriterijai nustatant asmens lytį išlieka tie patys, kurie yra nurodyti „Corbett“ byloje“³⁵⁴.

³⁴⁹ „Corbett v. Corbett, 1971“, *supra note*, 344: 20.

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ „Bellinger v. Bellinger“, 6-7, žiūrėta 2017 m. gruodžio 21 d., <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Bellinger%20v%20Bellinger.pdf>.

³⁵² *Ibid.*, 10.

³⁵³ *Ibid.*

³⁵⁴ *Ibid.*, 14.

Apibendrinant teigtina, kad anksčiau analizuotų ginčų sprendimus lėmė tai, jog Jungtinės Karalystės valdžia teisės aktuose nepateikė konkrečios lytį apibrėžiančios sąvokos, nenurodė kriterijų jai nustatyti, palikdama tai nuspręsti teismams. Pastarieji lytį vertino daugiau atsižvelgdami į biologinius kriterijus bei jų reikšmę lytiniam gyvenimui, neatmesdami ir kitų lytinio diferencijavimo faktų. Tačiau nesant aiškios įstatymų leidėjo valios, teismai nedrįso pripažinti socialinės lyties aspekto svarbiu.

2.3. Teisė keisti lytį medicinoje

Socialinės ir psichologinės lyties poreikis gali būti realizuojamas pasitelkiant mediciną. Moksliniai laimėjimai medicinos srityje suteikė galimybę bandyti sujungti fizinį kūną su socialine lytimi. Transseksualumas medicininio požiūriu gali būti gydomas įvairiais būdais, ir tai priklauso nuo kiekvieno asmens individualiai. Kaip nurodyta Pasaulio profesinės asociacijos dėl transseksualų sveikatos standartuose, gydymo galimybės apima: „lyčių raiškos ir vaidmens pokyčius (kurie gali apimti visą ar ne visą gyvenimo laiką kitos lyties vaidmenyje, atitinkantį lyties tapatybę); hormoninę terapiją, skirtą organizmui feminizuoti arba maskulinizuoti; taikant chirurgiją, kuria siekiama pakeisti pirmines ir (arba) antrines lytines charakteristikas (pvz., krūtis / krūtinę, išorę ir (arba) vidaus genitalijas, veido bruožus, kūno kontūravimą); psichoterapiją (individualią, porai, šeimai ar grupei) tokiais tikslais kaip tiriant lytį, tapatybę, vaidmenį ir išraišką; sprendžiant neigiamą lyčių disforijos ir stigmos poveikį dėl psichikos sveikatos; palengvinant internalizuotą transfobiją; socialinės ir tarpusavio paramos stiprinimą; pagerinant kūno išvaizdą³⁵⁵ ir pan.

Pirmiausia, tai gali būti gydoma taikant **psichologinę terapiją**, kadangi viso to priežastys, visų pirma yra psichologinės. Pvz., A. Seibutyte, A. Navickas ir S. Grigonis išskiria keletą transseksualumo kilmę paaiškinančių variantų, tokių kaip „ankstyvasis įsiminimas, smegenų morfologija ir pan.“³⁵⁶ Bendras psichoterapijos tikslas yra rasti būdų, kaip maksimaliai pagerinti asmens bendrą psichologinę būklę, gyvenimo kokybę ir savirealizaciją, įveikti baimę dėl lyties pokyčių. Psichoterapija nėra siekiama pakeisti žmogaus lytinę tapatybę. Greičiau tai yra būdas, galintis padėti asmeniui palengvinti lytinę disforijos būklę. Pagalba turi būti teikiama ir paciento šeimai, artimiesiems, kadangi visada esti rizika, kad pacientas dėl savo pokyčių gali būti atstumtas savo artimųjų, draugų, bendradarbių ir pan. Pvz., Pasaulio profesinės asociacijos dėl transseksualų sveikatos standartuose yra netgi nurodyta, kad gali būti taikoma „on-line“ terapija, kuri reikšminga tiems, kurie neturi galimybių pasinaudoti tinkamu psichoterapiniu gydymu, kurie patiria izoliaciją ar stigmą³⁵⁷. Svarbu ir tai, kad tiek darb-

³⁵⁵ The World Professional Association for Transgender Health, „Standards of Care (SOC) for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender Nonconforming People“ (Standards of Care version 7), 9-10, žiūrėta 2019 m. vasario 8 d., https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_English.pdf.

³⁵⁶ Žr. plačiau Aušra Seibutyte ir kt., „Lyties tapatumo sutrikimo (Transseksualumo) ypatumai (Literatūros apžvalga)“, *Medicinos teorija ir praktika* 19, 1 (2013), žiūrėta 2019 m. vasario 8 d., http://www.mtp.lt/files/MTP19-11_str.pdf.

³⁵⁷ Žr. The World Professional Association for Transgender Health, „Standards of Care (SOC) for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender Nonconforming People“ (Standards of Care version 7), 31, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d., https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_English.pdf.

daviai, tiek mokymo institucijų darbuotojai gautų reikiamą informaciją ir mokytusi, kaip bendrauti su tokiais asmenimis. Psichologinė terapija turi būti taikoma ir po lyties keitimo operacijos.

Apžvelgiant situaciją Lietuvoje, matyti, kad egzistuoja problemos, susijusios su specialistų, teikiančių tokią pagalbą, prieinamumu. Dažnai susiduriama su asmeninėmis specialisto nuostatomis apie transsekualumą, patologizuojančiu požiūriu ar žinių stoka³⁵⁸. 2019 m. Translyčių asmenų padėties Lietuvoje analizėje teigiama, kad „kreipimasis į psichikos sveikatos priežiūros specialistus yra svarbus pirminei informacijai gauti. Pagal gerąją kitų šalių praktiką, turėtų būti įtvirtinamas palankus psichikos sveikatos specialistų vaidmuo teikiant bendrojo pobūdžio informaciją translyčiams asmenims <...>. Asmeniui, kuris kreipiasi į specialistą, svarbus nepatologizuojantis požiūris, atsižvelgimas į individualias aplinkybes ir suteikimas informacijos, kaip priimti savo lytinę tapatybę ir su tuo susijusius sprendimus, kokios galimybės ir iššūkiai gali kilti priėmus vieną ar kitą sprendimą, kokie būtini žingsniai ir kur galima gauti papildomos informacijos. Tai ypač svarbu planuojant sklandų lyties pakeitimo procesą³⁵⁹. Minėtoje Analizėje pateiktame tyrime nurodyta: „Visi apklausti translyčiai asmenys įvardino, kad labai svarbios yra psichiatrų ir psichologų kompetencijos. Tai susiję su keliais aspektais, pavyzdžiui, translytiškumo anamneze ir diagnozavimu, pagalba socialinio ir medicininio lyties keitimo proceso metu³⁶⁰.

Jei psichoterapija nėra veiksminga, gali būti teikiamas **gydymas hormonais**, taikant testosterono, estrogenų, folikulus stimuliuojančių hormonų, prolaktino hormoninę terapiją³⁶¹. Hormonų terapijai keliami šie kriterijai: 1. pastovi, tinkamai dokumentuota lyties disforija; 2. gebėjimas priimti visapusiškai pagrįstą sprendimą ir sutikti gydytis; 3. asmuo yra pilnametis (išimty nurodytos cituojamame dokumente); 4. jei yra rimtų medicininų ar psichikos sveikatos problemų, jie turi būti pagrįstai kontroliuojami³⁶².

Pvz.: „Moterų kiaušidėse gaminamas testosteronas ir estrogenas. Moterys gamina mažesnę testosterono kiekį, kuris kontroliuoja raumenų jėgą, lytinį potraukį ir gero vę, o vyrai sėklidėse gamina 10 kartų daugiau testosterono. Šis testosteronas gali būti konvertuojamas į estrogeną, nes jo reikia vyrui. Atliekant hormonų terapiją, šie lygiai koreguojami siekiant pradėti antrą brendimą. Nors tai nėra pilnas brendimas, jis sėkmingai keičia antrinius lytinius požymius ir vyrams, ir moterims. Kai vyrai keičiasi į moteris, jie gauna abu antiandrogenus, kad blokuotų testosterono ir estrogeno poveikį. Estrogenas padeda sumažinti kūno plaukus, taip pat raumenų masę, perskirstydamas riebalus ir aukštindamas balsą. Paprastai tai trunka apie dvejus ar trejus metus visiškam poveikiui pasiekti. Moterims keičiantis į vyrus, skiriamas testosteronas, kuris mažina krūtų dydį, plečia pečius ir sustabdo menstruacinį ciklą. Tada moterims vystosi

³⁵⁸ Žr. plačiau, „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, *supra note*, 192: 90-91.

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ *Ibid.*, 95.

³⁶¹ Žr. Zil Goldstein, Trevor A. Corneil, Dina N. Greene, „When Gender Identity Doesn't Equal Sex Recorded at Birth: The Role of the Laboratory in Providing Effective Healthcare to the Transgender Community“, *Clinical Chemistry* (2017), 3 lentelė, žiūrėta 2019 m. balandžio 12 d., <http://clinchem.aaccjnls.org/content/63/8/1342>.

³⁶² The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 34.

daugiau raumenų, želia veido plaukai, o jų balsas tampa žemesnis. Tai dažnai trunka nuo vienerių iki dvejų metų³⁶³. Tačiau hormonų terapijos būdai priklauso ir nuo paties paciento pageidavimų³⁶⁴. Tokių pacientų stebėjimas bei švietimas apie hormonų terapijos poveikį ir apribojimus yra taip pat labai svarbus.

Žinoma, visada yra pavojus, kad tokia intervencija gali sukelti ir įvairių nepageidaujamų šalutinių poveikių ar kontraindikacijų: antsvoris, tulžies akmenys, padidėjęs kepenų fermentų kiekis, krūties vėžys, širdies ir kraujagyslių ligos, hipertenzija, gimdos vėžys, diabetas ir kt.³⁶⁵ Neretai tai gali sutrumpinti paciento gyvenimo trukmę³⁶⁶. Taip pat turi būti vykdomas nuolatinis pacientų, kuriems taikoma hormonų terapija, stebėjimas, apimantis visapusišką sveikatos priežiūrą.

Retais atvejais gali būti ir taip, kad dėl sunkių individualių paciento sveikatos sąlygų, hormonų terapija gali būti netaikytina. Tada sveikatos priežiūros specialistai turėtų parinkti nehormonines intervencijas šiems pacientams. Viena iš jų – psichoterapija.

Lietuvoje, kaip rodo analizė³⁶⁷, hormonų terapijos konsultacijos transseksualiems asmenims taip pat sunkiai prieinamos. Tokiai problemiškai situacijai įtakos turi specialistų trūkumas, finansinės galimybės, paslaugos prieinamumas tik didžiuosiuose miestuose ir pan. Tai lemia, kad transseksualai naudojami hormonų terapija savarankiškai, be specialistų priežiūros. Tai didina pavojų jų sveikatai ar gyvybei.

Chirurginiu atveju tai yra **operacija**, kuri apibūdinama kaip asmenų, turinčių lyties disforiją, transformacijos atlikimas į pageidaujamą lytį. Tokia operacija yra paskutinis perėjimo į pageidaujamą fiziologinę lytį žingsnis. Paprastai iki operacijos nustatomas ne mažesnis kaip 12 mėn. hormonų terapijos terminas bei gyvenimas tos lyties vaidmenyje, atitinkančiame paciento lytinį identitetą (taip pat ne mažiau kaip 12 mėn.)³⁶⁸. Pastarasis kriterijus ypač reikšmingas prieš chirurginę operaciją, kadangi, kurį laiką gyvenant pagal pageidaujamą lytį, lengviau adaptuotis ir po chirurginės operacijos.

Medicinos ekspertai pažymi, kad lyties keitimo iš moteriškos į vyrišką operacijos yra sudėtingesnio pobūdžio, kadangi „pašalinamos krūtys, kiaušidės ir gimda, makštis uždaroma. Penis ir sėklidės gali būti pagaminti iš kitų audinių. Kai kuriais atvejais naudojamas varpos implantas. Šlaplės pailginamos, kad pacientas galėtų šlapintis“³⁶⁹. Paprastai tokie suformuoti išoriniai lytiniai organai negali funkcionuoti identiškai vyrui. Pažymėtina ir tai, kad siekiant perimti daugiau pageidaujamos lyties charakteristikų, gali būti taikoma balso bei verbalinio ir neverbalinio bendravimo terapija, kuri taip pat turi didelę įtaką paciento lyties disforijos palengvinimui.

³⁶³ Kristin Magaldi, „How Hormone Replacement Therapy Helps Transgender Individuals Make The Transition“, *Medical Daily*, Jun 11, 2015, <https://www.medicaldaily.com/pulse/how-hormone-replacement-therapy-helps-transgender-individuals-make-transition-337740>.

³⁶⁴ Žr. *Ibid.*

³⁶⁵ *Ibid.*, 40.

³⁶⁶ Žr. Stephen B. Levine, „Informed Consent for Transgendered Patients. Risks that transgendered patients should be informed about“, *Journal of Sex & Marital Therapy* (2018 m. gruodžio 22 d., Taylor&Francis Online), žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0092623X.2018.1518885?journalCode=usmt20>.

³⁶⁷ Žr. plačiau, „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, *supra note*, 192: 93-94.

³⁶⁸ Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 60-61.

³⁶⁹ Žr. International Society of Sexual Medicine, „What is gender reassignment surgery?“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://www.issm.info/sexual-health-qa/what-is-gender-reassignment-surgery/>.

Taigi lyties keitimo operacijos gali pakeisti ar sukurti pageidaujamą asmens kitos lyties išvaizdą, tačiau visų funkcijų sukurti ar atkurti negali. Hormonų terapija taip pat ne visada yra veiksminga. Medicinai užduotas klausimas lieka neatsakytas: Ką lengviau pakeisti – protą ar kūną? Kaip tinkamai nustatyti paciento būklę? Neretai tai labiau atrodytų ne kaip lyties keitimas, bet kūno išderinimas ar plastinė korekcija.

Vienareikšmiškai negalima vertinti ir medicinos chirurgo vaidmens, atliekant lyties keitimo operaciją, kadangi šiuo atveju gali būti šalinamos ar deformuojamos funkcionuojančios ir sveikos žmogaus kūno dalys ar organai. „Argumentuojama, kad tai nesuderinama su vienu pagrindinių tradicinių medicinos etikos principų, reikalaujančiu nepakenkti pacientui – „*primum non nocere*“. Kitaip tariant, sveiko organo šalinimas nėra mediciniškai pagrįstas. Ši problema nekyla, jei krūtys, gimda, kiaušidės ar vyriški lytiniai organai yra šalinami dėl to, kad yra pakenkti onkologinės ar kitos ligos“³⁷⁰. Šiuo atveju sveikų organų šalinimas gali prieštarauti ir paciento gerovės principui, ir net „su psichikos sveikatos priežiūros specialisto patikinimu ir rekomendacija etinis nerimas negali būti visiškai panaikintas, nes gydymo gairės buvo pateiktos prieš atsakymus į gyvybiškai svarbius klausimus“³⁷¹. Kita vertus, „tokie specialistai turėtų turėti specializuotą ir itin kvalifikuotą genitalijų rekonstrukcijos kompetenciją, nuolatos domėtis naujais metodais, dalintis informacija apie savo patirtį su kitais chirurgais“³⁷² ir pan.

Galiausiai ir po chirurginės operacijos gali kilti daug psichologinių problemų dėl prarasto vaisingumo, taip pat nusivylimo dėl atliktos operacijos. Tai kelia daugybę etinių problemų.

2.3.1. Lyties keitimo problematika bioetiniu požiūriu

Transseksualumas yra ir viena iš bioetinių problemų. Bioetikos interneto puslapyje lyties keitimas apibrėžiamas kaip „chirurginė intervencija, kuri yra derinama su hormonų terapija, siekiant vyro lytinį fenotipą pakeisti į moters fenotipą arba atvirkščiai. Lyties pakeitimo operacijų prašo transseksualūs asmenys, nes jie nepatenkinti savo lytimi ir jaučiasi esą „ne tame kūne“. Transseksualizmas mediciniškai apibūdinamas pagal tokius kriterijus: jaučiamas diskomfortas dėl savo anatominės lyties; norima atsikratyti savo lytinių organų ir gyventi kaip priešingos lyties asmuo; tokie reiškiniai tęsiasi mažiausiai 2 metus; nėra genetinių anomalijų; tai nėra priežastis kokios nors psichinės negalios (pvz., šizofrenija)“³⁷³. Taigi šiuo atveju lyties keitimo sąvoka apibrėžiama pakankamai siaurai, t.y. kada hormonais ir chirurgine intervencija siekiama pakeisti žmogaus organizmo savybių, požymių, sandaros struktūrų ir funkcijų visumą. Toks apibrėžimas nesutampa su teisine lyties keitimo sąvoka, kuri apima ir

³⁷⁰ Parengė Asta Čekanauskaitė. „Transseksualumo etinės problemos“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <http://bioetika.sam.lt/index.php?1353313235>.

³⁷¹ Marta R. Bizic et al, „Gender Dysphoria: Bioethical Aspects of Medical Treatment“, *Biomed Research International* 9652305 (2018), žiūrėta 2019 m. gruodžio 22 d., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6020665/>.

³⁷² Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 62.

³⁷³ „Lyties keitimas“, *Bioetika*, žiūrėta 2019 m. spalio 18 d., <http://bioetika.lt/kuno-rekonstrukcijos-ir-lyties-keitimas/lyties-keitimas/>.

psichologinės terapijos pagalbą. Transseksualus asmuo ne visada nori atsikratyti savo lytinių organų.

Kaip ir minėta, teisė pakeisti lytį gali būti kildinama iš asmens valios autonomijos. Tačiau yra ir kitokių nuomonių, paneigiančių valios autonomijos absoliutumą lyties keitimo atžvilgiu³⁷⁴. Kita vertus, iš valios autonomijos principo kylantys transseksualaus asmens pageidavimai ne visada gali sutapti su realybe. Problemų gali kelti ir nepilnamečių pacientų gebėjimas sąmoningai priimti sprendimus dėl lyties keitimo (pvz., taikant hormonų terapiją)³⁷⁵.

Bioetikos specialistai kritikuoja ir chirurginių operacijų būtinumą, kadangi tokiu būdu nėra išsprendžiamos psichinės ir psichologinės problemos, ir, kaip ir minėta anksčiau, gali būti susiduriama su paciento nusivylimu ar nepasitenkinimu dėl atliktos operacijos ir / ar prarasto vaisingumo. Pasak Marta R. Bizic ir kitų autorių, ši priežastis, po savizudybės, yra viena iš blogiausių ir pavojingiausių problemų³⁷⁶. Toks nusivylimas gali būti lemiamas įvairių priežasčių: netinkamas socialinis prisitaikymas, aplinkinių ar artimųjų reakcija, nepasitenkinimas savo estetinė išvaizda ir pan. Šie autoriai nurodo ir priežastis, dėl kurių buvo pageidaujama atvirkštinių lyties keitimo operacijų, t.y. grąžinant pirminę lytį. Šios priežastys buvo susijusios su nepakankamu psichiatrijos specialistų įvertinimu: „Pirmieji pereinamieji etapai, pavyzdžiui, „realaus gyvenimo patirtis“, dažniausiai buvo praleisti, kryžminė hormoninė terapija nebuvo tinkamai atlikta, o rekomendacinius laiškus parašė psichiatrai, neturintys patirties. Taip pat buvo ignoruojami pagrindiniai lyties disforijos diagnostikos kriterijai“³⁷⁷. Atvirkštinė operacija žymiai padidino pacientų bendrą gerovę.

Vaisingumas taip pat yra jautri bioetinė problema, kadangi vis dar yra valstybių, kurios reikalauja sterilizacijos, kaip vienos iš sąlygų, norint teisiškai pripažinti pakeistą asmens lytį, nors Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino šią sąlygą neteisėta³⁷⁸. Net ir vartojant hormonus, gali būti prarastas vaisingumas, todėl, pvz., vyrai, kurie keičia lytį į moterišką, turėtų būti informuoti apie spermos išsaugojimo galimybes ir skatinami apsvaistyti spermą bankininkystę prieš hormonų terapiją³⁷⁹. Ankstyvas paauglių transseksualumo gydymas taip pat turi negrįžtamų pasekmių dėl ateityje galinčių atsirasti reprodukcinė ligų. Tai sukelia dar daugiau teisinių problemų, tokių kaip, pvz., vyro nėštumas, santuokos teisėtumas ir kt.

Neretai diskutuojama ir dėl sąvokos „lyties pakeitimas“. Pasak A. Čekanauskaitės, „lytis yra genetiškai ir biologiškai apspręsta ir jokios cheminės ar chirurginės manipuliacijos negali pakeisti žmogaus lyties tikrąja žodžio prasme. Todėl galima pakeisti

³⁷⁴ P.vz., pasak A. Čekanauskaitės, „būtina autonomiško sprendimo sąlyga yra asmens kompetencija, t. y. gebančiu sąmoningai ir atsakingai priimti sprendimus tiek teisine, tiek medicinine prasme <...> autonomijos argumentas nėra absoliutus, jei laikomasi prielaidos, kad žmogaus sprendimas luošinti sveiką savo kūną yra saviDestruktyvus ir tokiame asmeniui turi būti suteikta tinkama psichologinė pagalba ar psichiatrinis gydymas“, žr. Čekanauskaitė, *supra note*, 370.

³⁷⁵ Žr. Marta R. Bizic et al, *supra note*, 371.

³⁷⁶ Žr. *Ibid.*

³⁷⁷ *Ibid.*

³⁷⁸ Žr. “Y.Y. v. Turkey, 2015, 14793/08“, *supra note*, 300.

³⁷⁹ Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 51.

žmogaus kūną, išvaizdą, dokumentus, tačiau ne anatomicinę (biologinę) lytį <...>. Svarbu pastebėti, kad lietuviškas terminas „keitimas“ nėra tikslus anglų kalbos žodžio „re-assignment“ atitikmuo. Angliškas terminas reiškia ne tiek kažko pakeitimą mechanine, fizine prasme, kiek iš naujo savęs priskyrimą tam tikrai grupei. Todėl teigiama, kad lytis gender prasme nėra nepakeičiama ar koreguojama³⁸⁰.

Kita grupė problemų yra susijusi su transseksualių **pacientų sveikatos priežiūra**. Dar 2013 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto „Rekomendacijose CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo pagrindais įgyvendinimo stebėsenos“ akcentuojama, kad Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija „nenurodė, kad būtų patvirtintos kokios nors priemonės dėl specialių LGBT bendruomenės poreikių užtikrinimo teikiant sveikatos priežiūros paslaugas. Mokymo programos medicinos studentams neapima su seksualine orientacija ir lytiniu tapatumu susijusių temų <...> Teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos seksualinės ir reprodukcinės sveikatos srityje atitinka LGBT asmenų poreikius, tačiau nenurodė, koku būdu ir kaip šie poreikiai yra patenkinami“³⁸¹. Šiame dokumente teigiama, kad „Lietuvoje asmenų, turinčių lyties tapatumo sutrikimų, gydymas yra priskiriamas gydytojo psichiatro kompetencijai, todėl atitinkamas parengimas yra įtrauktas į gydytojų psichiatrų rengimo programą. Dėl nepriimto lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką reglamentuojančio įstatymo, kitų profesinių kvalifikacijų gydytojų sveikatos priežiūros paslaugų teikimas asmenims, turintiems lyties tapatumo sutrikimų ir siekiantiems chirurginiu būdu pasikeisti lytį, nėra reglamentuotas ir atitinkamai mokymai nėra įtraukti į jų rengimo programas“³⁸². Rekomendacijose kalbama apie valstybių narių veiksmingą priemonių taikymą, kad būtų suteiktos galimybės transseksualiems asmenims pasinaudoti tinkamomis lyties keitimo paslaugomis sveikatos priežiūros srityje, įskaitant psichologinę³⁸³, endokrinologinę ir chirurginę pagalbą. Rekomendacijose nurodyta, kad, nepaisant to, jog tokiems asmenims (jei jie apsidraudę) paslaugos psichinės sveikatos centruose yra padengiamos iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo (toliau – PSDF) lėšų, tačiau trūksta patvirtintos metodologijos transseksualumo diagnostikai ir gydymui. Norint gauti aukštesnio lygio sveikatos priežiūros paslaugas (pavyzdžiui, psichiatro konsultacijas), apmokamas iš PSDF biudžeto lėšų, yra reikalingas šeimos gydytojo siuntimas.

Transseksualūs asmenys yra diskriminuojami **dėl asmens lyties atskleidimo krepiančiantis į sveikatos priežiūros institucijas**, ypač tada, kai asmens duomenų įrašai neatspindi jų socialinės lyties statuso. Pvz., 2019 m. Nacionalinėje apžvalgoje apie translyčių asmenų padėtį Lietuvoje pateikiami translyčių asmenų skundai, atskleidžiantys

³⁸⁰ Čekanauskaitė, *supra note*, 370.

³⁸¹ „Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacijos CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo pagrindais įgyvendinimo stebėsenos“, Dokumentinė ataskaita Lietuva, 2013, 18, žiūrėta 2019 m. lapkričio 11 d., https://www.lgl.lt/assets/Rekomendacijos-tekstas-interne-tui_2013-05-11_baigtas.docx.

³⁸² *Ibid.*, 94.

³⁸³ Pvz., Pasaulio profesinės asociacijos transseksualių sveikatos standartuose nurodyti rekomenduojami minimalūs standartai, dirbant su transseksualiais suaugusiais pacientais, įskaitant ir žinias, dirbant specialioje kultūrinėje aplinkoje. Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 22.

šias problemas: „Vykdant prašymą pakeisti asmens duomenis pagal naujus asmens tapatybės dokumentus, įrašomi tiek senieji, tiek naujieji duomenys (nebegaliojantys asmens duomenys tiesiog nubraukiami arba užtušuojami, o šalia jų užrašomi aktualiūs) <...>. Tokiu būdu informacija apie translytę tapatybę tampa prieinama bet kuriam įstaigos darbuotojui ar stažuotojui, o neretu atveju ir lankytojams, pavyzdžiui, tais atvejais, kai pacientas atvyksta užsiregistruoti pas gydytoją ir registratūroje yra paprašomas pateikti ar patikslinti duomenis apie save“³⁸⁴. Tokios ir panašios situacijos, pasak Apžvalgos autorių, „neabejotinai sukelia įtampą ir psichologinį diskomfortą translyčiams asmenims, menkina pasitikėjimą institucijomis ir profesionalais, o tai, savo ruožtu, gali lemti sprendimą apskritai nesinaudoti sveikatos priežiūros paslaugomis, kai tai nėra gyvybiškai būtina“³⁸⁵. Pvz., pagal 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)³⁸⁶ 39 punkta: „Asmens duomenys turėtų būti tvarkomi taip, kad būtų užtikrintas tinkamas asmens duomenų saugumas ir konfidencialumas, be kita ko, užkertant kelią neteisėtai prieigai prie asmens duomenų ir jų tvarkymui skirtos įrangos ar neteisėtam jų naudojimui“. Konvencijos dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija)³⁸⁷ 10 str. 1 dalyje nurodyta, kad „kiekvienas turi teisę į pagarbą privačiam asmens gyvenimui, susijusiam su informacija apie jo ar jos sveikatą“.

Pažymėtina, kad vienoje iš ES pagrindinių teisių agentūros vykdytų transseksualių asmenų apklausų³⁸⁸, Lietuva pirmąją pagal diskriminaciją sveikatos paslaugų srityje. Vienoje iš pateiktų išvadų ES pagrindinių teisių agentūra pažymėjo, kad ES valstybės narės turėtų užtikrinti sveikatos priežiūros specialistų pasirengimą dėl transseksualių asmenų sveikatos poreikių, kad būtų pašalintos išankstinės nuostatos ir pagerintas bei labiau prieinamas paslaugų teikimas tokiems asmenims. „ES valstybės narės savo nacionaliniuose sveikatos planuose ir politikoje turėtų remtis specifinėmis sveikatos priežiūros paslaugomis ir užtikrinti, kad sveikatos apžvalgose, mokymo programose ir sveikatos politikoje taip pat būtų atsižvelgiama į tokius asmenis bei jų poreikius“³⁸⁹.

³⁸⁴ Žr. plačiau, „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, *supra note*, 192: 73-74.

³⁸⁵ *Ibid*, 74.

³⁸⁶ „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, žiūrėta 2020 m. vasario 14 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>. Čia asmens duomenys apibrėžiami kaip bet kokia informacija apie fizinį asmenį, kurio tapatybė nustatyta arba kurio tapatybę galima nustatyti (duomenų subjektas); fizinis asmuo, kurio tapatybę galima nustatyti, yra asmuo, kurio tapatybę tiesiogiai arba netiesiogiai galima nustatyti, visų pirma pagal identifikatorių, kaip antai vardą ir pavardę, asmens identifikavimo numerį, buvimo vietos duomenis ir interneto identifikatorių arba pagal vieną ar kelis to fizinio asmens fizinės, fiziologinės, genetinės, psichinės, ekonominės, kultūrinės ar socialinės tapatybės požymius; sveikatos duomenys – asmens duomenys, susiję su fizine ar psichine fizinio asmens sveikata, įskaitant duomenis apie sveikatos priežiūros paslaugų teikimą, atskleidžiantys informaciją apie to fizinio asmens sveikatos būklę.

³⁸⁷ „Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje“, *Valstybės žinios*, 2002-10-09, Nr. 97-4258, žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.188028>.

³⁸⁸ „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014, 42, žiūrėta 2020 m. vasario 19 d., https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

³⁸⁹ *Ibid*, 49.

Dažniausiai sveikatos priežiūros dokumentų formose yra nurodyti tik du lyties pasirinkimai arba šių institucijų duomenų bazėse nustatyta binarinė lyčių sistema, žymint vyrą ar moterį³⁹⁰. Tai gali tapti transseksualių asmenų diskriminavimo priežastimi, ypač tada, kai asmuo pripažįsta save esant priešingos lyties, tačiau formaliai nėra pakeitęs asmens tapatybę patvirtinačių dokumentų.

Transseksualūs asmenys gali būti diskriminuojami ne tik sveikatos priežiūros personalo darbuotojų, bet ir šeimos gydytojo³⁹¹. Visų pirma gydytojas turi teisingai įvertinti transseksualaus asmens nusiskundimus remiantis paciento autonomijos principu, tačiau užtikrinant jo gerovę. To reikalauja nekenkimo principas. Tai gali tapti problematiška tam tikrų tyrimų atžvilgiu. Pvz., transseksualus pacientas (vyriškos lyties), kuris asmens dokumentuose įvardytas kaip moteriškos lyties, tačiau jam nėra atlikta lytinių organų šalinimo operacija, nori pasitikrinti dėl prostatos vėžio (pvz., šios prevencinės programos teisės aktuose nurodyta, kad tai taikoma vyrams 50-69 m. ir vyrams nuo 45 metų, jei jų tėvai ar broliai sirgo priešinės liaukos vėžiu)³⁹² arba atvirksčiai – transseksuali pacientė (moteriškos lyties), kuri asmens dokumentuose yra įvardyta kaip vyriškos lyties, tačiau jai nėra atlikta lytinių organų (pvz., gimdos, kiaušidžių) šalinimo operacija, nori pasitikrinti dėl gimdos kaklelio vėžio (pvz., šios prevencinės programos teisės aktuose nurodyta, kad tai taikoma moterims nuo 25 iki 60 metų)³⁹³. Kita grupė problemų yra susijusi su itin dažnu transseksualių pacientų tyrimų atlikimu, kadangi susirgimo vėžiu rizika tarp šių pacientų yra daug didesnė. Tokiu būdu pacientai gali patirti diskomfortą dėl dažnų ir neretai skausmingų tyrimų. Visa tai leidžia kalbėti apie medicininės lyties nustatymo poreikį.

Pasaulio profesinės asociacijos dėl transseksualių sveikatos standartuose nurodyta ir tai, kad nėra etiška neleisti pasinaudoti hormonų terapija dėl kraujo pernešamų infekcijų, pvz., ŽIV ar B arba C hepatito³⁹⁴.

Informuotas sutikimas yra būtina sąlyga medicininei intervencijai. Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 5 str. nurodyta, kad „kiekviena intervencija sveikatos srityje gali būti atliekama tik gavus atitinkamo asmens laisvai duotą ir informuotumu pagrįstą sutikimą. Šiam asmeniui iš anksto suteikiama atitinkama informacija apie

³⁹⁰ Pvz., norint atlikti draudžiamą asmens paiešką, reikia nurodyti lytį, žr., Valstybinė ligonių kasa, Draudžiamąją paiešką, žiūrėta 2020 m. gegužės 4 d., <https://dpsdr.vlk.lt/PublicSearch.aspx>.

³⁹¹ Žr. Brenda Picard, „Gender Identity: Developments in the Law and Human Rights Protections“, *University of New Brunswick Law Journal*, 69 U.N.B.L.J. (2018):141, https://heinonline-org.skaitlykla.mruni.eu/HOL/Page?public=true&handle=hein.journals/unblj69&div=9&start_page=126&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults.

³⁹² Žr. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. V-973 „Dėl Priešinės liaukos vėžio ankstyvosios diagnostikos finansavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005-12-30, Nr. 152-5617, i.k. 1052250ISAK000V-973, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.62EC76ABAC7D/wQcztFcty>.

³⁹³ Žr. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. V-482 „Dėl Gimdos kaklelio piktybinių navikų prevencinių priemonių, apmokamų iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų, finansavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-07-03, Nr. 104-3856, i.k. 1042250ISAK000V-482, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8FD6BCF64FD4/NMifTjJoT>; žr. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymas Nr. V-548 „Dėl Atrankinės patikros dėl gimdos kaklelio patologijos programos atlikimo metodikos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-07-29, Nr. 117-4390, i.k. 1042250ISAK000V-548, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3530D79A5856>.

³⁹⁴ Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 56.

intervencijos tikslą ir pobūdį, taip pat apie jo padarinius ir pavojus³⁹⁵. LR pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 15 str. nurodyta, kad „sutikimą dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo duoda (išreiškia) pats pacientas arba šio ir kitų įstatymų nustatyta tvarka jo atstovas. Paciento sutikimas dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo turi būti pagrįstas informacija ir tinkamas“³⁹⁶. Sutikimas turi atitikti visas šias sąlygas: „1) yra duotas asmens, galinčio tinkamai išreikšti savo valią; 2) yra duotas, gavus pakankamą ir aiškią informaciją; 3) yra duotas paciento (jo atstovo) laisva valia; 4) atitinka teisės aktų nustatytus formos reikalavimus“³⁹⁷.

Ne išimtis yra ir transseksualumo gydymas. Pasak Stephen B. Levine, pirmiausiai reikia įvertinti šiuos keturis kintamuosius, kurie turi įtakos informuoto sutikimo iššūkiams: paciento amžius, gyvenimo, esant ankstesnės lyties, patirtis, prašomos paslaugos rūšis, socioekonominis statusas.³⁹⁸ Jis kelia klausimus apie tai, kaip nustatyti, kiek pacientai supranta riziką ir ar paciento sutikimas gydytis tikrai atitinka informuotą sutikimą? Todėl reikia įvertinti ir savo kompetenciją šiuo klausimu. Tačiau pagarba autonomijai turi išlikti svarbiausiu etiniu principu.

Pasaulio profesinės asociacijos dėl transseksualų sveikatos standartuose (toliau – Standartai) nurodyta viena iš sveikatos priežiūros specialistų užduočių, susijusi informacijos pateikimu transseksualiam pacientui apie lytinės tapatybės ir išraiškos apimtis bei medicininės intervencijos galimybes³⁹⁹. Todėl psichinės sveikatos priežiūros specialistas su pacientu turi aptarti trumpalaikius ir ilgalaikius pokyčius, susijusius su lyties vaidmeniu ir medicinos priemonių naudojimu, intervencijos poveikį. Kada taikomi lyties keitimo metodai, tai turi būti daroma pasirašytinai ir tinkamai informuojant apie galimą naudą, riziką, tam tikrų reprodukcinų gebėjimų praradimą ir pan. Tai turi būti daroma ne tik raštu, bet ir pakankamai iliustruotai. Informacija turi būti pateikiama iš anksto, skiriant laiko atidžiai ją peržiūrėti (mažiausiai 24 val. prieš operaciją). Vienas iš informuoto sutikimo elementų prieš chirurginę operaciją yra susitikimas su operaciją atliksiančiu chirurgijos specialistu, kadangi pacientui gali iškilti daug klausimų. Pvz., Sarah L. Shulz, kalbėdama apie informuoto sutikimo modelį, skirtą transseksualiems pacientams, pažymi, kad toks „klientas turi dalyvauti viename susitikime su patarėju arba medicinos paslaugų teikėju, kad aptartų socialinius, finansinius, profesinius ir šeiminius aspektus bei pasekmes, susijusias su medicininį keitimo paslaugų teikimu. Prieiga naudotis paslaugomis teikiama pirmiausia atsižvelgiant į gebėjimą sutikti su priežiūra, o ne į tai, ar klientai atitinka psichinės diagnozės kriterijus“⁴⁰⁰. Šiuo atveju

³⁹⁵ „Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje“, *supra note*, 387.

³⁹⁶ „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas, Nr. XI-499, 2009-11-19“, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 145-6425 (2009-12-08), i. k. 1091010ISTA00XI-499, žiūrėta 2020 m. kovo 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.31932/asr>.

³⁹⁷ *Ibid.*

³⁹⁸ Stephen B. Levine, „Informed Consent for Transgendered Patients. Risks that transgendered patients should be informed about“, *Journal of Sex & Marital Therapy* (2018 m. gruodžio 22 d., Taylor&Francis Online), žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0092623X.2018.1518885?journalCode=usmt20>.

³⁹⁹ Žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 25.

⁴⁰⁰ Sarah L. Shulz, „The Informed Consent Model of Transgender Care: An Alternative to the Diagnosis of Gender Dysphoria“, *Journal of Humanistic Psychology* 58, 1 (2017), žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <https://journals-sagepub-com.skaitykla.mruni.eu/doi/full/10.1177/0022167817745217>.

taip pat yra itin svarbi sveikatos priežiūros specialisto kompetencija. Pvz., taikant hormonų terapiją, kaip nurodyta Standartuose, „svarbus paslaugų teikėjų uždavinys yra įsitikinti, kad pacientai supranta psichologinę ir fizinę hormonų terapijos naudą ir riziką bei jos psichosocialines pasekmes. Tie, kurie paskiria hormonus ar nukreipia į atitinkamus sveikatos priežiūros specialistus, turėtų būti įgiję žinių ir patirties, kad galėtų įvertinti lyties disforiją. Jie turėtų informuoti asmenis apie ypatingą naudą, apribojimus ir hormonų riziką, atsižvelgdami į paciento amžių, ankstesnę patirtį, susijusią su hormonais, ir tuo pačiu metu fizines ir / ar psichines sveikatos problemas⁴⁰¹. Apsisprendus dėl chirurginės operacijos, atsakomybę dėl negrįžtamai pakeisto kūno turi prisiimti ne tik chirurgas bei psichiatrijos priežiūros specialistas, bet ir pats pacientas. Standartuose yra akcentuojamas chirurgo bei kitų, su pacientu susijusių, sveikatos priežiūros specialistų tarpusavio bendradarbiavimas. Todėl šiuo atveju specialisto pareiga yra kaip galima plačiau išplėsti paciento požiūrį apie riziką, kuriai jis įsipareigoja. Dar daugiau, Stephen B. Levine siūlo pateikti pacientui šiuos klausimus: „Kokios naudos jūs tikėtės iš šio tapatybės, lyties keitimo, hormonų ar chirurgijos konsolidavimo? Ką suprantate apie socialinę, švietimo, profesinę ir psichologinę šios tapatybės konsolidavimo ir lyties vaidmens pasikeitimo riziką? Ką suprantate apie įprastas ir retas, trumpalaikes ir ilgalaikes hormonų ir chirurginių intervencijų medicininės ir sveikatos rizikas? Ką manote apie savo gyvenimo pobūdį po 10–20 metų?“⁴⁰² Vis dėlto, Levine teigimu, „etikos požiūriu nesutariama, kad informuotas sutikimas yra profesinė atsakomybė. Nėra plačiai susitarta, kaip jis turėtų būti įvykdytas, kieno ir kada“⁴⁰³. Jei būtų laikomasi šių rekomendacijų, t.y. jos taptų privalomos (pvz., nustatčius tinkamą lyties keitimo procedūrų teisinį reguliavimą ir vieną iš anksčiau apibrėžtų sąlygų – informuotą paciento sutikimą), nepageidaujamų pasekmių transseksualų gydymo atžvilgiu, ypač atliekant chirurgines operacijas, gerokai sumažėtų. Kita vertus, reikia įvertinti ir tai, kad informuotas sutikimas gali būti neveiksmingas, jei asmuo hormonus įsigyja (pvz., internetu) ir vartoja be medikų priežiūros, savavališkai daromos silikono injekcijos į įvairias kūno vietas ir pan.

Aplinkos pritaikomumas tokiems pacientams taip pat kelia problemų, susijusių su transseksualų asmeniniais poreikiais. Būstas, higienos poreikiai (pvz., dušai, tualetai) turi būti pritaikyti šiems žmonėms, kurie laikinai yra sveikatos priežiūros ar kitose įstaigose, siekiant išvengti diskriminacijos ar persekiojimo pavojų.

2.3.2. Lyties keitimas ir sportas

Medicininės etinės problemos atsiskleidžia ir sporte. Pakeitus lytį asmens teisė dalyvauti sporto varžybose neturi būti varžoma, tačiau ir čia galimi apgaulės arba „dopingo“⁴⁰⁴ atvejai. Todėl ir šioje srityje yra sprendžiamos medicininės bei teisinio reguliavimo problemos, siekiant užtikrinti transseksualių asmenų teisę į sportą.

⁴⁰¹ Žr., Shulz, *supra note*, 400.

⁴⁰² Levine, *supra note*, 398.

⁴⁰³ *Ibid.*

⁴⁰⁴ Pvz., Jonathan M. Reeser tai vadina dopingo sinonimu. Žr. Jonathan M. Reeser „Gender identity and sport: is the playing field level?“, *British Journal of Sports Medicine* 39, 10 (2005), žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 25 d., <https://bjsm.bmj.com/content/39/10/695>.

Kaip žinoma, įvairių sporto šakų varžybos skirstomos į vyrų ir moterų. Tai lemia skirtingos fiziologinės savybės, fizinės galios ir pan. Dar antikos laikų olimpinėse žaidynėse galėjo dalyvauti tik vyrai. Tai buvo nustatyta įstatymu – jei tai darytų moteris, ji turėtų būti numesta nuo kalno. Tačiau graikė Kallipatiera, apsimetusi vyru, išdrįso dalyvauti kaip trenerė, palaikydama savo sūnų olimpinėse žaidynėse. Kai šis laimėjo, ji iš džiaugsmo pašoko, o jos drabužiai nukrito. Tada visi pamatė, kad ji yra moteris. Nepaisant to, Kallipatiera liko nenubausta dėl pagarbos jos tėvui, broliams bei sūnui laimėtojiui. Tačiau vėliau buvo priimtas įstatymas, reikalaujantis, kad visi treneriai į žaidynes ateitų nuogi⁴⁰⁵. Tai buvo laikoma viena iš pirmųjų žinomų taisyklių, reikalaujančių tikrosios lyties nustatymo.

Formalios lyties kontrolės pradžia siejama su 1936 m. Jungtinių Amerikos Valstijų olimpinio trenerio Avery Brundage raginimu olimpinių žaidynių organizatorius sistemiskai tikrinti moteriškos lyties atletes, siekiant išvengti apgaulės. Tokį reikalavimą jis grindė dviem sportininkų pavyzdžiais, kurie varžėsi kaip moterys, nors po to lytį pakeitė į vyrišką: Mark Weston (britas, šaudymo sporto atstovas) ir Zdenek Koubkov (čekų bėgikas)⁴⁰⁶. Tai buvo atliekama taikant nuogumo metodą. Vėliau, nuo 1968 iki 1998 m., buvo taikomas Barr kūno testas, reikalaujant pateikti ląstelės mėginį. Tačiau ne visais atvejais jis buvo patikimas ir efektyvus, pvz., turint tam tikrus chromosomų skirtumus⁴⁰⁷.

2003 m. Tarptautinio olimpinio komiteto medicininės komisijos komitetas susitiko Stokholme ir priėmė susitarimą dėl lyties keitimo sporto srityje⁴⁰⁸. Čia buvo rekomenduojama, kad asmenys, kuriems atliekama lyties keitimo operacija iš vyriškos į moterišką po brendimo, gali dalyvauti varžybose kaip vyrai ar moterys pagal šias sąlygas: baigti chirurginiai anatomiciniai pokyčiai, įskaitant išorinius genitalijų pokyčius bei gonadektomiją; teisinis jų lyties pripažinimas buvo suteiktas atitinkamų oficialių institucijų; hormoninė terapija, atitinkanti paskirtą lytį, buvo atlikta patikrinamu būdu ir per pakankamai ilgą laiko tarpą sumažinant su lytimi susijusius privalumus sporto varžybose⁴⁰⁹. O tinkamumas, pasak šios Komiteto grupės, turėtų prasidėti ne anksčiau kaip dveji metai po gonadektomijos. Šis susitarimas susilaukė kritikos, kadangi diskriminavo transseksualius vyrus, kurie norėjo keisti lytį iš moteriškos į vyrišką. Reikalavimas išorinių genitalijų pokyčių taip pat atrodė diskriminacinis, kadangi faktiškai tai nesukelia jokių fizinių organizmo pokyčių.

Pasak Erin Buzuvis, Tarptautinis olimpinis komitetas ragina sporto federacijas pavirtinti hormonų vartojimu grindžiamą taisyklę, kuri apibrėš asmens tinkamumą moterų sportui. Transseksualios ir interseksualios moterys būtų pašalintos atsižvelgiant į

⁴⁰⁵ Žr. „Ancient Olympics, Pausanias V 6, 7“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 20 d., <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/sourceEN/D105EN.html>.

⁴⁰⁶ Žr. Erin Buzuvis, „Hormone Check: Critique of Olympic Rules on Sex and Gender“, 31-32, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <https://heinonline-org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/wiswo31&id=16&men-tab=srchrresults>.

⁴⁰⁷ Žr. *Ibid.*, 33.

⁴⁰⁸ „Statement of the Stockholm consensus on sex reassignment in sports, Sch 12.11.03“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., https://stillmed.olympic.org/Documents/Reports/EN/en_report_905.pdf.

⁴⁰⁹ Žr. *Ibid.*

padidėjusį endogeninį testosterono kiekį⁴¹⁰. Pvz., Tarptautinė atletikos federacijų asociacija nuo 2018 m. lapkričio 1 d. priėmė reikalavimus moteriškos lyties klasifikacijai, apimančiai skirtingą lytinį vystymąsi: įstatymu ji turi būti pripažinta kaip moteris ar interseksualė (ar jai lygiavertė); jos testosterono kiekis kraujyje turi būti mažesnis nei 5 nmol / L nepertraukiamai mažiausiai per šešių mėnesių laikotarpį (pvz., naudojant hormoninius kontraceptikus); ir po to ji turi nuolat išlaikyti savo testosterono kiekį kraujyje žemiau penkių (5) nmol / L (t.y., nesvarbu, ar ji dalyvauja varžybose, ar ne) tol, kol ji nori atitikti reikalavimus⁴¹¹.

2015 m. buvo priimtas dar vienas Tarptautinio olimpinio komiteto susitarimas dėl lyties keitimo ir hiperandrogenizmo⁴¹², kuriame buvo nurodytos tam tikros rekomendacijos. Pvz., tie, kurie keitė lytį iš moteriškos į vyrišką, turi teisę rungtyniauti kaip vyrai be jokių apribojimų, o tie, kurie keitė lytį iš vyriškos į moterišką, turi atitikti griežtesnius reikalavimus: „Atletė turi pareikšti, kad jos lytinis identitetas yra moteriškas; toks deklaravimas sporto tikslais negali būti keičiamas mažiausiai ketverius metus; atletė turi įrodyti, kad jos testosterono kiekis serume yra mažesnis nei 10 nmol / L per paskutinius dvylika mėnesių iki pirmojo dalyvavimo varžybose; viso testosterono kiekis serume turi išlikti mažesnis nei 10 nmol / L per visą laiką dalyvaujant varžybose moterų kategorijoje; šių sąlygų laikymasis gali būti stebimas atliekant tyrimus; jei nesilaikoma reikalavimų, ši teisė dalyvauti varžybose gali būti sustabdyta 12 mėn.“⁴¹³ Pažymėtina, kad tokio pobūdžio rekomendacijos atvėrė platų kelią transseksualėms moterims dalyvauti sporto varžybose be reikalavimo pakeisti lytį. Tačiau yra ir abejojančių tokios lygybės įteisinimu, nes ne visi mokslininkai sutinka, kad testosterono kiekis lemia lyties priskyrimą moteriškai ar vyriškai ir, ar šie pranašumai tikrai prarandami, jei vartojami medikamentai, mažinantys testosterono kiekį⁴¹⁴. Todėl transseksualių asmenų galimybės dalyvauti sporto varžybose turi būti siejamos su naujais, labiau patikimais medicininiais moksliniais tyrimais.

Pavyzdžiui, Lietuvoje galioja dar 1996 m. rugpjūčio 21 d. priimtas Sveikatos apsaugos ministerijos bei Kūno kultūros ir sporto departamento įsakymas Nr. 434/200 „Dėl Lietuvos sporto rinktinių sportininkų lyties kontrolės tvarkos patvirtinimo“⁴¹⁵.

⁴¹⁰ Erin Buzuvis, „Hormone Check: Critique of Olympic Rules on Sex and Gender“, 36, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d., https://heinonline-org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/wiswo31&id=16&men_tab=srchresults.

⁴¹¹ „IAAF introduces new eligibility regulations for female classification“, 2018 m. balandžio 26 d., <https://www.iaaf.org/news/press-release/eligibility-regulations-for-female-classifica>.

⁴¹² Liga, būdinga moterims, kurios simptomai yra šie: padidėjęs vyriško tipo plaukuotumas (hirsutizmas) – stori, pigmentuoti plaukai auga pagal vyrams būdingą plaukų išsidėstymo tipą; spuoguotumas (acne) ir riebi oda; nereguliarus mėnesinių ciklas; nevaisingumas; vyriško tipo galvos plikimas; nutukimas; padidėjęs libido; pažemėjęs, suvyriškėjęs balsas; raumenų masės didėjimas ir besivystantis vyriškas kūno sudėjimas. Žr. „Hiperandrogenizmas“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d., <http://mokymai.kauonoklinikos.lt/mod/page/view.php?id=794>.

⁴¹³ „IOC Consensus Meeting on Sex Reassignment and Hyperandrogenism“, November, 2015, žiūrėta 2019 m. gruodžio 8 d., https://stillmed.olympic.org/Documents/Commissions_PDFfiles/Medical_commission/2015-11_ioc_consensus_meeting_on_sex_reassignment_and_hyperandrogenism-en.pdf.

⁴¹⁴ Žr. „Sports stars weigh in on row over transgender athletes“, *The Guardian*, 2019 m. kovo 3 d., <https://www.theguardian.com/society/2019/mar/03/sports-stars-weigh-in-on-row-over-transgender-athletes>.

⁴¹⁵ 1996 m. rugpjūčio 21 d. Sveikatos apsaugos ministerijos bei Kūno kultūros ir sporto departamento įsakymas Nr. 434/200 „Dėl Lietuvos sporto rinktinių sportininkų lyties kontrolės tvarkos patvirtinimo“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 8 d., <https://>

Šiame dokumente nurodyta, kad „remiantis Tarptautinio olimpinio komiteto Chartija (įstatymu), LR kūno kultūros ir sporto įstatymu, olimpinį sporto šakų Lietuvos rinktinių sportininkėms atliekama lyties kontrolė vieną kartą gyvenime. Lyties kontrolės atlikimas:

1. sportininkės ištiriamos ginekologiškai Vilniaus sporto medicinos centre;
2. po ginekologinio ištyrimo sportininkės nukreipiamos į Vilniaus universiteto ligoninės „Santariškių klinikos“ Žmogaus genetikos centrą lytiniam chromatinui nustatyti;
3. į Žmogaus genetikos centrą sportininkės atvyksta su Vilniaus sporto medicinos centro siuntimu bei asmenį liudijančiu dokumentu;
4. tyrimo rezultatas užrašomas Vilniaus universiteto ligoninės „Santariškių klinikos“ Žmogaus genetikos centro pažymoje, kurią sportininkės pateikia Vilniaus sporto medicinos centrui⁴¹⁶.

Žmogaus genetikos centro išduotos pažymos pagrindu Vilniaus sporto medicinos centras išduoda Lietuvos olimpinio komiteto nustatytos formos lyties patvirtinimo pažymėjimą. Nesutikus su tyrimo rezultatu, galima pakartotinai išsitiirti Žmogaus genetikos centre.

Autorės nuomone, šis dokumentas, atsižvelgiant į šiuolakinius medicininius tyrimus transseksualų sporto srityje, yra pasenęs, todėl keistinas: visų pirma, dėl lyties kontrolės atlikimo tik vieną kartą gyvenime, antra, – dėl lytinio chromatinio⁴¹⁷ nustatymo (remiantis tarptautiniais sporto standartais lytis nustatoma pagal kitus kriterijus⁴¹⁸).

Apibendrinant galima teigti, kad nuo pirmųjų lyties keitimo operacijų atsiradimo iki šių dienų, teisė keisti lytį plėtojama ne tik pripažįstant socialinės lyties svarbą, bet ir ieškant daugiau medicininių galimybių pasitelkiant psichologinę, hormoninę terapiją, chirurginę intervenciją. Iš to kylančios medicinos bioetinės problemos skatina ieškoti socialinių ir teisinių būdų, kaip gerinti transseksualių asmenų padėtį. Viena iš jų – 2022 m. įsigaliosianti Tarptautinė ligų klasifikacija, kur transseksualumas įvardijamas tik kaip lyties neatitikimas ar nesuderinamumas. Dalis medicininių etinių problemų atsiskleidžia ir sporte, kur turi būti ieškoma medicininių mokslinių ir teisinių būdų, kaip išvengti apgaulės dėl lyties.

e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.30938?positionInSearchResults=56&searchModelUUID=d51571b9-ec08-4768-bf41-5291586e7df9.

⁴¹⁶ *Ibid.*

⁴¹⁷ Lytinio chromatinio radimas – pats paprasčiausias skryninginis genetinis tyrimas. Šiuo tyrimu galima preliminariai atskirti, kuris kraujo tepinėlis yra vyro (su normaliu vyrišku XY chromosomų rinkiniu), o kuris – moters (su normaliu XX chromosomų rinkiniu). Normoje Barr kūnelis randamas tik moterų neutrofiluose. Žr. Nacionalinio mokymų centro sveikatinimo ir medicinos svetainė, *Ligos.lt*, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 12 d., <https://www.ligos.lt/lt/laboratoriniai-tyrimai/lytinis-chromatinas/381/>.

⁴¹⁸ Pvz., žr., „The World Athletics Eligibility Regulations for Transgender Athletes“ (Effective as from 1 October 2019), žiūrėta 2020 m. spalio 1 d., http://www.athletics.org.tw/Upload/Web_Page/WA/Eligibility%20Regulations%20for%20Transgender%20Athletes,%20.pdf.

3. LYTINIO IDENTITETO PRIPAŽINIMAS TARPTAUTINĖJE IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖJE BEI TEISMŲ PRKTIKOJE⁴¹⁹

Šioje darbo dalyje pateikiama tarptautinių dokumentų bei ES teisės aktų apžvalga. Toliau analizuojama Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika.

3.1. Lytinio identiteto apsauga tarptautiniuose dokumentuose ir ES teisės aktuose

Europos⁴²⁰ bei Tarptautinių⁴²¹ žmogaus teisių institucijų pareigūnai ragina valstybes kuo greičiau integruoti lyčių aspektą į nacionalinius teisės aktus. 2012 m. Jungtinių Tautų žmogaus teisių komisaro parengtame dokumente „Lytinė orientacija ir lytinis identitetas tarptautinėje žmogaus teisėje“ nustatyti penki uždaviniai, įpareigojantys valstybes nares saugoti LGBT teises:

1. Saugoti asmenis nuo homofobinių ar transfobinių smurto išpuolių.
2. Užkirsti kelią kankinimams ir žiaurumui, nežmogiškam ir žeminančiam elgesiui prieš LGBT asmenis.
3. Dekriminalizuoti homoseksualumą.
4. Uždrausti diskriminaciją dėl lytinės orientacijos ir lytinės tapatybės.
5. Gerbti saviraiškos, asociacijų, taikių susitarimų laisves⁴²².

Būtent ketvirtasis minėto dokumento uždavinys siejamas su Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 2 str. 1 dalimi: „Kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties“⁴²³. Nors čia tiesiogiai neįvardijamas draudimas diskriminuoti dėl lytinės orientacijos ar lytinio identiteto, tačiau, pasak

⁴¹⁹ Parengta, remiantis publikuotu straipsniu: Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017): 150-165, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>.

⁴²⁰ Pvz., Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras Thomas Hammarberg dar 2009 m. yra nurodęs tokias rekomendacijas: turi būti nustatytos operatyvios ir skaidrios procedūros keičiant transseksualo tapatybę patvirtinančius dokumentus; padaryti lyties keitimo procedūras, pavyzdžiui, gydymo hormonais, chirurgijos ir psichologinę pagalbą, prieinamą transseksualams, ir užtikrinti, kad jos būtų kompensuojamos viešųjų sveikatos draudimo sistemų ir pan., žiūrėta 2016 m. vasario 3 d., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>; žr. https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf.

⁴²¹ Pvz., Jungtinių Tautų žmogaus teisių komisaro parengtas dokumentas „Lytinė orientacija ir lytinis identitetas tarptautinėje žmogaus teisėje“, 2012, žiūrėta 2016 m. vasario 3 d., <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>. Arba žr. „The Role of the United Nations in Combatting Discrimination and Violence Against Lesbians, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People“, 2019 m. rugsėjo 20 d. (Čia pateikiama apibendrinta informacija apie Jungtinių Tautų organizacijų veiklą kovoje už LGBTI teises), žiūrėta 2020 m. rugsėjo 8 d., https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/LGBT/UN_LGBTI_summary_2019.pdf.

⁴²² „Born Free and Equal, Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law“, 2012, 13, žiūrėta 2016 m. vasario 15 d., <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>.

⁴²³ „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

Komisaro, „tokios frazės, kaip „kitokios padėties“ naudojimas, rodo, kad sąrašas nėra baigtinis, kitais žodžiais tariant, diskriminacijos pagrindai nėra galutiniai“⁴²⁴, todėl jie apima diskriminaciją ir kitokiais pagrindais. Remdamasis Žmogaus teisių bei Ekonominų, socialinių ir kultūrinių teisių komitetų nuomone, jis pabrėžė, kad „kitokia padėtis“ apima ir lytinę orientaciją bei lytinį identitetą. Tai pasakytina ir apie Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 str. 1 dalį: „Kiekviena valstybė, šio Pakto Šalis, įsipareigoja gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti teises, pripažįstamas šiame Pakte, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai arba kiti įsitikinimai, tautinė ar socialinė kilmė, turtinė padėtis, gimimas ar koks nors kitas požymis“ bei 26 str.: „Visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Šiuo atžvilgiu įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti visiems vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio nors kito požymio pagrindu“⁴²⁵. Diskriminacijos draudimą nustato ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 7 str.: „Visi žmonės yra lygūs įstatymui ir nediskriminuojami turi teisę į lygią įstatymo apsaugą. Visi turi teisę į lygią apsaugą nuo visokios diskriminacijos, pažeidžiančios šią Deklaraciją, ir nuo visokio tokios diskriminacijos kurstymo“⁴²⁶. Šiuose teisiniuose dokumentuose išdėstyti draudimai diskriminuoti „kitokios padėties“, „kito požymio“, „visokios diskriminacijos“ pagrindais leidžia teigti, kad jie turi būti ir bus aiškunami plečiamuoju aspektu atsižvelgiant į visuomenės globalizaciją, gyvenimo pokyčius, mokslo ir technologijų pažangą bei plėtrą.

Jungtinių Tautų vaikų fondas taip pat yra ne kartą pasisakęs dėl draudimo diskriminuoti vaikus ar suaugusius dėl lytinio identiteto. Vienoje iš problemų analizių, jis akcentavo draudimą diskriminuoti seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto pagrindu, kadangi tokio pobūdžio diskriminacija kenkia vaikų „galimybės įgyvendinti savo teises ir padidina jų riziką piktnaudžiavimui, išnaudojimui, smurtui ir marginalizacijai“⁴²⁷. Šio Fondo atstovai įžvelgė tokias diskriminacijos problemas: izoliacija nuo mokyklos, namų, bendruomenės, išsilavinimo, sveikatos priežiūros; paprastai vaikas gali būti atstumtas šeimos ar bendruomenės; iš jo tyčiojama, jis buginamas; gali būti naudojama fizinė ir seksualinė prievarta. Visa tai ateityje gali turėti neigiamų pasekmių, iš kurių viena, pasak Jungtinių Tautų vaikų fondo, galima savižudybė. Ši organizacija, kaip teigiamą pokytį, mato nediskriminuojančią teisės aktų leidybą, socialinių normų pokyčius, didesnę sąmoningumą bei visuomenės švietimą.

Vienoje iš savo išvadų (2012) Žmogaus teisių komisaras pabrėžė, kad „narės privalo užtikrinti nediskriminavimą visais savo veiksmais kiekvienam, nepriklausomai nuo seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto. <...> . Tokie teisės aktai turėtų apimti ir

⁴²⁴ „Born Free and Equal, Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law“, *supra note*, 422: 40.

⁴²⁵ „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

⁴²⁶ „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *supra note*, 423.

⁴²⁷ UNICEF, „Current Issues, Eliminating Discrimination against Children and Parents Based on Sexual Orientation and / or Gender Identity“, Nr. 9, 3 (2014 m. lapkritis), žiūrėta 2016 m. vasario 15 d., https://www.unicef.org/videoaudio/PDFs/Current_Issues_Paper_-_Sexual_Identification_Gender_Identity.pdf.

diskriminacijos aukų gynimą. Narės taip pat turėtų priimti informuotumo didinimo kampanijas ir mokymo programas, kad būtų išvengta diskriminacijos kovojant su diskriminaciniu visuomenės požiūriu⁴²⁸.

2015 m. rugsėjo 29 d. bendru pareiškimu Jungtinių Tautų organizacijos (UNESCO, Pasaulinės sveikatos organizacija, UNAIDS, Unicef ir kt.) paragino valstybes gerbti tarptautinius žmogaus teisių standartus ir nutraukti smurtą, kankinimus, bausmes ir diskriminaciją prieš lesbietes, gėjus, biseksualius, translyčius ir interseksualius asmenis, naikinant ir / ar peržiūrint įstatymus, kriminalizuojančius translyčius asmenis dėl jų lyties išraiškos⁴²⁹. Čia nurodoma, kad translyčiams dažnai neleidžiama teisėtai pripažinti jų pageidaujamos lyties, taikomi prievartiniai reikalavimai, tokie kaip priversdinė sterilizacija, gydymas ar skyrybos ir pan.

Pažymėtina, kad Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijos plačiai apibrėžia žmogaus teisių pažeidimus dėl lytinės orientacijos ir lytinio identiteto: „smurtiniai išpuoliai, pradedant agresyviu įžeidimu, psichologinėmis patyčiomis ir baigiant fizinio užpuolimu, sumušimu, kankinimais, pagrobimais ir tikslinėmis žmogžudystėmis; diskriminaciniai baudžiamieji įstatymai, dažnai naudojami priekabiavimui ir LGBT mažumų baudimui, įskaitant įstatymus, kuriais baudžiama dėl tos pačios lyties asmenų santykių <...>; diskriminaciniai žodžio laisvės ir su tuo susiję apribojimai, teisių jungtis į asociacijas ir susirinkimus apribojimai <...>; diskriminacinis elgesys, kuris gali būti vykdomas įvairiuose kasdieniauose veiksmuose, įskaitant darbo vietas, mokyklą, šeimos namus ir ligonines.“⁴³⁰

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija tiesiogiai nemini ir nustato lytinio identiteto sampratą. Tačiau Konvencijos 14 str. taip pat nepateikia ir baigtinio diskriminavimo pagrindų sąrašo: „Naudojimasis šios Konvencijos pripažintomis teisėmis ir laisvėmis turi būti garantuojamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ir kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso“. Pareiškėjai, pavyzdžiui, kilus problemų dėl naujos tapatybės pripažinimo pakeitus lytį, kreipdamiesi į EŽTT, dažniausiai gina savo teises remdamiesi Konvencijos 8 str. bei 14 str. pagrindais⁴³¹. Nepaisant to, kad Konvencijos 8 str. 1 dalis garantuoja teisę į tai, „kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“, antroji šio straipsnio dalis nustato tam tikrus apribojimus: „Valdžios pareigūnai neturi teisės kištis į naudojimąsi šia teise, išskyrus įstatymo numatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei arba kitų žmonių

⁴²⁸ „Born Free and Equal, Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law“, *supra note*, 422: 40.

⁴²⁹ Ending Violence and Discrimination Against Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People, September 2015, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 6 d., https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/Joint_LGBTI_Statement_ENG.PDF.

⁴³⁰ Free and Equal United Nations for LGBT Equality, „International Human Rights Law and Sexual Orientation & Gender Identity“, 2017, žiūrėta 2020 m. spalio 2 d., <https://www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/International-Human-Rights-Law.pdf>.

⁴³¹ Žr. „Case of Hämäläinen v. Finland, 37359/09, 16/07/2014“, *supra note*, 76.

teisėms ir laisvėms apsaugoti“. Todėl, pvz., 2014 m. vienoje iš bylų *Hämäläinen v. Finland*⁴³² EŽTT netenkino pareiškėjo prašymo dėl galimybės pasikeisti identifikacinį numerį, kadangi pareiškėjas tai norėjo padaryti būdamas santuokoje. Šiuo atveju santuoka ir šeimos nario teisės buvo prioritetinės teisinio lytinio identiteto pripažinimo atžvilgiu. Kita vertus, santuoka Suomijoje buvo laikoma sudaryta teisėtai tik tarp vyro ir moters. Šioje byloje kai kurie teisėjai pateikė ir atskirą nuomonę, kurioje pažymėjo, kad „lyties tapatybė yra ypač svarbus individualios egzistencijos aspektas ir, kad valstybės privalo pripažinti lyties pakeitimą po operacijų transseksualiems asmenims“. Kita vertus, Teismas panašiose bylose lytinio identiteto sąvokos, kaip savęs suvokimo lytine prasme, neaiškina ir dažniausiai traktuoja kita prasme – kaip lyties tapatybę, t. y. sprendžiant lyties identifikavimo asmens dokumentuose problemas⁴³³. Pažymėtina, kad EŽTT teisę į lytinį identitetą pripažįsta ir kaip vieną iš teisės į privatų gyvenimą sudėtinių dalių (žr., disertacijos 1.7 poskyrį).

Europos Sąjungos sutarties 2 str. teigiama, kad „Sąjunga yra grindžiama šiomis vertybėmis: pagarba žmogaus orumui, laisvė, demokratija, lygybė, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises. Šios vertybės yra bendros valstybėms narėms, gyvenančioms visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmas, nediskriminavimas, tolerancija, teisingumas, solidarumas ir moterų bei vyrų lygybė“⁴³⁴. Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo⁴³⁵ 10 straipsnyje įtvirtintas nediskriminavimo principas: „Nustatydamą ir įgyvendindama savo politikos kryptis ir veiksmus, Sąjunga siekia kovoti su bet kokia diskriminacija dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus arba seksualinės orientacijos.“ Sutarties 19 str. suteikia Europos Sąjungai teisę imtis priemonių, skirtų kovoti su diskriminacija, tarp jų – ir diskriminacija dėl seksualinės orientacijos. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 1 str. nurodyta, kad „žmogaus orumas yra neliečiamas. Jį reikia gerbti ir saugoti“⁴³⁶. Chartijos 21 str. 1 dalyje nurodyta, kad „draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos“⁴³⁷. Kadangi asmens orumas apima ir lytinį identitetą, todėl asmens teisė į lytinį identitetą turi būti gerbiama, draudžiama bet kokio pobūdžio diskriminacija. Šie teisės aktai taip pat tiesiogiai neįvardija lytinio identiteto sąvokos, tačiau nustato tokias vertybes, kaip pagarbą žmogaus orumui, laisvę, lygybę, toleranciją, kurios neabejotinai yra susietos su žmogaus teise į lytinį identitetą.

⁴³² „Case of *Hämäläinen v. Finland*, 37359/09, 16/07/2014“, *supra note*, 76.

⁴³³ Pvl., žr. Europos Žmogaus Teismo sprendimus bylose: I. v. *The United Kingdom* (2002), *Christine Goodwin v. The United Kingdom* (2002).

⁴³⁴ „Europos Sąjungos Sutartis“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:LT:PDF>.

⁴³⁵ „Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija“, žiūrėta 2017 m. birželio 15 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=LT>.

⁴³⁶ „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>.

⁴³⁷ *Ibid.*

Antrinės teisės ES šaltiniuose yra tam tikrų normų, susijusių su lytinio identiteto apsauga. Pavyzdžiui, Bendrojo duomenų apsaugos reglamento 9 str. nurodyti tam tikri draudimai, susiję su informacija apie lytinį gyvenimą ir pan.: „Draudžiama tvarkyti asmens duomenis, atskleidžiančius rasinę ar etninę kilmę, politines pažiūras, religinius ar filosofinius įsitikinimus ar narystę profesinėse sąjungose, taip pat tvarkyti genetinius duomenis, biometrinius duomenis, siekiant konkrečiai nustatyti fizinio asmens tapatybę, sveikatos duomenis arba duomenis apie fizinio asmens lytinį gyvenimą ir lytinę orientaciją“⁴³⁸. 2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2006/54/EB „Dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija)“ yra nurodyta: „Teisingumo Teismas nusprendė, kad vienodo požiūrio į moteris ir vyrus principo taikymo sritis negali apsiriboti diskriminacijos dėl vienos ar kitos lyties draudimu. Atsižvelgiant į jo tikslą ir teisių, kurias jis gina, pobūdį, jis taip pat taikomas diskriminacijai dėl asmens lyties pakeitimo“⁴³⁹. Taigi vienodo požiūrio principas aiškinamas kaip ginantis asmenis, pakeitusius lytį. 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/95/ES „Dėl trečiųjų šalių piliečių ar asmenų be pilietybės priskyrimo prie tarptautinės apsaugos gavėjų, vienodo statuso pabėgėliams arba papildomą apsaugą galintiems gauti asmenims ir suteikiamos apsaugos pobūdžio reikalavimų“ 10 str. yra nurodyta viena iš persekiojimo priežasčių, į kurią turi atsižvelgti kiekviena valstybė narė, ir kuri yra susijusi su seksualine orientacija: „Tam tikrai socialinei grupei gali priklausyti grupė, susidariusi dėl būdingos seksualinės orientacijos. Seksualinė orientacija negali būti suprantama kaip veiksmas, kurie pagal valstybių narių nacionalinę teisę laikomi nusikalstamais. Siekiant pripažinti priklausymą tam tikrai socialinei grupei arba nustatyti tokios grupės savybes, turi būti tinkamai atsižvelgiama į su lytimi susijusius aspektus, įskaitant lyties tapatybę“⁴⁴⁰. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, yra įvardyta, kad nusikaltimų aukos negali būti diskriminuojamos jokių pagrindų, taip pat ir „dėl <...> lyties, lytinės raiškos, lytinės tapatybės, seksualinės orientacijos <...> atliekant asmeninius įvertinimus turėtų būti atsižvelgiama į tokias asmenines aukos savybes kaip amžius, lytis ir lytinė tapatybė ar raiška <...>, seksualinė orientacija, sveikata, negalia, gyventojų statusas, bendravimo

⁴³⁸ „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) (Tekstas svarbus EEE)“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.119.01.0001.01.LIT&toc=OJ:L:2016:119:TOC.

⁴³⁹ „2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija)“, žiūrėta 2020 m. vasario 10 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2006.204.01.0023.01.LIT&toc=OJ:L:2006:204:TOC.

⁴⁴⁰ „2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/95/ES dėl trečiųjų šalių piliečių ar asmenų be pilietybės priskyrimo prie tarptautinės apsaugos gavėjų, vienodo statuso pabėgėliams arba papildomą apsaugą galintiems gauti asmenims ir suteikiamos apsaugos pobūdžio reikalavimų“, žiūrėta 2020 m. vasario 10 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2011.337.01.0009.01.LIT&toc=OJ:L:2011:337:TOC.

sunkumai, ryšys su nusikaltėliu arba priklausomybė nuo jo ir ankstesnė su nusikaltimais susijusi patirtis⁴⁴¹.

2011 m. Europos Parlamentas savo rezoliucijoje dėl žmogaus teisių, seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės Jungtinėse Tautose akcentuoja „savo susirūpinimą dėl daugybės žmogaus teisių pažeidimų ir plačiai paplitusios diskriminacijos, pagrįstos seksualine orientacija ir lytine tapatybe, ir Europos Sąjungoje, ir trečiosiose šalyse“⁴⁴²; ragina „vyriausiąją įgaliotinę ir valstybes nares bendradarbiaujant su trečiosiomis šalimis Jungtinėse Tautose ir kituose tarptautiniuose forumuose, taip pat dvišaliuose dialoguose žmogaus teisių klausimais nuolat remti žmogaus teisių, susijusių su seksualine orientacija ir lytine tapatybe, apsaugą ir pagarbą joms“⁴⁴³ ir pan. Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl kovos su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės priemonių (priimta 2010 m. kovo 31 d. Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų) pabrėžiama, kad valstybės narės turėtų „išnagrinėti esamas įstatymines ir kitas priemones, nuolat jas peržiūrėti ir rinkti bei analizuoti atitinkamus duomenis siekiant stebėti ir atitaisyti bet kokią tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės; užtikrinti, kad būtų priimtos ir veiksmingai įgyvendintos įstatyminės ir kitos priemonės, skirtos kovai su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės bei užtikrinti pagarbą lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transeksualių asmenų žmogaus teisėms ir skatinti toleranciją jų atžvilgiu“⁴⁴⁴. Pažymėtina ir tai, kad šioje Rekomendacijoje siūloma valstybėms narėms užtikrinti, kad skiriant sankcijas su seksualine orientacija ar lyties tapatybe susijusį šališką motyvą būtų galima laikyti sunkinančia aplinkybe. Tolerancijos skatinimas, informacijos kaupimas, pareigūnų ir kitų valstybės tarnautojų švietimas, privataus gyvenimo gerbimas, tinkama sveikatos apsauga, užimtumas ir pan. – tai tos sritys, kuriose valstybės raginamos sutelkti dėmesį siekiant kovoti su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir / ar lytinės tapatybės.

Lietuvos visuomenės dalies nepasitenkinimo⁴⁴⁵ sulaukė (laukiama jos ratifikavimo) ir jau minėta vadinamoji „Stambulo konvencija“, susijusi su kova prieš moterų smurtą. Šioje Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo⁴⁴⁶ nustatytas draudimas diskriminuoti aukas įvairiais

⁴⁴¹ „2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2012.315.01.0057.01.LIT&toc=OJ.L.2012.315:TOC.

⁴⁴² „2011 m. rugsėjo 28 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl žmogaus teisių, seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės Jungtinėse Tautose“, žiūrėta 2016 m. balandžio 12 d., <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0427&language=LT&ring=B7-2011-0523>.

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ „Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl kovos su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės priemonių“, žiūrėta 2020 m. vasario 18 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/MK_rekomendacija_del_LGBT.pdf.

⁴⁴⁵ Pvz., žr. „Petición, raginanti neratifikuoti Stambulo konvencijos“, *Laisvos visuomenės institutas*, žiūrėta 2020 m. balandžio 12 d., <https://laisvavisuomene.lt/ne-stambulo-konvencijai/>; „Kodėl Lietuva neturėtų ratifikuoti Stambulo konvencijos?“, 2017 m. kovo 30 d., <http://laisvavisuomene.lt/kodel-neratifikuoti-stambulo-konvencijos/>.

⁴⁴⁶ „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos“, *supra note*, 135.

pagrindais, kurių vienas yra lytinis identitetas. Kai kurie asmenys išvelgia⁴⁴⁷ grėsmes tradiciniam požiūriui į lytį, pasinaudojant kilnia kovos su smurtu prieš moteris idėja, tačiau tuo pačiu bandant į Lietuvos teisinę sistemą integruoti „gender“ ideologiją. Konvencijos tikslai nurodo, kad turi būti atsisakoma stereotipinių moters ir vyro vaidmenų, įtvirtinant socialinės lyties sąvoką. Nepaisant to, kad šioje Konvencijoje užsimenama ir apie nestereotipinius lyties vaidmenis, tačiau lytis (gender) apibrėžiama kaip binarinė⁴⁴⁸. Europos Tarybos išaiškinime atsakant į tam tikrus klausimus, yra pažymėta, kad Konvencijos tikslas – kovoti su smurtu prieš moteris ir užkirsti jam kelią platesniame kontekste, siekiant vyrų ir moterų lygybės: „Konvencijos rengėjai, atsižvelgdami į vyrų ir moterų santykius, jų vaidmenis bei brožuos visuomenėje, manė, kad svarbu pateikti lyties socialiniu aspektu apibrėžimą. Šio termino tikslas nėra užimti biologinio „fizinės lyties“ apibrėžimo, ar terminų „vyrai“ ir „moterys“ vietą, tačiau pabrėžti, kiek daug nelygybės, stereotipų ir dėl to kylančio smurto nėra biologinių skirtumų priežastis, o nulemti socialinių konstruktyvų, t.y. požiūrių ir suvokimų, kokie vyrai ir moterys yra ir turėtų būti visuomenėje“⁴⁴⁹.

Fragmentiškas dėmesys lytiniam identitetui nagrinėtuose teisės aktuose nereiškia, kad tiesioginis tokios sąvokos neįvardijimas rodo šios teisės nepripažinimą. Tai gali būti daroma remiantis draudimo diskriminuoti, lygybės principais, teismų praktika, bendraisiais jau minėtais tarptautiniais dokumentais, tokiais kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Pilietinių, politinių teisių paktas ir kt., aiškinant plečiamuoju aspektu ir atsižvelgiant į visuomenės gyvenimo poreikių pokyčius, mokslo laimėjimus ir pan.

Džokjakarta (Yogyakarta)⁴⁵⁰ principuose, kurie 2006 m. mokslininkų grupės iš 25 šalių buvo patvirtinti Indonezijoje, 2 principas teigia: „Kiekvienas turi teisę naudotis visomis žmogaus teisėmis be jokios diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos arba lytinio identiteto. Kiekvienas turi teisę į lygybę prieš įstatymą be jokios diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos arba lytinio identiteto <...>. Įstatymai turėtų drausti bet kokią tokio pobūdžio diskriminaciją ir garantuoti visiems žmonėms lygią ir efektyvią apsaugą nuo jos. Diskriminacija seksualinės orientacijos arba lytinio identiteto pagrindu apima bet kokią išskyrimą, suvaržymą ar pirmenybės teikimą dėl seksualinės orientacijos arba lytinio identiteto, kuriuo siekiama arba dėl kurio netenka ma ar sumažinama lygybė prieš įstatymą arba vienoda teisinė apsauga, arba galimybė būti pripažintam žmogaus teisių subjektu ir lygiai su visais naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos arba

⁴⁴⁷ Pvz., žr. „Kodėl Lietuva neturėtų ratifikuoti Stambulo konvencijos?“ *Laisvos visuomenės institutas*, žiūrėta 2020 m. balandžio 12 d., <http://laisvavisuomene.lt/kodel-neratifikuoti-stambulo-konvencijos/>; „Viešas kreipimasis Dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir šalinimo“ (2017 m. birželio 9 d., Vilnius), *Laisvos visuomenės institutas*, žiūrėta 2017 m. rugpjūčio 17 d., http://laisvavisuomene.lt/wp-content/uploads/2017/06/2017-06-09_Kreipimasis-del-Stambulo-konvencijos.pdf.

⁴⁴⁸ Petrėnaitė, *supra note*, 141: 162.

⁴⁴⁹ „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencija): klausimai ir atsakymai“, žiūrėta 2020 m. sausio 21 d., <https://rm.coe.int/istanbul-convention-questions-and-answers-lithuanian/1680944877>.

⁴⁵⁰ 2006 m. lapkričio 6-9 d. Indonezijoje, Džokjakartos mieste vykusioje konferencijoje susirinkus pasaulio seksualinių mažumų teisių ekspertams buvo parengtas ir priimtas Džokjakartos principų rinkinys, skirtas seksualinių mažumų teisėms ginti.

lytinio identiteto gali, ir kaip dažniausiai nutinka, sustiprina kiti pagrindai, įskaitant lytį, rasę, religinius įsitikinimus, sveikatos būklę ir ekonominę padėtį⁴⁵¹. Pažymėtina, kad šis dokumentas yra tik rekomendacinio pobūdžio, o jame įtvirtinti principai nėra privalomi ir negarantuoja seksualinių mažumų teisinio statuso įtvirtinimo. Tačiau negalima nuvertinti šio dokumento reikšmės, kadangi, pasak Michael O' Flaherty, „pirmiausiai šis dokumentas sudaro įvairialypį diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto žmogaus teisių pažeidimų patirčių žemėlapi. Antra, tarptautinių žmogaus teisių taisyklių taikymas remiantis tokia patirtimi yra aiškiai išreikštas. Galiausiai, Principai apibūdina kiekvieną valstybių įpareigojimo pobūdį įgyvendinant žmogaus teises“⁴⁵².

Yra autorių, kurie kritiškai vertina tokios sąvokos, kaip lytinis identitetas, intervenciją į tarptautinius žmogaus teisių dokumentus ir augančią jos įtaką. Pavyzdžiui, M. Waites, diskutuodamas apie LGBT įtakos jėgą politikams, pabrėžia, kad „kol santykiai tarp visuotinio ir vietinio lygių yra komplikuoti, tarpininkaujant ir aiškiai neapibrėžiant, yra pasiūlyta, kad „seksualinės orientacijos“ ir „lytinio identiteto“ kategorijų, kaip pagrindinių visuotinių žmogaus teisių diskurso elementų, įtvirtinimas signalizuoja apie naujos diskursyvos struktūros įkūrimą, kas gali būti pavadinta besiformuojančia „pasauline neįprastųjų (queer – aut. pastaba) politika“⁴⁵³. Reikia pripažinti, kad tokia įtaka pirmiausiai skverbiasi į politiką, reikalaujant keisti teisės aktus ar aiškinti juos kitaip. Tai rodo, kaip matysime vėliau, ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, pavyzdžiui, palaipsniui švelninantys požiūrį ir reikalavimus bylose dėl lyties keitimo pripažinimo asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose, raginantys valstybėms narėms uždrausti sterilizaciją, kaip vieną iš sąlygų teisiniam kitos lyties pripažinimui ir kt. Tačiau, pasak Waites, „ne tik teisėje ir politikoje, bet ir per švietimą bei išradinę viešumą įsipareigojimas kultūrai ir visuomenei yra gyvybiškai svarbi užduotis pasaulinei queer politikai“⁴⁵⁴. Reikėtų sutikti, kad tai turėtų būti daroma pirmiausiai. Mes negalime bausti tų, kuriems „nepavyksta teisingai atlikti savo socialinės lyties vaidmens“⁴⁵⁵. Visuomenės švietimas šiuo klausimu nereiškia, kad „man tai nesvarbu, kol su manimi nesusiję“. Visuomenės švietimas turėtų prasidėti stereotipų naikinimu šių asmenų atžvilgiu bei supratimu, kad kiekvienas žmogus turi teisę į lytinį identitetą, jo išraišką. Kita vertus, „kai tapatybės kategorijos išjudinamos politikavimo tikslais, visuomet išlieka pavojus, kad tapatybė taps tos galios, kuriai priešinamasi, instrumentu“⁴⁵⁶.

⁴⁵¹ „Džokjakarta Principai“, žiūrėta 2015 m. liepos 26 d., <http://www.lgl.lt/assets/Dzokjakarta-inernetui1.pdf>.

⁴⁵² O'Flaherty, *supra note*, 63: 343.

⁴⁵³ Matthew Waites, „Critique of 'sexual orientation' and 'gender identity' in human rights discourse: global queer politics beyond the Yogyakarta Principles“, *Contemporary Politics* 15, 1 (March, 2009):137–156, 138–139.

⁴⁵⁴ *Ibid*, 153.

⁴⁵⁵ Butler, *supra note*, 121: 289.

⁴⁵⁶ *Ibid*, 32.

3.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai įgyvendinant transseksualų teises

Ne mažiau yra svarbi ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) nagrinėtų bylų praktika, kur palapsniui draudimo diskriminuoti dėl lyties pozicija buvo išplėtotą socialinės lyties atžvilgiu ir apėmė lytinio identiteto klausimus.

Šiuo aspektu viena iš pirmųjų bylų yra *P v. S and Cornwall County Council*⁴⁵⁷, kuri reikšminga tuo, kad čia buvo išplėsta Direktyvos dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo (76/207/EEB) nuostata, jog „vyras ir moterims garantuojamos vienodos sąlygos be jokios diskriminacijos dėl lyties“⁴⁵⁸, ir tai turėtų apimti asmenis, pakeitusius savo biologinę lytį. Šioje byloje pareiškėjas kreipėsi dėl diskriminacijos dėl lyties (buvo atleistas iš darbo), kadangi jis pakeitė savo biologinę lytį iš vyriškos į moterišką. Europos Komisija ir Jungtinė Karalystė teigė, kad transseksualų apsauga nepatenka į šios Direktyvos veikimo sritį. Tačiau ESTT pripažino, kad „Direktyva yra lygybės principo išraiška tam tikroje srityje, o lygybės principas yra vienas iš pagrindinių Bendrijų teisės principų“; „teisė nebūti diskriminuojamam dėl lyties yra viena iš svarbiausių žmogaus teisių, kurių apsaugą teismas privalo garantuoti“; „direktyvos taikymo sritis negali apsiriboti tik diskriminacija dėl to, kad asmuo yra vienos ar kitos lyties. Atsižvelgiant į jos tikslą ir teisių, kurias ji siekia apsaugoti, pobūdį, Direktyvos taikymo sritis taip pat taikoma diskriminacijai, kuri, kaip šiuo atveju, kyla dėl atitinkamo asmens lyties pakeitimo“⁴⁵⁹. Teismas pripažino, kad tokia situacija netoleruotina, ir tokios diskriminacijos toleravimas prilygtų orumo ir laisvės, kuriuos Teisingumo Teismas privalo saugoti, nepaisymui, o atleidimas iš darbo dėl lyties pakeitimo yra draudžiamas.

Dar viena 1995 metų byla yra *K.B. v. National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health*⁴⁶⁰, kur ginčas kilo dėl atsisakymo skirti našlio pensiją partneriui transseksualui. Pareiškėjas K. B. manė, kad nacionalinių institucijų sprendimas, kuriuo nepripažįstama jos teisė nurodyti R. kaip našlio pensijos gavėją, priimtas tik dėl to, kad jis pakeitęs lytį. Iš tikrųjų, jei R. nebūtų keitęs lyties ir tai nesutrukdytų jiems sudaryti santuokos, jis turėtų teisę į maitintojo netekusio asmens pensiją kaip gyvas likęs sutuoktinis. Tačiau Teismas pripažino, kad „pagal EB 141 straipsnį iš esmės draudžiama priimti tokius teisės aktus, kuriais pažeidžiant 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašytą Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kai neleidžiama

⁴⁵⁷ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. spalio 17 d. sprendimas byloje P v S and Cornwall County Council C-13/94 [1996] E.C.R I-2143.“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61994CJ0013#11>.

⁴⁵⁸ „1976 m. vasario 9 d. Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugstinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu“, 5 str. 1 d., žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31976L0207&from=LT>.

⁴⁵⁹ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. spalio 17 d. sprendimas byloje P v S and Cornwall County Council (C-13/94 [1996] E.C.R I-2143)“, *op. cit.*: 18-20 punktai.

⁴⁶⁰ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 7 d. sprendimas byloje K. B. v National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health C-117/01“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., Prieiga internetu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0117>.

porai, kaip antai K. B. ir R., reikalauti santuokos, kaip būtino fakto, kad vienas iš jų turėtų teisę gauti kito darbo užmokesčio dalį. Nacionalinis teismas turi patikrinti, ar pagrindinėje byloje nagrinėjamu atveju asmuo, esantis tokioje padėtyje kaip K. B., gali remtis EB 141 straipsniu, kad būtų pripažinta jo teisė nurodyti savo partnerį kaip maitintojo netekusio asmens pensijos naudos gavėją⁴⁶¹.

2006 m. balandžio 27 d. byla *Sarah Margaret Richards v. Secretary of State for Work and Pensions*⁴⁶² reikšminga transseksualių asmenų teisėms tuo, kad ESTT nagrinėjo šiuos Socialinės apsaugos komisaro pateiktus klausimus: 1) Ar Direktyva 79/7 draudžia atsisakyti mokėti senatvės pensiją transseksualei, pakeitusiai vyriškąją lytį į moteriškąją, jai nesulaukus 65 metų, nors ji teisę į tokią pensiją turėtų sulaukus 60 metų, jei pagal nacionalinę teisę ji būtų laikoma moterimi? 2) Jei atsakymas į pirmą klausimą teigiamas, nuo kokios datos turi būti taikomas Teisingumo Teismo sprendimas?

Teisingumo Teismas, atsakydamas į pirmąjį klausimą, pabrėžė, kad „Direktyvos 79/7 taikymo sritis negali apsiriboti vien diskriminacija, atsirandanti dėl priklausymo vienai ar kitai lyčiai. Atsižvelgiant į Direktyvos tikslą ir siekiamų saugomų teisių prigimtį, ji taip pat taikoma ir diskriminacijai, atsirandančiai suinteresuotajam asmeniui pakeitus lytį <...>. Ta aplinkybė, kaip antai pagrindinėje byloje, kad pensijos sistemos skiriasi, nelygu lytis, ir daro poveikį transseksualių teisėms, neturi jokios reikšmės“⁴⁶³. Todėl Teismas pripažino diskriminacija nevienodą požiūrį Richards atžvilgiu. Jungtinės Karalystės vyriausybė šioje byloje tvirtino, kad teisė gauti senatvės pensiją išplaukia iš nacionalinės teisės, todėl atsisakymas skirti pensiją šiuo atveju negali būti tikrinamas pagal EB teisę. Tačiau Teismas pripažino, kad net ir naudojantis valstybėms narėms suteikta kompetencija nustatyti savo socialinės apsaugos sistemas, turi būti laikomasi Bendrijos teisės. Galiausiai Teismas konstatavo, kad „Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalį reikia aiškinti taip, kad ji draudžia nacionalinės teisės aktus, pagal kuriuos asmeniui, pagal nacionalinės teisės aktų nustatytas sąlygas pakeitusiam lytį iš vyriškosios į moteriškąją, atsisakoma suteikti teisę gauti senatvės pensiją remiantis tuo, kad jis nebuvo sulaukęs 65 metų, nors tas pats asmuo turėtų teisę į tokią pensiją sulaukęs 60 metų, jeigu pagal nacionalinę teisę jis būtų laikomas moterimi“⁴⁶⁴. Dėl antrojo klausimo, Teismas nurodė, kad „šiuo atveju 2005 m. balandžio 4 d. įsigaliojęs 1994 m. įstatymas turėtų panaikinti tokius ginčus, kaip antai kilusius pagrindinėje byloje. Be to, Jungtinės Karalystės vyriausybė Teisingumo Teismui pateiktose rašytinėse pastabose ir per posėdį toliau nepalaikė pagrindinėje byloje pateikto reikalavimo apriboti sprendimo galiojimą laiko atžvilgiu. Todėl šio sprendimo galiojimo laiko atžvilgiu apriboti nereikia“⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 7 d. sprendimas byloje K. B. v National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health C-117/01“, *supra note*, 460, 36 punktas.

⁴⁶² „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas byloje Sarah Margaret Richards v. Secretary of State for Work and Pension (C-423/04 [2006])“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0423>.

⁴⁶³ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas byloje Sarah Margaret Richards v. Secretary of State for Work and Pension (C-423/04 [2006])“, *supra note*, 24–25 punktai.

⁴⁶⁴ *Ibid*, 38 punktas.

⁴⁶⁵ *Ibid*, 43–44 punktai.

2018 m. byla *MB v. Secretary of State for Work and Pensions*⁴⁶⁶, kurioje ESTT pripažino, kad iš asmens, kuris pakeitė lytį, negali būti reikalaujama panaikinti santuokos, sudarytos iki pakeičiant lytį, kad jis galėtų gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją, kai asmuo sukanka įstatyme šios įgytosios lyties asmenims nustatytą pensinį amžių. Čia Teisingumo Teismas patvirtino savo praktiką, kurioje teigiama, kad minėta Direktyva, atsižvelgiant į jos tikslą ir teisių, kurias ji siekia apsaugoti, pobūdį taip pat taikoma ir diskriminacijai dėl lyties pakeitimo. Šiuo klausimu jis akcentavo, kad taikant Direktyvą asmenys, kurie ilgą laiką gyveno kaip kitos lyties asmenys nei yra gimę ir kuriems buvo atlikta lyties keitimo operacija, turi būti laikomi kaip esantys kitos lyties. Šis ginčas ir jame priimtas ESTT sprendimas atrodytų iš esmės prieštaraujantis santuokos, kaip vienos iš svarbiausių vertybių išsaugojimui. Tai akcentavo ir Jungtinės Karalystės vyriausybė, ginčydama tai, kad šių asmenų, kaip ir byloje *Hämäläinen v. Finland* (žr. disertacijos 3.1 skyrių ir 3.3.2. poskyrį), situacijos yra panašios: „Iš tikrųjų, kaip nurodė generalinis advokatas savo išvados 44 punkte, Europos Žmogaus Teisių Teismas savo 2014 m. liepos 16 d. sprendime *Hämäläinen v. Finland* (CE:ECHR:2014:0716JUD003735909, 111 ir 112 punktai) vertino, ar panašios asmens, kuriam po santuokos sudarymo atlikta lyties pakeitimo operacija, ir asmens, kuris yra tos lyties, kurios gimė, ir yra susituokęs, situacijos atsižvelgiant į nagrinėjamų nacionalinės teisės aktų, kuriuose reglamentuotas lyties pakeitimo teisinis pripažinimas civilinės būklės srityje, tikslą“⁴⁶⁷. Tačiau, kaip pabrėžė Teismas, „visų pirma reikia pažymėti, kad pagrindinė byla ir Teisingumo Teismui pateiktas klausimas susijęs tik su pagrindinėje byloje nagrinėjamomis valstybinės ištarnauto laiko pensijos skyrimo sąlygomis. Taigi Teisingumo Teismo neklausama, ar apskritai teisinis lyties pakeitimo pripažinimas gali būti siejamas su reikalavimu, kad turi būti pripažinta negaliojanti iki to lyties pakeitimo sudaryta santuoka <...> šioje byloje ginčijamas atitinkamų asmenų situacijų panašumas atsižvelgiant į teisės aktą, kuriame konkrečiai reglamentuota teisė gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją“⁴⁶⁸. Todėl Teismas konstatavo, kad „pagal pagrindinėje byloje nagrinėjamus teisės aktus nepalankiau, būtent dėl lyties, yra vertinamas asmuo, lytį pakeitęs po santuokos sudarymo, nei asmuo, kuris yra tos lyties, kurios gimė, ir yra susituokęs...“⁴⁶⁹

Ši ESTT sprendimų analizė taip pat rodo, kad einama transseksualių asmenų teisių įtvirtinimo ir plėtros link, palaipsniui mažinant kliūtis, užkertančias kelią socialinių teisių ir apsaugos įgyvendinimui po lyties keitimo. Šiuose sprendimuose išdėstyti nuostatų turi būti laikomasi ir Lietuvos atvejais dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo pakeitus lytį atžvilgiu. Pažymėtina, kad Lietuvoje ir kitose ES valstybėse palaipsniui einama pensinio amžiaus suvienodinimo moterims ir vyrams link

⁴⁶⁶ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. birželio 26 d. sprendimas byloje *MB v Secretary of State for Work and Pensions* (C-451/16 [2018] ECLI:EU:C:2018:492)“, žiūrėta 2020 m. sausio 14 d., <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=203337&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&id=272893>.

⁴⁶⁷ *Ibid*, 47 punktus.

⁴⁶⁸ *Ibid*, žr. 27 ir 47 punktus.

⁴⁶⁹ *Ibid*, 48 punktus.

(pvz., pagal LR socialinio draudimo pensijų įstatymą senatvės pensijos amžius nuo 2026 m. sausio 1 d. nustatomas 65 metai), todėl manytina, kad ateityje tokios problemos nebeliks. Tačiau dėl našlių pensijų mokėjimo Lietuvos atveju viena iš sąlygų yra santuoka⁴⁷⁰. Panašu, kad ginčai dėl asmenų, pakeitusių lytį, našlių pensijų mokėjimo atveju gali atsidurti teismuose.

3.3. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, sprendžiant su lyties keitimu susijusias teises problemas, analizė

Svarbu atskirai išskirti ir atlikti transseksualių asmenų skundų prieš Jungtinę Karalystę analizę, apžvelgiant raidą ir EŽTT požiūrio į šių asmenų teises pokyčius. Pažymėtina, kad šie skundai prieš Jungtinę Karalystę davė pradžią transseksualių asmenų teisių bei teisėtų interesų gynimui, plėtrai bei teisės aktų keitimui visų pirma Jungtinėje Karalystėje, o vėliau ir kitose valstybėse.

3.3.1. Transseksualių teisių Jungtinėje Karalystėje raida Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose

Viena pirmųjų yra *Rees v. United Kingdom* (1986) byla, kurią nagrinėjo EŽTT dėl lyties pakeitimo įregistravimo. Pareiškėjas, iki pasiekiant bylą EŽTT, kreipėsi į pagrindinę Registrų įstaigą Jungtinėje Karalystėje, siekdamas įregistruoti pakeistą lytį pagal 1953 m. gimimų ir mirčių registravimo aktą⁴⁷¹, nurodant priežastį – klaida registro pildymo metu. Pareiškėjas taip pat pridėjo gydytojo C. N. Armstrong medicininę išvadą, kurioje greta kitų kriterijų buvo nurodyta, kad „pareiškėjo psichologinė lytis yra vyriška, todėl jis turi būti priskirtas vyriškai lyčiai“⁴⁷². Prašymą patenkinti buvo atsisakyta, kadangi psichologinė pareiškėjo lytis nebuvo lemiamas kriterijus, o nesant medicininės išvados dėl kitų kriterijų (chromosomų, lytinių organų, lyties akivaizdumo) nebuvo įmanoma nuspręsti dėl klaidos gimimo registre. Pasak EŽTT, „Anglija ir Velsas gimimo liudijimus sukuria kaip dokumentą ne užfiksuoti dabartinę identitetą, bet istorinius faktus. Sistema yra skirta suteikti tikslus ir autentiškus įvykių įrodymus ir taip pat leisti plėtoti šeimų ryšius paveldėjimo, teisėtos kilmės ir turto padalijimo tikslais <...>“⁴⁷³. EŽTT taip pat pažymėjo, kad registruojamo asmens lyties nustatymo kriterijai nenurodyti 1953 m. gimimų ir mirčių registravimo akte ir jokiuose pagal jį priimtuose reglamentuose, nors Registras praktikoje taiko išskirtinai biologinius kriterijus, bet psichologinė lytis negali būti pripažinta kaip faktinė registro klaida. „Tik tais atvejais, kai yra rašybos klaida, arba kai akivaizdi ir genitalinė vaiko lytis buvo klaidingai identifikuota arba biologinio tarplytiškumo atvejais, t. y. tais atvejais,

⁴⁷⁰ Žr., Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, Nr. XII-2512, 2016-06-29, *paskelbta TAR 2016-07-15, i. k. 2016-20649*, 35-36 str.

⁴⁷¹ „Births and Deaths Registration Act 1953“, žiūrėta 2018 m. gegužės 20 d., <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/1-2/20>.

⁴⁷² „Rees v. United Kingdom, 1986, 2/1985/88/135“, 4 punktą, žiūrėta 2019 m. sausio 25 d., <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Rees%20vs%20The%20United%20Kingdom.pdf>.

⁴⁷³ *Ibid*, 5-6 punktai.

kai biologiniai kriterijai nėra suderinami, ar numatytas pradinio įrašo pakeitimas ir būtina pateikti medicininiai įrodymai, kad įrašas buvo neteisingas. Tačiau kaip egzistuojančios klaidos nebus gimimo įrašo to asmens, kuriam atliekamas medicininis ar chirurginis gydymas siekianti įgyvendinti priešingos lyties vaidmenį⁴⁷⁴. JK valdžios motyvai buvo paremti tuo, kad kitos lyties įrašymas į gimimo liudijimą yra duomenų falsifikavimas ir būtų klaidinantis kitų asmenų atžvilgiu siekiant sužinoti teisingą situaciją. Teismas, cituodamas bylą *Corbett v. Corbett*, akcentavo gimimo liudijimo svarbą santuokos atžvilgiu, kaip pagrindinį įrašą ir *prima face* įrodymą apie asmens lytį. Dėl duomenų atskleidimo apribojimo tretiesiems asmenis Teismas pasisakė nepalankiai pareiškėjo atžvilgiu, pabrėždamas visuomenės interesų, šeimos, paveldėjimo teisės svarbą.

Pažymėtina, kad šioje byloje Bindschedler-Robert, Russo ir Gersing pateikė atskirą nuomonę⁴⁷⁵ dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 str., pripažindami teisę į privatų gyvenimą pažeidimą, kuomet reikia pateikti gimimo liudijimą (pvz., pirmą kartą išduodant pasą, stojant universitetą) ir tokiu būdu kiekvieną kartą atskleidžiant informaciją apie savo prieš tai buvusią lytį.

Cossey v. United Kingdom (1990) byloje EŽTT priėmė panašų sprendimą, nors pareiškėja neigė šių bylų panašumus⁴⁷⁶. Pareiškėja kreipėsi dėl pažeistų teisių į privatų gyvenimą bei teisės į santuoką ir šeimą pagal Konvencijos 8 str. Čia Teismas pabrėžė, kad JK 1953 m. Gimimų ir mirčių registravimo aktas nenumato kriterijų lyčiai nustatyti, o Pagrindinio registro praktikoje taikomi tik biologiniai kriterijai. „Tai, jog vėliau gyvenime paaiškėja, kad asmens „psichologinė lytis“ nesutampa su šiais biologiniais kriterijais, nereiškia, kad pradinis įrašas buvo pripažintas faktine klaida, todėl kiekvienas prašymas pakeisti pradinį įrašą bus atmestas“⁴⁷⁷. Teismas pripažino, kad Anglijos teisė numato santuoką tik tarp vyro ir moters, kaip tai apibrėžta 1973 m. Santuokos pagrindų akte. Minėdamas *Corbett v. Corbett* bylą, Teismas pabrėžė, kad „gimimo liudijimo įrašas yra *prima face* įrodymas apie asmens lytį“⁴⁷⁸. EŽTT argumentai dėl sąvokos „pagarba“ rėmėsi tuo, kad nustatant teigiamos prievolės egzistavimą turi būti išlaikytas balansas tarp visuomenės ir individo interesų, kurio paieška yra neatskiriama nuo visos Konvencijos. O reikalavimas tokios pusiausvyros „negali sukelti jokios tiesioginės pareigos valstybei atsakovei keisti pačios jos gimimo registravimo sistemos, kuri buvo sukurta kaip istorinių faktų registras, pagrindą <...>“⁴⁷⁹. Dėl reikalavimo išlaikyti lyties pakeitimo duomenų slaptumą Teismas išvelgė tam tikrų grėsmių, susijusių su šeimos ar paveldėjimo teise, taip pat trečiųjų asmenų interesų atžvilgiu.

⁴⁷⁴ „Rees v. United Kingdom, 1986, 2/1985/88/135“, *supra note*, 472: 6 punktas.

⁴⁷⁵ Žr. *Ibid.*, 14 punktas.

⁴⁷⁶ Miss Cossey tuo metu turėjo vyrą kaip partnerį, norintį ją vesti, o Rees neturėjo. Taip pat buvo sudaryta santuoka tarp pareiškėjos ir jos partnerio, nors buvo pripažinta negaliojančia.

⁴⁷⁷ „Case of Cossey v. United Kingdom, 1990, 10843/84“, žiūrėta 2019 m. lapkričio 26 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20COSSEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%22%2D%22itemid%22:%5B%22001-57641%22%5D%7D>.

⁴⁷⁸ *Ibid.*

⁴⁷⁹ *Ibid.*, 477.

X, Y and Z v. United Kingdom (1997)⁴⁸⁰ byloje buvo pateiktas trijų pareiškėjų skundas dėl teisės į privatų gyvenimą pažeidimo pagal Konvencijos 8 str. Pareiškėjas X, po lyties pakeitimo tapęs vyru, gyvena su moterimi (pareiškėja Y), kuriai po donoro dirbtinio apvaisinimo gimė vaikas (pareiškėjas Z). Ginčas kilo dėl atsisakymo pripažinti giminybę tarp X ir Z, t.y. atsisakant X registruoti kaip Z tėvu. Atsakovai atsisakymą pripažinti tėvystę grindė tuo, kad X ir Y kartu gyvena kaip moterys (lesbiečių pora) – šeima negali būti grindžiama tos pačios lyties asmenų santykiais, o pagal nacionalinę teisę X vis dar buvo laikoma moterimi ir pakeisti lytį mediciniškai nėra galimybės. Pareiškėjai argumentavo, kad šis atvejis yra skirtingas nuo *Rees* ir *Cossey* bylų, kadangi pareiškėjai neprašė redaguoti gimimo liudijimo, o tik leisti įrašyti į Z gimimo liudijimą X kaip tėvą, gerbiant vaiko interesus. Tačiau Teismas pažymėjo, kad „nėra bendrų Europos standartų, susijusių su tėvų teisių suteikimu transseksualams. Be to, Teismas nenustatė, kad tarp Susitariančiųjų Šalių egzistuoja koks nors bendras požiūris į tai, kokiū būdu socialiniai santykiai tarp vaiko, gimusio dirbtinio apvaisinimo metu, ir asmens, atliekančio tėvo vaidmenį, atsispindi įstatymuose“⁴⁸¹. Pareiškėjai pabrėžė ir tai, kad vaiko Z asmeninio tapatumo ir saugumo jausmas šeimoje buvo paveiktas X kaip tikrojo tėvo teisinio pripažinimo nebuvimu. Tačiau šiuo atveju Teismas argumentavo, kad „X jokiū būdu nėra užkirstas kelias veikti kaip Z tėvui socialine prasme. Pavyzdžiui, jis gyvena su vaiku, teikdamas emocinę ir finansinę paramą jai ir Y, ir jis yra laisvas išreikšdamas save kaip „tėvas“ ir gali suteikti vaikui savo pavardę“⁴⁸², patvirtindamas nebuvimą teisinių galimybių pripažinti giminybę tarp X ir Z Jungtinės Karalystės teisėje.

Byloje *Sheffield and Horsham v. United Kingdom* (1998) EŽTT nepakeitė nuomonės dėl transseksualių asmenų teisių pripažinimo, nors pirmoji pareiškėja nurodė daugiau jų diskriminuojančių pozicijų: draudimas matytis su dukra, tikrosios lyties atskleidimas išduodant vizą JAV ambasadoje, teismo posėdyje, policijos įstaigoje, įdarbinimo srityje. Antroji pareiškėja skundėsi dėl galimybės nebuvimo JK transseksualams teisiskai pakeisti pradinį gimimo sertifikatą bei pripažinti santuoką. Jos tvirtino, kad JK teisė šiuo atžvilgiu yra grindžiama ribojančiu ir grynai biologiniu požiūriu į asmens lyties nustatymą: „jų nuomone, šio požiūrio galutinį pobūdį reikėtų persvarstyti atsižvelgiant į naujausius medicininius tyrimus, kurie įtikinamai parodė, kad žmogaus protinė lytis taip pat turi būti laikoma vienu iš lemiamų jo lyties nustatymo rodiklių“⁴⁸³. Tačiau, Teismo nuomone, ieškovės neįrodė, kad nuo 1990 m. „*Cossey*“ bylos sprendimo priėmimo buvo padaryta kokių nors mokslinių išvadų medicinos srityje, kurios galutinai išspręstų abejones dėl transseksualumo priežasčių. Pasak Teismo, „reikalavimas atskleisti lytį, buvusią gimimo metu tam tikrais atvejais gali būti pagrįstas, pvz., gyvybės

⁴⁸⁰ „Case of X, Y and Z v. United Kingdom, 1997, 21830/93“, žiūrėta 2019 m. sausio 28 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58032%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58032%22]}).

⁴⁸¹ *Ibid.*

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ „Case Sheffield and Horsham v United Kingdom, 1998, 22985/93 23390/94“, žiūrėta 2019 m. sausio 28 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Sheffield%20and%20Horsham%20v%20United%20Kingdom%22\],%22itemid%22:\[%22001-58212%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Sheffield%20and%20Horsham%20v%20United%20Kingdom%22],%22itemid%22:[%22001-58212%22]}).

draudimo sutartyse, draudžiant transporto priemonę (kad draudikas galėtų įvertinti riziką, susijusią su lytimi), patikrinant kriminalinius įrašus ir pan.⁴⁸⁴ Teismas nebuvo įsitikinęs, kad reikėtų nukrypti nuo ankstesnių bylų praktikos, nepaisant to, kad transseksualizmas kelia sudėtingas mokslines, teisines, moralines ir socialines problemas. Tačiau jis pabrėžė, kad Susitariančios šalys turi peržiūrėti šią sritį. Santuokos reguliavimo klausimai taip pat yra palikti spresti pačioms valstybėms.

Christine Goodwin v. United Kingdom (2002)⁴⁸⁵ bylos sprendimu buvo atvertas kelias transseksualų teisių pripažinimui įdarbinimo, socialinės apsaugos, pensijų ir santuokos srityse. Dauguma mokslininkų tai vadina stebinančiu posūkiu EŽTT sprendimų praktikoje⁴⁸⁶. Teigtina, kad tam buvo subrendusi globalizacijos pokyčių ir visuomenės iššūkių veikiami būtinybė. Šis sprendimas tik parodė Teismo dinamišką ir evoliucionuojantį požiūrį, naujai perbrėžiantį proporcingumo ribas tarp transseksualų teisių ir visuomenės interesų. Šioje byloje pareiškėja, pakeitusi lytį iš vyriškos į moterišką, buvo diskriminuojama įdarbinimo, socialinio draudimo srityje, draudžiant automobilį, hipotekos atveju, pensijos amžius nebuvo taikytas toks pat kaip ir moterims (pvz., ji negalėjo įsigyti nemokamo Londono autobusų bilieto⁴⁸⁷), kadangi tuo metu galiojusiuose JK teisės aktuose transseksualai minėtose srityse buvo traktuojami pagal gimimo įrašė nurodytą biologinę lytį. EŽTT pripažino, kad biologiniai faktoriai nebėra reikšmingi: „chromosomų elementas nėra akivaizdus ir neturi lemiamos reikšmės teisiškai pripažįstant transseksualų lytinę identitetą“⁴⁸⁸, bet priklauso ir nuo transseksualaus asmens socialinio vaidmens. Lyties pakeitimo pripažinimą lėmė ir vienas iš svarbesnių veiksmų – Nacionalinė sveikatos tarnyba apmokėdavo lyties keitimo operacijas. Taip pat ne kartą, cituodamas Naujosios Zelandijos ir Australijos teismų patirtį panašiose bylose, Teismas akcentavo požiūrį į lytį įvairiapusiškumą transseksualių asmenų atžvilgiu. Todėl buvo pripažintas Konvencijos 8 str. teisės į privatų gyvenimą pažeidimas. Čia EŽTT pripažino asmens autonomijos principo svarbą, pateikdamas nuorodą į anksčiau nagrinėtas bylas *Pretty v. the United Kingdom*⁴⁸⁹, *Mikulić v. Croatia*⁴⁹⁰, kuriuo „grindžiamas garantijų aiškinimas, apsauga suteikiama kiekvieno asmens asmeninei sferai, įskaitant teisę išsamiai apibūdinti jų tapatybę kaip atskiro individo“⁴⁹¹. Taip pat jis pabrėžė, kad „dvidešimt pirmajame amžiuje transseksualų teisė į asmeninę raidą ir į fizinį bei moralinį saugumą yra tokia pati kaip ir kitų asmenų, ir negali būti laikoma ginčytinu klausimu, kuriam reikia laiko, kad būtų aiškiau nušviečiami susiję

⁴⁸⁴ „Case Sheffield and Horsham v United Kingdom, 1998, 22985/93 23390/94“, *supra note*, 483.

⁴⁸⁵ „Case of Christine Goodwin v United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

⁴⁸⁶ P vz., žr. Beate Rudolf, „European Court of Human Rights: Legal status of postoperative transsexuals“, *Oxford University Press and New York University School of Law I.CON* 1, 4 (2003): 716-740.

⁴⁸⁷ Pagal tuo metu galiojusius teisės aktus JK moterų senatvės pensijos amžius buvo 60 m., vyrų – 65 m.

⁴⁸⁸ „Case of Christine Goodwin v United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

⁴⁸⁹ „Case of Pretty v. the United Kingdom, 2002, 2346/02“, *supra note*, 290.

⁴⁹⁰ „Case of Mikulić v. Croatia, 2002, 53176/99“, žiūrėta 2019 m. sausio 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Mikuli%20v.%20Croatia%22%2D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2D%22CHAMBER%22%2D%22itemid%22:%5B%22001-60035%22%5D%7D>.

⁴⁹¹ „Case of Christine Goodwin v. United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

klausimai. Trumpai tariant, nepatenkinama situacija, kai pooperaciniai transseksualai gyvena tarpinėje srityje <...>⁴⁹². Tačiau Teismas sutiko su tuo, kad lyties pakeitimas chirurginiu būdu yra negrįžtamas procesas ir tokia intervencija kelia grėsmę sveikatai, sutikdamas su Vyriausybės pateiktais argumentais, ir pritarė, kad tokio tipo chirurginė intervencija gali būti valstybės reguliuojama ir prižiūrima. Teismas taip pat nerado jokio pagrindo uždrausti asmeniui dėl jo transseksualumo pasinaudoti teise susituokti, todėl pripažino Konvencijos 12 str. pažeidimą. Šis Teismo sprendimas tapo svariu įrodymu, kad neretai tarp teisės ir socialinės realybės egzistuoja daug ginčų ir neatitikimų, o asmeninės autonomijos principo galia gali nulemti valstybės teisės normų kaitą.

Po šio sprendimo Jungtinės Karalystės parlamente buvo priimtas Lyties pripažinimo aktas (2004)⁴⁹³, kuriame nustatyta lyties pripažinimo liudijimo išdavimo tvarka, reikalavimai ir pan. Buvo sukurtas Lyties pripažinimo registras⁴⁹⁴, kuriame galima pateikti prašymą, norint gauti lyties pripažinimo sertifikatą. Pvz., „bet kurios lyties asmuo, kuris yra ne jaunesnis kaip 18 metų, gali pateikti prašymą dėl lyties pripažinimo pažymėjimo, jeigu jis: a) gyvena kaip kitos lyties asmuo arba b) pakeitė lytį pagal šalies ar teritorijos, esančios už Jungtinės Karalystės ribų, įstatymus“⁴⁹⁵, pateikiant įstatymo reikalaujamus įrodymus. Pažymėtina, kad JK pagrindinis registras saugo informaciją apie pirminę asmens lytį, nors ji viešai nėra prieinama (Lietuvoje tokia informacija taip pat yra saugoma). Lyties pripažinimo aktas nustato tam tikras išimtis dėl tokios informacijos prieinamumo apribojimo: informacija neleidžia identifikuoti asmens, asmuo sutiko atskleisti informaciją, atskleidimas atitinka teismo ar tribunolo tvarką, atskleidimas skirtas nusikaltimų prevencijai ar tyrimui, atskleidimas atliekamas pagal socialinio draudimo sistemą arba pensijų sistemą ir pan.⁴⁹⁶ Pagrindinis registras išsaugo sąsają tarp pirminio gimimo įrašo ir įrašo Lyties pripažinimo registre. Kodėl negali būti pakeičiamas originalus gimimo įrašas? Atsakymas į šį klausimą gali būti grindžiamas tuo, kad tai yra tikslus faktų įrašas apie gimimo laiką. Čia gimimo liudijimas visų pirma yra istorinis dokumentas. JK vadžios atstovai ne kartą yra patvirtinę, kad neketina pakartotinai perrašyti istorinių teisinių faktų. Originalūs gimimo įrašai išliks nepakeisti, o patvirtintos kopijos bus ir toliau prieinamos, kai tai bus būtina ir kaip šiuo metu vyksta⁴⁹⁷.

Nors viena problema, priėmus atitinkamus teisės aktus, buvo išspręsta, tačiau atsirado ginčų, susijusių su lyties pakeitimu santuokos metu. Viena iš tokių bylų buvo nagrinėjama EŽTT – *Parry v. The United Kingdom* (2006)⁴⁹⁸ dėl galimybės gauti lyties

⁴⁹² „Case of Christine Goodwin v. United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

⁴⁹³ „Gender Recognition Act 2004“, žiūrėta 2018 m. kovo 19 d., <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/7/contents>.

⁴⁹⁴ „Apply for a Gender Recognition Certificate“, žiūrėta 2018 m. kovo 19 d., <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/how-to-apply>.

⁴⁹⁵ „Gender Recognition Act 2004“, *op.cit.*

⁴⁹⁶ *Ibid.*

⁴⁹⁷ Žr. „Transgender UK Law and Legal Birth Certificates and the Gender Recognition Register Frequently Asked Questions (FAQs)“, 8 liepos, 2012, http://library.transgenderzone.com/?page_id=2311.

⁴⁹⁸ „Case of Parry v. The United Kingdom, 2006, 42971/05“, žiūrėta 2018 m. kovo 19 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5B%22001-78666%22%5D%5D%7D>].

pripažinimo sertifikata esant santuokoje. Šiuo atžvilgiu pareiškėjai nurodė esant Konvencijos 8 str. pažeidimą, kadangi Lyties pripažinimo aktas pažeidė jų teisę į privatų ir šeimos gyvenimą, suteikiant pilną lyties pripažinimo sertifikatą tik ištuokos atveju. Teismas buvo atsargus ir pabrėžė, kad „įstatymas pareiškėjus aiškiai stato į keblią padėtį – pirmasis pareiškėjas privalo aukoti savo lytį arba santuoką, <...> tačiau pareiškėjai gali tęsti jų santykius visais esamais esminiais aspektais suteikiant panašų teisinį statusą, nors tai ir nėra tapatu santuokai, per civilinę partnerystę, kuri turi beveik visas tas pačias juridines teises ir pareigas <...>“⁴⁹⁹, todėl pareiškimo dalį dėl Konvencijos 12 str. pripažino nepagrįsta. Panašus Teismo sprendimas buvo priimtas ir *R. and F. v. The United Kingdom*⁵⁰⁰ byloje.

EŽTT byla *Grant v. The United Kingdom* (2006)⁵⁰¹ yra reikšminga dėl lyties keitimo pripažinimo socialinio draudimo srityje. Čia pareiškėjai, pakeitusiai lytį iš vyriškos į moterišką ir mokėjusiai draudimo įmokas pagal moterišką draudimo skalę, buvo atsakyta mokėti pensiją sukakus 60 metų, paaiškinus, jog ji turi galimybę gauti pensiją tik nuo 65 m., t.y. kaip ir kiti vyrai. Pareiškėja kreipėsi dėl Konvencijos 8 str. pažeidimo. Šioje byloje EŽTT, cituodamas ankstesnes panašaus pobūdžio bylas, pripažino, kad Jungtinės Karalystės „vyriausybė nebegali daugiau tvirtinti, jog klausimas patenka į jų vertinimo laisvę, išskyrus tinkamas priemones, užtikrinančias saugomų teisių pripažinimą pagal Konvenciją. Čia nebuvo nustatyta reikšmingų visuomenės interesų veiksmių, kad būtų galima pasverti šių atskirų pareiškėjų interesą gauti teisinį jų lyties pakeitimo pripažinimą. Teisinga pusiausvyra, būdinga Konvencijai, dabar buvo ryžtingai pakreipta pareiškėjų naudai ir todėl buvo pažeista jų teisė į privatų gyvenimą, pažeidžiant Konvencijos 8 straipsnį“⁵⁰². Tačiau Teismas atmetė teiginius dėl pareiškėjos, kaip aukos, statuso iki *Christine Goodwin* bylos priėmimo. Tai ji galėjo padaryti tik po šio sprendimo priėmimo. EŽTT priteisė pareiškėjai iš valstybės padarytos žalos atlyginimą.

Visa ši bylą analizė parodė lyties suvokimo vystymosi plėtrą ir raidą Jungtinės Karalystės visuomenėje, teisėje ir EŽTT praktikoje. Nuo fiziologinės lyties supratimo reikšmingumo buvo pereita prie teisinio socialinės lyties pripažinimo. EŽTT palaipsniui perbrėžė proporcingumo ribas tarp transseksualių asmenų teisių bei laisvių ir visuomenės interesų. Kita vertus, santuokos instituto, gimimo liudijimo įrašų, kaip istorinių teisinių faktų, svarba JK teisėje išliko neįveikiama transseksualių asmenų teisių atžvilgiu.

⁴⁹⁹ „Case of Parry v. The United Kingdom, 2006, 42971/05“, *supra note*, 498.

⁵⁰⁰ „Case of R. and F. v. The United Kingdom, 2006, 35748/05“, žiūrėta 2019 m. sausio 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:%5B%222812230%22%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-78450%22%22%5D}>.

⁵⁰¹ „Case of Grant v. The United Kingdom, 2016, 32570/03“, žiūrėta 2019 m. sausio 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:%5B%22001-75454%22%22%5D}>.

⁵⁰² *Ibid.*

3.3.2. Teisės į lytinį identitetą įgyvendinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų praktikoje

Be anksčiau analizuotų bylų, susijusių su teisės įgyvendinant transseksualių asmenų teises Jungtinėje Karalystėje raida, svarbu apžvelgti ir kitas EŽTT bylas, kuriose Teismas teisę pakeisti lytį su visais iš to išplaukiančiais padariniais, analizuoja privataus gyvenimo, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, teisės į sąžiningą teismo procesą ir teisės būti išklaustam bei kitais Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų aspektais.

*B. v. France*⁵⁰³ (1992) byla yra reikšminga tuo, kad Teismas pirmą kartą pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą dėl transseksualių asmenų teisių. Pareiškėja skundėsi dėl atsisakymo pripažinti jos tikrąjį lytinį (sexual)⁵⁰⁴ identitetą, tvirtindama, kad Prancūzijos valdžios institucijos, atsisakydamos ištaisyti civilinės būklės registre ir jos oficialiuose asmens tapatybės dokumentuose savo lyties indikaciją, privertė ją atskleisti trečiosioms šalims asmeninę informaciją, taip pažeisdamos teisę į privatumą. Kitoks Teismo sprendimas buvo priimtas dėl Prancūzijos civilinės būklės teisės aktų registravimo tvarkos, kuri iš esmės skyrėsi nuo JK dėl gimimo metu nustatytos lyties nurodymo: „pilietinės būklės dokumentų viešasis pobūdis turi būti užtikrintas išduodant visus egzempliorius ar išrašus <...>. Pilnų gimimo liudijimų kopijos gali būti išduodamos tik susijusiam asmeniui, jo artimiesiems ar palikuonims, jo sutuoktiniui, jo teisėtam atstovui, procureur de la République⁵⁰⁵ arba bet kuriam jo įgaliotam asmeniui <...>. Informacija, pateikiama gimimo liudijimo išrašė, yra susijusi su tam tikrais apribojimais <...>. Be to, 1953 m. rugsėjo 26 d. Dekretas dėl administracinių formalumų supaprastinimo numato, kad viešųjų įstaigų, tarnybų ir įstaigų arba įmonių, organizacijų ir sveikatos priežiūros įstaigų, esančių valstybės priežiūroje, atliekamoms procedūroms ir tyrimams, civilinės būklės išrašai ir dokumentai gali būti pakeisti pateikiant civilinės būklės pažymėjimą, kuriame nenurodoma lytis⁵⁰⁶. Atsižvelgiant į tai, Teismas pripažino, kad Prancūzija galėjo patenkinti ieškovės reikalavimus nepakeitus teisės aktų; būtų pakakę tik Kasacinio teismo praktikos pakeitimo. Taip pat Teismas pažymėjo: „Tiesa, kad pareiškėja atliko chirurginę operaciją užsienyje be visų medicinos ir psichologinių apsaugos priemonių, kurios dabar reikalingos Prancūzijoje. Nepaisant to, operacija buvo susijusi su negrįžtamu „Miss B“ pirminių lyties išorinių požymių atsisakymu. Teismas mano, kad šiomis bylos aplinkybėmis pareiškėjos akivaizdus ryžtingumas yra pakankamai svarbus veiksnys, į kurį reikia atsižvelgti kartu su kitais veiksniais ir su nuoroda į 8 straipsnį⁵⁰⁷. Dėl valdžios institucijų atsisakymo pareiškėjai pakeisti vardą, dėl pareiškėjos tikrosios asmens tapatybės atskleidimo kiekvieną kartą kasdiniame gyvenime (įsidarbinant, prašant banko paslaugų, nuomai) Teismas taip pat įvertino kaip reikšmingą faktą Konvencijos 8 str. atžvilgiu, pripažindamas šią bylą skirtingą

⁵⁰³ „Case of B. v. France, 1992, 13343/87“, *supra note*, 294.

⁵⁰⁴ Autorės nuomone, EŽTT sprendimas tikrai buvo drąsus, kadangi pareiškėja prašė pripažinti ne socialinį (gender) lytinį identitetą, bet lytinį (sexual).

⁵⁰⁵ Prokuroras (versta iš prancūzų kalbos).

⁵⁰⁶ „Case of B. v. France, 1992, 13343/87“, *supra note*, 294.

⁵⁰⁷ *Ibid.*

nuo *Rees* ir *Cossey* bylų, kadangi Prancūzijos civilinio statuso pripažinimo sistema skiriasi nuo Jungtinės Karalystės.

*Van Kück v. Germany*⁵⁰⁸ (2003) byla yra aktuali tuo atžvilgiu, kad buvo pažeista pareiškėjos teisė į teisingą bylos nagrinėjimą (Konvencijos 6 str.) bei privatus gyvenimas sveikatos draudimo bendrovės atžvilgiu, sprendžiant lyties keitimo būtinumo klausimą ir kompensaciją už lyties keitimo operaciją. Vokietijos teismai nepripažino pareiškėjos argumentų bei įrodymų dėl lyties keitimo operacijos būtinumo. Tačiau EŽTT pareiškė, kad „lytinė tapatybė yra viena iš intymiausių asmeninio gyvenimo sričių. Todėl tokioje situacijoje esanti našta įrodyti gydymo būtinybę, įskaitant negrįžtamą chirurginę operaciją, yra neproporcinga“⁵⁰⁹, o sąvokos „medicininė būtinybė“ ir įrodymų vertinimas šiuo atžvilgiu nebuvo pagrįstas. Teismas akcentavo ir tai, kad nebuvo laikytasi sąžiningo proceso reikalavimų. Visa tai turėjo įtakos ir teisės pažeidimui gerbiant privatų asmens gyvenimą, apimančią teisę į lytinį identitetą ir asmeninių tobulėjimą. Pasak EŽTT, Vokietijos teismai, nagrinėdami skundus dėl medicininių išlaidų atlyginimo, suabejoję lyties keitimu dėl medicininių priežasčių, neįvykdė teigiamų valstybės įsipareigojimų ir reikalavo nepagrįstų įrodymų dėl savo transseksualumo. Teismo teigimu, „šioje byloje pagrindinis klausimas yra tai, kad Vokietijos teismai taiko esamus medicininio gydymo išlaidų kompensavimo kriterijus, susijusius su pareiškėjos reikalavimu atlyginti lyties pakeitimo operacijos išlaidas, o ne šių priemonių teisėtumą apskritai. Be to, svarbu, kad teisė į kompensaciją nėra tokia, o teismo sprendimų poveikis pareiškėjos teisei į pagarbą jos seksualiniam apsisprendimui yra vienas iš jos teisės į privataus gyvenimo gerbimą aspektų“⁵¹⁰. Visa tai tapo pagrindu pripažinti Vokietijos valdžios institucijų kompetencijos viršijimą, suteikiant vertinimo laisvę, todėl buvo pažeista ir Konvencijos 8 straipsnio 1 dalis.

Būtina išsamiai išanalizuoti Lietuvos atvejį byloje *L. v. Lithuania*⁵¹¹ (2007). Bylos esmę sudarė pareiškėjo skundas dėl nepakankamo, su transseksualais susijusio, teisinio reguliavimo Lietuvoje ir dėl to, kad nėra teisėtos galimybės atlikti lyties pakeitimo operaciją. Byloje pateikti duomenys neleidžia kategoriškai teigti, kad valstybės institucijos nesiėmė jokių priemonių dėl pareiškėjo, kaip transseksualo, teisių įgyvendinimo: gydymo įstaigos teikė psichologinę pagalbą, konsultavo, suteikė gydymo hormonais kursą, pareiškėjui buvo pašalintos krūtys. Pvz., pareiškėjo prašymu stojant į Vilniaus universitetą „universiteto administracija sutiko įtraukti pareiškėją į studentų sąrašą jo pasirinktu vyrišku vardu (inicialais P. L.). Pareiškėjas tvirtino Teismui, kad universiteto sprendimas buvo išimtinis ir pagrįstas vien tik humanišku, o tuo metu galioję įstatymai aiškiai reikalavo įregistruoti jį tikru moterišku vardu, kaip nurodyta jo gimimo liudijime ir pase“⁵¹². Nepaisant to, kad pareiškėjui

⁵⁰⁸ „Case of Van Kück v. Germany, 2003, 35968/97“, žiūrėta 2018 m. vasario 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22site%22:%22001-61142%22}}>.

⁵⁰⁹ *Ibid.*

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ „Case of L. v. Lithuania, 2017, 27527/03“, *supra note*, 296.

⁵¹² „L. prieš Lietuvą, 2017, 27527/03“ (preliminarus vertimas), žiūrėta 2018 m. vasario 21 d., [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-173009&filename=CASE%20OF%20L.%20v.%20LITHUANIA%20-%20\[Lithuanian%20Translation\]%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20the%20Republic%20of%20Lithuania.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-173009&filename=CASE%20OF%20L.%20v.%20LITHUANIA%20-%20[Lithuanian%20Translation]%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20the%20Republic%20of%20Lithuania.pdf).

buvo suteikta galimybė pasikeisti gimimo liudijimą ir pasą, asmens kodas⁵¹³ išliko tas pats (pirmasis skaičius 4 identifikavo jį kaip moterį). Todėl pareiškėjas pabrėžė, kad „dėl to jis pagal vidaus teisę išlieka moteriškos lyties. Tai buvo patvirtinta *inter alia* tuo, kad Vilniaus universiteto diplome, gautame 2003 m. sėkmingai jį pabaigus, jo asmens kodas liko toks pat ir rodė jį esant moterimi. Pareiškėjas teigė, kad dėl to kasdien patiria didžiulius sunkumus ir suvaržymus, nes negali kreiptis dėl įsidarbinimo, mokėti socialinio draudimo įmokų, kreiptis į medicinos įstaigas, bendrauti su institucijomis, gauti banko paskolą, kirsti valstybės sieną ir t. t., neatskleisdamas savo moteriškos tapatybės“⁵¹⁴. Kaip ir minėta, naujasis LR civilinis kodeksas⁵¹⁵ įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d. Šio Kodekso 2.27 straipsnio 1 dalyje (šis straipsnis įsigaliojo tik nuo 2003 m. liepos 1 d.) numatyta, kad nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininiu būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma. Toks asmens prašymas turi būti išreikštas raštu. Antroje šios nuostatos dalyje numatyta, kad lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai. Tačiau jokių įstatymų šios nuostatos atžvilgiu nebuvo priimta. Vyriausybė, atstovaujanti Lietuvai, grindė tokį neveikimą tuo, kad „valstybėms turi būti palikta plati vertinimo laisvė reguliuoti lyties keitimą ir spręsti, ar pripažinti naują asmens tapatybę, kai reikalinga operacija nebuvo atlikta. Šiuo aspektu Vyriausybė paminėjo *inter alia* Lietuvos visuomenės kultūrinės ypatybes ir religinį jautrumą diskutuojant lyties pakeitimo klausimais“⁵¹⁶. Tačiau EŽTT akcentavo, kad valstybės turi pozityviają pareigą užtikrinti pagarbą privačiam gyvenimui, įskaitant žmogiškąjį orumą ir, tam tikrais atžvilgiais, gyvenimo kokybę. Teismas šiuo atveju pripažino Lietuvoje esant įstatymų leidybos spragą, kadangi teisė, kaip tokia, egzistuoja daugiau kaip ketverius metus, tačiau tam reikalingi teisės aktai nebuvo priimti. Teismas paminėjo kaip galimą to priežastį ribotą sveikatos apsaugos paslaugų biudžetą, bet „atsižvelgiant į tai, kad yra nedaug suinteresuotų asmenų (apie 50 asmenų pagal neoficialius apskaičiavimus), nemanytina, kad biudžetinė našta valstybei būtų pernelyg sunki. Taigi Teismas mano, kad teisinga pusiausyvyra tarp viešo intereso ir pareiškėjo teisių nebuvo išlaikyta“⁵¹⁷. Todėl EŽTT pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą.

Reikėtų pateikti ir atskirą teisėjos Fura-Sandström nuomonę, kuri nesutiko su įpareigojimu Lietuvai, kad valstybė atsakovė tam, kad atlygintų pareiškėjui reikalaujamą turtinę žalą, turi priimti specialų transseksualų lyties pakeitimo įstatymą pagal Civilinio kodekso 2.27 straipsnį per 3 mėnesius nuo tada, kai sprendimas taps galutinis. Ji iškelė klausimą, „ar įpareigojimas Vyriausybei atsakovei priimti reikalingą įstatymą

⁵¹³ Gyventojų registro tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus 2007 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. (29)4R-61 patvirtiname Asmens kodo suteikimo tvarkos apraše buvo nustatyta, kad asmens kodas suteikiamas asmenims, pakeitusiems lytį: „Sudarant civilinės būklės akto įrašo papildymo, pakeitimo įrašą, kai gimimo įrašė ištaisoma vaiko gimimo data arba lytis, jam suteikiamas naujas asmens kodas“ (2015 m. jis neteko galios). Šiuo metu reguliuoja LR gyventojų registro įstatymas. Tačiau šio įstatymo 8 str. 3d. nurodyta, kad „Asmeniui suteiktas asmens kodas yra unikalus ir nekeičiamas“.

⁵¹⁴ „L. prieš Lietuvą, 2017, 27527/03“, *supra note*, 512.

⁵¹⁵ *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262

⁵¹⁶ *Supra note*, 512.

⁵¹⁷ *Ibid*

būtų iš tiesų „teisingas atlyginimas nukentėjusiai šaliai“⁵¹⁸. Šiuo atveju tai galėtų būti labiau vertinama kaip bendrojo pobūdžio įpareigojimas, kylantis iš CK 2.27 str. Pasak Fura-Sandström, „čia Teismas paskyrė bendrąją priemonę individualiai žalai atlyginti tik kaip alternatyvą tuo atveju, jeigu paaiškėtų, kad įstatyminės priemonės bus neįmanoma priimti per nurodytą laikotarpį, valstybė atsakovė įpareigota sumokėti 40 000 eurų turtinei žalai atlyginti (žr. 74 punkto 6 papunktį rezoliucinėje dalyje)“⁵¹⁹.

Nuo šios bylos sprendimo praėjo daugiau nei 12 metų, tačiau Lietuvos valdžios pareigūnai nesiima priemonių tam, kad būtų pakeista esanti situacija. Ši byla Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2014 m. sprendimu perduota sustiprintai vykdymo priežiūrai. Pvz., savo ataskaitoje Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme yra paminėjęs: „Vis dėlto būtina kuo greičiau imtis priemonių veiksmingam Teismo sprendimo L. byloje įvykdymui, nes egzistuojanti teisės spraga suteikia galimybę kreiptis į Lietuvos teismus dėl žalos atlyginimo, o taip pat išlieka tikimybė, kad bus pripažinti pakartotini Konvencijos pažeidimai. Pabrėžtina, kad vis dar egzistuojant teisės spragai ir ją panaikinus Lietuva, kaip ir kitos valstybės, Konvencijos dalyvės, turi pozityvią pareigą pagal Konvenciją užtikrinti asmenims, kenčiantiems lyties tapatumo sutrikimą, tinkamas ir reikiamas medicinos paslaugas“⁵²⁰. 2017 m. rugsėjo 19-21 d. Strasbūre Europos Tarybos Ministrų Komitetas DH (žmogaus teisių) svarstė EŽTT sprendimo byloje *L. v. Lithuania* sprendimą: „Posėdžio metu bendru Europos Tarybos valstybių narių atstovų sutarimu buvo priimtas sprendimas, kuriuo pirmiausia buvo išreikštas apgailėstavimas, kad per 9 metus nuo Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo Lietuva neužbaigė teisėkūros proceso, tačiau Komitetas teigiamai įvertinto Lietuvos kompetentingų institucijų siekį numatyti trumpus terminus teisės spragos pašalinimui būtinų teisės aktų parengimui ir paragino jas užtikrinti šių teisės aktų parengimą ir pateikti juos Parlamentui be nepagrįsto delsimo“⁵²¹. Pažymėtina, kad dar 2016 m. buvo kreiptasi į visuomenę konsultacijos dėl šio sprendimo vykdymo, t.y. koks teisinis reguliavimas yra priimtinausias: dauguma respondentų pasisakė už liberalųjį variantą – „numatyti galimybę civilinės būklės aktų įrašus keisti administracine tvarka atskirais atvejais dar iki chirurginio išorinių lytinių požymių pakeitimo“⁵²². Tačiau, nepaisant bandymų, visa tai lieka neįgyvendinta.

*Schlumpf v. Switzerland*⁵²³ (2009) byla aktuali tuo, kad, Teismo nuomone, Šveicarijos institucijos nepagrįstai nustatė 2 metų stebėjimo laikotarpį dėl lyties pakeitimo operacijos, o jo nesilaikant, nebuvo padengtos lyties keitimo operacijos išlaidos. EŽTT

⁵¹⁸ „L. prieš Lietuvą, 2017, 27527/03“, *supra note*, 512.

⁵¹⁹ *Ibid.*

⁵²⁰ Žr. plačiau: „Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2014 metų veiklos ataskaita“, žiūrėta 2018 m. vasario 21 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/Vyriausybes_atstovo_EZTT_Ataskaita_uz_2014.pdf.

⁵²¹ Žr. plačiau: Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „Strasbūre svarstytas EŽTT sprendimo L. byloje vykdymas“, žiūrėta 2019 m. sausio 18 d., <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/strasbure-svarstytas-eztt-sprendimo-l-byloje-vykdydas>.

⁵²² Žr. plačiau: Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „Konsultacijos su visuomene – Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo byloje L. prieš Lietuvą vykdymo“, žiūrėta 2019 m. sausio 18 d., <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/konsultacijos-su-visuomene-del-europos-zmogaus-teisiu-teismo-sprendimo-byloje-l-pries-lietuva-vykdydo>.

⁵²³ „Case of Schlumpf v. Switzerland, 2009, 29002/06“, *supra note*, 297.

nustatė, kad buvo nustatytas Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimas dėl sąžiningo teismo proceso ir teisės būti išklausytam, kadangi Federalinis draudimo teismas nepagrįstai atsisakė priimti ekspertų nuomones dėl būtinybės atlikti lyties keitimo operaciją anksčiau, ypač atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjas sirgo. Buvo nustatytas ir Konvencijos 8 str. pažeidimas, kadangi laukimo laikotarpis buvo taikomas mechaniškai, neatsižvelgiant į pareiškėjo amžių (67 m.), todėl toks delsimas galėjo turėti įtakos sprendimui dėl operacijos ir tokiu būdu pakenkti asmens laisvei nustatant lytinę tapatybę.

*P. V. v. Spain*⁵²⁴ (2010) byloje EŽTT atsižvelgė į labiau pažeidžiamos šalies, t.y. vaiko interesus, nenustačius Konvencijos 8 str. pažeidimo dėl teisės į privatų ir šeimos gyvenimą. Šio ginčo esmę sudarė tai, kad pareiškėjas turi sūnų, kuriam globa po skrybų buvo nustatyta su motina, paliekant jam teisę bendrauti su sūnumi. Kiek vėliau vaiko motina kreipėsi į teismą dėl galimybės uždrausti tėvo pasimatymus su sūnumi dėl to, kad tėvas pradėjo demonstruoti savo transseksualumą, planuodamas lyties keitimo operaciją bei rengdamasis ir atrodydamas kaip moteris. Vietos teismas apribojo susitikimus iki 3 val. kiekvieną šeštadienį iki tol, kol atsakovas „pasveiks po operacijos ir visiškai atgaus savo fizinius ir psichologinius gebėjimus“⁵²⁵. „Audencia Provincial“ (vietos teismas – aut. pastaba) šį sprendimą patvirtino. Vėliau susitikimų laikas buvo šiek tiek pailgintas. Po keleto metų pareiškėjas kreipėsi dėl tokių, jo nuomone, nepagrįstų apribojimų į Konstitucinį Teismą. Tačiau šis Teismas nusprendė, „kad susitikimų tvarkos apribojimo pagrindas buvo ne P.V. transseksualizmas, bet jo emocinio stabilumo trūkumas, dėl kurio kilo realus ir didelis pavojus sutrikdyti sūnaus emocinę gerovę ir jo asmenybės raidą, nes ekspertizės ataskaitos metu jam buvo šešeri metai, ir tai yra vienas jo vystymosi raidos etapų. Teismas nusprendė, kad priimdamos šį sprendimą teisminės institucijos atsižvelgė į vaiko geriausius interesus, pasvertus tėvų atžvilgiu, o ne į P.V., kaip transseksualo, statusą“⁵²⁶. EŽTT nenustatė Konvencijos 8 str. pažeidimo, kadangi Ispanijos institucijų nustatyti apribojimai buvo pagrįsti atsižvelgiant į pavojų, kylantį vaikui, kada tokia tėvo būklė (emocinio stabilumo trūkumas, o ne transseksualumas) gali pakenkti vaiko psichinei gerovei ir jo asmenybės vystymuisi. O pasimatymų skaičius apribotas būtent tam, kad palaipsniui vaikas galėtų priprasti prie kitokio tėvo lytinio statuso.

*Hämäläinen v. Finland*⁵²⁷ (2014) yra dar viena, jau ne kartą minėta byla, kurioje Teismas nepripažino Konvencijos 8 str. pažeidimo. Šio ginčo esmę sudarė tai, kad Suomijos pilietis, gimęs kaip vyras ir susituokęs bei turintis dukterį, gyvendamas santuokoje, pakeitė lytį. Po lyties pakeitimo pareiškėja pareikalavo vietinę registrų instituciją įregistruoti ją kaip moteriškos lyties asmenį, pakeičiant ir identifikacinį numerį iš vyriško į moterišką. Tiek vardas, tiek asmens pasas ir vairuotojo pažymėjimas buvo pakeisti, išskyrus identifikacinį numerį. Prašymas buvo atmestas, o Suomijos teismai nepriėmė jai palankaus sprendimo argumentuodami tuo, kad oficialus lyties keitimo

⁵²⁴ „Case of P.V. v. Spain, 2010, 35159/09“, *supra note*, 81.

⁵²⁵ *Ibid.*

⁵²⁶ *Ibid.*

⁵²⁷ *Ibid.*

pripažinimas galimas tik nesant santuokoje arba gavus sutuoktinio sutikimą santuoką pakeisti į registruotą partnerystę, nes santuoka galima tik tarp vyro ir moters. Pareiškėjos netenkino santuokos nutraukimas dėl jos religinių įsitikinimų. Pareiškėja Teismui išsakė argumentus dėl teisės į saviraiškos laisvę, į privatų ir šeimos gyvenimą, į fizinį ir psichologinį integralumą ir tai, kad gyvendama civilinėje partnerystėje neturės tokių pačių teisių kaip santuokoje. Nepaisydamas visų išsakytų argumentų, EŽTT palaikė Suomijos institucijų poziciją, pripažindamas civilinę partnerystę kaip tinkamą alternatyvą santuokai bei galimybės nebuvimą teisiškai pripažinti kitą lytį santuokoje. Teismas pažymėjo, kad kai kuriose valstybėse santuoka, pakeitus lytį, tampa negaliojančia, jei ji yra draudžiama tarp tos pačios lyties asmenų. Suomijos teisė to nenumato, todėl naujos lyties pripažinimo klausimas gyvenant santuokoje lieka neišspręstas. EŽTT pripažino sutuoktinio sutikimą dėl lyties pakeitimo registracijos teisėtu, kuriuo siekiama apsaugoti kiekvieną sutuoktinį nuo vienašališkų kito asmens priimtų sprendimų poveikio. „Taigi sutikimo reikalavimas yra aiškiai svarbi apsaugos priemonė, apsauganti sutuoktinį, kuris neprivalo pripažinti pakeistos lyties. Šiame kontekste verta paminėti, kad sutikimas taip pat reikalingas, kai registruotoji partnerystė turi būti pakeičiama santuoka. Šis reikalavimas taikomas ir santuokos institutui“⁵²⁸. Teismas sutiko su Suomijos vyriausybės išsakyta pozicija dėl tėvystės, nes pagal Suomijos teisę tėvystė ar motinystė negali būti panaikinama vien todėl, kad asmuo pakeičia savo lytį. Tėvo lyties pakeitimas taip pat neturi jokio teisinio poveikio atsakomybei už vaiko globą, išlaikymą, nes atsakomybė tenka abiem tėvams nepriklausomai nuo jų lyties ar partnerystės formos. Taigi šioje byloje EŽTT pripažino tinkama Suomijos teisės suteiktą alternatyvą, pakeitus lytį, pasinaudoti galimomis teisinėmis priemonėmis dėl naujo teisinio statuso įteisinimo, santuoką pakeičiant partneryste ar ištuoka.

Apibendrinant šias dvi analizuotas bylas, teigtina, kad asmuo, norintis įgyvendinti savo teisę į lytinį identitetą, turi prisiimti ir galimas pasekmes dėl tam tikrų apribojimų ar ne visiškai tenkinančių subjektą jam suteikiamų alternatyvų dėl lyties pakeitimo, kurios susijusios su kitų asmenų (pvz., sutuoktinio, vaikų) teisių apsauga.

*Y.Y. v. Turkey*⁵²⁹ (2015) byloje EŽTT pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą, kadangi Turkijos valstybė pažeidė asmens teisę į pagarbą asmeniniam gyvenimui, atsisakydama pareiškėjui suteikti galimybę atlikti lyties keitimo operaciją, vilkinant tai daugelį metų. Bylos esmę sudarė tai, kad pareiškėjas kreipėsi į savo vietovės teismą dėl leidimo atlikti lyties keitimo operaciją. Buvo pateiktos medicinos ekspertų išvados bei liudytojų įrodymai. Tačiau teismas suabejojo medicinos išvadomis ir paprašė papildomų tyrimų, po kurių buvo nuspręsta, kad pareiškėjas netenkina vienos iš sąlygų (dėl vaisingumo), numatytų Turkijos civilinio kodekso 40 str.⁵³⁰ dėl galimybės gauti leidimą lyties keitimo operacijai. Šiuo atžvilgiu Turkija yra laikoma viena iš konservatyviausių

⁵²⁸ „Case of Hämäläinen v. Finland, 2014, 37359/09“, *supra note*, 76.

⁵²⁹ „Case of Y.Y. v. Turkey, 2015, 14793/08“, *supra note*, 300.

⁵³⁰ Turkijos civilinio kodekso 40 str. yra nurodyta, kad asmuo dėl lyties pakeitimo turi kreiptis į teismą ir atitikti šias sąlygas: sukakęs 18 metų; nesusituokęs; būti transseksualios prigimties; pateikti įrodymus dėl operacijos būtinybės dėl psichinės sveikatos; pateikti medicininės mokslines išvadas dėl vaisingumo nebuvimo, žr. „Turkish Civil Code“, žiūrėta 2019 m. kovo 28 d., <http://www.oruchukuk.net/turkishcivilcode.htm>.

valstybių Europos lyties pripažinimo sistemoje dėl nevaisingumo reikalavimo. Toks reikalavimas neabejotinai diskriminuoja asmenis bei pažeidžia jų teisę į privatų gyvenimą ir orumą.

Aukštesnės instancijos teismai palaikė vietos teismo poziciją. Po 6 metų pareiškėjas ir vėl pradėjo savo teismines procedūras dėl galimybės pakeisti lytį, pateikdamas naujų argumentų: jam buvo atlikta dviguba mastektomija, vartoja hormonus, siekdamas padidinti testosterono kiekį, fizine išvaizda atrodo kaip vyras ir pan. Taip pat buvo pateiktos medicinos mokslinės išvados. Tuo pačiu pareiškėjas kreipėsi ir į Europos Žmogaus Teisių Teismą, nors vėliau vietos teismas prašymą patenkino ir suteikė leidimą atlikti lyties keitimo operaciją.

Pareiškėjas EŽTT skundėsi dėl nepagrįsto lyties keitimo operacijos atidėjimo vilkinimo, nes jo padėtis buvo diskriminacinio pobūdžio vaisingumo atžvilgiu. Pareiškėjas teigė, kad „Civilinio kodekso 40 str. negali būti interpretuojamas kaip užkertantis kelią hormoniniam gydymui bei medicininėms sterilizacijos procedūroms asmenims, kurie siekia lyties keitimo. Tokie gydymo būdai buvo taikomi Turkijoje, bet jie jam nebuvo prieinami. Tačiau netransseksualūs vyrai ir moterys, kurie nenorėjo turėti vaikų, galėjo pasinaudoti tokiomis procedūromis. Jo nuomone, jam nereikėtų gyventi tokioje situacijoje, kai jo fizinė išvaizda nesutampa su lytimi, kuriai, jo manymu, jis priklauso. Atsižvelgiant į mokslinius ir socialinius duomenis (esančius medicininėse ataskaitose, pateiktose byloje), įstatyme tokiu atveju turėtų būti numatytas sprendimas“⁵³¹.

Šioje byloje EŽTT nesutiko su Turkijos vyriausybės pateiktais argumentais, kad tokiais apribojimais dėl lyties keitimo buvo siekta apsaugoti bendrąjį visuomenės interesą, taip pat įvertinta tokių operacijų keliamą riziką fizinei ir psichinei asmens gerovei, pavojus sveikatai. Teismas paminėjo ir Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos priimtą rezoliuciją Nr. 1728 (2010)⁵³² dėl diskriminacijos dėl lytinės orientacijos ir lytinio identiteto, kurioje raginama teisės aktuose ir praktikoje užtikrinti transseksualų teisę į oficialius dokumentus, kurie atspindi asmens pageidaujama lyties tapatumą be išankstinio įpareigojimo atlikti sterilizavimą ar kitokias medicinines procedūras, tokias kaip lyties keitimo operacija ar hormonų terapija. Teismas šioje byloje įžvelgė Konvencijos 8 str. pažeidimą dėl to, kad valstybė daugybę metų neleido pareiškėjui pasinaudoti teise atlikti lyties keitimo operaciją.

Šiuo atveju, nepaisant pakankamai griežto teisinio reguliavimo dėl sterilizacijos reikalavimo, reikėtų aptarti ir priešingą poziciją. Kokia teisinė sumaištis laukia tuomet, jei moteris, teisiskai pakeitusi lytį į vyrišką⁵³³, pagimdo vaiką? Ką įrašyti motina į vaiko gimimo liudijimą? Tai visiškai suardo moteriškos ir vyriškos lyties paskirties koncepciją. Tačiau galima sekti naujausia Jungtinės Karalystės teismų praktika, kur vienoje iš

⁵³¹ „Case of Y.Y. v. Turkey, 2015, 14793/08“, *supra note*, 300: 83 punktas.

⁵³² Parliamentary Assembly, „Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity“, 2010, Resolution 1728, Final version, žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17853&lang=en>.

⁵³³ Žr. „EXCLUSIVE: „We would love a baby together“: World’s first pregnant man weds his children’s preschool director after dramatic divorce from first wife that took FOUR YEARS“, birželio 2, 2016, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3613121/World-s-pregnant-man-weds-children-s-preschool-director-dramatic-divorce-wife-took-FOUR-YEARS.html> arba „Transgender Parenting“, 2017, žiūrėta 2018 m. vasario 2 d., <https://globalnews.ca/tag/transgender-parenting/>.

ginčo būtų teisėjas pabrėžė, kad „asmuo, pagimdęs vaiką yra motina, nepriklausomai nuo jo lyties, kadangi yra reikšmingas skirtumas tarp asmens lyties (gender) ir jo, kaip tėvo statuso <...>. Nors šio asmens lytis yra „vyriška“, jo tėvo statusas, kuris kyla iš jo biologinio vaidmens gimdant, yra „motinos“⁵³⁴. Šis sprendimas parodė, kad nauja teisiškai patvirtinta lytis negali paneigti pirminio asmens, kaip motinos, biologinio statuso, ir ji skiriasi nuo socialinės ir / ar teisinės lyties.

Pasak Petter Dune, „nesugebėjimas tinkamai įvertinti sterilizavimo pateisinimo, sukuria apčiuopiamus trūkumus Europos transseksualų populiacijai, net ir sterilizavimo reikalavimai galiausiai yra laikomi neproporcingais. Šie pateisinimai yra labiau specifiški kultūriniai ir moksliniai įsitikinimai, kuriuos jie atspindi, turi įtaką itin siauro teisinio lyties pripažinimo kontekste“⁵³⁵. Čia reikia prisiminti ir EŽTT bylą *Christine Goodwin v. United Kingdom*, kur Teismas biologinių lyties faktorių nebelaikė svarbiais, todėl tai gali būti laikoma vienu iš sterilizacijos reikalavimo atmetimo faktų.

Remdamasis teismų praktika, politinėmis diskusijomis ir literatūra, P. Dune išskiria tris pagrindines galimas sterilizacijos reikalavimo priežastis: teisinis tikrumas, vaiko gerovė ir natūrali reprodukcija. Teisinis tikrumas suteikia garantiją, kad moteris, tapusi vyru, negalės susilaukti vaikų, nes tai iškraipytų visą socialinę ir teisinę santvarką (pvz., pagal Lietuvos teisės aktus gimimo liudijime įrašomi tėvų duomenys.⁵³⁶ Vaiko gimimo pažymėjime motina nurodoma moteris, dėl kurios nekyla abejonių, kad ji pagimdė vaiką (CK 3.139 str. 2 dalis)⁵³⁷). Dėl vaiko gerovės nėra svarių ir vienareikšmių mokslinių įrodymų, kad vaiko auginimas transseksualioje šeimoje gali turėti neigiamą įtaką jo gerovei⁵³⁸, bent jau šeimos viduje. Kita vertus, daug kas gali priklausyti ir nuo išorinės socialinės aplinkos, kurioje vaikas auga, gyvena, mokosi⁵³⁹ ir pan. Todėl valstybių institucijos privalo skirti daugiau dėmesio tokių mokslinių tyrimų organizavimui, kad būtų garantuota labiau pažeidžiamų šeimos narių, t.y. vaikų apsauga. Natūrali reprodukcija remiasi tradiciniu moters ir vyro vaidmeniu šeimoje, kuris gali būti iškraipytas, leidžiant vyrams gimdyti vaikus. Kita vertus, kaip pavyzdį galime paimti Jungtinės Karalystės Lyties pripažinimo aktą, kurio 12 punktą „Tėvystė“ skelbia: „Faktas, kad asmens lytis buvo įgyta pagal šį teisės aktą, negali turėti įtakos jo, kaip vaiko

⁵³⁴ Žr., In the High Court of Justice Family Division and the Administrative Court, Case No: FD18F00035, 25 September, 2019, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2019/09/TT-and-YY-APPROVED-Substantive-Judgment-McF-23.9.19.pdf>; In the Court of Appeal (Civil Division) on Appeal from the High Court of Justice Family Division and Administrative Court, Sir Andrew McFarlane P [2019] EWHC 2384 (Fam), Nos: C1/2019/2730, C1/2019/2767, 29 April, 2020, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/04/McConnell-and-YY-judgment-Final.pdf>.

⁵³⁵ Petter Dune, „Transgender Sterilisation Requirements in Europe“, *Medical Law Review*, 25, 4 (2017): 557, doi:10.1093/medlaw/fwx028, Downloaded from <https://academic.oup.com/medlaw/article-abstract/25/4/554/3860005> by Uniwersytet Wrocławski, Biblioteka Uniwersytecka user

⁵³⁶ Žr. „Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymas“, *TAR*, 2015-12-14, Nr. 19697, id. k. 2015-19697.

⁵³⁷ Žr. „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262, id. nr. 10010101STAIII-1864.

⁵³⁸ Pz., žr. Rebecca L. Stotzer, Jody L. Herman, Amira Hasenbush, „Transgender Parenting: a Review of Existing Research“, 2014, The Williams institute, žiūrėta 2019 m. spalio 28 d., <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/transgender-parenting-oct-2014.pdf> arba žr., <http://www.transgenderparentsdoc.com/>.

⁵³⁹ Žr. byla „J. v. B and The Children (Ultra-Orthodox Judaism: Transgender)“, 2017, EWFC 4⁴, žiūrėta 2019 m. spalio 28 d., https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/j-v-b-and-the-children-ultra-orthodox-judaism-transgender-2017-ewfc-4#. *WisOxrxjWl1A*. Šioje byloje teisėjas bandė išlaikyti pusiausvyrą tarp transseksualaus tėvo teisių ir jo ryšių su vaikais, kurių poreikiai buvo priimtini religingoje bendruomenėje, kurioje jie gimė ir tai buvo pasirinktas jų gyvenimo būdas.

tėvo ar motinos, statusui⁵⁴⁰. Tokiu būdu yra užtikrinamas teisinis šeimos vienovės stabilumas (juo labiau, kad JK leidžiama tos pačios lyties tėvystė ar motinystė). Pvz., P. Dune pažymi, kad „Danijos vaiko įstatyme yra nustatyta, jog transvyras, pagimdęs vaiką, bus laikomas vaiko motina, o transmoteris, suteikianti spermą reprodukcijai, bus laikoma vaiko tėvu⁵⁴¹. Kita vertus, tokia teisinė tvarka, pasak jo, gali sukelti daugiau neapibrėžtumo.

Dar viena reikšminga byla plėtojant transseksualių asmenų teises yra *A.P. Garçon and Nicot v. France*⁵⁴² (2017), kur EŽTT labai plačiai apžvelgė transseksualių teisinę padėtį. Teismas antrojo ir trečiojo pareiškėjo atžvilgiu dėl pareigos įrodyti negrįžtamą jų išvaizdos pakeitimą, pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą. Tačiau kitu atveju, t. y. dėl antrojo pareiškėjo pareigos įrodyti, kad jis iš tikrųjų patyrė lytinės tapatybės sutrikimus, o pirmojo pareiškėjo – dėl pareigos atlikti medicininį patikrinimą, Teismas neįžvelgė 8 str. pažeidimo. Bylos esmę sudarė tai, kad trys pareiškėjai – transseksualai, kreipėsi į EŽTT todėl, kad manė esant atsisakymą pakeisti lytį gimimo liudijimuose nepagrįstą, reikalaujant įrodymų, kad jie tikrai patyrė lytinės tapatybės sutrikimą ir, kad jų pasikeitimas yra negrįžtamas, pažeidžiant Konvencijos 8 str. (atsižvelgiant ir į Konvencijos 3 str. pirmojo pareiškėjo⁵⁴³ atveju). Taip pat buvo skundžiamasi dėl Konvencijos 14 str. pažeidimo. Pirmojo pareiškėjo atžvilgiu, nacionalinės institucijos nepatenkino prašymo pakeisti duomenis dėl lyties keitimo gimimo liudijime, kadangi pareiškėjas atsisakė atlikti teismo nurodytas procedūras dėl tikrosios lyties identifikavimo. Jis teigė esant pakankamai įrodymų dėl jo lyties pakeitimo, nors aukštesnės instancijos teismai suabejojo tokiais įrodymais: psichiatrų pažymėjimuose nebuvo nurodyta lytinės tapatybės sutrikimų, nebuvo pateikta aiški ir išsami informacija dėl Tailandė atliktos lyties keitimo operacijos, buvo suabejota operavusio gydytojo mokslinė bei kaip chirurgo reputacija ir pan. Teismas pasiūlė pasikeisti tik pavardę.

Antrojo pareiškėjo atveju, pasak vietos teismo, nebuvo pateikta pakankamai įrodymų dėl lyties pakeitimo „de facto“. Tai pripažino ir aukštesnės instancijos teismai, kadangi vien tik gydymas feminizuojančiais hormonais „savaime neįrodo nuolatinių fizinių ar fiziologinių pokyčių buvimo ir todėl negrįžtamo lyties perskirstymo proceso pobūdžio“⁵⁴⁴.

Trečiasis pareiškėjas nacionaliniams teismams taip pat nepateikė svarių įrodymų dėl lyties pakeitimo. Pvz., pareiškėjas tiesiog teigė, kad jo bendrosios praktikos gydytojas jam paskyrė hormoninį gydymą, kurio metu pradėjo ryškėti antriniai seksualiniai moterų požymiai – krūtys. Šioje byloje aukštesnės instancijos teismas (Nancy tribūnol) nurodė, kad pakeisti lytį civilinės būklės dokumentuose gali būti suteikta tik

⁵⁴⁰ „Gender Recognition Act 2004“, *supra note*, 493.

⁵⁴¹ Žr., Dune, *supra note*, 535.

⁵⁴² „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303.

⁵⁴³ Pirmasis pareiškėjas kritikavo tą faktą, kad nacionaliniai teismai atliko taisymą jo gimimo liudijime atliekant įžeidžiantį ir žeminantį medicininį ekspertų vertinimą. Jis pažymėjo, kad buvo pažeista ir jo teisė į teisminę gynybą, nes nacionaliniai teismai tariamai padarė akivaizdžią vertinimo klaidą, kadangi jis nepateikė įrodymų, kad jo išvaizda negrįžtamai pasikeitė.

⁵⁴⁴ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303.

„tikriems“ translyčiams asmenims, tai yra asmenims, kuriems jau atliktas negrįžtamas lyties pakeitimas, o ne asmenims, kurie tik teigia esą „translyčiai“⁵⁴⁵.

Prancūzijos nacionalinių institucijų buvo paprašyta paaiškinti dėl negrįžtamo lyties pakeitimo sąvokos. Teisingumo ir laisvių ministras rėmėsi Europos Tarybos rekomendacija Nr. 1117⁵⁴⁶ dėl transseksualų sąlygų, kuri minima Vyriausiosios tarnybos sveikatos ataskaitoje „Lytinės tapatybės sutrikimų gydymas Prancūzijoje – padėtis ir perspektyvos“. „Tai yra medicininė, o ne teisinė sąvoka. Pasak kai kurių specialistų, negrįžtamas pasikeitimas gali atsirasti dėl hormonų efekto, kuris panaikina tam tikras fiziologines savybes, įskaitant vaisingumą, kartais negrįžtamai. Suinteresuotiems asmenims šiuo klausimu turi būti pateikti įrodymai, visų pirma pateikiant pripažintų šioje srityje dirbančių specialistų (psichiatrų, endokrinologų ir prireikus chirurgų), kurie prižiūri lyties kaitą, pažymas“⁵⁴⁷. Nuomonę dėl negrįžtamo fizinės išvaizdos pokyčio pateikė ir Nacionalinė žmogaus teisių konsultacinė komisija, kuri pabrėžė, kad toks „įpareigojimas nebūtinai apima lyties pakeitimo operaciją, bet gali būti pasiektas ir taikant hormonų gydymą <...>. Skirtingi pacientai skirtingai reaguoja į gydymą hormonais, o poveikis (įskaitant sterilizaciją) susidaro skirtingais laikotarpiais <...>. Sunku įrodyti negrįžtamojo fizinio išvaizdos pasikeitimo pobūdį, ir labai dažnai teismų požiūriu reikalaujama atlikti ekspertinį medicininį įvertinimą <...>. Be to, kai gydymo hormonais nepakanka, norint įrodyti negrįžtamą fizinės išvaizdos pasikeitimo pobūdį, asmenys, pageidaujantys lyties pakeitimo savo civilinės būklės dokumentuose, dažniausiai priversti, kaip paskutinę priemonę, išnaudoti sutikimą dėl operacijos (ypač dėl penektomijos ar mastektomijos). Taigi įstatyme nustatyti medicininiai reikalavimai yra sudėtingi, nes kai kurie žmonės, nenorintys pasinaudoti šiais būdais ir operacijomis, vis dėlto sutinka su šiuo apribojimu, tikėdamiesi užtikrinti sėkmingą teismo procesą, susijusį su jais“⁵⁴⁸. Todėl ši Komisija ragino panaikinti bet kokią reikalavimą taikant lyties keitimą, nesvarbu, ar tai yra gydymas hormonais, sukkeliantis sterilizaciją, ar pasinaudojimas chirurgine lyties keitimo operacija.

Pažymėtina ir tai, kad šioje byloje Teismas pateikė statistinę informaciją apie transseksualų teises Europoje („Trans Rights Europe Map 2016“), citavo Europos Tarybos žmogaus teisių komisaro nuomonę, kritikuojančią valstybes, kuriose taikomi griežti reikalavimai, norint teisėtai pripažinti lyties pakeitimą: „Čia pagrindinis žmogaus teisių klausimas yra tai, koku mastu toks pagrįstas valstybės kišimasis į privataus asmens gyvenimą gali būti pateisinamas, ir ar sterilizacija, ar kitos medicininės intervencijos reikalingos tam, kad kažkas būtų klasifikuojamas kaip vienos ar kitos lyties“⁵⁴⁹. Buvo paminėta ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimta Rekomendacija CM / Rec

⁵⁴⁵ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303.

⁵⁴⁶ Parliamentary Assembly, „Condition of Transsexuals“, 1989, Recommendation 1117, žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d., <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmVbcncveG1sLlhSZWYvWDJlLURXLWV4dHJlYXNwP2ZpbGVpZD0xNTElMSZsYW5nPUV0&xs1=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdc9QZGYvWFJlZi1XRClBVClYUwYUERGLnhzbA==&xs1tparams=ZmlsZWlkPTE1MTUx>.

⁵⁴⁷ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303: 62 punktas.

⁵⁴⁸ *Ibid*, 65 punktas.

⁵⁴⁹ *Ibid*, 73 punktas.

(2010)⁵⁵⁰, kurioje raginama valstybes nares nuolatos peržiūrėti reikalavimus, susijusius teisiniu lyties pakeitimo pripažinimu, suteikiant galimybę greitai, skaidriai ir prieinamu būdu oficialiuose dokumentuose pakeisti vardą ir lytį. Aukščiau minėtoje Rezoliucijoje 1728 (2010) Europos Tarybos Ministrų Komitetas paragino valstybes nares teisės aktuose ir praktikoje užtikrinti transseksualių asmenų teisę į oficialius dokumentus, kurie atspindi asmens pageidaujama lytinį tapatumą, be išankstinio įpareigojimo atlikti sterilizaciją ar kitokias medicininis procedūras, tokias kaip lyties pakeitimo operacija ir hormonų terapija. Buvo cituojama ir Parlamentinės Asamblėjos priimta Rezoliucija 2048 (2015)⁵⁵¹, kurioje raginama „panaikinti sterilizaciją ir kitą privalomą medicininį gydymą bei psichinės sveikatos diagnozę kaip būtiną teisinį reikalavimą pripažįstant asmens lytinę tapatybę įstatymuose, reglamentuojančiuose vardo ir registruotos lyties keitimo tvarką, keisti nacionaliniu lygmeniu naudojamų ligų klasifikatorių ir remti tarptautinio klasifikatoriaus keitimą, užtikrinant, kad transseksualai, įskaitant vaikus, nebūtų laikomi protinę negalią turinčiais žmonėmis, tuo pačiu užtikrinant būtiną medicininį gydymą“⁵⁵². Jungtinių Tautų žmogaus teisių tarybos specialus atstovas savo išvadoje (A/HRC/22/53) (2013)⁵⁵³ ragino panaikinti bet kokią įstatymą, leidžiantį įžeidžiančius ir negrįžtamus gydymo būdus, įskaitant priverstines genitalijų normalizavimo operacijas, priverstinę sterilizaciją, neetiškus eksperimentus ir pan., ypač apsaugant asmenis, priklausančius marginalizuotoms grupėms. Taip pat EŽTT paminėjo Pasaulio sveikatos organizacijos, Jungtinių Tautų vaikų fondo, Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro, JT moterys, UNAIDS, Jungtinių Tautų vystymo programos ir Jungtinių Tautų gyventojų fondo tarpžinybinį pareiškimą dėl priverstinio, prievartinio ir kitokio privalomo sterilizavimo panaikinimo⁵⁵⁴.

Grįžtant prie bylos esmės, reikėtų atsakyti, kodėl Teismas vienu pareiškėjų atvejais pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą, o kitų – ne. Dėl antrojo ir trečiojo pareiškėjų skundų dėl pareigos įrodyti negrįžtamą jų išvaizdos pakeitimą, Teismas pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą, nes įžvelgė sąvokos „negrįžtamas išvaizdos pakeitimas“ (irreversible nature of the change in appearance) dviprasmiškumą ir problematiškumą. EŽTT pažymėjo, kad, norint pripažinti naują pareiškėjų lytinę tapatybę, jie neturėjo kito pasirinkimo, išskyrus sterilizaciją, o tai šiuo atveju yra nesuderinama su pagarba žmogaus laisvei ir orumu, fiziniam neliečiamumui, kurie yra vienas iš pa-

⁵⁵⁰ „Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacija valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės pagrindu (Priėmė Ministrų komitetas 2010 m. kovo 31 d. 1081-ajame Ministrų pavaduotojų posėdyje)“, žiūrėta 2019 m. spalio 20 d., https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804cb178.

⁵⁵¹ Parliamentary Assembly, „Discrimination against transgender people in Europe“, 2015, Resolution 2048, žiūrėta 2020 m. gegužės 2 d., <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>.

⁵⁵² „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303: 77 punktas.

⁵⁵³ United Nations General Assembly, Human Rights Council, „Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez (A/HRC/22/53/Add.4)“, 12 March, 2013, žiūrėta 2019 m. sausio 18 d., https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A-HRC-22-53-Add4_EFS.pdf.

⁵⁵⁴ An interagency statement OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO, „Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization“, 2014, žiūrėta 2019 m. balandžio 18 d., https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Eliminating_forced_sterilization.pdf.

grindinių Konvencijos principų. Teismas pabrėžė, kad „2016 m. spalio 12 d. Prancūzijos įstatymų leidėjas aiškiai atmetė sterilizaciją kaip vieną iš sąlygų, kurias turi įvykdyti transseksualūs asmenys, siekdami pripažinti savo tapatybę. Civilinio kodekso 61-6 straipsnyje nustatyta, jog „faktas, kad pareiškėjas nebuvo gydomas chirurgija ar sterilizavimu, nėra priežastis atmesti prašymą dėl lyties duomenų pakeitimo civilinės būklės dokumentuose“⁵⁵⁵.

Pažymėtina ir tai, kad daugėja valstybių, išbraukiančių sterilizaciją iš reikalavimų sąrašo, siekiant teisiškai pripažinti lyties keitimą. Dar 2012 metais Kanados žmogaus teisių tribunolas byloje *XY v. Ontario (Government and Consumer Services)* pareiškė, kad lyties keitimo operacijos reikalavimas, siekiant pasikeisti gimimo liudijimą, yra diskriminuojantis transseksualius asmenis⁵⁵⁶.

Antrasis pareiškėjas skundėsi ir dėl to, kad turėdamas įrodyti savo lytinį sutrikimą, jautėsi kaip turintis psichinę negalią ir todėl buvo pažeistas jo orumas. Tačiau Teismas, remdamasis Pasaulinės sveikatos organizacijos Tarptautiniu ligų klasifikatoriumi, pažymėjo, kad transseksualumas yra laikomas vienu iš asmenybės ir elgesio sutrikimų, ir reikalavimas gauti išankstinę psichiatrinę diagnozę tiesiogiai neturi įtakos fizinio asmens neliečiamybei. Taip pat tai svarbu nustatyti prieš skiriant atitinkamą gydymą. Todėl EŽTT šiuo atveju neįžvelgė Konvencijos 8 str. pažeidimo.

Pirmojo pareiškėjo atveju dėl pareigos atlikti medicininį tyrimą Teismas taip pat palaikė Prancūzijos vyriausybės nuomonę, argumentuodamas tuo, kad nacionalinis teismas aiškiai ir pagrįstai įvardijo priežastis, dėl kurių reikia atlikti tokį medicininį tyrimą, siekiant įrodyti, kad asmuo turi teisę pakeisti lyties duomenis dokumentuose. Pareiškėjo atsisakymas bendradarbiauti su užsakytu medicinos eksperto vertinimu negali pateisinti reikalavimo gerbti teisę į privatų gyvenimą.

2019 m. byloje *X v. „The Former Yugoslav Republic of Macedonia“* transseksualiam pareiškėjui buvo atsisakyta pakeisti asmens kodą gimimo liudijime, vis dar identifikuojant jį kaip priešingos lyties asmenį, argumentuojant tuo, kad nėra svarių įrodymų, pagrindžiančių lyties keitimą. Čia EŽTT konstatavo, kad „bylos aplinkybės atskleidžia įstatymų spragas ir rimtus trūkumus, dėl kurių pareiškėjui kyla kankinantis netikrumas dėl jo asmeninio gyvenimo ir jo tapatybės pripažinimo <...> ilgai trunkantis pareiškėjo ieškinio nagrinėjimas, už kurį atsakingos tik nacionalinės valdžios institucijos, daro ilgalaikes neigiamas pasekmes jo psichinei sveikatai <...> dabartinėje teisinėje sistemoje atsakovėje valstybėje narėje nenumatytos „greitos, skaidrios ir prieinamos procedūros“, kaip pakeisti gimimo liudijimuose registruotą transseksualų lytį“⁵⁵⁷. Remdamasis šiais argumentais Teismas pripažino Konvencijos 8 str. pažeidimą.

Pvz., *Identoba and Others v. Georgia*⁵⁵⁸ (2015) byloje EŽTT pripažino pareiškėjų teisių pažeidimą pagal Konvencijos 3 ir 14 str. dėl to, kad teisėsaugos institucijos nesinėmė reikiamų priemonių apsaugant asmenis nuo homofobinio smurto išpuolių LGBT

⁵⁵⁵ „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, *supra note*, 303: 134 punktas.

⁵⁵⁶ Žr. „XY v. Ontario (Government and Consumer Services), 2012, HRTO 726“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d., <https://egale.ca/wp-content/uploads/2012/04/XY-v-ON.pdf>.

⁵⁵⁷ „Case of X v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2019, 29683/16“, *supra note*, 306: 70 punktas.

⁵⁵⁸ „Case of Identoba and Others v. Georgia, 2015, 73235/12“, *supra note*, 75.

organizacijos Tbilisyje (Gruzija) surengtos taikios demonstracijos metu. Šioje byloje Teismas pripažino, kad visi transseksualai yra apsaugoti nuo diskriminacijos dėl lytinės tapatybės pagal Konvencijos 14 str.

Apibendrinant galima teigti, jog EŽTT bylų analizė parodė, kad Teismas palaipsniui žengia į transseksualų teisių supratimo ir užtikrinimo plėtrą, pripažindamas, kad teisė į lytinį identitetą, asmeninę autonomiją, pagarbą seksualiniam apsisprendimui ir fiziniam neliečiamumui yra sudėtinės teisės į privatų ir šeimos gyvenimą dalys, eliminuojant tam tikras chirurgines intervencijas, kaip sąlygas lyties keitimui patvirtinti. Tai yra vienas iš teisinio socialinės lyties formavimo ar konstravimo aspektų, kuris tvirčiausiai buvo atskleistas EŽTT praktikoje. Nebegalima sutikti ir su J. Butler nuomone, kuri 1999 m. teigė, kad tokie asmenys gyvena „seksualumo paraštėse“⁵⁵⁹. Per daugiau nei vieną dešimtmetį galimybės transseksualių asmenų gyvenimo gerovei užtikrinti smarkiai pasikeitė. Kita vertus, EŽTT tokiose bylose ir toliau lieka ištikimas santuokos instituto, tėvystės ar motinystės prioritetams bei kitų šalių teisių apsaugai.

⁵⁵⁹ 1999 m. knygos „Vargas dėl lyties“ pratarinėje Judith Butler teigė, kad „ši knyga – tai kolektyvinės kovos kultūrinio gyvenimo dalis, kovos, kuriai pavyko ir dar pavyks bent šiek tiek padauginti galimybių gyventi gyvenamą gyvenimą toms ir tiems, kurios ir kurie gyvena ar bando gyventi seksualumo paraštėse“.

4. LYTINIO IDENTITETO PRIPAŽINIMO IR LYTIES KEITIMO PROBLEMATIKA LIETUVOS TEISĖJE

Ši disertacijos dalis yra skirta lytinio identiteto ir lyties keitimo problemų teisei analizei Lietuvoje. Čia apžvelgiama Lietuvos teisės aktai ir jų projektai analizuojamos temos kontekste. Toliau pateikiama teismų praktikos dėl transseksualių asmenų teisių pažeidimų, reikalaujant neturtinės žalos, dėl institucijų atsisakymo pakeisti civilinės būklės aktų įrašus ir pan. analizė.

4.1. Lyties keitimo bei teisinio identiteto sampratos įtvirtinimo problematika Lietuvos teisės aktuose

Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁵⁶⁰ 18 str. nurodyta: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. Čia įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pripažinimo principas. 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime LR Konstitucinis Teismas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą įvardijo kaip žmogui *ipso facto* priklausančias teises ir laisves, „kurios yra neatskiriamos nuo jo asmens ir kurios negali būti iš jo atimtos <...>. Teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių – gerbti, ginti ir saugoti tas vertybes, taip pat ir žmogaus teises ir laisves, kuriomis yra grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija ir kurių realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d'être*; priešingu atveju valstybė negalėtų būti laikoma bendru visos visuomenės gėriu“⁵⁶¹.

Kaip ir minėta, LR civilinio kodekso, priimto 2000 m. liepos 18 d. ir įsigaliojusio 2001 m. liepos 1 d. su tam tikromis išimtimis, 2.27 str. nurodyta, kad „nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma. Toks asmens prašymas turi būti išreikštas raštu. Lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai“. Ši norma įsigaliojo nuo 2003 m. liepos 1 d. LR civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo projekto aiškinamajame rašte nurodyto vieno iš pagrindinių šio įstatymo tikslų – siekio „adaptuoti civilinę teisę prie esminiai pasikeitusių ekonominių, socialinių ir politinių sąlygų, sukurti palankesnes teises galimybes verslo plėtojimui, sustiprinti asmenų teisių ir laisvių apsaugą bei numatyti efektyvius pažeistų teisių gynimo būdus ir priemones“⁵⁶². Tačiau šis siekis transseksualių asmenų atžvilgiu lieka neįgyvendintas iki šiol, nesant lyties keitimo procedūros teisinio mechanizmo.

LR CK II knygos komentare yra paaiškinta, kad sąlyga dėl santuokos turi būti aiškkinama plačiau „ir apimti taip pat aplinkybę, kad asmuo nėra saistomas registruotos

⁵⁶⁰ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014.

⁵⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas byloje Nr. 23/04 „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta217/content>.

⁵⁶² „Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. P-612, 2000-06-06“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.102377?jfwid=-1dn5zhfatq>.

partnerystės santykių (CK 3.229 str.), nes priešingu atveju būtų įteisinama tos pačios lyties asmenų partnerystė“. Čia taip pat paaiškinta nuostata ir dėl mediciniško įmanomumo: „kad yra medicininė galimybė ir būtinybė pakeisti asmens lytį, t. y. asmuo turi tam tikrą su jo lytimi susijusią anomaliją, kurią galima pašalinti medicininio būdu (tam tikromis operacijomis ir hormoniniu gydymu)“⁵⁶³. Kyla klausimas, ar autoriai, komentuodami šią nuostatą, neturėjo mintyje lytinės anomalijos, kai žmogus turi abiejų lyčių požymių? Kitas klausimas – ką reiškia mediciniškai įmanoma? Tikėtina, kad, rengiant naują CK, daugiau nei prieš 20 metų lyties suvokimas buvo siejamas tik su biologine lytimi, todėl ir liko ši medicininio įmanomumo nuostata, kuri yra neabejotinai pasenusi, todėl keistina.

Dar 2003 m. LR sveikatos apsaugos ministerija parengė Lyties pakeitimo įstatymo projektą⁵⁶⁴, kuriuo nustatė žmonių lyties pakeitimo medicininio būdu sąlygas ir tvarką, taip pat lyties pakeitimo registravimą. Čia yra apibrėžta lyties pakeitimo sąvoka, reiškianti procesą, „kurio metu taikant gydymo metodus ir medicinos technologijas yra pakeičiami žmogaus pirminiai ir antriniai lyties požymiai bei asmenybė psichologiškai prisitaiko prie pasikeitusios lyties“⁵⁶⁵. Transseksualumas čia apibrėžiamas kaip „psichinis lyties tapatumo sutrikimas, priskiriamas pilnamečių žmonių asmenybės brandos ir elgesio sutrikimų grupei, kai asmuo yra įsitikinęs, kad jo lyties požymiai neatitinka jo lyties ir siekia tapti kitos lyties asmeniu“⁵⁶⁶. Pažymėtina, kad ši sąvoka apima tik pilnamečius asmenis, nors žinoma, kad transseksualumo problemų turi ir nepilnamečiai. Šiame Projekte yra nurodyta, kas turi teisę teikti lyties pakeitimo paslaugas – įstatymų nustatyta tvarka įregistruotos asmens sveikatos priežiūros įstaigos, kuriose dirbantys sveikatos priežiūros specialistai atitinka Sveikatos apsaugos ministro nustatytus kvalifikacinius reikalavimus.

Šiame projekte nurodytos lyties pakeitimo sąlygos yra pakankamai griežtos, lyginant su tomis, kurios yra pateikiamos vėlesniuose įstatymų projektuose, susijusiuose su lyties keitimu: „1) asmuo nėra pripažintas neveiksniumi ir nėra apribotas jo veiksnumas Civilinio kodekso nustatyta tvarka; 2) asmuo yra pilnametis, ir nėra sukakęs senatvės pensijos amžiaus; 3) asmuo nėra sudaręs santuokos ar įregistravęs partnerystės įstatymų nustatyta tvarka; 4) asmuo neturi vaikų; 5) asmuo yra transseksualus, transseksualumas yra nuolatinis ir nepertraukiamas ne mažiau kaip 2 metus⁵⁶⁷; 6) transseksualumas asmeniui sukelia dvasinius išgyvenimus, dvasinius sukrėtimus, emocinę depresiją, ilgalaikę tapatumo krizę, pažeminimą ar kitaip trikdo asmens gyvenimą“⁵⁶⁸. 5-6 sąlygos kritikuotinos, kadangi teigtina, jog tai priklauso nuo asmens individualių savybių, ir apie tai turėtų spręsti atitinkamos srities specialistai. Kodėl yra

⁵⁶³ A. Bakanas et al, *Civilinio kodekso komentaras, Antroji knyga* (Vilnius: Justitia, 2002), 50.

⁵⁶⁴ „Lietuvos Respublikos lyties pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. IXP-2627, 2003-06-04“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.212187?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=a9cf7132-1453-4713-b3fb-5574d0bcde95>.

⁵⁶⁵ *Ibid.*

⁵⁶⁶ *Ibid.*

⁵⁶⁷ Ši sąlyga kilusi iš mediciniškai apibrėžiamo transseksualumo termino, kai toks reiškinys tęsiasi mažiausiai 2 metus.

⁵⁶⁸ „Lietuvos Respublikos lyties pakeitimo įstatymo projektas, Nr. IXP-2627, 2003-06-04“, *op. cit.*

taikomi apribojimai senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims? Pvz., EŽTT byloje *Schlumpf v. Switzerland* (2009) pareiškėjo amžius dėl lyties keitimo buvo 67 m.⁵⁶⁹ (žr. 3.3.2 poskyrį). Pagal šį Projektą yra nustatyta ir daugiau apribojimų, pvz., susijusių su grėsme sveikatai ar gyvybei (5 str. 3 d.).

Projekto 6 str. nurodyta, kad „Lietuvos Respublikoje lyties pakeitimas atliekamas taikant: 1) psichoterapiją; 2) hormonų terapiją; 3) chirurgines operacijas“⁵⁷⁰. Lyties pakeitimas turi būti įregistruojamas.

Sveikatos apsaugos ministerija Lyties pakeitimo įstatymo aiškinamajame rašte yra nurodžiusi, kad papildomai turės patvirtinti Kvalifikacinius reikalavimus asmens sveikatos priežiūros specialistams, kurie turės teisę teikti lyties pakeitimo paslaugas; Lyties pakeitimo rašytinę prašymo formą; Medicininių kontraindikacijų, kada lyties pakeitimas draudžiamas, sąrašą; Informuoto sutikimo formą, prieš atliekant lyties pakeitimą, apie lyties pakeitimo riziką, galimas komplikacijas, hospitalizacijos trukmę, pooperacinės reabilitacijos reikalavimus, lyties pakeitimo medicininės ir teisines pasekmes; Lyties pakeitimo metodiką; Gydytojų konsiliumo sudarymo, sprendimų priėmimo ir įforminimo tvarką, medicininio lyties pakeitimo liudijimo formą bei jo išdavimo tvarką⁵⁷¹. Šis projektas taip ir liko nepriimtas, nors įsipareigojimas priimti grupę papildomų teisės aktų vertintintas teigiamai.

Ir tik 2011 m. kovo 8 d. Seimo narių grupė užregistravo Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektą⁵⁷² Nr. XIP-2988, kuriame siūlė pakeisti 2.27 str. į pavadinimą „Medicininis lyties pakeitimas“ ir išdėstyti taip: „1. Medicininis lyties pakeitimas Lietuvos Respublikoje draudžiamas. 2. Civilinės būklės įrašai dėl lyties pakeitimo medicininio būdu, atlikto užsienyje, keičiami tik teismo sprendimu“⁵⁷³. Šio projekto siūlytojai tokią keitimą argumentavo tuo, kad dėl egzistuojančios teisės spragos tai sukeltų nepagrįstus lūkesčius tam tikriems asmenims: „Įstatymo projekte siūloma įtvirtinti aiškia nuostatą, kad medicininis lyties pakeitimas Lietuvos Respublikoje yra draudžiamas, tuo užkertant kelią nepagrįstų lūkesčių atsiradimui. Lietuvos visuomenėje lyties pakeitimo operacijos vertinamos labai kontraversiškai, visuomenė dėl psichosocialinių priežasčių yra nepasirengusi priimti lyties pakeitimo praktikos, todėl leidimas daryti lyties pakeitimo operacijas sukeltų daug medicininių ir etinių problemų“⁵⁷⁴. Tačiau „įvertinus tai, kad Lietuvos Respublikos piliečiams lyties keitimo operacijos gali būti atliktos užsienio valstybėse ir siekiant sudaryti galimybes šiems asmenims pasikeisti asmens dokumentus, būtina reglamentuoti civilinės būklės aktų keitimo galimybes“⁵⁷⁵. Tai rodo, jog valstybės valdžia atsikrato šios problemos sprendimo būdų lengviausiu

⁵⁶⁹ Pvz., EŽTT byloje *Schlumpf v. Switzerland* pripažino, kad, atsižvelgiant į pareiškėjo amžių, 2 metų stebėjimo terminas dėl lyties keitimo yra ilgas.

⁵⁷⁰ „Lietuvos Respublikos lyties pakeitimo įstatymo projektas, Nr. IXP-2627, 2003-06-04“, supra note, 564.

⁵⁷¹ „Lyties pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. IXP-2627, 2003-06-04“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.212188?fwid=tnmr6vwno>.

⁵⁷² „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. XIP-2988, 2011-03-08“, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.393793?fwid=2vcao3udb>.

⁵⁷³ *Ibid.*

⁵⁷⁴ *Ibid.*

⁵⁷⁵ *Ibid.*

keliu. Šiuo atveju reikia sutikti su Teisės departamento išvadoje pateikta nuomone, kad „siūlomą teisiniu reguliavimu valstybė pripažintų asmens teisę pasikeisti lytį ir sudarytų sąlygas atitinkamai pasikeisti asmens dokumentus, tačiau pačią medicininę lyties keitimo procedūros atlikimą Lietuvos Respublikoje draustų“⁵⁷⁶. Todėl šio Projekto nuostatos pažeidžia teisėtų lūkesčių ir proporcingumo principus. Kita vertus, toks draudimas visiškai prieštarautų EŽTT sprendimams, priimtiems transseksualių asmenų teisių bylose. Pvz., minėtoje EŽTT byloje *Christine Goodwin v. The United Kingdom* Teismas pažymėjo, kad, „jei valstybė leido transseksualų padėti palengvinanti gydymą bei lyties keitimo operacijas, finansavo ar padėjo finansuoti operacijas ir iš tiesų leidžia dirbtinį apvaisinimą moteriai, gyvenančiai su transseksualiu vyru (aut. pastaba female-to-male) (kaip nurodyta byloje *X. Y. ir Z. V. The United Kingdom*, minėta pirmiau) yra nelogiška vėliau atsisakyti pripažinti teises pasekmes, kurias lemia gydymas“⁵⁷⁷. Ir pati medicininio lyties keitimo sąvoka, pasak Teisės departamento, nėra aiški: „Lyties keitimas gali apimti ir medikamentinį / psichologinį gydymą, ir chirurginę intervenciją, iš projektu siūlomo teisinio reguliavimo nėra aišku, kurį lyties keitimo būdą (ar abu) įstatymų leidėjas siekia uždrausti“⁵⁷⁸. 2015 m. Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. VIII-1864 50 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamajame rašte nurodyta, kad „Civilinio kodekso 2.27 straipsnio panaikinimas negalėtų būti laikomas tinkamu problemos sprendimo būdu, atsižvelgiant į tai, kad pažeidimas byloje buvo pripažintas dėl teisinio netikrumo, o tokiu būdu pašalinus teisės spragą teisėtų lūkesčių problema išliktų. Svarbu taip pat pabrėžti, kad Civilinio kodekso 2.27 straipsnio panaikinimas negalėtų būti traktuojamas taip, kad Lietuva nebūturi pozityviosios pareigos pagal Konvenciją užtikrinti asmenims, kenčiantiems lyties tapatumo sutrikimą, tinkamų ir reikiamų medicinos paslaugų teikimą“⁵⁷⁹.

Dar 2012 m. Teisingumo ministerija, vertindama įstatymo dėl lyties keitimo priėmimo galimybę, atsakyme Lietuvos gėjų lygai „Dėl informacijos suteikimo Nr.(1.16)7R-5789“ patvirtino, kad „atsižvelgiant į iki šiol buvusias teisėkūros iniciatyvas, tikėtina, kad lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustatantis įstatymas nebus priimtas“⁵⁸⁰.

Tačiau 2015 m. rugpjūčio 6 d. Teisingumo ministerija, Sveikatos apsaugos ministerijos iniciatyva, parengė ir pateikė Seimui „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso

⁵⁷⁶ „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento 2011 m. kovo 16 d. išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIP-2988, 2011-03-16“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.394328?jfwid=2vcao3udb>.

⁵⁷⁷ „Case of Christine Goodwin v. The United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

⁵⁷⁸ „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento 2011 m. kovo 16 d. išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIP-2988, 2011-03-16“, *op. cit.*

⁵⁷⁹ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. VIII-1864 50 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. 15-10703, 2015-10-05“, žiūrėta 2020 m. vasario 25 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/41efb2006b3311e5b316b7e07d98304b?jfwid=2vcao3tys>.

⁵⁸⁰ Žr. „Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacijos CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo pagrindais įgyvendinimo stebėsenos“, Dokumentinė ataskaita Lietuva, 2013, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d., https://www.lgl.lt/assets/Rekomendacijos-tekstas-interne-tui_2013-05-11_baigtas.docx.

2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektą⁵⁸¹ Nr. 15-8604, kuriame pasiūlė „teisę pakeisti lytį“ pakeisti „teise į lytinės tapatybės pripažinimą“ ir nurodė: „1. Fizinis asmuo, kuriam diagnozuotas lytinės tapatybės sutrikimas (transseksualumas), yra gydomas teisės aktų nustatyta tvarka. 2. Pilnamečiui, nesusituokusiam asmeniui, kuriam nėra apribotas veiksnumas tam tikroje srityje ir kuriam atlikta chirurginė išorinių lyties požymių korekcija, civilinės būklės aktų įrašai keičiami pateikus Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka išduotą sveikatos priežiūros įstaigos pažymą.“⁵⁸² Pažymėtina, kad šiame projekte užsimenama apie lytinę tapatybę arba lytinį identitetą, tačiau ši sąvoka įstatymo projekte siejama tik su transseksualumu.

Vėliau, t. y. 2015 m. lapkričio 19 d., buvo įregistruotas Teisingumo ministerijos parengtas ir kitas „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas“⁵⁸³ Nr. 15-12302, kuriame buvo pasiūlyta CK 2.27 str. pakeisti tokiu pavadinimu „Teisė į lyties pakeitimo registraciją“ ir išdėstyti taip: „Nesusituokusiam pilnamečiui asmeniui, kuriam diagnozuotas lytinės tapatybės sutrikimas (transseksualumas), kuriam nėra apribotas veiksnumas tam tikroje srityje ir kuriam atliktas chirurginis išorinių lyties požymių pakeitimas, pateikus sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išduotą sveikatos priežiūros įstaigos pažymą, gimimo įrašė keičiami duomenys apie asmens lytį.“⁵⁸⁴ Chirurginio išorinių lyties požymių korekcijos ar pakeitimo reikalavimas, kaip sąlyga lyties keitimo įregistravimui, visų pirma buvo siejama su lyties nustatymu pagal išorinius lytinius organus, t.y. vizualiai, būdingu medicinines, bet ne teisinės lyties nustatymo reikalavimams. Šiuo atveju lieka neišskumų ar tokios sąlygos nustatymas nereikalauja sterilizacijos? Pažymėtina, kad pagrindinis šių pakeitimų siūlymo tikslas buvo susijęs su EŽTT sprendimu L. prieš Lietuvą bei sustiprinta šio sprendimo vykdymo priežiūra⁵⁸⁵, raginant „Lietuvos institucijas pabaigti teisėkūros procesą dėl teisės aktų projektų, kuriais būtų pašalinta teisės spraga <...>“⁵⁸⁶.

Tik po 14 metų nuo CK nuostatų dėl teisės pakeisti lytį priėmimo, bandyta iš naujo ir išsamiau spręsti šią problemą, t.y. 2017 m. lapkričio 3 d. Teisingumo ministerija parengė ir Seimui pateikė Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18 ir 2.27 straipsnių pakeitimo

⁵⁸¹ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 15-8604, 2015-08-06“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/7eb9e4403c2011e59cfd14b526c57p-ositionInSearchResults=5&searchModelUUIID=7f61e87b-ca6a-47ed-bfdb-bd1a0e4a4ade>.

⁵⁸² *Ibid.*

⁵⁸³ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 15-12302, 2015-11-09“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/84b7908086ea11e5bca4ce385a9b7048?fwid=2vcao3tys>.

⁵⁸⁴ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 15-8604, 2015-08-06“, *op. cit.*

⁵⁸⁵ Žr. plačiau vykdymo veiksmų planą, „Lietuvos Respublikos vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Tisme 2017 metų veiklos ataskaita“, kovo 1, 2018, 61-64, žiūrėta 2020 m. vasario 15 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/LRV%20atstovo%20ataskaita_uz%202017%20metus.pdf.

⁵⁸⁶ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. VIII-1864 50 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. 15-10703, 2015-10-05“, *supra note*, 578.

įstatymo projektą⁵⁸⁷, kuriame pasiūlė CK pakeisti 2.18 straipsnio 8 punktą ir jį išdėstyti taip: „lytinės tapatybės pripažinimą“, taip pat CK 2.27 straipsnį ir jį išdėstyti taip: „2.27 straipsnis. Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą. 1. Asmuo turi teisę į lytinės tapatybės pripažinimą. 2. Asmens lytinės tapatybės pripažinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas“⁵⁸⁸. Su šiuo Projektu buvo pateiktas ir Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas⁵⁸⁹, kurio paskirtis – įtvirtinti asmens teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, nustatyti asmens lytinės tapatybės pripažinimo sąlygas ir tvarką. Iki šiol, norint pakeisti civilinės būklės aktų įrašus dėl lyties keitimo, reikia kreiptis į teismą dėl sprendimo priėmimo, o tai yra sudėtinga, neretai privatų intymų gyvenimą trikdanti ir pažeidžianti procedūra.

Pagaliau buvo žengtas pirmasis žingsnis lytinio identiteto pripažinimo link, kur siūloma įtvirtinti „lytinės tapatybės“ (gender identity) sąvoką, pripažinimo principus, pripažinimo sąlygas, tvarką ir kt.⁵⁹⁰ Šis teisės akto projektas yra sveikintinas ir tarptautinės organizacijos „Transgender Europe“ nuomone, kuri pateikė savo komentarus⁵⁹¹. Šiame Įstatymo projekte lytinės tapatybės sąvoka pateikiama kaip asmens tapatinimasis su tam tikra lytimi, o tokios tapatybės pripažinimas yra siejamas su asmens lyties, vardo ir pavardės bei asmens kodo pakeitimu gimimo įrašė taip, kad šis įrašas atspindėtų translyčio asmens lytinę tapatybę. Reikėtų sutikti su tarptautinės organizacijos „Transgender Europe“ atstovų nuomone, kad šis sąvokos „lytinė tapatybė“ apibrėžimas yra labai siauras, neatspindintis platesnio sąvokos apibūdinimo. Dėl asmens lytinės tapatybės pripažinimo sąvokos „Transgender Europe“ atstovai pateikė tokias pastabas: „Lytinės tapatybės pripažinimas neturi apsiriboti tik tam tikra grupe <...>, tarplyčiams (intersex) asmenims taip pat reikalingas teisinis lyties pripažinimas“⁵⁹². Todėl ši sąvoka turėtų apimti ir visus „queer“ (kitokius), kurie yra ir nori būti anapus lyčių skirstymo, nesitapatindami nė su viena iš binarinei lyčių sistemai priskiriamų grupių.

Pažymėtina, kad šiame Projekte yra nustatytas ir grįžtamasis lytinės tapatybės pripažinimas, kada translytis asmuo⁵⁹³ siekia atkurti lytinę tapatybę, sutampančią su savo

⁵⁸⁷ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18 ir 2.27 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12644, 2017-11-03“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/f2763960c08f11e7af36e75c0ac79247?jfwid=-1deuyjsbc>.

⁵⁸⁸ *Ibid.*

⁵⁸⁹ „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247?jfwid=-1deuyjsbc>.

⁵⁹⁰ Žr. paliau „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18 ir 2.27 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymo Nr. XII-2111 12 straipsnio pakeitimo, VII skyriaus pavadinimo pakeitimo ir įstatymo papildymo 24-1 straipsniu įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247?jfwid=-1deuyjsbc>.

⁵⁹¹ Žr. Pasiūlymas dėl „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas“ – tarptautinės organizacijos „Transgender Europe“ komentarai ir pasiūlymai dėl įstatymo projekto (anglų kalba), žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAN/f6963fb0e63011e7b4d1bd5f1a9ff0e3?jfwid=-1deuyjsbc>.

⁵⁹² *Ibid.*

⁵⁹³ Pagal Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektą „Translytis asmuo – asmuo, kurio įgimti biologiniai lyties požymiai nesutampa su šio asmens lytine tapatybe“. Šiai sąvokai taip pat reikalingos pastabos, kadangi, nebūtinai vien tik biologiniai lyties požymiai gali apibrėžti asmens lytį.

biologine lytimi. Tačiau šiuo atveju teismas privalėtų išsiaiškinti priežastis ir aplinkybes, dėl kurių prašoma atkurti lytinę tapatybę, įvertinant ar toks teisės įgyvendinimas nepažeis viešojo intereso ir kitų asmenų teisėtų lūkesčių. Šią nuostatą taip pat reikėtų vertinti kritiškai, nes toks įteisinimas gali tapti piktnaudžiavimo savo teisėmis įrankiu, sukeliant dar daugiau sumaišties ir problemų kitų žmonių teisių bei teisėtų interesų atžvilgiu. Kita vertus, ne visada toks grįžtamasis būdas yra galimas, pvz., kai pašalinami išoriniai ir vidiniai lyties organai, nes tokiu atveju biologinę lytį atkurti mediciniškai nebūtų įmanoma. Turėtų būti detalizuojamos grįžtamosios tapatybės pripažinimo sąlygos bei nurodytos nuostatos, įtvirtinančios tokio pripažinimo apribojimus ar negalimumą.

Pagal šį Projektą yra žengta kartu su EŽTT praktika, kada translyščiams asmenims pripažįstama teisė neatlikti chirurginės intervencijos, lytinę tapatybę pripažįstant nepriklausomai nuo to, ar atlikta chirurginė lyties požymių pakeitimo procedūra. Tai galėtų būti daroma administracine tvarka, civilinės metrikacijos įstaigai surašant LR teisingumo ministro nustatytos formos išvadą. Ši procedūra, lyginant su teismine, yra greitesnė ir prieinamesnė. Tam yra nustatytos lytinės tapatybės pripažinimo sąlygos: 1) asmuo yra Lietuvos Respublikos pilietis; 2) asmuo yra pilnametis; 3) asmeniui teismo sprendimu nėra apribotas teisinis veiksnumas dėl teisės į lytinės tapatybės pripažinimą įgyvendinimo; 4) asmuo nėra sudaręs santuokos; 5) asmuo nėra anksčiau įgyvendinęs teisės į lytinės tapatybės pripažinimą; 6) asmeniui teisės aktų nustatyta tvarka diagnozuotas lyties tapatumo sutrikimas – transseksualumas. Dėl paskutinės sąlygos Lietuvos psichologų sąjunga yra išreiškusi savo poziciją, remiantis tuo, kad nuo 2022 m. įsigaliosiančioje naujoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje nebebus lyties tapatumo sutrikimo diagnozės – tai liks tik kaip lyties neatitikimas / nesuderinamumas (*HA60 Gender incongruence of adolescence or adulthood; HA61 Gender incongruence of childhood*)⁵⁹⁴. Todėl, pasak šios Sąjungos atstovų, „gydytojai nebegalės diagnozuoti lyties tapatumo sutrikimo ir bus nebeįmanoma išpildyti minėto įstatymo projekto sąlygų <...>. Lytinė tapatybė yra socialinis konstruktas, o ne sveikatos sutrikimas. Reikalavimas kreiptis dėl savo lytinės tapatybės pripažinimo į gydytojus yra perteklinis“⁵⁹⁵. Todėl Lietuvos psichologų sąjunga siūlo atsisakyti sąlygų, kad siekiant savo lytinės tapatybės pripažinimo, būtų reikalaujama lyties tapatumo sutrikimo diagnozės patvirtinimo suaugusiam asmeniui, o nepilnamečiui – vaikų ir paauglių psichiatro išvados. Tai vėlgi gali kelti tam tikras problemas. Kuo remiantis bus galima pagrįsti savo teisę į kitokią lytinę tapatybę? Ar užteks to, kad asmuo, išpildęs pirmiau nurodytas sąlygas, ateis į civilinės metrikacijos skyrių persirengęs kitos lyties drabužiais? Tačiau, pvz., Maltos Lytinio identiteto, lytinės išraiškos ir lyties charakteristikų akte nurodyta, kad „asmuo neprivalo pateikti

⁵⁹⁴ Žr. „International Classification of Diseases 11th Revision, ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version: 04 / 2019)“, *Gender incongruence*, žiūrėta 2020 m. balandžio 14 d., <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/411470068>.

⁵⁹⁵ Žr. „Lietuvos psichologų sąjungos pozicija dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengto asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto“, 2008 m. kovo 20 d., http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/2018_IR018%20Lietuvos%20psicholog%C5%B3%20s%C4%85jungos%20pozicija%20d%C4%97l%20Lietuvos%20Respublikos%20Teisingumo%20ministerijos%20parengto%20Asmens%20lytin%C4%97s%20tapatyb%C4%97s%20pripa%C5%BEinimo%20C4%AFstatymo%20projekto.PDF.

įrodymų apie chirurginę procedūrą dėl visiško ar dalinio lyties keitimo, hormoninės terapijos ar bet kokio psichinio, psichologinio ar medicininio gydymo, siekiant pasinaudoti teise į lytinį tapatumą. Tai yra kiekvieno Maltos piliečio teisė prašyti Viešojo registro direktorių pakeisti lyties įrašą ir / ar vardą, jei asmuo nori pakeisti savo vardą, kuris atspindėtų paties asmens nustatytą lytinę tapatybę⁵⁹⁶. Siekiant šiuo pavyzdžiu siūlytina asmeniui pačiam laisvai apsispręsti dėl lyties, prisiimant visas su tuo susijusias paskemes ir iš to atsirandančius išpareigojimus ar teisių ribojimus. Pastarųjų metų praktika Maltoje rodo, kad 2015 m. priėmus Įstatymą 42 žmonės pakeitė lytį, tačiau jų skaičius išliko palyginti mažas – vidutiniškai apie 19 per metus (pateikiama statistika iki 2019 m.)⁵⁹⁷.

Teisę į lytinę tapatybę pripažinimą nepilnamečiams taip pat reikėtų vertinti pamatuotai, tinkamai įteisinant papildomas iš anksto specialistų apsvaistytas sąlygas (pvz., JK valdžia keičia poziciją dėl nepilnamečių transseksualų lyties keitimo operacijų⁵⁹⁸). Žinoma, tai gali būti atliekama tik teismo sprendimu, įvertinus šias aplinkybes: 1) ar tai neprieštarauja geriausiems vaiko interesams; 2) ar nepilnametis asmuo yra pakankamai subrendęs, kad galėtų suvokti dėl teisės į lytinę tapatybę pripažinimą įgyvendinimo atsiradusius padarinius; 3) ar nepilnametis asmuo pageidauja įgyvendinti teisę į lytinę tapatybę pripažinimą laisva valia ir šiam sprendimui neturi įtakos kiti asmenys; 4) ar nepilnametis asmuo kryptingai ir nepertraukiamai siekia gyventi būdamas kitos lyties. Tačiau Projekto 5 str. yra diskutuotinas, ir iš esmės prieštaraujantis CK 2.27 str. bei Projekto 4 str. 2 dalies 2 punktui dėl pilnametystės reikalavimo. Savo poziciją yra išreiškusi ir „Transgender Europe“, kritikuodama amžiaus cenzos nustatymą (pagal Projektą nuo 16 m., o nuo 14 m. – tėvų (rūpintojų) sutikimu), ir rekomenduodama panaikinti amžiaus apribojimus, sekant tokių valstybių, kaip Malta, Vokietija ar Norvegija patirtimi (čia amžiaus ribos: 6 metai). Kita aibė problemų, susijusi su nepilnamečių galimybėmis keisti lytį chirurginių operacijų pagalba, pvz., dėl lytinių organų nepakankamo išsivystymo. Nepilnamečių transseksualumas reikalauja psichikos sveikatos specialistus būti ypatingai dėmesingais ir profesionaliais priimant tokius sprendimus⁵⁹⁹. Ar mūsų specialistai tam pasiruošę?

Šiame Projekte yra nustatyti ir lyties keitimo teisiniai padariniai, siejami su tuo, kad asmuo visose gyvenimo srityse yra tos lyties, kuri nurodyta jo asmens tapatybės dokumentuose. „Teisę į lytinę tapatybę pripažinimą įgyvendinęs asmuo apie būtinybę ištaisyti asmens duomenis ir jų pagrindu išduotus dokumentus kitus asmenis pats informuoja raštu arba žodžiu“⁶⁰⁰. Kita vertus, pagal šį Įstatymo projektą, kitos lytinės

⁵⁹⁶ „Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act“, žiūrėta 2019 m. balandžio 17 d., <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=12312&l=1>.

⁵⁹⁷ Julian Bonnici, „Transgender Malta: 105 People Have Switched Their Gender Since 2015“, 2019 m. gegužės 9 d., <https://lovinmalta.com/news/news-human-interest/transgender-malta-105-people-have-switched-their-gender-since-2015/>.

⁵⁹⁸ Daily Mail Reporter, „Under-18s will be blocked from having gender reassignment surgery in proposals to be published this summer“, 23 April 2020, *Daily Mail*, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8247599/Under-18s-blocked-having-gender-reassignment-surgery.html>.

⁵⁹⁹ P.vz., žr. The World Professional Association for Transgender Health, *supra note*, 355: 15-16.

⁶⁰⁰ „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“, *supra note*, 589.

tapatybės pripažinimas neturi įtakos teisėms ir pareigoms, atsiradusioms iki lytinės tapatybės pripažinimo, taip pat ir įgyjamoms bei vykdomoms po tokio pripažinimo, išskyrus tam tikras išimtis: jei teisiniai santykiai siejami su lytimi ir po lyties keitimo pripažinimo jų negalima vykdyti (tokiu atveju prievoliniai santykiai pasibaigia, nebent prievolės šalys susitaria kitaip); atsakomybė už įvykdytą nusikalstamą ar kitokią įstatymų draudžiamą veiką, taip pat neskiriant kardomųjų priemonių, sankcijų ir (ar) bausmių bei negalioji teistumui; nuteistojo (nusižengusio) statusas (tačiau kardomosios priemonės, bausmės ar kitos sankcijos vykdomos pagal lyties, pripažintos įgyvendinus teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, asmenims taikomą tvarką). Pažymėtina ir tai, kad tokiu atveju „asmuo nepraranda įstatymų nustatytų socialinių ir darbo garantijų, kurias turėjo prieš įgyvendindamas šią teisę, nebent šios garantijos pagal pobūdį gali būti taikomos tik iki lytinės tapatybės pripažinimo buvusios lyties asmeniui. Teisė į senatvės ar kitokią socialinę pensiją po lytinės tapatybės pripažinimo įgyvendinama pagal lyties, pripažintos įgyvendinus teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, asmenims taikomą tvarką“⁶⁰¹.

Projekte išskiriama asmens, pakeitusio lytinę tapatybę, t.y. įgyvendinus teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, teisė sudaryti santuoką. Tačiau „Lytinės tapatybės pripažinimas neturi įtakos tėvų ir vaikų santykiams. Vaikų, kurių tėvai yra įgyvendinę teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, gimimo įrašė nurodyti tėvystės ir motinystės duomenys nėra keičiami“⁶⁰². Nustatant tokią normą buvo siekiama apsaugoti trečiosios šalies, t. y. vaiko interesus.

Kartu su šiuo Įstatymo projektu atitinkamai buvo pateikta: Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projektas⁶⁰³, kuriame siūloma ypatingosios teisenos byla nagrinėti ir bylas, susijusias su asmens lytinės tapatybės pripažinimu, papildant CK XXVIII-1 skyriumi: „Bylos dėl nepilnamečio asmens lytinės tapatybės pripažinimo ir grįžtamojo asmens lytinės tapatybės pripažinimo“; Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymo Nr. XII-2111 12 straipsnio pakeitimo, vii skyriaus pavadinimo pakeitimo ir įstatymo papildymo 24-1 straipsniu įstatymo projektas⁶⁰⁴.

2017 m. lapkričio 10 d. Seime užregistruotas Seimo narių grupės parengtas opojuojantis prieš tai minėtam LR civilinio kodekso 2.27 str. pakeitimo įstatymo projektas, kuriame CK 2.27 str. išdėstytas taip:

„Asmens lyties nustatymo teisinis pagrindas ir lyties keitimas.

1. Asmens lytis yra genetiškai nulemta žmogaus prigimtinė savybė. Asmens lyties (vyriškos arba moteriškos) nustatymo teisinis pagrindas yra genetiškai nulemta asmens lytis.

⁶⁰¹ „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“, *supra* note, 589.

⁶⁰² *Ibid.*

⁶⁰³ „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projektas, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12647, 2017-11-03“, žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/72b7ab80c09111e7af36e75c0ac79247?jfwid=-1deuyjisbc>.

⁶⁰⁴ *Ibid.*

2. Farmakologinės, chirurginės procedūros ar psichiatrinė, psichologinė terapija, kuriomis siekiama pakeisti genetiškai nulemtos asmens lyties požymius (lyties keitimas), Lietuvos Respublikoje yra draudžiamos⁶⁰⁵.

Šiame projekte aiškiai išdėstytos nuostatos, paneigiančios lyties keitimą. Nors šio straipsnio pavadinimas sudaro pagrindą manyti, kad lytis gali būti keičiama. To paties įstatymo projekto aiškinamajame rašte nurodyta, kad „Civilinio kodekso 2.27 straipsnio sukurtas teisinis lūkestis ir teisės spraga sudaro prielaidas teisiniams ginčams Lietuvoje ir, kaip ir EŽTT 2007 m. išnagrinėtos bylos L. prieš Lietuvą atveju, gali lemti nesėkmingą Lietuvos bylinėjimąsi tarptautiniuose teismuose“⁶⁰⁶. Čia nurodoma lytinių chromosomų svarba, nustatant tikrąją lytį, o lyties keitimo operacijos prilyginamos kūno žalojimui. Manytina, kad šio Projekto autoriai teikia pimenybę biologiniam determinizmui, kuris apibrėžia lytį kaip nekintamą. Pasak Projekto autorių, „medicininiai bandymai pakeisti asmens lytį ir įrašų apie lytį keitimas asmens dokumentuose gali sukelti grėsmę kitų žmonių teisėms ir laisvėms, dorovei ar sukelti grėsmę viešosios tvarkos interesams (pvz., tėvų teisei žinoti, kokios lyties yra jų vaikų kūno kultūros mokytojas; moterų saugumui ir privatumui viešuosiuose tualetuose ir pan.)“⁶⁰⁷. Lyties keitimo draudimą Projekto autoriai grindžia ne tik asmens luošiniu, vaisingumo praradimu, bet ir savižudybių gausos Švedijoje faktais po lyties keitimo operacijų. Autoriai atsižvelgia ir į visuomenės nuomonę bei viešą interesą žinoti, kuo asmuo yra iš tikrųjų. Tokiais argumentais nukrypstama nuo kitų šalių bei tarptautinių ir ES teisės aktų nuostatų, EŽTT praktikos. Viešas interesas taip pat nėra absoliutus, juo labiau lyties atžvilgiu, nesant įrodymų, kad transseksualių asmenų teisių pripažinimas kenktų visuomenei. Asmens, kurio teisės yra pažeistos, pvz., teisė žinoti kito asmens lytį (pvz., kuriant šeimą), visada gali būti ginamos teisme.

Šio projekto autoriai remiasi tuo, kad asmens lyties teisinio pripažinimo pagrindas yra genetiškai nulemta lytis. Pasak LR Seimo kanceliarijos teisės departamento, „tokiai įstatyminiu reguliavimu Lietuvos Respublika iš esmės paneigtų užsienio valstybėje lytį pakeitusių ar kitaip kitoki savo lyties tapatumą įteisinusių asmenų teises jų lyties tapatumo požiūriu <...> siūloma nuostata suponuoja, kad asmenų lytis Lietuvos Respublikoje būtų vertinama ir traktuojama atsižvelgiant ne į teisinius lyties tapatumo nustatymo ir įteisinimo dokumentus, o į asmens genetines fiziologines savybes“⁶⁰⁸. Seimo kanceliarijos teisės departamentas tokį įstatyminį reguliavimą įvertino kaip neapgrįstai ribojantį lytį pakeitusių asmenų teises, problemišką bei sunkiai įgyvendinamą „(t. y. asmens lytinis tapatumas Lietuvos Respublikoje galėtų būti patvirtinamas tik atlikus išsamius asmens medicininius tyrimus, kurių metu būtų tiriamos genetinės

⁶⁰⁵ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 str. pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. XIII-P-1327, 2017-11-10“, žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d., [https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/66fe0380c61711e782d4fd2c44cc67af?jfwid=](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/66fe0380c61711e782d4fd2c44cc67af?jfwid=tg6gwy5p3)tg6gwy5p3.

⁶⁰⁶ „Aiškinamasis raštas dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIII-P-1327, 2017-11-10“, žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9eac7e80c61811e782d4fd2c44cc67af>.

⁶⁰⁷ *Ibid.*

⁶⁰⁸ „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIII-P-1327, 2017-11-14“, žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d., [https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/be2e290d02611e782d4fd2c44cc67af?jfwid=](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/be2e290d02611e782d4fd2c44cc67af?jfwid=tg6gwy5p3)tg6gwy5p3.

lytinės chromosomos)⁶⁰⁹. „Tokia invazinė ir imperatyvi nuostata nustatyti lytį pagal genetinę medžiagą mažų mažiausiai reikalautų nustatyti tvarką, kad naujagimių lytis nustatoma ne vizualiai, bet pagal jų lytines chromosomas⁶¹⁰.

Kita vertus, ar tikrai medicininiai bandymai pakeisti asmens lytį ir įrašų apie lytį keitimas asmenį identifikuojančiuose dokumentuose gali sukelti grėsmę kitų žmonių teisėms ir laisvėms, dorovei ar sukelti grėsmę viešosios tvarkos interesams (pvz., tėvų teisei žinoti, kokios lyties yra jų vaikų kūno kultūros mokytojas; moterų saugumui ir privatumui viešuosiuose tualetuose ir pan.)? Pagrįstų įrodymų nėra pateikta. Europos teisės departamentas savo išvadoje dėl šio Projekto, cituodamas tam tikras EŽTT bylas, pareiškė, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnis „neįtvirtina neribotos teisės į lyties pakeitimą. Tai reiškia, kad valstybės gali nustatyti ribojančias šią teisę sąlygas. Iš to, kas nurodyta, išplaukia, jog valstybės negali apskritai uždrausti iš Konvencijos 8 straipsnio kylančios teisės pakeisti lytį, o tik gali nustatyti tam tikras sąlygas, kurių tikslas turi būti teisėtas bei „būtinai demokratinėje visuomenėje“⁶¹¹. Argumentuodamas dėl pateiktų Projekto autorių viešosios tvarkos pavyzdžių, Europos teisės departamentas taip pat pagrįstai suabejojo: „Šie Projekto rengėjų nurodyti nepatogumai, tariamai kylantys visuomenei, galėtų būti pavieniai ir ganėtinai mažareikšmiai lyginant su transseksualių asmenų patiriamu prigimtinės teisės į privatų gyvenimą varžymu <...>. Kiek mums yra žinoma, vaikų kūno kultūros mokytojais gali įsidarbinti abiejų lyčių asmenys, be to, asmuo po lyties pakeitimo operacijos tiek to asmens fiziologiniu, tiek psichologiniu aspektu turėtų būti tapatinamas su konkrečia lytimi, būtent ta, kurią jis pasirinko, t. y., asmens pasirinktą lytį patvirtintų tiek asmens medicininiai duomenys (konstatuotas transseksualumas, sėkmingas hormonų terapijos taikymas, operacija ir pan.), tiek paties asmens socialinis elgesys (prisistatymas kitu vardu, pavarde nei biologinę lytį atitinkantis vardas, pavardė; dėvėjimas kitos lyties rūbų; išvaizdos pokyčiai ir elgsena, būdinga kitai lyčiai ir pan.)“⁶¹².

Pažymėtina, kad lyties keitimo draudimas neišspręstų problemos, ir dar labiau ją paaštrintų, kadangi niekas neuždraus asmeniui nuvykti į kitą šalį ir atlikti lyties keitimo operaciją. Kaip būtų sprendžiami lyties keitimo klausimai grįžus į Lietuvą? Valstybė privalo sureguliuoti tokių operacijų atlikimo tvarką. Galiausiai situacija taptų dar daugiau diskriminacine, nes tie, kurie sėkmingai pakeitė lyties įrašus, atsidurtų daug palankesnėje padėtyje nei tie, kurie prarastų tokią galimybę, panaikinus teisę pakeisti lytį. LR Seimo kanceliarijos teisės departamentas savo išvadoje dėl šio Įstatymo projekto išreiškė savo argumentus ir dėl teisėtų lūkesčių principo įgyvendinimo, kuris susijęs su asmenimis, pradėjusiais lyties keitimo procedūras: „Jau virš 15 metų

⁶⁰⁹ „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-11-14“, *supra note*, 608.

⁶¹⁰ Justinas V. Daugmaudis „Vargas dėl lyties keitimo, arba atsakingo įstatymų leidimo dar reikės palaukti“, *Delfi*, 2017 m. lapkričio 20 d., <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/justinas-v-daugmaudis-vargas-del-lyties-keitimo-arba-atsakingo-istatymu-leidimo-dar-reikes-palaukti.d?id=76394139>.

⁶¹¹ „Europos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-12-22“, žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ff181d80e7061e7b4d1bdd5f1a9ff0e?fwid=tg6gwy5p3>.

⁶¹² *Ibid.*

suinteresuoti asmenys turi teisinius lūkesčius ir dalis jų gali būti pradėję atitinkamą paruošiamąjį gydymą hormonais bei dalines lyties keitimo operacijas, todėl Lietuvos Respublikoje lyties keitimo procedūrą pradėję asmenys galėjo pagrįstai tikėtis, jog ją galės čia ir baigti⁶¹³.

Todėl valstybė turi pareigą atrasti balansą tarp teisės į privatų interesą bei kitų žmonių teisių ir laisvių, tinkamai taikydama proporcingumo principą⁶¹⁴. 3 darbo dalyje analizuotoje *Christine Goodwin v. The United Kingdom* byloje EŽTT pažymėjo, kad sunkumai dėl naujos lyties pripažinimo yra išsprendžiami, o šioje byloje „nebuvo įrodyta, kad bet koks transseksualų statuso pasikeitimas gali sukelti konkrečių ar didelių sunkumų ar žaloti visuomenės interesus, o dėl kitų galimų pasekmių Teismas mano, kad iš visuomenės galima pagrįstai tikėtis tam tikrų nepatogumų toleravimo, leidžiant asmenims gyventi oriai ir vertingai pagal jų pasirinktą lytinį tapatumą didele asmenine kaina“⁶¹⁵. Tuo tarpu valstybės, jau sureguliusios lyties keitimo tvarką, imasi teisi- nių priemonių bei apribojimų, kad nebūtų pažeistos kitų asmenų teisės.

Analizuojamo Projekto iniciatoriai pažymi, kad „lyties keitimo procedūra yra susijusi ne tik su galimais dideliais ekonominiais kaštais valstybei, bet ir su radikaliu žmogaus suluošinimu, nes fiziškai sveiki asmenys, gebantys pradėti ir auginti savo vaikus, gali būti kastruojami, jiems pašalinami sveiki organai, taikomas „gydymas“ didelėmis hormonų dozėmis, dėl ko neretai prarandamas vaisingumas bei sutrinka bendra sveikata“. Reikėtų priminti, kad valstybė neprivalo kompensuoti lyties keitimo operacijų⁶¹⁶. Kita vertus, lyties keitimas nėra siejamas vien tik su kastracija, o asmens gyvenimo tikslas neturi būti siejamas vien tik su vaikų gimdymu ir auginimu. Kaip rodo Europos Žmogaus Teisių Teismo (žr. 3.3. skyrių), Lietuvos teismų praktika (žr. 4.2 skyrių), lyties keitimas nereiškia vien tik chirurginės lyties pakeitimo operacijos. Visuomenės nuomonės kontraversiškumas taip pat turėtų būti vertinamas atsargiai, kadangi neretai tai atsitinka dėl informacijos bei švietimo stokos.

Sveikatos apsaugos ministerijoje taip pat buvo parengtas „Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašo“ projektas, remiantis kuriuo translyčiams asmenims Lietuvoje būtų suteikta galimybė gauti konkrečias sveikatos priežiūros paslaugas – psichologų bei psichiatrų konsultacijas ir pakaitinę hormonų terapiją. Šiame aprašo projekte apie chirurginių lyties keitimą neužsimenama. Pasak Tomo Vytauto Raskevičiaus (Nacionalinės LGBT* teisių organizacijos Žmogaus teisių politikos koordinatorius), „tokią sąlyginai ribotą rengiamo diagnostikos ir gydy-

⁶¹³ „Europos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIII-P-1327, 2017-12-22“, *supra note*, 611.

⁶¹⁴ Pvz., LR Konstitucinis Teismas ne kartą yra nurodęs, kad „konstitucinio proporcingumo principo reikalavimas asmens teisių ir laisvių įstatymu neriboti labiau negu reikia teisėtiems ir visuomenei svarbiems tikslams pasiekti inter alia suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas pakankamai individualizuoti asmens teisių ir laisvių apribojimus: ribojantis asmens teises ir laisves įstatymo nustatytas teisinis reguliavimas turi būti toks, kad sudarytų prielaidas kiek įmanoma įvertinti individualią kiekvieno asmens situaciją ir, atsižvelgiant į visas svarbias aplinkybes, atitinkamai individualizuoti konkrečias tam asmeniui taikytinas ribojančias jo teises priemones“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas).

⁶¹⁵ „Case of Goodwin v. The United Kingdom, 2002, 28957/95“, *supra note*, 280.

⁶¹⁶ Autorės nuomone, aiškiai nustačius teisinį lyties keitimo reglamentavimą ir operacijų nekompensavimą ar dalinį kompensavimą, būtų išspręsta didelė dalis valstybei perkeliamos finansinės naštos problemų.

mo aprašo apimtį sąlygojo dvi aplinkybės. Visų pirma, Sveikatos apsaugos ministerija atsisako reglamentuoti chirurgines lyties pakeitimo operacijas tol, kol nebus priimtas atitinkamas lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką reglamentuojantis atskirasis įstatymas. Visų antra, atsižvelgiant į progresyvią nacionalinių teismų jurisprudenciją, nuspręsta reglamentuoti būtent tų sveikatos priežiūros paslaugų teikimą, kurios sudarytų prielaidas translyčiams asmenims pasikeisti asmens tapatybės dokumentus teismine tvarka be privalomojo chirurginės operacijos reikalavimo⁶¹⁷.

Galiausiai ir Lietuvos psichologų sąjunga parengė pozicijas dėl abiejų šių įstatymų projektų, išreikšdama pritarimą Teisingumo ministerijos parengtam Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektui. Tačiau išreiškė nepritarimą LR Seimo narių parengtam Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui Nr. XIII-P-1327, vertindama jį „kaip pažeidžiantį žmogaus teises ir iš esmės nederantį su šiuolaikinių psichikos sveikatos srities mokslinių tyrimų duomenimis, mokslininkų rekomendacijomis, kaip gerinti translyčių asmenų psichikos sveikatą, ir psichologų asociacijų parengtomis psichologinės praktikos gairėmis. Lietuvos psichologų sąjunga rekomenduoja rengiant įstatymus remtis šiuolaikinėmis mokslo žiniomis, o įstatymais nustatant asmenų gydymą – pasaulio sveikatos, medikų bei psichologų organizacijų rekomendacijomis⁶¹⁸.

Apibendrinant teigtina, kad šie analizuoti teisės aktų projektai iš dalies atrodo labiau teisiniai projektiniai bandymai, nei teisės aktai, ginantys žmogaus teises ir laisves. Vis dar pasiekama tarp dviejų kraštutinių – visiško draudimo ir atsisakymo pripažinti lytinę identitetą arba teisiškai nepamatuotos laisvės, nenumatant ir iš esmės nesvarstant galimų neigiamų padarinių, pvz., dėl nepilnamečių transseksualių teisių⁶¹⁹ ar grįžtamojo tapatybės proceso ir pan. Panašu, kad politikai dar nepasiruošę spręsti šias problemas.

4.2. Lietuvos teismų praktikos, sprendžiant naujos lyties pripažinimo teises problemas, analizė

Po EŽTT sprendimo byloje L. prieš Lietuvą (plačiau nagrinėjama 3 disertacijos dalyje) priėmimo, Lietuvos teismus pasiekė daugiau skundų dėl pažeidimų, susijusių su teisės pakeisti lytį įgyvendinimu. Kol įstatymų leidėjai delsia dėl lyties keitimo teisinio reguliavimo nustatymo, teismai imasi spręsti kilusias teises problemas *ad hoc*. LR Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog „galutinai pašalinti teisės spragas (taip pat ir legislatyvinę omisiją) galima tik teisę kuriančioms institucijoms išleidus atitinkamus teisės aktus. Teismai to padaryti negali, jie gali žemesnės galios teisės aktuose esančias

⁶¹⁷ „Idėja Lietuvai, įteisinkime lyties keitimą“, *Nacionalinė LGBT teisių organizacija*, 2017 m. gruodžio 22 d., <https://www.lgl.lt/naujienos/ideja-lietuvai-iteisinkime-lyties-keitima/>.

⁶¹⁸ Lietuvos psichologų sąjunga, „Dėl translyčių asmenų teisių į reikalingas sveikatos priežiūros paslaugas užtikrinimo“, žiūrėta 2019 m. gegužės 1 d., <http://www.psichologusajunga.lt/index.php?p=867&lng=lt>.

⁶¹⁹ Pz., Jungtinė Karalystė uždraudė nepilnamečiams atlikti lyties keitimo operacijas, nors yra rengiama ir peticija, dėl tokio valdžios sprendimo. Žr. „Petitions, Do not ban gender transition treatments for under 18s“, žiūrėta, 2020 m. spalio 3 d., https://petition.parliament.uk/petitions/318025?reveal_response=yes.

teisės spragas užpildyti tik ad hoc, nes teismai vykdo teisingumą, o ne yra legislatyvinės institucijos (pozityviaja ir plačiausia šios sąvokos prasme)⁶²⁰. Todėl toks transsekualių asmenų problemų sprendimo būdas nėra priimtinas, siekiant „išgelbėti“ teisę nuo susidariusios teisės spragos. „Jeigu tokie teismų įgaliojimai būtų neigiami, nepripažįstami, jeigu teismų galimybės taikyti teisę, pirmiausia aukščiausiąją teisę – Konstituciją, priklausytų nuo to, ar tam tikras teisėkūros subjektas nepaliko savo nustatyto (teisės aktuose) teisinio reguliavimo spragų, ir bylas galėtų išspręsti tik po to, kai tos teisės spragos bus užpildytos teisėkūros būdu, tuomet tektų konstatuoti, kad teismai, sprenddami bylas, taiko ne teisę, pirmiausia aukščiausiąją teisę – Konstituciją, o tik įstatymą (apibendrinta šios sąvokos prasme), kad jie ne vykdo teisingumą pagal teisę, o tik formaliai taiko teisės aktų straipsnius (jų dalis), kad konstitucinėms vertybėms, inter alia asmens teisėms ir laisvėms, žala gali būti daroma (ir neatlyginama ar kitaip neatitaisoma) vien dėl to, kad atitinkamas teisėkūros subjektas tam tikrų santykių nereguliuoja teisiškai (arba juos teisiškai sureguliuoja nepakankamai intensyviai), t. y. kad nors Konstitucijoje ir yra įtvirtintos tam tikros vertybės, jos nėra deramai ginamos ir saugomos pagal Konstituciją⁶²¹.

Viena grupė bylų yra susijusi su **reikalavimais atlyginti neturtinę žalą**. Pvz., 2011 m. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) apeliacine tvarka išnagrinėjo administracinę bylą pagal atsakovo Lietuvos valstybės ir pareiškėjo A. S. (dabar – R. S.) apeliacinius skundus dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimo⁶²² administracinėje byloje dėl turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo. Pareiškėjas skunde nurodė, kad jam Vilniaus miesto psichikos sveikatos centro konsultaciniame psichiatrijos ir psichoterapijos centre buvo diagnozuotas transseksualumas (F64.00). Buvo konstatuota, kad šiam asmeniui galima atlikti lyties keitimo operaciją, kuri vėliau ir buvo atlikta Tailande. Pareiškėjas po šios operacijos dėl tolesnio gydymo kreipėsi į Lietuvos medikus, tačiau jokių rekomendacijų ar gydymo paslaugų nesulaukė. Pareiškėjas skunde pabrėžė, kad jis daugiau kaip metus yra priverstas viešoje erdvėje naudotis tikrovės neatitinkančiais asmens dokumentais, praktiškai kiekviename žingsnyje atskleisti privatus ir asmeninio pobūdžio informaciją, patirti dvasinį skausmą, stresą ir pažeminimą. Jis skundu (b. l. 2–8) visų pirma kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą, prašydamas priteisti iš atsakovo Lietuvos

⁶²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas, byloje Nr. 34/03 „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą iširti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisės saugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktą neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsniui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“, žiūrėta 2019 m. lapkričio 28 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta216/content>.

⁶²¹ *Ibid.*

⁶²² „Vilniaus apygardos administracinio teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje I-2425-561/2009“, žiūrėta 2019 m. sausio 21 d., <https://eteismai.lt/byla/278762680947313/I-2425-561/2009?word=lyties%20keitimas>.

valstybės, atstovaujamos LR Vyriausybės, 31 243,32 litus turtinės ir 100 000 litų neturtinės žalos, padarytos neteisėtais veiksmais. Vilniaus apygardos administracinis teismas 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimu 18 (b. l. 98–108) pareiškėjo skundą tenkino iš dalies, priteisdamas iš Lietuvos valstybės, atstovaujamos LR Vyriausybės, pareiškėjo naudai 30 000 litų neturtinės žalos atlyginimo. Likusioje dalyje pareiškėjo skundą atmetė, nurodydamas, kad pareiškėjas netinkamai realizavo savo teises į transseksualumo gydymą, pažymėjo, kad pareiškėjo gydymo išlaidos nėra traktuojamos kaip atsiradusi žala deliktinės civilinės atsakomybės prasme, nes pagal CK 6.271 str. reikalingas tiesioginis priežastinis ryšys tarp neteisėtų valstybės veiksmų ir atsiradusios žalos: „tiesioginio priežastinio ryšio tarp neteisėtų Lietuvos valstybės veiksmų, vykdančių įsipareigojimus bei įpareigojimus, susijusius su lyties pakeitimo galimybe Lietuvoje, ir atsiradusių pareiškėjo išlaidų, susijusių su atlikta lyties pakeitimo operacija, nėra, nes teismo nustatytas neteisėtas valstybės neveikimas lyties pakeitimo srityje nenulėmė pareiškėjo nurodytų patirtų išlaidų, be to, valstybės neteisėtas neveikimas nėra besąlygiška pareiga atlyginti A. S. jo patirtas išlaidas“⁶²³. Autorės nuomone, šie Teismo nurodyti argumentai nepagrįsti, iš dalies prieštaraujantys EŽTT sprendimui L. prieš Lietuvą.

Atsakovas Lietuvos valstybė kreipėsi į LVAT dėl pirmosios instancijos teismo sprendimo panaikinimo prašant priimti naują sprendimą – atmesti pareiškėjo skundą. Tuo tarpu pareiškėja A. S. kreipėsi į LVAT dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimo pakeitimo iš dalies ir skundo patenkinimo – priteisti iš atsakovo pareiškėjo naudai 31 243,32 litus turtinės žalos ir 100 000 litų neturtinės žalos atlyginimo; priteisti iš atsakovo pareiškėjo patirtas bylinėjimosi ir atstovavimo išlaidas. Vieną iš argumentų pateikė ir tretysis asmuo – Teisingumo ministerija, paaiškindama, kad LR sveikatos apsaugos ministro 2001 m. rugsėjo 6 d. įsakymo Nr. 478 „Dėl pacientų nukreipimo konsultuotis (išsitiirti) ir / ar gydytis užsienyje ir išlaidų apmokėjimo tvarkos patvirtinimo“⁶²⁴ 1 punkte nustatyta, „kad konsultavimas, ištyrimas, gydymas užsienyje Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis gali būti organizuojamas apdraustiems privalomuoju sveikatos draudimu asmenims, kuriems teiktos konsultacijos ir taikyti visi Lietuvoje galimi tyrimo ir gydymo metodai nedavė teigiamų rezultatų, o užsienyje būtų galima suteikti konsultacijas bei pritaikyti naujus tyrimo ir / ar gydymo metodus, kurių prognozuojami rezultatai būtų geri. Šis įsakymas suteikia galimybę gydytis užsienyje, jeigu ligos, įtrauktos į TLK-10, nėra galimybės gydyti Lietuvoje, todėl pareiškėjas galėjo pasinaudoti šia galimybe, tačiau to nepadarė, vadinasi pats apsisprendė išlaidas, susijusias su lyties tapatumo sutrikimo gydymu ir lyties keitimo operacija, apmokėti iš savo lėšų“⁶²⁵.

Teismas apeliacinius skundus atmetė. Dėl Teisingumo ministerijos paaiškinimo Teismas pažymėjo, kad šioje byloje argumentas dėl to, jog pareiškėja nepasinaudojo

⁶²³ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis byloje A-858-1452-10“, žiūrėta 2019 m. sausio 21 d., <https://eteismai.lt/byla/14336953177987/A-858-1452-10>.

⁶²⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. V-729 „Dėl Pacientų siuntimo konsultuotis, išsitiirti ir (ar) gydytis Europos ekonominei erdvei priklausiančiose valstybėse ir Šveicarijoje tvarkos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2010-08-19, Nr. 99-5162, i.k. 1102250ISAK000V-729, žiūrėta 2019 m. lapkričio 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.379698>.

⁶²⁵ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis byloje A-858-1452-10“, *supra note*, 623.

minėtu Sveikatos apsaugos ministro įsakymu, yra atmestinas, nes Tvarka pasinaudoti ji neturėjo objektyvių galimybių. Tvarkos 1 punkte numatyta, kad „Tvarka taikytina tais atvejais, kai Lietuvoje taikytas gydymas neduoda teigiamų rezultatų, ji iš esmės reglamentuoja situacijas, kuomet dėl kompetencijos, techninių galimybių, metodologijų neturėjimo ir negalėjimo jas taikyti ar kitų objektyvių veiksnių pacientas negali būti gydomas Lietuvoje, tačiau tai gali būti padaryta užsienyje <...>. Pareiškėja nebuvo tas subjektas, kuriam galėjo būti taikoma Tvarka, nes ji neatitiko subjektui keliamų reikalavimų“⁶²⁶. Pagal šį Tvarkos aprašą tai priklauso gydytojų komisijos iniciatyvai, bet ne pačiam pacientui. Teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad „nagrinėjamos bylos kontekste būtina atriboti dvi situacijas: 1) situaciją, kai teisinių santykių subjektas, siekdamas pasinaudoti teisės aktuose įtvirtinta teise (teise pasikeisti lytį), nepasinaudoja visomis galimybėmis, kurias jam suteikia teisės aktai ir dėl to patiria neigiamas pasekmes ir, 2) situaciją, kai teisinių santykių subjektas, siekdamas pasinaudoti įstatyme įtvirtinta teise (teise pasikeisti lytį), objektyviai negali pasinaudoti savo teise, nes valstybės (savivaldybės) valdžios institucijos savo neveikimu neužtikrina tinkamų teisinių prielaidų šios teisės įgyvendinimui“⁶²⁷. Pastaroji situacija, įgyvendinant teisę pakeisti lytį, kuri yra apribota dėl objektyvių, nuo teisinių santykių subjekto nepriklausančių priežasčių, įstatymų leidėjų atžvilgiu negali būti pateisinama, juo labiau LR sveikatos apsaugos ministerijos grindžiamais argumentais – „pareiškėjas neturi teisinio pagrindo reikalauti iš valstybės turinės ir neturinės žalos atlyginimo, nes lyties keitimo ir su tuo susiję klausimai nėra sureguliuoti įstatymu ar kitais teisės aktais“⁶²⁸.

Dėl atsakovo skundo LVAT paaiškino, kad, Lietuvos valstybės atstovo teigimu, „transseksualumas Lietuvoje yra gydomas, nes tai yra diagnozuojama liga pagal Tarp-tautinę ligų ir sveikatos problemų klasifikaciją TLK-10, jis nepateikė konkrečių ir pagrįstų ši teiginį pagrindžiančių įrodymų, taip pat nepaaiškino, koku būdu pareiškėja tai turėjo ar galėjo padaryti <...> Trečiojo suinteresuoto asmens Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos atstovas bylos nagrinėjimo metu patvirtino, kad Lietuvoje nesudarytos tinkamos teisinės prielaidos gydyti pareiškėjai diagnozuotą ligą, todėl pareiškėja Lietuvoje oficialiai transseksualumo gydytis negalėjo (b.l. 95) <...> EŽTT sprendime L. prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 27527/03) taip pat nurodė esant teisėkūros spragą, keliančią problemų teisės į privataus gyvenimo apsaugą požiūriu“⁶²⁹. Tačiau vertinant, ar tarp atsakovo neteisėto neveikimo, kaip deliktinės atsakomybės sąlygos, ir pareiškėjos patirtų išlaidų, yra priežastinis ryšys, Teismas pažymėjo, kad nagrinėjamoje byloje nėra pagrindo konstatuoti esant tokį ryšį. Tokį argumentą Teismas grindė tuo, kad „atsakovo neveikimas, nevykdant pareigos ir nepriimant įstatymo dėl lyties pakeitimo sąlygų ir tvarkos, savaime nelemia to, kad pareiškėjai turi būti kartu ir kompensuotos išlaidos, susijusios su lyties keitimu ir gydymu“⁶³⁰. Tačiau šį argumentą

⁶²⁶ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis byloje A-858-1452-10“, *supra note*, 623.

⁶²⁷ *Ibid.*

⁶²⁸ *Ibid.*

⁶²⁹ *Ibid.*

⁶³⁰ *Ibid.*

reikėtų replikuoti, nes jis nėra pakankamai argumentuotas, atsižvelgiant į bylą *L. prieš Lietuvą*, kurioje EŽTT priteisė pareiškėjui žalos atlyginimą, skirtą lyties keitimo operacijoms pabaigti. Jei nėra paisoma EŽTT sprendime išdėstytų nurodymų, o teisė pakeisti lytį aiškiai įtvirtinta Lietuvos CK, tuomet galima kalbėti apie teisinį nihilizmą. Jei būtų įteisintas lyties keitimas, o operacijos įtraukiamos į valstybės nekompensuojamų operacijų sąrašą, tokiu būdu šią problemą galima būtų išspręsti ir teismams nevertėtų „išradinėti“ nepagrįstų argumentų.

2012 m. LVAT apeliacine tvarka išnagrinėjo administracinę bylą⁶³¹ pagal pareiškėjos E. L. G. apeliacinį skundą dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo 2011 m. rugsėjo 19 d. sprendimo administracinėje byloje atsakovui Lietuvos valstybei, atstovaujamai LR Vyriausybei, tretiesiems suinteresuotiems asmenims LR teisingumo ministerijai ir Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Teisės departamento Civilinės metrikacijos skyriui dėl neturtinės žalos atlyginimo. Šioje byloje skunde pareiškėja teigė, kad 2005 m. kovo 30 d. Tailande jai buvo atlikta chirurginė lyties pakeitimo iš vyriškosios į moteriškąją operacija. Tų pačių metų gruodžio 21 d. ji kreipėsi į Vilniaus miesto civilinės metrikacijos įstaigą dėl asmens tapatybės įrašų (vardo, pavardės, asmens kodo, lyties) pakeitimo, tačiau tai padaryti buvo atsisakyta. Tuomet pareiškėja kreipėsi į Vilniaus m. 2 apylinkės teismą dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo, kur Teismas 2008 m. kovo 20 d. sprendimu patenkino šį reikalavimą. Nagrinėjant civilinę bylą dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo, pareiškėjai Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos institute 2007 m. spalio 30 d. buvo atlikta ekspertizė ir konstatuoti faktai dėl lyties pakeitimo. Pareiškėja skundėsi, kad siekiant atlikti teismo paskirtą teismo medicinos kompleksinę ekspertizę, ji „buvo priversta vykti iš Airijos į Lietuvą su tikrovės neatitinkančiais asmens tapatybės dokumentais, atskleisti privataus pobūdžio informaciją, patirti pažeminimą. Dėl asmens dokumentų neatitikties tikrovei po lyties keitimo operacijos ilgą laiką, t. y. daugiau nei trejus metus, ji negalėjo iki galo įgyvendinti savo teisių į darbą, socialinių teisių, medicininę priežiūrą, sveikatą, pasinaudoti judėjimo laisve, privataus gyvenimo gerbimo garantija, buvo diskriminuojama dėl lyties“⁶³² ir t.t. Pareiškėja taip pat pažymėjo, kad nesant tinkamo teisinio reguliavimo, buvo pažeistos ir Žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatos dėl 8 str. įtvirtintos teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Tuo tarpu atsakovas Lietuvos valstybė, atstovaujama Vyriausybei, ir trečiasis suinteresuotas asmuo – LR teisingumo ministerija su pareiškėjos skundu nesutiko ir prašė jį atmesti, argumentuodami nepakankamais pareiškėjos įrodymais, nesant priežastinio ryšio tarp kilusios neturtinės žalos ir valstybės neveikimo, dėl lyties keitimo esant santuokoje, dėl ieškinio senaties ir pan.

Pažymėtina, kad Vilniaus apygardos administracinis teismas 2011 m. rugsėjo 19 d. sprendimu pareiškėjos E. L. G. skundą atmetė kaip nepagrįstą (b. l. 82-91) remiantis tuo, kad: 1. pareiškėja neįrodė, jog kreipėsi į Lietuvos gydymo įstaigas, siekdama gauti konsultacijas ar gydymą dėl lyties tapatybės sutrikimo, ir kad jai būtų atsakyta neigiamai;

⁶³¹ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 26 d. nutartis byloje A-502-1255-12“, žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d., <https://eteismai.lt/byla/228794807522736/A-502-1255-12>.

⁶³² *Ibid.*

2. Vilniaus m. civilinės metrikacijos skyrius pagrįstai atsisakė tenkinti pareiškėjos prašymą dėl lyties įrašo, vardo ir pavardės pakeitimo, nes vadovaujantis CK 2.27 straipsniu pakeisti lytį turi teisę tik nesusituokęs pilnametis asmuo, o iki 2007 m. gegužės 24 d. ji buvo susituokusi; 3. ekspertizė buvo būtina, siekiant nustatyti atliktos lyties keitimo operacijos juridinį faktą, kurią atliko kvalifikuoti medicinos ekspertai ir specialistai, todėl nėra pagrindo pareiškėjai teigti, kad dėl to ji patyrė pažeminimą.

Tuo tarpu 2012 m. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pareiškėjos skundą šioje byloje tenkino iš dalies. Skundo dalyje dėl neturtinės žalos atlyginimo, siejamo su nacionalinės teisės aktų, užtikrinančių asmenų, kuriems diagnozuotas transseksualumas, teisę į prieinamą ir kokybišką sveikatos priežiūrą (kompleksinį šio lyties tapatumo sutrikimo gydymą) bei teisinį lyties pakeitimo pripažinimą, nepriėmimu Teismas netenkino, argumentuodamas tuo, kad „byloje nenustatyta faktų, liudijančių, jog dėl esamos sveikatos būklės pareiškėja kreipėsi į Lietuvoje veikiančias asmens sveikatos priežiūros įstaigas, prašydama (vadovaujantis CK 2.27 str. 1 d. – privaloma rašytinė forma) išaiškinti ligą ir taikyti būtiną gydymą. Priešingai, turima medžiaga rodo, kad 2003 m. diagnozavus lyties tapatumo sutrikimą, pareiškėja apsisprendė likti Airijos gydytojų priežiūroje, vėliau (2005 m.) laikinai išvyko į Tailandą, kur jai buvo atliktas chirurginis išorinių kūno požymių pašalinimas ir suformavimas <...>. Taigi pareiškėja ir Lietuvos valstybė niekada nebuvo to paties teisinio santykio subjektai. Lietuvoje egzistuojanti teisinė situacija pareiškėjos padėties tiesiogiai nelėmė, t. y. teisės į privatų gyvenimą niekada realiai nevaržė. Abstrakčios teisės reikalauti, kad būtų atlyginta nacionalinio reguliavimo nebuvimu tariamai padaryta žala, E. L. G. taip pat neturi“⁶³³. Pareiškėja netinkamai realizavo ir savo teises, nes CK 2.27 str. numato, kad tik „nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma“. Tuo tarpu pareiškėja pagal CK tokios teisės negalėjo įgyvendinti, nes iki 2007 m. buvo susituokusi. LR Konstitucija⁶³⁴ pripažįsta santuoką tik tarp vyro ir moters, todėl lyties keitimo patvirtinimas šiuo atveju paneigtų Konstitucijoje įtvirtintą tik tarp vyro ir moters sudarytos santuokos institutą. Dalyje dėl neturtinės žalos atlyginimo, nesant teisinio reguliavimo, kuriuo būtų nustatyta civilinės būklės akto – asmens lyties pakeitimo – registravimo tvarka, Teismas skundą tenkino ir pareiškėjos patirtas dvasines kančias pripažino neturtine žala (300 Lt). Šioje byloje pareiškėjos neturtinės žalos turinys atitinka nustatytą LVAT administracinėje byloje Nr. A858-1452/2010, tačiau atlygintinos žalos dydis gerokai skiriasi. Galima tik nuspėti, kad priežastis itin mažos neturtinės žalos atlyginimo yra ta, kad pareiškėja nesikreipė į Lietuvos asmens sveikatos priežiūros įstaigas, prašydama išaiškinti ligą ir taikyti būtiną gydymą, ir, kaip ir minėta anksčiau, Lietuva ir pareiškėja nebuvo to paties teisinio santykio subjektai.

Šiuo atveju turėtų kilti klausimas – kokie teisiniai padariniai atsiranda asmeniui, kuris atlieka lyties keitimo operaciją būdamas santuokoje? Juk LR Konstitucija nustato santuoką tik tarp vyro ir moters, o LR CK 3.12 str. teigiama, kad „santuoką leidžiama suda-

⁶³³ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 26 d. nutartis byloje A-502-1255-12“, *supra note*, 631.

⁶³⁴ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *supra note*, 560.

ryti tik su skirtingos lyties asmeniu“. LR CK 3.40 str. 3 dalyje nurodyta, kad „sutuoktinis, davęs sutikimą sudaryti santuoką dėl esminės klaidos, gali reikalauti santuoką pripažinti negaliojančia. Klaida yra esminė, jeigu buvo suklysta dėl tokių su kitu sutuoktiniu susijusių aplinkybių⁶³⁵, kurias žinodamas sutuoktinis nebūtų sutikęs sudaryti santuokos. Preziumuojama, kad klaida yra esminė, jeigu buvo suklysta dėl: 1) kito sutuoktinio sveikatos būklės ar lytinės anomalijos, dėl kurių normalus šeimos gyvenimas neįmanomas; 2) to, kad kitas sutuoktinis padarė sunkų nusikaltimą“. Ar galima būtų sveikatos būklę dėl asmens transseksualumo priskirti prie tokių priežasčių? Ar galima tokiu atveju pripažinti santuoką negaliojančia? Teismų praktikoje būta bylų, kuomet teismas pripažino santuoką negaliojančia dėl sutuoktinio /ės sveikatos būklės⁶³⁶. Jei asmuo to negali daryti gyvendamas santuokoje, tai ar tokiu būdu teisinga asmeniui leisti pasikeisti savo identifikacinius duomenis, jei iki tol buvo pažeistos civilinės teisės normos įgyvendinant teisę pakeisti lytį? Akivaizdu, kad tokiu būdu ignoruojamos santuokoje gyvenančios kitos šalies (pvz., sutuoktinio, vaikų) teisės ir pan. Lyties pakeitimo įstatymo projekte⁶³⁷, numatyta sąlyga, kad lytis gali būti keičiama tik tuomet, jei asmuo neturi vaikų. O kas tai uždraustų ar atliktų kontrolę, jei operacijos atliekamos tik užsienio valstybėse? Kita vertus, labai svarbu, ar asmuo, sudarydamas santuoką su asmeniu, jau pakeitusiu lytį, turi teisę žinoti lyties pakeitimo faktą? Ar tokios nuostatos neprieštarauja šeimos gerovei, pvz., planuojant vaikus ir pan.? Panašu, kad sutuoktinis (partneris) teisme gins savo pažeistas teises dėl nuspėtos informacijos. Šie klausimai tik dar kartą įrodo, kad būtina imtis aiškaus teisinio reglamentavimo dėl lyties keitimo praktinio įgyvendinimo Lietuvoje. Tai padėtų išvengti panašių situacijų. Pažymėtina ir tai, kad Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimas yra panašus į EŽTBT byloje *Hämäläinen v. Finland* priimtą sprendimą. Šiose bylose teismai atsižvelgė į santuoką, kaip pamatinę vertybę, kito sutuoktinio teises, kurios turi prioritetą teisės į lytinį identitetą atžvilgiu.

Kitą bylą nagrinėjo LVAT 2017 m., kur buvo aiškinamasi ne tik dėl lyties pakeitimo, bet ir žmogaus lytiškumo sąvokos. Pareiškėjas kreipėsi su apeliaciniu skundu, dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimo panaikinimo, įpareigojimo atlikti veiksmus ir kompensacijos neturtinei žalai atlyginti priteisimo. Šis teismas skundą atmetė, argumentuodamas, kad „asmens duomenys – vardas ir pavardė – gali būti keičiami tik tuo atveju, jeigu jie neatitinka asmens lyties <...> žmogaus lytiškumas yra nustatomas pagal daugelį požymių: pagal išorinius lytinius organus, pagal vidinius lytinius organus, šių organų fiziologines funkcijas, pagal chromosomas, t. y. pagal tai, kas tai apsprendžia žmogaus anatominę arba biologinę lytį. Tačiau

⁶³⁵ Pz., byloje Sun v. Riley, 2019 Va. Cir. LEXIS 1180 (Virginia – Fairfax County Cir. Ct., Dec. 30, 2019) nebuvo patenkintas pareiškėjos prašymas dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, kuomet sutuoktinis neatskleidė ketinimo tapti moterimi, būdamas santuokoje. Žr. Arthur S. Leonard, “Virginia Court Denies Annulment to Woman Who Claims Her Marriage to Transgender Spouse was Induced by Fraud”, New York Law School, žiūrėta 2020 m. gegužės 5 d., <https://www.artleonardobservations.com/tag/transgender-annulment/>.

⁶³⁶ Pz., dėl psichinės sveikatos būklės, žr., „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis, byla 3K-3-508/2008“, žiūrėta 2020 m. balandžio 18 d., <https://eteismai.lt/byla/250762965874402/3K-3-508/2008>.

⁶³⁷ „Lietuvos Respublikos lyties pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. IXP-2627, 2003-06-04“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.212187?positionInSearchResults=0&searchModelUID=a9cf7132-1453-4713-b3fb-5574d0bcde95>.

lytiškumo sąvoka apima ir psichologinius aspektus, susijusius su lyties vaidmeniu, kurį individas pasirenka kaip labiausiai atitinkantį jo psichofiziologines ypatybes ir aplinkinių suformuotus vyriškumo ir moteriškumo idealus (prof. A. N. „Transsekualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai“) <...> asmens duomens – lyties – registracijos tikslas yra identifikuoti asmens anatominę lytį, o ne identifikuoti asmens lytį, kuri būtų apibrėžiama subjektyviais psichologiniais aspektais. Tokią išvadą patvirtina ir ta aplinkybė, jog Lietuvos Respublikos Seime yra įregistruotas Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas (reg. Nr. 15-8604(3), reg. data 2015 m. spalio 5 d.) <...>, kuriuo naujai pateikiamoje Civilinio kodekso 2.27 straipsnio redakcijoje siūloma nustatyti, kad duomenys apie asmens lytį keičiami atlikus chirurginį išorinių lyties požymių pakeitimą ir pateikus sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išduotą sveikatos priežiūros įstaigos pažymą <...> teismui nebuvo pateikti jokie medicininiai dokumentai, patvirtinantys, kad pareiškėjui medicininiais gydymo būdais buvo atliktas lyties pakeitimas ir toks lyties pakeitimo procesas yra negrįžtamas⁶³⁸. Šiuo atveju kyla keletas klausimų – ar gali teismas, spręsdamas bylą, remtis moksliniu straipsniu, kuris aiškiai išreiškia katalikiškąsias pozicijas? Ar pagrįstai remiamasi įstatymo projektu, kuris, nėra aišku ar bus priimtas? Dar daugiau, Teismas nenustatė tarp pareiškėjo nurodytos žalos ir neteisėtų Lietuvos valstybės institucijų veiksmų tiesioginio priežastinio ryšio, ir pabrėžė pareiškėjo cituotos bylos *L. prieš Lietuvą* bylos skirtumus: „Medikų išvadomis buvo patvirtinta pareiškėjo L. moteriška chromosominė lytis, taip pat galimybė atlikti lyties pakeitimo operacijas, jam buvo atlikta „dalinė lyties pakeitimo operacija“, tačiau kitos lyties pakeitimo operacijos negalėjo būti vykdomos dėl teisinio reguliavimo spragų. Taigi, aptartu atveju, priešingai, negu nagrinėjamoje administracinėje byloje, lyties pakeitimo galimybė buvo mediciniškai pagrįsta ir patvirtinta, o pareiškėjas L. dėl tam tikros įstatymų leidybos spragos, susijusios su lyties pakeitimo operacijomis, bei tuo, kad jam buvo atlikta tik dalinė lyties pakeitimo operacija ir tolesnis lyties keitimas sustabdytas, buvo atsidūręs kankinančioje nežinioje dėl savo privataus gyvenimo ir tikrosios tapatybės pripažinimo. Taigi, teisinio reglamentavimo spragos įtaka, priešingai, negu nagrinėjamoje administracinėje byloje, buvo pripažinta tiesiogine pareiškėjui L. sukeltų neigiamų pasekmių bei išgyvenimų priežastimi“⁶³⁹.

LVAT skundą tenkino iš dalies, nurodydamas, kad teisinis pagrindas keisti pavardę ir vardą pasikeitus asmens lyčiai yra ir asmuo tokia teise gali pasinaudoti. Taip pat Teismas panaikino pirmosios instancijos teismo sprendimą ir perdavė bylą nagrinėti iš naujo, kadangi reikėjo surinkti daugiau naujų įrodymų.

Kita grupė bylų yra susijusi su **prašymais pakeisti civilinės būklės aktų įrašus**. Pažymėtina, kad šiose analizuotose pirmosios instancijos teismų bylose ne tik pareiškėjai, bet ir teismai ima kalbėti apie lytinio bei socialinio identiteto svarbą. LR teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo Nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų regis-

⁶³⁸ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. kovo sprendimas byloje Nr. EA-247-261/2017“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://eteismai.lt/byla/215703173055631/eA-247-261/2017?word=lyties%20keitimas>.

⁶³⁹ *Ibid.*

travimo taisyklių ir Civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“ XIII skyrius reglamentuoja civilinės būklės įrašų keitimo tvarką. Įsakymo 125 punkte nurodyta, kad „suinteresuoto asmens prašymu civilinės būklės aktų įrašai keičiami, taisomi ar pildomi, jeigu tai pakankamai pagrįsta ir tarp suinteresuotų asmenų nėra ginčo. Jeigu tarp suinteresuotų asmenų kyla ginčas, įrašų keitimo, taisymo ar papildymo klausimai sprendžiami teismo tvarka“⁶⁴⁰. Pvz., 2011 m. gruodžio 5 d. Klaipėdos miesto apylinkės teismas priėmė sprendimą dėl civilinės būklės akto įrašo ištaisymo ir vardo, pavardės pakeitimo, kuriuo pareiškėjos prašymą patenkino. Teismui greta pirminių tyrimų dokumentų buvo pateikti įrodymai, pagrindžiantys, kad pareiškėjai atlikta lyties keitimo operacija iš moteriškos į vyrišką. Teismas pabrėžė, kad pareiškėja „įvykdė visas sąlygas, kad jos oficialus identitetas būtų keičiamas iš moteriškos lyties į vyrišką lytį <...>, kad pareiškėjai faktiškai pakeitus lytį iš moteriškos į vyrišką, civilinės būklės aktuose esantis įrašas turi atitikti faktinę padėtį, todėl būtina ištaisyti Gyventojų registro tarnybos prie LR VRM informacinėje sistemoje, Lietuvos Respublikos pase bei gimimo liudijime įrašą apie pareiškėjos lytį“⁶⁴¹.

2014 m. Šakių rajono apylinkės teisme buvo išnagrinėta byla dėl pareiškimo dėl civilinės būklės akto įrašo ištaisymo ir vardo bei pavardės pakeitimo. Pareiškėja prašė įpareigoti Gyventojų registro tarnybą prie LR VRM pakeisti įrašą informacinėje sistemoje, Lietuvos Respublikos pase – asmens kodą, grafoje lytis – iš moteriškos R. S. į vyrišką R. S.; pakeisti vardą ir pavardę į R. S., asmens kodą gimimo akto įrašė. Teismas prašymą tenkino, argumentuodamas tuo, kad „pareiškėja pateikė legalizuotą (b. l. 10) Štenbergo (Čekija) psichiatrinės medicininės gydymo įstaigos pažymą, patvirtinančią, jog pareiškėjai atlikta lyties keitimo operacija dėl transseksualinių priežasčių tipo female to male ir ilgą laiką ji gyvena kaip vyriškos lyties atstovas, dėl hormonų terapijos ir operacijos įtakos praradusi moteriškas reprodukcinės savybes, pasikeitė psichika ir kūnas, vyrauja vyriškos lyties požymiai, todėl rekomenduojama pakeisti lytį registruose ir dokumentuose“⁶⁴². Teismas nusprendė, kad pareiškėja faktiškai yra pakeitusi lytį, todėl civilinės būklės aktuose esantis įrašas turi atitikti faktinę padėtį.

2019 m. rugpjūčio 8 d. byloje Alytaus apylinkės teismas taip pat tenkino ieškovo prašymą ir įpareigojo Lazdijų rajono savivaldybės administracijos Civilinės metrikacijos skyrių ištaisyti įrašą apie pareiškėjo lytį civilinės būklės aktuose taip, kad šis įrašas atspindėtų moterišką pareiškėjos lytį (įrašą apie asmens lytį pakeisti iš „VYR / M“ į „MOT / F“); Įpareigoti Lazdijų rajono savivaldybės administracijos Civilinės metrikacijos skyrių ištaisyti įrašus apie pareiškėjo vardą ir pavardę civilinės būklės aktuose taip, kad šie įrašai atspindėtų moterišką pareiškėjos lytį (įrašą apie asmens

⁶⁴⁰ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir Civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“. TAR, 2016-12-28, Nr. 29705, žiūrėta 2020 m. liepos 15 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/65a5ecc0cd4111e69185e773229ab2b2>.

⁶⁴¹ „Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2011 m. gruodžio 5 d. sprendimas byloje Nr. 2-12129-676/2011“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://eteismai.lt/byla/21889659500074/2-12129-676/2011?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁴² „Šakių rajono apylinkės teismo 2014 m. vasario 12 d. sprendimas byloje Nr. 2-162-443/2014“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://eteismai.lt/byla/21225430654171/2-162-443/2014?word=lyties%20keitimas>.

vardą pakeisti iš „L.“ į „L.“, o įrašą apie asmens pavardę pakeisti iš „N.“ į „N.“⁶⁴³. Šioje byloje Teismas, remdamasis EŽTT bei Lietuvos teismų praktika, taip pat VšĮ Žirmūnų psichikos sveikatos centro išrašu, nurodė, kad „įstatymo leidėjas iki šiol nėra priėmęs įstatymo dėl lyties pakeitimo procedūrų taikymo bei neapibrėžė įstatyminių lygmeniu sąvokos „lyties pakeitimas“ ar „lyties pakeitimas medicininio būdu“, teismas šalina šią įstatymo spragą, ad hoc nustatydamas, kad sąvoka „lyties pakeitimas“ neturi būti siejama vien tik su chirurginiu negrįžtamu biologinės lyties pakeitimu, taip siaurinant „medicininio būdo“ sąvoką, o turi būti suprantama plačiau ir suvokiama kaip paties asmens psichologinis savęs sutapatinamas su konkrečia lytimi, kuri patvirtina tiek asmens medicininiai psichologijos, psichiatrijos, laboratorinių tyrimų duomenys (konstatuotas transeksualumas, sėkmingas hormonų terapijos taikymas, ir pan.), tiek paties asmens socialinis elgesys (prisistatymas kitu vardu, pavarde nei biologinę lytį atitinkantis vardas, pavardė; dėvėjimas kitos lyties rūbų; išvaizdos pokyčiai ir elgsena, būdinga kitai lyčiai ir pan.)“⁶⁴⁴. Teismo argumentai turėtų būti vertinami kaip pagrįsti ne tik todėl, kad nėra nustatyta tinkamo teisinio lyties pakeitimo apibrėžimo, bet ir todėl, kad Teismas aiškiai atribojo medicininę lytį nuo teisinės. Pastaroji gali būti tapatinama ir su socialine lytimi.

2019 m. spalio 9 d. Vilniaus miesto apylinkės teismas išnagrinėjo bylą, kurioje pareiškėja reikalavo ne tik ištaisyti įrašą apie pareiškėjos lytį civilinės būklės aktuose taip, kad šis įrašas atspindėtų moterišką pareiškėjos lytį, ištaisyti įrašus apie pareiškėjos vardą ir pavardę civilinės būklės aktuose taip, kad šie įrašai atspindėtų moterišką pareiškėjos lytį (įrašą apie asmens vardą pakeisti iš „Justas“ į „Juta“), bet ir prašė, kad jos civilinės būklės aktų įrašų pasikeitimai neatsispindėtų jos biologinių vaikų gimimo liudijimuose. Teismas prašymą tenkino, tačiau nurodė, jog „atsižvelgiant į tai, kad pareiškimą padavusio asmens tikslas yra įgyvendinti savo teisę pakeisti lytį, kuri nėra pažeidžiama vien todėl, kad vaikų gimimo įrašuose liks užfiksuota pareiškimą padavusio asmens biologinė lytis, vaikų dokumentuose įrašai apie jų biologinio tėvo vardą, pavardę ir lytį paliekami nepakeisti“⁶⁴⁵. Šiuo atveju Teismas, siekdamas apsaugoti kitų visuomenės narių interesus, prioritetą teikė vaikų teisėms.

2020 m. vasario 7 d. Vilniaus miesto apylinkės teismas išnagrinėjo bylą pagal pareiškėjos ieškinį dėl civilinės būklės akto įrašo ištaisymo. Pareiškėjas, taikant hormonų terapiją, yra pradėjęs negrįžtamą lyties pakeitimo procesą, todėl kreipėsi į Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Teisės departamento Civilinės metrikacijos skyrių, prašydamas ištaisyti lyties, vardo ir pavardės įrašus, siekiant sinchronizuoti juos su tikrąja pareiškėjos lytine tapatybe ir lytimi. Tačiau Civilinės metrikacijos skyrius netenkino pareiškėjo prašymo, palikdamas tai spręsti teismui. Jis išvadoje nurodė: „Šiuo metu Lietuvos Respublikos įstatymais nėra nustatytos nei lyties pakeitimo sąlygos, nei tvarka. Kol nėra priimtas lyties pakeitimo įstatymas, Civilinės metrikacijos skyrius ne-

⁶⁴³ „Alytaus apylinkės teismo 2019 rugpjūčio 7 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-3485-393/2019“, žiūrėta 2020 m. sausio 15 d., <https://eteismai.lt/byla/81738891714583/e2YT-3485-393/2019>.

⁶⁴⁴ *Ibid.*

⁶⁴⁵ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Nr. 28609-987/2019“, žiūrėta 2020 m. sausio 17 d., <https://eteismai.lt/byla/248201690613609/e2YT-28609-987/2019>.

turi teisinio pagrindo spręsti klausimo dėl lyties pakeitimo registravimo⁶⁴⁶. Vilniaus miesto apylinkės teismas ieškinį tenkino ir pripažino, kad „pareiškėjas yra pradėjęs negrįžtamus medicininius procesus dėl savo biologinės lyties keitimo bei save jau ilgą laiką socialiniame gyvenime suvokia ir identifikuoja kaip moterį; šias aplinkybes patvirtina medicininiai tyrimai“⁶⁴⁷. Todėl Teismas nurodė, „kad asmens civilinės būklės aktuose esantis įrašas apie lytį turi atitikti faktinę padėtį, nes tik tokiu būdu bus užtikrinta asmens, pradėjusio negrįžtamus biologinės lyties keitimo procesus, privataus gyvenimo apsauga bei nebus pažeidžiamas asmens orumas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis, 21 straipsnis, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnis, CK 2.18 straipsnio 8 punktą, 2.27 straipsnis, CPK 3 straipsnio 6 dalis, 5 straipsnis)“⁶⁴⁸. Teismas pabrėžė, kad šiuo metu Lietuvos teisės aktai įstatyminiu lygmeniu nenustato sąvokos „lyties pakeitimas“ ar „lyties pakeitimas medicininiu būdu“. Jis pakartojė Alytaus apylinkės teismo sprendime pateiktus argumentus, kad „sąvoka „lyties pakeitimas“ neturi būti siejama vien tik su chirurginiu negrįžtamu biologinės lyties pakeitimu, o turi būti suprantama plačiau ir suvokiama kaip paties asmens psichologinis savęs sutapatinamas su konkrečia lytimi, kurį patvirtina tiek asmens medicininiai duomenys (konstatuotas transeksualumas, sėkmingas hormonų terapijos taikymas), tiek paties asmens socialinis elgesys (prisistatymas kitu vardu, pavardė nei biologinę lytį atitinkantis vardas, pavardė; dėvėjimas kitos lyties rūbus; kitai lyčiai būdingi išvaizdos pokyčiai bei elgsena, ir pan.)“⁶⁴⁹. Kaip pagrindines prielaidas civilinės būklės aktų įrašų keitimui, Teismas nurodė tai, kad asmeniui yra diagnozuotas transeksualumas ir asmens identifikavimas savęs kaip atitinkamos lyties. Dėl šių priežasčių, „siekiant apsaugoti prigimtinės žmogaus teises (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis), įskaitant teisę pilnamečiui asmeniui nuspręsti dėl lyties keitimo (CK 2.27 straipsnis); taip pat žmogaus konstitucines teises į orumą bei privataus gyvenimo neliečiamumą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21, 22 straipsniai), užtikrinti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio įgyvendinimą, atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių teismo formuojamą teisinę praktiką, vadovaujantis CK 1.5 straipsniu“⁶⁵⁰, pareiškėjo reikalavimai dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo buvo patenkinti. Šioje byloje Teismas įvardijo teisingo asmens identifikavimo svarbą, siejant jį su prigimtinėmis teisėmis, asmens orumu bei teise į privatų gyvenimą, grindžiamą formuojama EŽTT bylų praktika.

2020 m. liepos 23 d. byloje Vilniaus miesto apylinkės teismas pareiškėjos E. P. pareiškimą dėl civilinės būklės akto įrašo ištaisymo patenkino, pažymėdamas, kad „egzistuoja teisės spraga dėl to, kad Lietuvos Respublikos Seimas nepriėmė asmens teisės keisti lytį įgyvendinimui būtino teisės akto. Tačiau tai nereiškia, kad jeigu dėl to, kad

⁶⁴⁶ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 7 d. sprendimas byloje Nr. e2YT-2995-433/2020“, žiūrėta 2020 m. kovo 24 d., <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=7ea3d8c9-384b-4d64-a116-e9b5bd776d9>.

⁶⁴⁷ *Ibid.*

⁶⁴⁸ *Ibid.*

⁶⁴⁹ *Ibid.*

⁶⁵⁰ *Ibid.*

įstatymų leidėjas nėra išleidęs teisės akto, kurį turėjo išleisti, toks asmuo negali ginti savo pažeistų teisių <...>. Lyties pakeitimo apibrėžimas šiuo metu dar nėra teisiškai reglamentuotas, todėl šiuo klausimu yra formuojama teismų praktika, atsižvelgiant į tarptautinių teismų jurisprudenciją⁶⁵¹. Teismas vertino, „ar yra abiejų kriterijų – objektyvaus medicininio ir subjektyvaus asmens vertinimo – sutaptis, t. y. ar asmeniui mediciniškai diagnozuotas transseksualumas ir ar asmuo identifikuoja save kaip atitinkamos lyties atstovą“⁶⁵², ir pripažino, kad civilinės būklės aktų įrašas apie lytį turi atitikti faktinę padėtį užtikrinant asmens privatų gyvenimą ir orumą.

Kita grupė analizuojamų bylų yra susijusi su tuo, kad norint pakeisti civilinės būklės aktų įrašus, **nebėra reikalingas lyties keitimo operacijos faktas**, užtenka mediciniškai konstatuoti transseksualumo nustatymo faktą, taip pat tai, kad asmuo save identifikuoja, gyvena, atpažįsta kaip pageidaujamos lyties asmenį. Pvz., 2017 m. Vilniaus miesto apylinkės teismas išnagrinėjo bylą, kurioje pareiškėja reikalavo įpareigoti ištaisyti civilinės metrikacijos įrašus taip, kad pastarieji atspindėtų pareiškėjos vyrišką lytį. Ji pateikė itin svarbų argumentą, kad nė vienas teisės aktas Lietuvoje nesiejia sąvokos „lyties pakeitimas“ su chirurgine lyties pakeitimo operacija. Teismas pareiškimą tenkino, pažymėdamas, kad „vien įstatymo spraga nesudaro teisinio pagrindo teismui atsisakyti ginti asmens, pageidaujančio keisti lytį, savo galimai pažeistas teises“⁶⁵³. Remdamasis iki 2017 m. sausio 1 d. galiojusiomis civilinės metrikacijos taisyklėmis, kuriose nustatyta, kad civilinės būklės aktų įrašai papildomi, pakeičiami, ištaisomi, jei pakeista asmens lytis, vardas ir pavardė dėl lyties pasikeitimo (hermafroditui) ar pakeitimo, Teismas konstatavo, kad „įstatymo leidėjas numatė galimybę ištaisyti civilinės būklės aktuose įrašus, identifikuojančius asmens lytį, tuo atveju, jei asmuo, sulaukęs pilnametystės bei nebūdamas santuokoje, mediciniškai pakeitė lytį. Tačiau nei viename teisės akte nėra sureguliuotas pats lyties pakeitimo procesas“⁶⁵⁴. Vilniaus miesto apylinkės teismas, remdamasis prigimtinėmis teisėmis, A.P., Garcon ir Nicot prieš Prancūziją EŽTT byla, pažymėjo, kad „įstatymo leidėjas iki šiol nėra priėmęs įstatymo dėl lyties pakeitimo procedūrų taikymo bei neapibrėžė įstatyminiu lygmeniu sąvokos „lyties pakeitimas“ ar „lyties pakeitimas medicininio būdu“, teismas šalina šią įstatymo spragą, ad hoc nustatydamas, kad sąvoka „lyties pakeitimas“ neturi būti siejama vien tik su chirurginiu negrįžtamu biologinės lyties pakeitimu, o turi būti suprantama plačiau ir suvokiama kaip paties asmens psichologinis savęs sutapatinimas su konkrečia lytimi, kurį patvirtina tiek asmens medicininiai duomenys (konstatuotas transseksualumas, sėkmingas hormonų terapijos taikymas, krūtų redukcija / implantai ir pan.), tiek paties asmens socialinis elgesys (prisistatymas kitu vardu, pavarde nei biologinę lytį atitinkantis vardas, pavardė; dėvėjimas kitos lyties

⁶⁵¹ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. liepos 23 d. sprendimas byloje Nr. e2YT-18061-863/2020“, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 29 d., <https://eteismai.lt/byla/161896428067244/e2YT-18061-863/2020>. Pažymėtina, kad Teismas čia cituoja negaliojantį teisės aktą „Civilinės metrikacijos taisyklės“ (negalioja nuo 2017 m.).

⁶⁵² *Ibid.*

⁶⁵³ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 balandžio 2 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5326-987/2017“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 22 d., <https://eteismai.lt/byla/268886328303908/e2YT-5326-987/2017>.

⁶⁵⁴ *Ibid.*

rūbų; išvaizdos pokyčiai ir elgsena, būdinga kitai lyčiai ir pan.)⁶⁵⁵. Bylos duomenimis, pareiškėjai buvo diagnozuotas transseksualumas, taikyta endokrininė hormonų terapija bei atlikta krūtų redukcijos operacija; socialinėje erdvėje ji yra matoma ir atpažįstama kaip vyriškos lyties asmuo: „Pareiškėja kryptingai konstruoja savo socialinį identitetą kaip vyriškos lyties asmuo, dėvi įprastai su vyriška lytimi asocijuojamus drabužius, trumpai kerpa plaukus, kalba ir elgiasi „vyriškai“⁶⁵⁶. Remdamasis šiais argumentais, Teismas įpareigojo pirmąjį asmens kodo skaitmenį pakeisti iš „4“ į „3“ (Gyventojų registro įstatymo 8 straipsnis, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. gruodžio 23 d. nutarimo Nr. 1495 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų registro nuostatų patvirtinimo“ 25-27 punktai). Pažymėtina, kad šioje byloje buvo plačiai apibrėžta socialinės lyties pripažinimo svarba.

Dar vienoje tų pačių metų Vilniaus apylinkės teismo byloje, kurioje buvo kreiptasi dėl įrašų apie pareiškėjo lytį bei asmens kodo ištaisymo, Teismas pareiškimą tenkino, pažymėdamas: „Jeigu dėl to, kad įstatymais ir kitais teisės aktais nėra nustatytas teisinis reguliavimas ir dėl to pažeidžiamos asmens teisės, valstybės institucijų neveikimu pažeidžiamų asmens teisių gynybą turi užtikrinti bendrosios kompetencijos bei administraciniai teismai, tiesiogiai taikydami Konstitucijos nuostatas“⁶⁵⁷. Čia pateikiama nuoroda į 2006 m. rugpjūčio 8 dienos LR Konstitucinio Teismo sprendimą⁶⁵⁸ (nors Vilniaus apylinkės teismo sprendimo tekste nurodyta „nutarimas“ – aut. pastaba). Teismas nurodė panašius argumentus: „Įvertinus tai, kad pareiškėjai diagnozuotas transseksualumas (TLK-10 kodas F64.0), dėl taikomos pakaitinės hormonų terapijos, krūtų redukcijos bei laikant save translyčiu vyru, pareiškėja socialinėje erdvėje atpažįstama kaip vyriškos lyties asmuo, todėl civilinės būklės aktuose esantis įrašas turi atitikti faktinę padėtį. Atsižvelgiant į tai, prašymas dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo tenkintinas, Civilinės metrikacijos skyriaus 2016-10-25 išvada Nr. A136-2272/16(2.4.1.55/TD1) panaikintina, Civilinės metrikacijos skyrius įpareigotinas ištaisyti įrašus apie pareiškėjos lytį ir asmens kodą civilinės būklės aktuose taip, kad šie įrašai atspindėtų vyrišką pareiškėjos lytį (įrašą apie asmens lytį pakeisti iš „MOT / F“ į „VYR / M“, o pirmąjį asmens kodo skaitmenį pakeisti iš „4“ į „3“)⁶⁵⁹.

⁶⁵⁵ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 balandžio 2 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5326-987/2017“, *supra note*, 653.

⁶⁵⁶ *Ibid.*

⁶⁵⁷ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5329-934/2017“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <http://litatek.teismai.lt/viesasprenlimupaiska/tekstas.aspx?id=8e1c8a82-195f-462c-ac29-03faf042379a>.

⁶⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas byloje Nr. 34/03 „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo nr. 689 „Dėl teisėtavokos, teisės saugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktą neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsniui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“, žiūrėta 2020 m. kovo 18 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paiska/135/ta216/content>.

⁶⁵⁹ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5329-934/2017“, *supra note*, 657.

2017 m. gruodžio 21 d. sprendime Vilniaus miesto apylinkės teismas taip pat tenkino pareiškėjo A. Z. pareiškimą dėl lyties, asmens kodo, vardo ir pavardės ištaisymo civilinės būklės aktų įrašuose. Teismas nurodė: „Dėl taikomos pakaitinės hormonų terapijos bei laikant save translyte moterimi, pareiškėjas socialinėje erdvėje atpažįstamas kaip moteriškos lyties asmuo, todėl civilinės būklės aktuose esantis įrašas turi atitikti faktinę padėtį“⁶⁶⁰.

2017 m. rugpjūčio 9 d. (uždaras teismo posėdis)⁶⁶¹, 2017 m. lapkričio 30 d.⁶⁶², 2018 m. vasario 19 d.⁶⁶³, 2018 m. kovo 30 d. (uždaras teismo posėdis)⁶⁶⁴, 2018 m. balandžio 30 d.⁶⁶⁵, 2018 m. rugsėjo 25 d.⁶⁶⁶, 2018 m. spalio 11 d.⁶⁶⁷ sprendimuose Vilniaus miesto apylinkės teismas taip pat tenkino pareiškėjų skundus dėl lyties, asmens kodo ir vardo ištaisymo civilinės būklės aktų įrašuose. Čia Teismas pakartojė 2017 balandžio 2 d. savo sprendime priimtus argumentus dėl lyties keitimo sąvokos neapibrėžtumo ir pan.

Dar viena reikšminga byla, susijusi su civilinės būklės įrašų pakeitimu, buvo išnagrinėta Kauno apylinkės teisme. Teismas 2018 m. lapkričio 16 d. sprendimu pareiškimą tenkino, nors pareiškėjo nurodytos aplinkybės dėl lyties įrašo pakeitimo buvo labiau abejotinos ir diskutuotinos: pareiškėjui buvo diagnozuotas transseksualumas, tačiau jis savarankiškai nusprendė naudoti hormoninius vaistus „Estrofem“, kurių jam jokie gydytojai nebuvo paskyrę; 2015 m. balandžio mėnesį Ukrainoje jam yra atlikta „orchiektomija“ – sėklidžių šalinimo operacija, tačiau tai patvirtinančių dokumentų pareiškėjas pateikti negalėjo; pareiškėjo gimimas užregistruotas užsienio valstybėje ir nėra įtrauktas į apskaitą civilinės metrikacijos skyriuje, todėl jo gimimą liudijantį įrašą, pasak civilinės metrikacijos skyriaus, išduoti neturi galimybių; pareiškėjas bylos nagrinėjimo metu atliko laisvės atėmimo bausmę, todėl pristatomas iš laisvės atėmimo vietos, jis neturėjo galimybių tinkamai pasiruošti ir atrodyti kaip moteris, nes jam nebuvo sudaromos tinkamos sąlygos. Nepaisant šių argumentų, remiantis liudytojų apklausa, Teismas pareiškimą tenkino, nurodydamas, kad pareiškėjas „kryptingai kontroliuoja savo socialinį identitetą kaip moteriškos lyties asmuo, ir tik dėl neigiamo visuomenės požiūrio dėvėdavo „unisex stiliaus“ drabužius, kurie nėra asocijuojami išimtinai tik su moteriška lytimi <...>. Pareiškėjas, nors ir nėra atlikęs biologinės lyties (vyriškos)

⁶⁶⁰ Žr. plačiau: „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 gruodžio 21 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-45425-934/2017“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/222301880327144/e2YT-45425-934/2017?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶¹ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 rugpjūčio 9 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-26625-466/2017“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/119970522142463/e2YT-26625-466/2017?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶² „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 lapkričio 30 d. sprendimas Nr. E2YT-43448-294/2017“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://eteismai.lt/byla/48441411673061/e2YT-43448-294/2017?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶³ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 vasario 19 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-260-734/2018“, žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d., <https://eteismai.lt/byla/44855981382224/e2YT-260-734/2018?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶⁴ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 kovo 30 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-8795-466/2018“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/63355667647861/e2YT-8795-466/2018?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶⁵ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. balandžio 30 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-12687-1035/2018“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/213667044530660/e2YT-12687-1035/2018?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶⁶ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. rugsėjo 25 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-22014-466/2018“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/145768469989064/e2YT-22014-466/2018?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶⁷ „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. spalio 11 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-29795-862/2018“, žiūrėta 2020 m. kovo 1 d., <https://eteismai.lt/byla/257731522342341/e2YT-29795-862/2018?word=lyties%20keitimas>.

keitimo (chirurginės) operacijos į moterį, tačiau save jau ilgą laiką nuo 2012 metų socialiniame gyvenime suvokia ir identifikuoja tik kaip moterį⁶⁶⁸. Teismas konstatavo, kad „pareiškėjas yra pradėjęs negrįžtamus medicininius procesus dėl savo biologinės vyriškos lyties keitimo į moterišką (daugiau kaip du metus naudojo hormonų terapiją, atliktos plaukų šalinimo procedūros, atlikta orchiektomija. Šias aplinkybes patvirtina byloje esantys medicininiai duomenys – diagnozuotas transeksualumas (TLK kodas F64)“⁶⁶⁹.

Šių bylų analizė parodė, kad Lietuvos teismai, atsižvelgdami į Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų praktiką ir įpareigodami institucijas pakeisti asmens duomenis apie lytį, nebereikalaujant chirurginio lyties keitimo fakto, vis drąsiau kalba apie lytinio identiteto svarbą transseksualių asmenų gyvenime. Vis dėlto šios problemos turi būti sprendžiamos ne vien tokiu teisiniu keliu, bet visų pirma priimant reikiamus teisės aktus, kuriuose būtų numatytas aiškus lyties keitimo teisinis reglamentavimas. Kita vertus, medicininio transeksualumo diagnozavimo reikalavimas kaip privalomas, siekiant pakeisti civilinės būklės aktus, ateityje, nustatant teisinį lyties keitimo reguliavimą, turėtų būti įstatymo leidėjo apsvaistytas kaip perteklinis, pažeidžiantis asmens teisę į lytinį identitetą bei orumą. Sektinas tokių valstybių, kaip Airija, Belgija, Danija, Graikija, Malta, Norvegija, Portugalija, Prancūzija⁶⁷⁰, kur nereikalaujama psichiatro diagnozės, pavyzdys.

⁶⁶⁸ „Kauno apylinkės teismo 2018 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje Nr. 2YT-4442-800/2018“, žiūrėta 2020 m. kovo 18 d., <https://eteismai.lt/byla/65286184028788/2YT-4442-800/2018?word=lyties%20keitimas>.

⁶⁶⁹ *Ibid.*

⁶⁷⁰ „Trans Rights Europe & Central Asia Map & Index 2019“, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Lytinis identitetas, kaip nauja socialinė kategorija, susiformavo ir buvo plėtojamas transseksualumo išraiškų praktikoje nuo XX a. antrosios pusės. Šios sąvokos atsiradimas, analizė ir interpretavimas leido suabejoti binarinės lyčių sistemos tinkamumu ir pakeitė požiūrį į lytį, susiejant ją su vidiniu savęs suvokimu, kuris gali sudaryti neatitiktį tarp biologinės ir psichologinės lyties (gender). Todėl greita fizinės lyties (sex) atsiranda nauja kategorija – socialinė lytis (gender), kurią galima aiškinti kaip savęs suvokimą esant kitos lyties ar turint kitokią lytinę tapatybę, kuriai asmuo emociškai ir / ar iš dalies fiziškai gali save priskirti ir kuri atsiranda iš psichologiškai padiktuotų prieštaravimų prigimtiniai lyčiai. *Todėl lytinis identitetas galėtų būti apibrėžiamas kaip asmens tapatybės dalis, reiškianti laisvą asmens suvokimą kas jis yra lytine prasme pasirenkant įvairius lytinės tapatybės išraiškos būdus.* Transseksualūs asmenys, siekiantys teisėto noro gyventi priešingos lyties gyvenimą ir išspręsti savo teisių neapibrėžtumo klausimus, susiduria su teisinio reguliavimo, įtvirtinančio tokias teises, poreikiu. Todėl atsiranda pagrindas kalbėti apie teisę į lytinį identitetą.
 - 1.1. Pagrindinės teisės filosofijos doktrinos nepaneigia teisės į lytinį identitetą ir teisės pakeisti lytį. Pozityvizmas, vertinant saviraiškos laisvę, neįžvelgia jokios apčiuopiamos socialinės žalos visuomenei (nebent tik tam tikrus nepatogumus), remdamasis vienodos pagarbos ir rūpestingumo principais, todėl palaiko lyties keitimo teisėtumą. Net ir prigimtinių teisių doktrina, siekdama teisės idealo, gali dalyvauti sprendžiant teisės moralumo klausimus, apsaugant tam tikras visuomenės vertybes (santuoką, motinystę, tėvystę). Tačiau ne visada daugumos moralė gali atitikti teisingumą, lygybę, laisvę, privataus gyvenimo ir asmens orumo apsaugą.
 - 1.2. Žmogaus orumo, kaip vienos iš svarbiausių socialinių vertybių, samprata teisėje bei konstitucinių teismų doktrinoje yra nuolatos vystoma ir plėtojama, apimant ir lytinį identitetą. Asmens suvokimas, kas jis yra lytine prasme, ir reikalavimas iš kitų tokio savęs pripažinimo leidžia kalbėti apie asmens teisę į orumą ir diskriminavimo tokiu pagrindu draudimą. Orumas, kaip žmogaus vertingumas, neturi priklausyti nuo asmens socialinio statuso pripažinimo visuomenėje, todėl negali būti paneigiamas net ir tuomet, jei asmuo išpažįsta kitokią savo lytinės saviraiškos laisvę, kurią dalis visuomenės gali laikyti amoralia. Valstybei tenkanti asmens orumo apsaugos pareiga neturi būti paneigta seksualinių mažumų teisių apsaugos atžvilgiu. Transseksualumo priskyrimas prie psichinių sutrikimų pažeidžia asmens orumą. Kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmenybės raišką lytiniu požiūriu. Lytinis identitetas yra vienas iš asmens orumo aspektų, asmens autonomijos, individualumo, savigarbos ir saviraiškos laisvės esmė. Todėl teisė į lytinį identitetą, kaip ir teisė į orumą, turi būti pripažįstama ne išimtinė, o kiekvieno asmens teise.
 - 1.3. Privatumas, kaip ir orumas, turi būti siejamas su asmens socialinės tapatybės raiška, todėl lytinis identitetas pagal Konvencijos 8 str. EŽTT spren-

dimuose tampa asmens privataus gyvenimo sudėtine dalimi. Pagal EŽTT teisminę praktiką, asmens lytinis identitetas, kaip privataus gyvenimo dalis, transseksualų atžvilgiu, apima asmens intymų gyvenimą, seksualinę orientaciją, saviraiškos laisvę, fizinį bei psichologinį asmens neliečiamumą ir integralumą, teisę laisvai apibrėžti savo lytį. Tai rodo, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra gyvas ir skvarbus žmogaus teisių apsaugos įrankis, kuris ir privataus gyvenimo aspektu turi būti aiškিনamas ir plėtojamas atsižvelgiant į šių dienų visuomenės gyvenimo poreikius bei aktualijas, ginant seksualinių mažumų teises. Atitinkamai valstybės narės turi būti įpareigojamos iš naujo persvarstyti ir parinkti reikiamas priemones, saugančias tokių mažumų teises nuo nepagrįsto kišimosi į jų privatų gyvenimą ir diskriminavimo.

2. Nuo XX a. lyties keitimo operacijų atsiradimas, kaip viena iš lytinio identiteto realizavimo formų, paveikė požiūrio į lytį kaitą ir lytinio identiteto sąvokos formavimą. Buvo suabejota chromosomų ir reprodukcinų organų svarba, išskiriant ir psichologinės individo lyties reikšmę. Nuo transseksualumo priežasčių nustatymo buvo pereita prie pagalbos priemonių tokiems asmenims paieškos. Lyties keitimo operacijų taikymas skatino asmenis, pakeitusius lytį chirurginiu būdu, ieškoti teisėtų galimybių pasikeisti asmens dokumentus, atitinkančius naująją lytį, įgyvendinti teisę į santuoką ir kt. Todėl atsirado poreikis diskutuoti ne tik apie fiziologinę, socialinę, psichologinę, genetinę, bet ir teisinę lytį. Tokia lyčių variacija lemia nesutaptis tarp fiziologinės ir teisinės, genetinės ir psichologinės lyties.

Jungtinė Karalystė yra viena iš pirmųjų valstybių, kur kilo tokio pobūdžio ginčai. Nuo biologinės lyties nustatymo prioriteto, akcentuojant chromosomų, reprodukcinų organų ir išorinių genitalijų svarbą, palaipsniui buvo pereita prie psichologinių ir socialinių individo aspektų sureikšminimo lyties nustatymo požiūriu.

- 2.1. Socialinės lyties poreikis gali būti realizuojamas medicinos pagalba. Medicininis požiūriu transseksualumas yra lyties sutrikimas, todėl gali būti gydomas pasitelkiant psichologinę, hormoninę terapiją, chirurginę intervenciją. Tokių pagalbos priemonių spektras turi būti taikomas labai plačiai, apimant tinkamą medicinos specialistų pasirengimą, nepatologizuojantį jų požiūrį, tarpusavio bendradarbiavimą, psichologinės pagalbos teikimą ne tik pacientui, bet ir jo artimiesiems. Hormoninė terapija turi būti vykdoma tik su nuolatine sveikatos specialistų priežiūra, o chirurginės operacijos atliekamos tik turint itin specializuotą ir kvalifikuotą šios srities kompetenciją. Dėl šių priemonių taikymo gali kilti daug bioetinių ir teisinių problemų, kurios turi būti sprendžiamos naikinant reikalavimus priverstinei sterilizacijai, tinkamai teikiant tokių pacientų sveikatos priežiūrą, derinant aplinkos pritaikomumą, užtikrinant asmens duomenų apsaugą, organizuojant kvalifikuotą medicinos specialistų pasirengimą. *Lietuvoje turi būti peržiūrima ir tam tikrų medicininių tyrimų (pvz., dėl onkologinių ligų), priskirtų tik konkrečiai lyčiai, teisinio reglamentavimo tvarka.* Ypatingas dėmesys turi būti teikiamas transseksualaus paciento informuotam sutikimui, kaip būtinai chirurginės

intervencijos sąlygai. Informuotame sutikime turėtų būti pateikiama išsami informacija apie galimas operacijų pasekmes, naudą, riziką, reprodukcinių gebėjimų praradimus, išvaizdos pokyčius ir kt., skiriant pakankamai laiko susipažinimui su tokia informacija. Pacientas turi prisiimti dalį atsakomybės. Nuo 2022 m. įsigaliosiančioje naujoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje nebebus lyties tapatumo sutrikimo diagnozės – tai liks tik kaip lyties neatitikimas ar nesuderinamumas, todėl tai darys įtaką ir minėtų priemonių taikymo pokyčiams medicinos moksle ir praktikoje.

3. Tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai, tokie kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija nenustato teisės į lytinį identitetą. Tačiau atsižvelgiant į visuomenės globalizaciją, mokslo ir technologijų laimėjimus bei jų plėtrą, tarptautinių žmogaus teisių institucijų rekomendacinio pobūdžio dokumentus, šiuose teisės aktuose išdėstyti draudimai diskriminuoti „kitokios padėties“, „kito požymio“, „visokios diskriminacijos“ pagrindais aiškintini kaip apimantys draudimą diskriminuoti lytinio identiteto atžvilgiu.

ES pirminės teisės šaltiniai tiesiogiai neįvardija lytinio identiteto sąvokos, tačiau nustato tokias principines vertybes, kaip pagarbą žmogaus orumui, laisvę, lygybę, toleranciją, draudimą diskriminuoti lyties, seksualinės orientacijos pagrindu, kurios neabejotinai yra susietos su žmogaus teise į lytinį identitetą. Antrinės teisės ES šaltiniai įvardija lytinio identiteto svarbą šiose srityse: siekiant apsaugoti asmens duomenis, susijusius su tapatybe, lytiniu gyvenimu, lytine orientacija; įgyvendinant vienodą požiūrį į vyrus ir moteris, apimančią draudimą diskriminuoti dėl asmens lyties pakeitimo; suteikiant prieglobstį ar papildomą apsaugą dėl baimės būti persekiojamam seksualinės orientacijos pagrindu ir pan.

- 3.1. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo nagrinėtų bylų analizė rodo evoliuciuojančią poziciją dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo, įtraukiant ir tuos asmenis, kurie pakeitė lytį. Todėl Teismas pripažįsta atleidimą iš darbo dėl lyties pakeitimo diskriminuojančiu, o papildomų sąlygų nustatymas (pvz., santuokos sudarymo faktas, amžiaus cenzas pensijų sistemoje), kad asmuo turėtų teisę gauti iš valstybės socialines garantijas, vertintinas kaip nepalankus ir diskriminuojantis asmens, pakeitusio lytį, atžvilgiu.
- 3.2. Pirmieji Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai byloje prieš Jungtinę Karalystę, reikalaujant įrašų oficialiuose dokumentuose ištaisymo po lyties keitimo, rodo, jog prioritetas buvo teikiamas biologiniams lyties kriterijams, akcentuojant visuomenės interesų, šeimos ir paveldėjimo teisių svarbą, pripažįstant gimimo registravimą kaip svarbų nepaneigiamą teisinį faktą. Todėl transseksualių pareiškėjų teisės į santuoką, tėvystės pripažinimą, teisė neatskleisti lyties Teismo sprendimu negalėjo būti apgintos. Tik nuo 2002 m. *Goodwin v United Kingdom* byloje EŽTT žengė naują žingsnį, perbrėždamas proporcingumo ribas tarp transseksualių asmenų teisių ir visuomenės interesų, pripažįstant, kad biologiniai kriterijai dėl lyties nustatymo nebėra tokie reikšmingi. Todėl tokių asmenų diskriminacija įvairiose jų gyvenimo

sferose patenka į privataus gyvenimo pagal Konvencijos 8 str. sritį. Minėta byla lėmė, kad Jungtinėje Karalystėje buvo priimtas Lyties pripažinimo aktas, pagal kurį asmeniui leista gauti kitos lyties pripažinimo sertifikatą. Kita vertus, pagrindinis valstybės registras pasiūlo teisę saugoti viešai neprieinamą informaciją apie gimimo metu nustatytą asmens lytį, kuri vis dar laikoma reikšmingu teisiniu faktu.

- 3.3. Pradedant XXI a., Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika transseksualių atžvilgiu pasižymi šių asmenų teisių plėtra. Teismas pripažįsta teisėtai tokių asmenų reikalavimus: dėl teisės pakeisti civilinės būklės aktų įrašus; dėl teisių į kompensacijas už lyties keitimo operacijas; dėl teisių į tinkamą gyvenimo kokybę; draudimą vilkinti lyties keitimo operaciją; priverstinės sterilizacijos draudimą, kaip būtina sąlygą lyties keitimui ir pan. Teisė į lytinį identitetą turi apimti asmeninę autonomiją, asmeninį tobulėjimą, pagarbą seksualiniam apsisprendimui ir fiziniam neliečiamumui. Chirurginių operacijų ar sterilizacijos reikalavimai pripažįstami kaip diskriminuojantys transseksualių asmenų atžvilgiu. Pažymėtina, kad tokie teisinio socialinės lyties formavimo aspektai tvirčiausiai yra atskleisti ir plėtojami EŽTT praktikoje. Kartu Teismas nepaieigia transseksualių asmenų teisių apribojimų, kurie tam tikrais atvejais yra būtini, siekiant užtikrinti kitų asmenų (pvz., sutuoktinio, vaikų) teisių apsaugą.
4. Lietuvoje nuo 2003 m. liepos 1 d. galiojanti LR civilinio kodekso 2.27 str. norma dėl teisės pakeisti lytį praktiškai nerealizuojama, nes nėra teisinio lyties keitimo procedūros mechanizmo. Abejonių kelianti nuostata dėl lyties pakeitimo medicininio įmanomumo yra neapibrėžta, kritikuotina ir vertintina kaip netinkama. Todėl koreguotina Civilinio kodekso 2.27 str. 1 dalyje įtvirtinta norma „Nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma“ nustatant tokį teisinį reguliavimą: „Nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę pakeisti savo lytį“. Sąvoka „medicininio būdu“ neatitinka šių dienų teismų praktikos aktualijų, kadangi lyties pakeitimui civilinės būklės aktų įrašuose užtenka transseksualumo fakto konstatavimo. „Medicininio įmanomumo“ sąlyga nėra taikytina, nes, remiantis naujausia EŽTT teismine praktika, tarptautinių žmogaus teisių institucijų rekomendacijomis, kitų valstybių patirtimi, lyties supratimas nėra siejamas vien tik su biologine lytimi.
- 4.1. Nuo 2003 m. buvo parengtas ne vienas įstatymo ar Civilinio kodekso pakeitimo projektas, nustatantis lyties keitimo sąlygas, tvarką, siūlant sąvoką „teisę pakeisti lytį“ keisti į „teisę į lytinę tapatybę pripažinimą“ ar „teisę į lyties pakeitimo registraciją“ ir kt. Būta bandymų uždrausti lyties keitimą Lietuvoje, argumentuojant tuo, kad lytis yra genetiškai nulemta žmogaus prigimtinė savybė, kuri turi būti asmens lyties nustatymo teisiniu pagrindu. Šie teisės aktų projektai parodo, kad bandoma teisiškai eksperimentuoti, „žaidžiant“ žmogaus prigimtinėmis teisėmis į privatų gyvenimą, orumą, saviraiškos laisvę ir pan. 2017 m. pateikti LR teisingumo ministerijos Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo bei Civilinio kodekso 2.27 str. pakeitimo įstatymo projektai vertintini kaip siūlantys platų transseksualių asmenų teisių spektrą

lytinio identiteto įgyvendinimo atžvilgiu, nustatant ne tik grįžtamąjį lytinės tapatybės pripažinimą, bet ir nepilnamečių teisę į lytinį identitetą. Kita vertus, šiuose projektuose lieka daug neaiškumų dėl tarplicių asmenų lytinės tapatybės pripažinimo, teismo funkcijų nustatant lytinės tapatybės atkūrimo priežastis ir sąlygas, transseksualių nepilnamečių teisių ir pan. *Siūlytina lytinio identiteto sąvoką apibrėžti neapsiribojant tapatinimusi su tam tikra lytimi ir translyčių civilinės būklės aktų įrašų pakeitimais, įvertinant ir kitų seksualinių mažumų poreikius lytinio identiteto pripažinimo atžvilgiu.*

Atsižvelgiant į asmens lytinio identiteto teisę, kaip asmens orumo ir privataus gyvenimo struktūrinę dalį, kitų valstybių, EŽTT teisminę praktiką, lyties tapatumo sutrikimo diagnozės nustatymo pokyčius medicinoje, teisinis lyties keitimo apibrėžimas bei keitimo procedūrų suregulavimas Lietuvoje yra būtinas ir neatidėliotinas. Todėl siūlytina tobulinti 2017 m. Teisingumo ministerijos parengtus ir pateiktus teisės aktų projektus, įtvirtinant ir tinkamai apibrėžiant lytinio identiteto sąvoką, nustatant grįžtamojo tapatybės pripažinimo sąlygas ir apribojimus, įteisinant lyties keitimo pripažinimą asmens dokumentuose administracine tvarka, peržiūrint ir įvertinant nepilnamečių lyties keitimo galimybes. Atitinkamai ir Sveikatos apsaugos ministerija turėtų parengti teisės aktus, skirtus transseksualumo diagnostikai bei chirurginių lyties keitimo operacijų reglamentavimui.

- 4.2. Kol LR Seimas ir kitos valstybės įgalios valdžios institucijos delsia parengti ir priimti reikiamus teisės aktus dėl tinkamo teisės pakeisti lytį įgyvendinimo, bendrosios kompetencijos ir administraciniai teismai, vykdydami jiems pavestą teisingumo funkciją, sprendžia iškilusias teises problemas *ad hoc*. Nustatyti apribojimai, kuomet teisinių santykių subjektas negali pasinaudoti tokia teise, skatina juos kreiptis į teismą. Teismai, nagrinėdami bylas, sprendžia tokias problemas, kaip antai: dėl transseksualių asmenų reikalavimų, susijusių su turtinės ir neturtinės žalos atlyginimu dėl privataus gyvenimo pažeidimų; dėl atsisakymo pakeisti civilinės būklės aktus ir pan. Disertaciniame darbe pateiktų bylų analizė parodė, kad Lietuvoje nėra sudarytos tinkamos sąlygos lytinio identiteto teisei įgyvendinti. Formuojama teismų praktika nėra vienoda: dėl žalos atlyginimo dydžio; priežastinio ryšio nustatymo; būtinybės kreiptis į Lietuvos sveikatos priežiūros institucijas dėl transseksualumo patvirtinimo. Yra ir tokių atvejų, kuomet žemesnės instancijos teismas remiasi atskirų mokslininkų pozicija dėl lyties keitimo, prioritetą teikdami biologinei ir anatominei asmens lyčiai, kaip lyties registracijos pagrindui, ir Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektu (reg. Nr. 15-8604(3), reg. data 2015 m. spalio 5 d.), pagal kurį būtų reikalaujama keisti asmens duomenis tik atlikus chirurginį išorinių lyties požymių pakeitimą ir pateikus Sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išduotą sveikatos priežiūros įstaigos pažymą. Šios Lietuvos teismų sprendimų variacijos rodo, kad *būtinas aiškus lyties keitimo procedūrų teisinis reguliavimas, kuris padėtų išspręsti teismų praktikos suvienodinimo problemas.*

Pažymėtina, kad 2017-2020 m. sprendimuose Lietuvos teismai, įpareigodami keisti civilinės būklės aktų įrašus dėl lyties pakeitimo, sekdami EŽTT praktika, mažina reikalavimus dėl kitos lyties pripažinimo, nevertinant lyties keitimo operacijos fakto kaip esminio, tokiu būdu atskirdami medicininį lyties apibrėžimą nuo teisinio transseksualumo atveju. Prioritetas teikiamas psichologijos ar psichiatrijos specialistų išvadoms, psichologiniam savęs susitapatinimui su konkrečia lytimi ir socialiniam asmens elgesiui. Tačiau santuokos institutas, kito sutuoktinio teisės, motinystės ar tėvystės nurodymas vaikų gimimo liudijimuose negali būti paneigtas asmens teisės į lytinį identitetą prioriteto naudai.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos teisės aktai ir projektai

1. „Lietuvos Respublikos Konstitucija“. Valstybės žinios, 1992-11-30, Nr. 33-1014.
2. „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“. Valstybės žinios, Nr. 74-2262 (2002).
3. „Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymas“. TAR, 2015-12-14, Nr. 19697, id. k. 2015-19697.
4. „Lietuvos Respublikos gyventojų registro įstatymas“. TAR 2014-11-14, i. k. 2014-16874.
5. „Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas“, Nr. XII-2768, 2016-11-08. Paskelbta TAR 2016-11-17, i. k. 2016-26967. Žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr>.
6. „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, Nr. XI-499, 2009-11-19. Valstybės žinios, 2009, Nr. 145-6425 (2009-12-08), i. k. 1091010ISTA00XI-499. Žiūrėta 2020 m. kovo 29 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.31932/asr>.
7. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos bei Kūno kultūros ir sporto departamento 1996 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. 434/200 „Dėl Lietuvos sporto rinktinių sportininkų lyties kontrolės tvarkos patvirtinimo“. LRS. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 8 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.30938?positionInSearchResults=56&searchModelUUID=d51571b9-ec08-4768-bf41-5291586e7df9>.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. V-482 „Dėl Gimdos kaklelio piktybinių navikų prevencinių priemonių, apmokamų iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų, finansavimo programos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004-07-03, Nr. 104-3856, i.k. 1042250ISAK000V-482. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8FD6BCF64FD4/NMixftJJoT>.
9. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymas Nr. V-548 „Dėl Atrankinės patikros dėl gimdos kaklelio patologijos programos atlikimo metodikos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004-07-29, Nr. 117-4390, i.k. 1042250ISAK000V-548. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3530D79A5856>.
10. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. V-973 „Dėl Priešinės liaukos vėžio ankstyvosios diagnostikos finansavimo programos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2005-12-30, Nr. 152-5617, i.k. 1052250ISAK000V-973. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.62EC76ABAC7D/wQcjtzFCty>.
11. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. V-729 „Dėl Pacientų siuntimo konsultuotis, išsitiirti ir (ar) gydytis Europos

- ekonominei erdvei priklausančiose valstybėse ir Šveicarijoje tvarkos aprašo patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2010-08-19, Nr. 99-5162, i.k. 1102250ISA000V-729. Žiūrėta 2019 m. lapkričio 28 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.379698>.
12. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir Civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“. TAR, 2016-12-28, Nr. 29705. Žiūrėta 2020 m. liepos 15 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/65a5ecc0cd411e69185e773229ab2b2>.
 13. „Aiškinamasis raštas dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-11-10“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9eae7e80c61811e782d4fd2c44cc67af>.
 14. „Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. P-612, 2000-06-06“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.102377?fjwid=-1dn5zhfatq>.
 15. „Europos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-12-22“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ff181d80e70611e7b4d1bd5f1a9ff0e?fjwid=tg6gwy5p3>.
 16. „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247?fjwid=-1deuyjisbc>.
 17. „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18 ir 2.27 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinės būklės aktų registravimo įstatymo Nr. XII-2111 12 straipsnio pakeitimo, VII skyriaus pavadinimo pakeitimo ir įstatymo papildymo 24-1 straipsniu įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. 17-12650, 2017-11-03“. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247?fjwid=-1deuyjisbc>.
 18. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18 ir 2.27 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12644, 2017-11-03“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/f2763960c08f11e7af36e75c0ac79247?fjwid=-1deuyjisbc>.
 19. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. XIP-2988, 2011-03-08“. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.393793?fjwid=2vcao3udb>.
 20. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. VIII-1864 50 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, reg. Nr. 15-10703, 2015-10-05“. Žiūrėta 2020 m. vasario 25 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/41efb2006b3311e5b316b7e07d98304b?fjwid=2vcao3tys>.

21. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 15-8604, 2015-08-06“. Žiūrėta 2018 m. gruodžio 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/7eb9e4403c2011e59cfcfd14b526c5?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=7f61e87b-ca6a-47ed-bfdb-bd1a0e4a4ade>.
22. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. 15-12302, 2015-11-09“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/84b7908086ea11e5bca4ce385a9b7048?jfwid=2vcao3tys>.
23. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 str. pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-11-10“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/66fe0380c61711e782d4fd2c44cc67af?jfwid=2vcao3tys>.
24. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projektas, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 442 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo XXVIII-1 skyriumi įstatymo projektas, reg. Nr. 17-12647, 2017-11-03“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/72b7ab80c09111e7af36e75c0ac79247?jfwid=-1deuyjisbc>.
25. „Lietuvos Respublikos lyties pakeitimo įstatymo projektas, reg. Nr. IXP-2627, 2003-06-04“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.212187?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=a9cf7132-1453-4713-b3fb-5574d0bcde95>.
26. „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIP-2988, 2011-03-16“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.394328?jfwid=2vcao3udb>.
27. „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvada dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, reg. Nr. XIIIIP-1327, 2017-11-14“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 19 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/bea2e290d02611e782d4fd2c44cc67af?jfwid=2vcao3udb>.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisės aktai

28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas Nr. 2/98 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta385/content>.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas, bylos Nr. 14/98, „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 19 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta363/content>.

30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, bylos Nr. 34/2000-28/01, „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 19 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta309/content>.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, bylos Nr. 8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-09/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04 „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 14 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta277/content>.
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas byloje Nr. 23/04 „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 11 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta217/content>.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 08 d. sprendimas „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktą neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsniui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“, Valstybės žinios, 2006-08-12, Nr. 88-3475, atitaisymas – 2006.12.16,

Nr. 137. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 15 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta216/content>.

34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas, bylos Nr. 47/2009-131/2010 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo ir jo pakeitimo įstatymo kai kurių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta87/content>.
35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, bylos Nr. 7/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nario Kęstučio Pūko, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. kovo 12 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1771/content>.
36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, bylos Nr. KT3-N1/2019, „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 43 straipsnio 1 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d. <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>.

Tarptautiniai teisės aktai

37. „Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje“. Valstybės žinios, 2002-10-09, Nr. 97-4258. Žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.188028>.
38. „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“. Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288.
39. „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“. Valstybės žinios. 2006-06-17, Nr. 68-2497.
40. „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7“. Valstybės žinios, 2000-11-10, Nr. 96-3016.

Europos Sąjungos teisės aktai

41. „Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija“. Žiūrėta 2017 m. birželio 15 d. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=LT>.
42. „Europos Sąjungos Sutartis“. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:LT:PDF>.
43. „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)“. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 11 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>.
44. „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo“. Žiūrėta 2016 m. kovo 20 d. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>.

45. „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“. Žiūrėta 2020 m. vasario 14 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>.
46. „1976 m. vasario 9 d. Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugštinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31976L0207&from=LT>.
47. „2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija)“. Žiūrėta 2020 m. vasario 10 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2006.204.01.0023.01.LIT&toc=OJ:L:2006:204:TOC.
48. „2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/95/ES dėl trečiųjų šalių piliečių ar asmenų be pilietybės priskyrimo prie tarptautinės apsaugos gavėjų, vienodo statuso pabėgėliams arba papildomą apsaugą galintiems gauti asmenims ir suteikiamos apsaugos pobūdžio reikalavimų“. Žiūrėta 2020 m. vasario 10 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2011.337.01.0009.01.LIT&toc=OJ:L:2011:337:TOC.
49. „2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR“. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2012.315.01.0057.01.LIT&toc=OJ:L:2012:315:TOC.
50. „2011 m. rugsėjo 28 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl žmogaus teisių, seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės Jungtinėse Tautose“. Žiūrėta 2016 m. balandžio 12 d. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0427&language=LT&ring=B7-2011-0523>.
51. „European Parliament resolution of 14 February 2019 on the future of the LGBTI List of Actions (2019-2024) (2019/2573(RSP))“. Žiūrėta 2020 m. kovo 28 d. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0129_EN.html?redirect.
52. „Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacija valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės pagrindu (Priėmė Ministrų komitetas 2010 m. kovo 31 d. 1081-ajame Ministrų pavaduotojų posėdyje)“. Žiūrėta 2019 m. spalio 20 d. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804cb178.
53. Parliamentary Assembly. „Condition of Transsexuals“, 1989, Recommendation 1117. Žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d. <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbNqVbncveG1sL1hSZWYvWDJlLURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0xNTE1MSZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbcWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYvWFJlZi1XRC1BVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTE1MTUx>.

54. Parliamentary Assembly. „Discrimination against transgender people in Europe“, 2015, Resolution 2048. Žiūrėta 2020 m. gegužės 2 d. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>.
55. Parliamentary Assembly. „Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity“, 2010, Resolution 1728, Final version. Žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17853&lang=en>.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

56. „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“. Žiūrėta 2019 m. vasario 1 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22%3A%22ENG%22%2C%22appno%22%3A%2279885%2F12%22%2C%2252471%2F13%22%2C%2252596%2F13%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-172913%22%7D>.
57. „Case of B. v. France, 1992, 13343/87“. Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57770%22%7D>.
58. „Case of Beizaras and Levickas v. Lithuania, 2020, 41288/15“. Žiūrėta 2020 m. kovo 2 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-200344%22%7D>.
59. „Case of Christine Goodwin v. United Kingdom, 2002, 28957/95“. Žiūrėta 2019 m. sausio 28 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-60596%22%7D>.
60. „Case of Cossey v. United Kingdom, 1990, 10843/84“. Žiūrėta 2019 m. lapkričio 26 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22%5C%22CASE%20OF%20COSSEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%5C%22%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57641%22%7D>.
61. „Case of Dudgeon v. The United Kingdom, 1981, 7525/76“. Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Dudgeon%20v.%20The%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57473%22%7D>.
62. „Case of Grant v. The United Kingdom, 2006, 32570/03“. Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-75454%22%7D>.
63. „Case of Hämäläinen v. Finland, 2014, 37359/09“. Žiūrėta 2016 m. liepos 20 d. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-145768%22%7D>
64. „Case of Identoba and Others v. Georgia, 2015, 73235/12“. Žiūrėta 2016 m. liepos 20 d. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#%7B%22fulltext%22%3A%22%5C%22transgender%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22DECISIONS%22%2C%22itemid%22%3A%22%5C%22001-154400%22%7D>.
65. „Case of Y. Y. v. Turkey, 2005, 40262/98“. Žiūrėta 2020 m. vasario 22 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-70451%22%7D>.
66. „Case of L. v. Lithuania, 2007, 27527/03“. Žiūrėta 2020 m. vasario 27 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22L%20v.%20Lithuania%22%2C%22itemid%22%3A%22001-82243%22%7D>.
67. „Case of Mikulić v. Croatia, 2002, 53176/99“. Žiūrėta 2019 m. sausio 28 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Mikuli%20v.%20Croatia%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22DECISIONS%22%2C%22itemid%22%3A%22%5C%22001-53176%22%7D>.

- %22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-60035%22]].
68. „Case of Norris v. Ireland, 1988, 10581/83“. Žiūrėta 2020 m. vasario 21 d. [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-57547%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-57547%22]]).
 69. „Case of Parry v. The United Kingdom, 2006, 42971/05“. Žiūrėta 2018 m. kovo 19 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-78666%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-78666%22]]).
 70. „Case of Pretty v. The United Kingdom, 2002, 2346/02“. Žiūrėta 2020 m. vasario 27 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20PRETTY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-60448%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20PRETTY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-60448%22]]).
 71. „Case of P.V. v. Spain, 2010, 35159/09“. Žiūrėta 2018 m. rugsėjo 28 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22003-3353755-3754421%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22003-3353755-3754421%22]]).
 72. „Case of R. and F. v The United Kingdom, 2006, 35748/05“. Žiūrėta 2019 m. sausio 28 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22dmdocnumber%22:\[%22812230%22\],%22itemid%22:\[%22001-78450%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22dmdocnumber%22:[%22812230%22],%22itemid%22:[%22001-78450%22]]).
 73. „Case of Rees v. United Kingdom, 1986, 2/1985/88/135“. Žiūrėta 2019 sausio 25 d. <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Rees%20vs%20The%20United%20Kingdom.pdf>.
 74. „Case of Schlumpf v. Switzerland, 2009, 29002/06“. Žiūrėta 2020 m. vasario 12 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-90476%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-90476%22]]).
 75. „Case Sheffield and Horsham v United Kingdom, 1998, 22985/93 23390/94“. Žiūrėta 2019 m. sausio 28 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22Sheffield%20and%20Horsham%20v%20United%20Kingdom%22\],%22itemid%22:\[%22001-58212%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22Sheffield%20and%20Horsham%20v%20United%20Kingdom%22],%22itemid%22:[%22001-58212%22]]).
 76. „Case of S.V. v. Italy, 2018, 55216/08“. Žiūrėta 2020 m. vasario 27 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2255216/08%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-187111%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2255216/08%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-187111%22]]).
 77. „Case of S. and Marper v. The United Kingdom, 2008, 30562/04 30566/04“. Žiūrėta 2019 lapkričio 18 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22\(\%22Concept%20of%20private%20life\%22\)%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-90051%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22(\%22Concept%20of%20private%20life\%22)%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-90051%22]]).
 78. „Case of Van Kück v. Germany, 2003, 35968/97“. Žiūrėta 2018 m. vasario 21 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-61142%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-61142%22]]).
 79. „Case of X v The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2019, 29683/16“. Žiūrėta 2020 m. balandžio 1 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-189096%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-189096%22]]).
 80. „Case of X, Y and Z v. United Kingdom, 1997, 21830/93“. Žiūrėta 2019 m. sausio 28 d. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58032%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58032%22]]).
 81. „L. prieš Lietuvą, 2017, 27527/03 (preliminarus vertimas)“. Žiūrėta 2018 m. vasario 21 d. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-173009&filename=CASE%20OF%20L.%20v.%20LITHUANIA%20-%20>

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai

82. „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. spalio 17 d. sprendimas byloje P v S and Cornwall County Council C-13/94 [1996] E.C.R I-2143.“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61994CJ0013#11>.
83. „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 7 d. sprendimas byloje K. B. v National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health C-117/01“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0117>.
84. „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas byloje Sarah Margaret Richards v. Secretary of State for Work and Pension (C-423/04 [2006])“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0423>.
85. „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. birželio 26 d. sprendimas byloje MB v Secretary of State for Work and Pensions (C-451/16 [2018] ECLI:EU:C:2018:492)“. Žiūrėta 2020 sausio 14 d. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=203337&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=272893>.

Lietuvos teismų praktika

86. „Alytaus apylinkės teismo 2019 rugpjūčio 7 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-3485-393/2019“. Žiūrėta 2020 m. sausio 15 d. <https://eteismai.lt/byla/81738891714583/e2YT-3485-393/2019>.
87. „Kauno apylinkės teismo 2018 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje Nr. 2YT-4442-800/2018“. Žiūrėta 2020 m. kovo 18 d. <https://eteismai.lt/byla/65286184028788/2YT-4442-800/2018?word=lyties%20keitimas>.
88. „Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2011 m. gruodžio 5 d. sprendimas byloje Nr. 2-12129-676/2011“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://eteismai.lt/byla/21889659500074/2-12129-676/2011?word=lyties%20keitimas>.
89. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-508/2008“. Žiūrėta 2020 balandžio 18 d. <https://eteismai.lt/byla/25076296587440/2/3K-3-508/2008>.
90. „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis byloje Nr. A-858-1452-10“. Žiūrėta 2019 m. lapkričio 28 d. <https://eteismai.lt/byla/14336953177987/A-858-1452-10>.
91. „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 26 d. nutartis byloje Nr. A-502-1255-12“. Žiūrėta 2019 m. balandžio 21 d. <https://eteismai.lt/byla/228794807522736/A-502-1255-12>.

92. „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. kovo sprendimas byloje Nr. EA-247-261/2017“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://eteismai.lt/byla/215703173055631/eA-247-261/2017?word=lyties%20keitimas>.
93. „Šakių rajono apylinkės teismo 2014 m. vasario 12 d. sprendimas byloje Nr. 2-162-443/2014“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://eteismai.lt/byla/21225430654171/2-162-443/2014?word=lyties%20keitimas>.
94. „Vilniaus apygardos administracinio teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje Nr. I-2425-561/2009“. Žiūrėta 2019 m. sausio 21 d. <https://eteismai.lt/byla/278762680947313/I-2425-561/2009?word=lyties%20keitimas>.
95. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 balandžio 2 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5326-987/2017“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 22 d. <https://eteismai.lt/byla/268886328303908/e2YT-5326-987/2017>.
96. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-5329-934/2017“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=8e1c8a82-195f-462c-ac29-03faf042379a>.
97. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 gruodžio 21 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-45425-934/2017“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/222301880327144/e2YT-45425-934/2017?word=lyties%20keitimas>.
98. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 lapkričio 30 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-43448-294/2017“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://eteismai.lt/byla/48441411673061/e2YT-43448-294/2017?word=lyties%20keitimas>.
99. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2017 rugpjūčio 9 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-26625-466/2017“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/119970522142463/e2YT-26625-466/2017?word=lyties%20keitimas>.
100. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 kovo 30 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-8795-466/2018“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/63355667647861/e2YT-8795-466/2018?word=lyties%20keitimas>.
101. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. rugsėjo 25 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-22014-466/2018“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/145768469989064/e2YT-22014-466/2018?word=lyties%20keitimas>.
102. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. spalio 11 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-29795-862/2018“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/257731522342341/e2YT-29795-862/2018?word=lyties%20keitimas>.
103. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. balandžio 30 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-12687-1035/2018“. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <https://eteismai.lt/byla/213667044530660/e2YT-12687-1035/2018?word=lyties%20keitimas>.
104. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 vasario 19 d. sprendimas byloje Nr. E2YT-260-734/2018“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 11 d. <https://eteismai.lt/byla/44855981382224/e2YT-260-734/2018?word=lyties%20keitimas>.
105. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Nr. 28609-987/2019“. Žiūrėta 2020 m. sausio 17 d. <https://eteismai.lt/byla/248201690613609/e2YT-28609-987/2019>.

106. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 7 d. sprendimas byloje Nr. e2YT-2995-433/2020“. Žiūrėta 2020 m. kovo 24 d. <http://liteko.teismai.lt/viesaspredimupaieska/tekstas.aspx?id=7ea3d8c9-384b-4d64-a116-e9b5bdf776d9>.
107. „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. liepos 23 d. sprendimas byloje Nr. e2YT-18061-863/2020“. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 29 d. <https://eteismai.lt/byla/161896428067244/e2YT-18061-863/2020>.

Specialioji literatūra

108. Alexy, Robert. „Human Dignity and Proportionality Analysis“, *Joaçaba*, Edição Especial, 16, 3 (2015): 89. Žiūrėta 2020 m. kovo 1 d. <http://dx.doi.org/10.18593/ejil.v16i3.9763>.
109. Arlauskas, Saulius. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011.
110. Aubin, Melissa. „Defying Classification: Intestacy Issues for Transsexual Surviving Spouses“. *Oregon Law Review* 82, 4 (2003): 1155-1190. Žiūrėta 2016 sausio 12 d. http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/orglr82&div=39&start_page=1155&collection=journals&set_as_cursor=8&men_tab=srchresults.
111. Bakanas, Algimantas et al. *Civilinio kodekso komentaras, Antroji knyga*. Vilnius: Justitia, 2002.
112. Biegel, Stuart. *The Right to Be Out – Sexual Orientation and Gender Identity in America’s Public Schools*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2010.
113. Bizic, Marta R. et al. „Gender Dysphoria: Bioethical Aspects of Medical Treatment“. *Biomed Research International* 9652305 (2018). Žiūrėta 2019 m. gruodžio 22 d., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6020665/>.
114. Bychowski, Gabriele. „Were there Transgender People in the Middle Ages?“ *The Public Medievalist*, 2018 m. lapkričio 1 d. <https://www.publicmedievalist.com/transgender-middle-ages/>.
115. Bolich, G. G. *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context, Vol. 3*. Psyhe’s Press: Raleigh, North Carolina, 2007. <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lpg=PA218&dq=history+of+transsexuality+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACfU3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOFbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwjptMHy3JLoAhVTzMQBHf4-BIA4ChDoATAAeg-QIChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.
116. Bruggemeier, Gert, Ciacchi Aurelia Colombi, and O’Callaghan, Patrick (Editors). *Personality Rights in European Tort Law*. Cambridge University Press, 2010.
117. Butler, Judith. *Vargas dėl lyties, Feminizmas ir tapatybės subversija*. Vilnius: Lietuvos Kultūros taryba, 2017.
118. Buzuvis, Erin. „Hormone Check: Critique of Olympic Rules on Sex and Gender“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. https://heinonline-org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/wiswo31&id=16&men_tab=srchresults.
119. Currah, P., Juang, R.M., and Minter S. P. (Editors). *Transgender Rights*. U of Minnesota Press, 2006.

120. De Sutter, Paul. „Gender Reassignment and Assisted Reproduction“. *Human Reproduction* 16, 4(2001): 612-614. <http://humrep.oxfordjournals.org/content/16/4/612.full.pdf+html>.
121. Denny, Dallas. *Current Concepts in Transgenders identity*. Garland Publishing, Inc. A member of the Taylor & Francis Group: New York and London, 1998.
122. „Determinants of Health to Address Gender Identity“. *American Journal of Public Health* 105, 3 (March 2015): 58–59.
123. Dover, K. J. *Greek Homosexuality* – with Forewords by Stephen Halliwell, Mark Masterson and James Robson. Bloomsbury Academic: London, New York, 2016. Žiūrėta 2020 m. kovo 11 d. https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=38SgCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=homosexuality+in+greece+%22basic+documents%22&ots=uhUIw95sJd&sig=1wuw9SGK2KwRmrEESdriGourLow&edir_esc=y#v=onepage&q=homosexuality%20in%20greece%20%22basic%20documents%22&f=false.
124. Dune, Petter. „Transgender Sterilisation Requirements in Europe“. *Medical Law Review* 25, 4 (2017): 557, doi:10.1093/medlaw/fwx028, Downloaded from <https://academic.oup.com/medlaw/article-abstract/25/4/554/3860005> by Uniwersytet Wroclawski, Biblioteka Uniwersytecka user.
125. Dune, Petter. „Y.Y. v Turkey: Infertility as a Pre-condition for Gender Confirmation Surgery“. *Medical Law Review*, 23, 4 (2015): 653. doi: 10.1093/medlaw/fwv019. Žiūrėta 2018 m. vasario 1 d. <https://academic.oup.com/medlaw/article-abstract/23/4/646/2413120>. by Uniwersytet Wroclawski, Biblioteka Uniwersytecka user.
126. Dworkin, Ronald. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
127. Fitzgibbons, Richard P., M.D., Sutton, Philip M. and O’Leary, Dale. *The Psychopathology of „Sex Reassignment“ Surgery*, 98. Žiūrėta 2019 spalio 18 d. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC671159/>.
128. Francesco. *Chi sono io per giudicare?* (Edited by Anna Maria Foli). Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2016.
129. Giuseppe Cardinal Versaldi (Prefect), Archbishop Angelo Vincenzo Zani (Secretary). „Male and Female He Created Them“, Towards a Path of Dialogue on the Question of Ender Theory in Education, 2019. Žiūrėta 2020 m. kovo 29 d. https://www.lifesitenews.com/images/local/CONGREGATION_FOR_CATHOLIC_EDUCATION_EN.pdf.
130. Goldstein, Zil, Corneil, Trevor A., and Greene, Dina N. „When Gender Identity Doesn’t Equal Sex Recorded at Birth: The Role of the Laboratory in Providing Effective Healthcare to the Transgender Community“. *Clinical Chemistry* (2017). Žiūrėta 2019 m. balandžio 12 d. <http://clinchem.aaccjnls.org/content/63/8/1342>.
131. Haynes, James A. „Identification Problems and Voting Obstacles for Transgender Americans“. *Indiana Journal of Law and Social Equality* 1, 1 (2003), Žiūrėta 2016 m. kovo 14 d. <http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=ijlse>.

132. Hart, Herbert Lionel Adolphus. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.
133. Healey, Justin. *Sexual Orientation and Gender Identity*. Australia: The Spinney Press, 2014.
134. Hornsby, Teresa J., and Guest, Deryn. *Transgender, Intersex and Biblical Interpretation*. Atlanta: SBL Press, 2016.
135. International Commission of Jurists. „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law (Practitioners Guide No. 4)“, 2019. Žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 20 d. <https://www.refworld.org/pdfid/4a783aed2.pdf>.
136. Jacobs, Sue-Ellen, Thomas, Wesley, and Lang, Sabine. *Two-spirit People– Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality*. Urbana: University of Illinois Press, 1997.
137. J Alessi, Edward and Kahn, Sarilee. “Coming Out Under the Gun: Exploring the Psychological Dimensions of Seeking Refugee Status for LGBT Claimants in Canada“. *Journal of Refugee Studies* 31, 1(1 March 2018): 22–41. [https://academic.oup.com/ijrl/article/22/2/173/1573350?searchresult=1](https://watermark.silverchair.com/fex019.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485ysgAAAc0wggHJBgkqhkiG9w0BBwagggG6MIIBtgIBADCCAa8GCSqGSIb-3DQEHATAeBgIghkgBZQMEAS4wEQQMbyl-rED08hn19yQFAgeQgIIBgBI7csh-8hNQP SusRZULk4zkvDMHxJPjWI7qhdSvb3F6IteusM7dWk2oRdJXCkGX-PxzPm7TQnxANNh0Nt14K2S8msQRZaApvDxWNbSS_rligC9ZSfOuUBYNq05CLxelJKIZ44ZQdhIVFpKdJFs5Hu3e_2HpDiKU-pUJGZLNyLGFeq6hp8qXA8I-jLyx9RQFdw2nscYTXWBtxUgfEqJntHAERMtIjapIi3JdO9wZb945afxkWUvoHk-D8xnDI8UhzARUFBG2HrVZ52VbeMFLK-dEpYUZWihfB08KLzaMvtXgK-T0GHGJJDuw13v4ttEjhV4SVm2EjC3awAupq0Mtgogf5YX8OZLLhjGWIgLO-dywwkNfPDqkXhVkfZwIO8WHqfReK8JDPt1cYzJy90ZOZDaQeqBzYLq3KJzjYt-447Ipnuv8DvHilAIXG56sLlsd-uZovNifePH1Gm2MUyC3n7Eu3pmj4icNO-ch843AqfiPqjCMZL1VQzn3sU52mQruPrDQ9dA.
138. Jočienė, Danutė ir Čilinskas, Kęstutis. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005.
139. Kantas, Imanuelis. <i>Dorovės metafizikos pagrindai</i>. Vilnius: Mintis, 1980.
140. Kelsee, Randall, Paige, Kim, Sang Ah. „International Regulation of Sexual Orientation, Gender Identity, and Sexual Anatomy“. <i>Georgetown Journal of Gender and the Law</i> 18, 3 (2017): 635-710.
141. LaViolette, Nicole. „UNHCR Guidance Note on Refugee Claims Relating to Sexual Orientation and Gender Identity: a Critical Commentary“, <i>International Journal of Refugee Law</i> 22, 2(1 July 2010): 173–208. <a href=).
142. Leonard, Arthur S. „Virginia Court Denies Annulment to Woman Who Claims Her Marriage to Transgender Spouse was Induced by Fraud“. *New York Law School*. Žiūrėta 2020 m. gegužės 5 d. <https://www.artleonardobservations.com/tag/transgender-annulment/>.
143. Levasseur, M. Dru. „Gender Identity Defines Sex: Updating the Law to Reflect Modern Medical Science is Key to Transgender Rights“. *Vermont Law Review*, 39 4 (Summer 2015): 943–1004. *Database: Academic Search Complete*, 1004.

144. Levine, Stephen B. „Informed Consent for Transgendered Patients. Risks that transgendered patients should be informed about“. *Journal of Sex & Marital Therapy* (2018 m. gruodžio 22 d., Taylor&Francis Online). Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0092623X.2018.1518885?journalCode=usmt20>.
145. Malinowski, Dawid. „Transseksualizm – aspekty administracyjnoprawne“, *Rocznik Samorządowy*, ISSN: 2300-2662, 5 (2016):189-199. <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/10293/Malinowski%20D.%2c%20Transseksualizm%20%E2%80%93%20aspekty%20administracyjnoprawne%2c%20Rocznik%20Samorz%C4%85dowy%202016%2c%20nr%205.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
146. Manuel, Castells. *Tapatumo galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006.
147. Meilius, Kazimieras, Juškevičius, Jonas, ir Širinskienė, Agnė. „Lytinis tapatumas (transseksualizmo atvejis) Kanonų teisėje“. *Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas* 56, 84 (2015): 45-75. Žiūrėta 2017 m. sausio 3 d. https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31192/ISSN2335-8785_2015_N_56_84.PG_49-73.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
148. Meyerowitz, Joanne J. *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002. <http://web.b.ebscohost.com/skaiitykla.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAWMHh3d19fMjgyMDk3X19BTg2?sid=556104e0-09fd-4b89-bcde-b86f9ebb7586&sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.
149. Miller, Beverly L. *Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications*. Series: Social Issues, Justice and Status. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc. 2014.
150. Mondin, Battista. *Tomo Akviniečio filosofinė Sistema*. Vilnius: Logos, 2006.
151. Money, John. „The concept of gender identity disorder in childhood and adolescence after 39 years“. *Journal of Sex and Marital Therapy* 20, 3(1994): 163–77.
152. Nacionalinio mokymų centro sveikatinimo ir medicinos svetainė. Ligos.lt. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 12 d. <https://www.ligos.lt/lt/laboratoriniai-tyrimai/lytinis-chromatinas/381/>.
153. Naruskaitė, Gintarė. „Transgender tapatybių diskursas: camp estetikos, lyties performatyvumo teorinės perspektyvos“. *Logos* (2015 m. sausis-kovas). http://www.litlogos.eu/L82/Logos_82_216_222_Naruskaitė.pdf.
154. Narbekovas, Andrius, Obelenienė, Birutė, ir Pukelis, Kęstutis. *Lytiškumo ugdymo etika*. Kaunas: VDU, 2008.
155. Narbekovas, Andrius. „Transseksualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai“. *Bioetika*. Žiūrėta 2016 m. liepos 30 d. http://www.bioetika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=38.
156. Nordenfelt, Lennart, and Edgar, Andrew. „The four notions of dignity“. *Emerald Insight* (1 June 2005). Žiūrėta 2018 m. balandžio 14 d. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/14717794200500004/full/html?skipTracking=true>.
157. O’Flaherty, Michael and Fisher, John. „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles“.

- Human Rights Law Review* 8, 2 (2008): 207-248. Published by Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngn009>. Žiūrėta 2016 m. liepos 10 d. http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf.
158. O'Fahlerty, Michael. „Sexual Orientation and Gender Identity“. Iš *International Human Rights Law*, redaktoriai Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, and Sandesh Sivakumaran, 331-344. Oxford University Press, 2010.
 159. Palazzani, Laura. *Gender in Philosophy and Law*. Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012.
 160. Pega, Frank, and Veale, Jaimie F. „The Case for the World Health Organization's Commission on Social Determinants of Health to Address Gender Identity“. *Am J Public Health* 105, 3 (2015 March): e58–e62. Žiūrėta 2018 m. kovo 4 d. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25602894/>
 161. Petrėnaitytė, Daiva. „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“. *Jurisprudencija* 24, 1 (2017): 150-165. <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>.
 162. Picard, Brenda. „Gender Identity: Developments in the Law and Human Rights Protections“. *University of New Brunswick Law Journal* 69 U.N.B.L.J. (2018):126-141. https://heinonline-org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?public=true&handle=hein.journals/unblj69&div=9&start_page=126&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults.
 163. Posner, Richard Allen. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.
 164. Ratzinger J. „Schreiben der Kongregation für die Glaubenslehre von 28. Mai 1991 ab den Vorsitzenden der Deutschen Bischofskonferenz zur Eheschliessung von Transsexuellen“. De processibus matrimonialibus, Prot. 284/83. Leipzig Benno. 1995/2.
 165. Reeser, Jonathan M. „Gender identity and sport: is the playing field level?“. *British Journal of Sports Medicine* 39, 10 (2005). Žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 25 d., <https://bjsm.bmj.com/content/39/10/695>.
 166. Rudolf, Beate. „European Court of Human Rights: Legal status of postoperative transsexuals“. *Oxford University Press and New York University School of Law, I.CON*, 1, 4 (2003): 716-740.
 167. Salzberg, Damian A Gonzalez. *Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law*. Bloomsbury Publishing, 2019. https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=LAuBDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Transsexuality&ots=nHYLWtbuDU&sig=TgqEZ6ei3yLs-A11kKe4TyK6vw&redir_esc=y#v=onepage&q=Transsexuality&f=false
 168. Seibutytė, Aušra, ir kt. „Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) ypatumai (Literatūros apžvalga)“. *Medicinos teorija ir praktika* 19, 1 (2013): 72–80.
 169. Selvaggi, Gennaro, Bellringer, James. „Gender reassignment surgery: an overview“. *Nature Reviews Urology* 8(May 2011): 274-282. Žiūrėta 2018 m. sausio 25 d. <http://www.nature.com/nrurol/journal/v8/n5/abs/nrurol.2011.46.html>.
 170. Sharpe, Andrew. *Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law*. Cavendish Publishing Ltd, London, 2002.

171. Shulz, Sarah L. „The Informed Consent Model of Transgender Care: An Alternative to the Diagnosis of Gender Dysphoria“. *Journal of Humanistic Psychology*, 58, 1 (2017). Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. <https://journals-sagepub-com.skaitykla.mruni.eu/doi/full/10.1177/0022167817745217>.
172. Smith, Francis Duval. „Perioperative Care of Transgender Patient“. *Aorn Journal, The Official Voice of Perioperative Nursing*, (2015). Žiūrėta 2016 m. kovo 26 d. <http://www.aornjournal.org/article/S0001-2092%2815%2901117-5/fulltext>.
173. Staffen, Marcio Ricardo, and Arshakyan, Mher. „About the Principle of Dignity: philosophical foundations and Legal Aspects“. *Seqüência* (Florianópolis), 75 (2017). Žiūrėta 2020 m. balandžio 4 d. <http://dx.doi.org/10.5007/2177-7055.2017v38n75p43>.
174. Stotzer, Rebecca L., Herman, Jody L., and Hasenbush, Amira. „Transgender Parenting: a Review of Existing Research“. *The Williams institute*, 2014. Žiūrėta 2019 m. spalio 28 d. <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/transgender-parenting-oct-2014.pdf>
175. Strauss, Leo. *Prigimtinė teisė ir istorija*. Vilnius: Tyto Alba, 2017.
176. Tidikis, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: LTU, 2003.
177. Uppalapati, Avani, Gilfoil, Charly, Foote, Kelsee, Randall, Paige, and Kim, Sang Ah. „International Regulation of Sexual Orientation, Gender Identity, and Sexual Anatomy“. *Georgetown Journal of Gender and the Law* 18, 3 (2017): 635-710.
178. Venckienė, Eglė. „The right to dignity: terminological aspects“. *Jurisprudencija* 18, 1 (2011): 91-109. Žiūrėta 2020 m. kovo 4 d. <https://www.mruni.eu/upload/iblock/513/5%20Venckiene.pdf>.
179. Vytauto Didžiojo universitetas. *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys*. Kaunas: VDU, 2007. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.
180. Zeitlin, Froma I. „Travesties of Gender and Genre in Aristophanes' Thesmophoriazousa“. *Critical Inquiry*, 8, 2, Writing and Sexual Difference (Winter, 1981): 301-327. Žiūrėta 2020 m. kovo 28 d. https://warwick.ac.uk/fac/arts/classics/students/modules/theatre/lecturematerial/zeitlin_travesties_of_gender_and_genre_in_thesmophoriazusae.pdf.
181. Zucker, Kenneth J. “Biological influences on Psychosexual Differentiation“ from *Handbook of the Psychology of Women and Gender*. Edited by Rhoda K. Unger (John Wiley & Sons, 2004-04-21).
182. Žvinklienė, Alina. „Gender, kurio nėra Lietuvos lyčių studijose“, 2006. Žiūrėta 2016 m. kovo 20 d. <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2006~1367157507894/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
183. Waites, Matthew. „Critique of ‘sexual orientation’ and ‘gender identity’ in human rights discourse: global queer politics beyond the Yogyakarta Principles“. *Contemporary Politic*, 15, 1 (March, 2009):137–156.
184. Warren, Samuel D., and Brandeis, Louis D. „The Right to Privacy“. *Harvard Law Review* 4, 5(Dec. 15, 1890): 193-220. Žiūrėta 2020 m. vasario 1 d. <https://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>.

185. Westbrook, Laurel, and Schilt, Kristen. „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“. *GENDER & SOCIETY*, 28, 1 (February 2014): 32-57. DOI: 10.1177/0891243213503203.

Kiti šaltiniai

186. „Ancient Olympics, Pausanias V 6, 7“. Žiūrėta 2018 m. gruodžio 20 d. <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/sourceEN/D105EN.html>.
187. An interagency statement OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO. „Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization“, 2014. Žiūrėta 2019 m. balandžio 18 d. https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Eliminating_forced_sterilization.pdf.
188. „Apply for a Gender Recognition Certificate“. Žiūrėta 2018 m. kovo 19 d. <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/how-to-apply>.
189. Bardauskas, Jevgenijus ir Lapėnienė, Joana. LRT televizijos laida „Savaitė“, „Lyties keitimas Lietuvoje: ministras nežino nuo ko pradėti“. *LRT.lt*, 2017 m. balandžio 23 d. <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lyties-keitimas-lietuvoje-ministras-nezino-nuo-ko-pradeti-808489>.
190. „Basic Law for the Federal Republic of Germany“. Žiūrėta 2020 m. vasario 12 d. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.
191. Battty, David. „Sex changes are not effective, say researches“. *The Guardian*, 2004. Žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d. <http://www.theguardian.com/society/2004/jul/30/health.mentalhealth>.
192. Bauer, Markus, and Truffer, Daniela, International Intersex Human Rights NGO. *Intersex Genital Mutilations Human Rights Violations Of Persons With Variations Of Sex Anatomy*. Žiūrėta 2017 kovo 4 d. http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/fileadmin/user_upload/PDF-Dateien/Pakte_Konventionen/CRPD_behindertenrechtskonvention/crpd_state_report_germany_1_2011_Parallel_Zwischengeschlecht_en.pdf.
193. „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014. Žiūrėta 2020 m. vasario 19 d. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.
194. „Bellinger v. Bellinger, 2000, Case No. 69 of 1999“. Žiūrėta 2017 m. gruodžio 21 d. <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Bellinger%20v%20Bellinger.pdf>.
195. Betancourt, Roland. „Transgender Lives in the Middle Ages through Art, Literature, and Medicine“. Žiūrėta 2020 m. kovo 21 d. https://www.getty.edu/art/exhibitions/outcasts/downloads/betancourt_transgender_lives.pdf.
196. „Births and Deaths Registration Act 1953“, Žiūrėta 2018 m. gegužės 20 d. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/1-2/20>.
197. Bonnici, Julian. „Transgender Malta: 105 People Have Switched Their Gender Since 2015“. 2019 m. gegužės 9 d. <https://lovinmalta.com/news/news-human-interest/transgender-malta-105-people-have-switched-their-gender-since-2015/>.

198. Born Free and Equal. „Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law“, 2012. Žiūrėta 2016 m. vasario 15 d. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>.
199. Buder, Sarah. „Intimate Portraits of Women Who Live as Men in Remote Albania“. *AFAR*, 2018 m. spalio 8 d. <https://www.afar.com/magazine/intimate-portraits-women-who-live-as-men-in-remote-albania>.
200. Butrimaitė, Aistė. „Asmuo, kuris persikūnija į priešingą lytį laikinai, dažniausiai pramogų tikslais“, „Pjuvis: Kas yra drag?“ Žmogaus Teisių Balsas. Žiūrėta 2018 m. liepos 17 d. <https://www.ztbalsas.lt/pjuvis/pjuvis-kas-yra-drag/>.
201. Cambridge Dictionaries Online. Žiūrėta 2016 m. kovo 15 d. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sex>.
202. „Case Law v. Canada (Minister of Employment and Immigration), 1999, 25374“. Žiūrėta 2020 m. vasario 28 d. <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1691/index.do>.
203. „Christine Jorgensen“. Žiūrėta 2017 m. gruodžio 23 d. <http://www.christinejorgensen.org/MainPages/Home.html>.
204. „Civilinių teisių aktas“, 1964. Žiūrėta 2016 m. balandžio 2 d. <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-78/pdf/STATUTE-78-Pg241.pdf>.
205. Constitutional Court of South Africa. „National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v. Minister of Justice and Others, Case CCT 11/98, 9 October 1998“. Žiūrėta 2020 m. vasario 28 d. https://www.refworld.org/cases,ZAF_CC,48246cf72.html.
206. „Corbett v Corbett, 11th, 12th, 13th, 14th, 17th, 18th, 19th, 20th, 21st, 24th, 26th, 27th, 28th November, 1st, 2nd, 8th, 9th December 1969, 2nd FEBRUARY 1970“. Žiūrėta 2018 m. vasario 18 d. http://www.vanuatu.usp.ac.fj/courses/LA306_Family_Law/Cases/Corbett_v_Corbett.html.
207. „Corbett v Corbett, 1971“. Žiūrėta 2017 m. vasario 3 d. <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Corbett%20v%20Corbett.pdf>.
208. Čekanauskaitė, Asta. „Transseksualumo etinės problemos“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <http://bioetika.sam.lt/index.php?1353313235>.
209. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“. Žiūrėta 2016 m. kovo 15 d. <http://dz.lki.lt/search/>.
210. Daugmaudis, Justinas V. „Vargas dėl lyties keitimo, arba atsakingo įstatymų leidimo dar reikės palaukti“. *Delfi*, 2017 m. lapkričio 20 d. <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/justinas-v-daugmaudis-vargas-del-lyties-keitimo-arba-atsakingo-istatymu-leidimo-dar-reikes-palaukti.d?id=76394139>.
211. „Dictionary.com“. Žiūrėta 2016 m. kovo 15 d. <http://www.dictionary.com/browse/gender?s=t>.
212. Dvilypis transvestizmas, TLK-10-AM sisteminis ligų sąrašas. Žiūrėta 2020 m. balandžio 18 d. <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>.
213. „Džokjakarta Principai“. Žiūrėta 2015 m. liepos 26 d. <http://www.lgl.lt/assets/Dzokjakarta-inernetui1.pdf>.

214. „Ending Violence and Discrimination Against Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People“, September 2015. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 6 d. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/Joint_LGBTI_Statement_ENG.PDF
215. Eugen Steinach (1861–1944). Žiūrėta 2018 m. lapkričio 20 d. <https://embryo.asu.edu/pages/eugen-steinach-1861-1944>.
216. European Union Agency for Fundamental Rights. „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey 2013“. Žiūrėta 2016 m. liepos 17 d. http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.
217. „Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacijos CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl priemonių kovai su diskriminacija seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo pagrindais įgyvendinimo stebėsenos“. Dokumentinė ataskaita Lietuva, 2013. Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d. https://www.lgl.lt/assets/Rekomendacijos-tekstas-internetui_2013-05-11_baigtas.docx.
218. „Exclusive: ‘We would love a baby together’: World’s first pregnant man weds his children’s preschool director after dramatic divorce from first wife that took FOUR YEARS“, 2016 m. birželio 2 d. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3613121/World-s-pregnant-man-weds-children-s-preschool-director-dramatic-divorce-wife-took-FOUR-YEARS.html>.
219. Free&Equal United Nations. „Sexual Orientation and Gender Identity throughout History“. Žiūrėta 2020 m. kovo 22 d. https://www.unfe.org/system/unfe-74-SEXUAL_ORIENTATION_AND_GENDER_IDENTITY_ARE_NOTHING_NEW_PDF.pdf.
220. Free and Equal United Nations for LGBT Equality. „International Human Rights Law and Sexual Orientation & Gender Identity, 2017“. Žiūrėta 2020 m. spalio 2 d. <https://www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/International-Human-Rights-Law.pdf>.
221. „Gender Analysis – Principles & Elements“. Gender Tool Box. *Sida* 3 (2015). Žiūrėta 2016 m. kovo 2 d. <https://www.sida.se/contentassets/a3f08692e731475db106fdf84f2fb9bd/gender-tool-analysis.pdf>.
222. „Gender Identity Law of Argentina“, 2012. Žiūrėta 2015 m. rugsėjo 15 d. <http://tgeu.org/argentina-gender-identity-law/>.
223. „Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=12312&l=1>.
224. „Gender-Free ID Coalition“. Žiūrėta 2019 sausio 12 d. <http://gender-freeidcoalition.ca/>.
225. „Gender Recognition Act 2004“. Žiūrėta 2018 m. kovo 19 d. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/7/contents>.
226. Ghosh, Shuvo. „Gender identity and gender role“. *Medscape*, 2015. Žiūrėta 2015 m. spalio 29 d. <http://emedicine.medscape.com/article/917990-overview#a1>.
227. „Greek Homosexuality“. Žiūrėta 2020 m. kovo 18 d. <https://www.livius.org/articles/concept/greek-homosexuality/>.

228. High Court of Australia. „NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norrie, [2014] HCA 11, 2 April 2014, S273/2013“. Žiūrėta 2016 m. sausio 1 d. <http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/HCA/2014/11.html>.
229. „Hiperandrogenizmas“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. <http://mokymai.kaunoklinikos.lt/mod/page/view.php?id=794>.
230. Human Dignity Trust. *Injustice exposed: The Criminalisation of Transgender People and its Impacts*, 2019. Žiūrėta 2020 m. vasario 24 d. <https://www.humandignitytrust.org/wp-content/uploads/resources/Injustice-Exposed-the-criminsalisation-of-trans-people.pdf>.
231. „Human Rights Code“, R.S.O. 1990, c. H.19“. Žiūrėta 2016 m. liepos 20 d. <http://www.ontario.ca/laws/statute/90h19>.
232. Human Rights Committee. „Concluding observations adopted by the Human Rights“, Committee at its 105th session, 9-27 July 2012, Lithuania. Žiūrėta 2015 m. liepos 18 d. https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Microsoft%20Word%20-%20CCPR.C.LTU.CO.3_AV.pdf arba http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treaty-bodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/LTU/CO/3&Lang=En.
233. Human Rights Watch. „Sexual Orientation and Gender Identity: Human Rights Concerns for the 61st Session of the U.N. Commission on Human Rights“, 10 Match, 2005. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. <https://www.hrw.org/news/2005/03/10/sexual-orientation-and-gender-identity-human-rights-concerns-61st-session-un>.
234. „IAAF introduces new eligibility regulations for female classification“, 2018 m. balandžio 26 d. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d. <https://www.iaaf.org/news/press-release/eligibility-regulations-for-female-classifica>.
235. Ibrahim, Farid M. „Homophobia and rising Islamic intolerance push Indonesia's intersex bissu priests to the brink“. *ABC*, vasario 27, 2019. <https://www.abc.net.au/news/2019-02-27/indonesia-fifth-gender-might-soon-disappear/10846570>.
236. „Idėja Lietuvai, įteisinkime lyties keitimą“. *Nacionalinė LGBT teisių organizacija*, 2017 m. gruodžio 22 d. <https://www.lgl.lt/naujienos/ideja-lietuvai-iteisinkime-lyties-keitima/>.
237. „Inovacijos lyčių tyrimuose – galimybė kurti naujas žinias ir skatinti naujovių kūrimą: lyties terminologija mokslo tyrimuose“, 2014. Žiūrėta 2015 m. liepos 29 d. <http://www.projectinteger.com/en/inovacijos-lyciu-tyrimuose-galimybė-kurti-naujas-zinias-ir-skatinti-naujoviu-kurima-lyties-terminologija-mokslo-tyrimuose>.
238. „International Classification of Diseases 11th Revision, ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version: 04 / 2019)“. *Gender incongruence*. Žiūrėta 2020 m. balandžio 14 d. <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/411470068>.
239. In the High Court of Justice Family Division and the Administrative Court. „Case No: FD18F00035“, 25 September, 2019. <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2019/09/TT-and-YY-APPROVED-Substantive-Judgment-McF-23.9.19.pdf>.
240. In the Court of Appeal (Civil Division) on Appeal from the High Court of Justice Family Division and Administrative Court. “Sir Andrew McFarlane P [2019]

- EWHC 2384 (Fam). Nos: C1/2019/2730, C1/2019/2767“, 29 April, 2020. <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/04/McConnell-and-YY-judgment-Final.pdf>.
241. „IOC Consensus Meeting on Sex Reassignment and Hyperandrogenism“, November, 2015. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 8 d. https://stillmed.olympic.org/Documents/Commissions_PDFfiles/Medical_commission/2015-11_ioc_consensus_meeting_on_sex_reassignment_and_hyperandrogenism-en.pdf.
242. Isbouts, Jean-Pierre. „Transgender Motifs in Leonardo’s Art“. *Medium*, 2017 m. spalio 2 d. <https://medium.com/@jpisbouts/transgender-motifs-in-leonardos-art-b38438da3bc5>.
243. Issue Paper by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights. *Human Rights and Gender Identity*, 2009. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 10 d. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.
244. Jackevičius, Mindaugas. „Lietuvoje gali būti 50-200 transseksualų“. *Delfi*, 2016 m. liepos 2 d. <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvoje-gali-buti-50-200-transseksualu.d?id=46028685>.
245. Jankauskaitė, Margarita. „Homofobija ir akademinis jaunimas Lietuvoje: vertybinių nuostatų tyrimas“. Žiūrėta 2015 m. gruodžio 12 d. http://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/index69d5.html?show_content_id=493.
246. Junginių Valstijų Aukščiausiasis Teismas. „Byla *Obergefell v. Hodges*“, 2015. Žiūrėta 2019 sausio 5 d. <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/14-556>.
247. Jungtinių Tautų žmogaus teisių komisaras. „Lytinė orientacija ir lytinis identitetas tarptautinėje žmogaus teisėje“, 2012. Žiūrėta 2016 m. vasario 3 d. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>.
248. „J v. B and The Children (Ultra-Orthodox Judaism: Transgender)“, 2017, EWFC 4“. Žiūrėta 2019 m. spalio 28 d. https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/j-v-b-and-the-children-ultra-orthodox-judaism-transgender-2017-ewfc-4#.W1sOxrjW1tA.
249. „Kodėl Lietuva neturėtų ratifikuoti Stambulo konvencijos?“ *Laisvos visuomenės institutas*. 2017 m. kovo 30 d. <http://laisvavisuomene.lt/kodel-neratifikuoti-stambulo-konvencijos/>.
250. Lang, Nico. „This 18th-Century Italian Painting Proves Gender Nonconformity Is Far From a Modern Invention“. *Slate*, 2016 m. liepos 11 d. <https://slate.com/human-interest/2016/07/il-femminiello-one-of-the-earliest-depictions-of-gender-nonconformity-in-art.html>.
251. „Lietuvių kalbos žodynas“. Žiūrėta 2016 m. kovo 15 d. <http://www.lkz.lt/startas.htm>.
252. Lietuvos psichologų sąjunga. „Dėl translyčių asmenų teisių į reikalingas sveikatos priežiūros paslaugas užtikrinimo“. Žiūrėta 2019 m. gegužės 1 d. <http://www.psichologusajunga.lt/index.php?p=867&lng=lt>.
253. „Lietuvos psichologų sąjungos pozicija dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengto asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto“, 2008 m. kovo 20 d. <http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/>

- files/2018_IR018%20Lietuvos%20psicholog%C5%B3%20s%C4%85jungos%20pozicija%20d%C4%971%20Lietuvos%20Respublikos%20Teisingumo%20ministerijos%20parengto%20Asmens%20lytin%C4%97s%20tapatyb%C4%97s%20pria%C5%BEinimo%20%C4%AFstatymo%20projekto.PDF.
254. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2017 metų veiklos ataskaita“, kovo 1, 2018. Žiūrėta 2020 m. vasario 15 d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/LRV%20atstovo%20ataskaita_uz%202017%20metus.pdf.
255. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos žmogaus teisių teisme 2014 metų veiklos ataskaita“. Žiūrėta 2018 m. vasario 21 d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/Vyriausybes_atstovo_EZTT_Ataskaita_uz_2014.pdf.
256. „Lili Elbe“. *Biography*, 2015 m. rugsėjo 10 d. <https://www.biography.com/people/lili-elbe-090815>.
257. „Lyties keitimas“. *Bioetika*. Žiūrėta 2019 m. spalio 18 d. <http://bioetika.lt/kunorekonstrukcijos-ir-lyties-keitimas/lyties-keitimas/>.
258. Magaldi, Kristin. „How Hormone Replacement Therapy Helps Transgender Individuals Make The Transition“. *Medical Daily*, Jun 11, 2015. <https://www.medicaily.com/pulse/how-hormone-replacement-therapy-helps-transgender-individuals-make-transition-337740>.
259. Meckler, Michael L. „Elagabalus (218-222 A.D.)“. *An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 1997. Žiūrėta 2020 m. kovo 21 d. <https://www.roman-emperors.org/elagabal.htm>.
260. Ministry of Employment. „Chronological overview of LGBT persons rights in Sweden“. *Government Offices of Sweden*, July 12, 2018. <https://www.government.se/articles/2018/07/chronological-overview-of-lgbt-persons-rights-in-sweden/>.
261. „Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. CM/Rec (2010) 5 valstybėms narėms dėl kovos su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės priemonių“. Žiūrėta 2020 m. vasario 18 d. http://lrv-atstovas-ztt.lt/uploads/MK_rekomendacija_del_LGBT.pdf.
262. *Mokomasis anglų kalbos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2007.
263. Montojo, Salomėja Fernandez. „Transseksualumas: tarp stigmos ir normos“. *Bernardinai*, 2017 m. rugsėjo 6 d. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-09-06-transseksualumas-tarp-stigmos-ir-normos/163471>.
264. „ND v. Attorney General of Botswana and others, Sep 29, 2017“. Žiūrėta 2020 m. vasario 22 d. <https://www.escri-net.org/caselaw/2019/nd-v-attorney-general-botswana-and-others>.
265. „Norme in materia di rettificazione di attribuzione di sesso, LEGGE 14 aprile 1982, n. 164“. Žiūrėta 2018 m. vasario 18 d. <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1982/04/19/082U0164/sg>.
266. Ontario Human Rights Commission. „Gender identity and gender expression“. Žiūrėta 2016 m. liepos 26 d. <http://www.ohrc.on.ca/en/gender-identity-and-gender-expression-brochure>.
267. Ontario Human Rights Commission. „Policy on Preventing Discrimination Because of Gender Identity and Gender Expression“, 2014. Žiūrėta 2017 m. vasario

- 28 d. <http://www.ohrc.on.ca/sites/default/files/Policy%20on%20preventing%20discrimination%20because%20of%20gender%20identity%20and%20gender%20expression.pdf>.
268. Ortega, Christopher E. „Inanna in Mesopotamian Religion and Culture: Reinforcer of Heteronormativity, or Legitim�izer of non-Heteronormativity? (konferencijos medžiaga)“, 2016. Žiūrėta 2020 m. kovo 18 d. https://www.academia.edu/9898651/Inanna_in_Mesopotamian_Religion_and_Culture_Reinforcer_of_Heteronormativity_or_Legitim�izer_of_non-Heteronormativity.
269. „Oxford Dictionaries“. Žiūrėta 2015 m. spalio 28 d. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/mx#Mx>.
270. Pasiūlymas dėl „Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto“ – tarptautinės organizacijos „Transgender Europe“ komentarai ir pasiūlymai dėl įstatymo projekto (anglų kalba). Žiūrėta 2019 m. rugsėjo 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAN/f6963fb0e63011e7b4d1bdd5f1a9ff0e?jfwid=-1deuyjisbc>.
271. Perri, 6, and Bellamy, Christine, *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*. Žiūrėta 2015 m. gruodžio 16 d. <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/principles-of-methodology-research-design-in-social-science/n16.xml>.
272. „Petitions, Do not ban gender transition treatments for under 18s“. Žiūrėta, 2020 m. spalio 3 d. https://petition.parliament.uk/petitions/318025?reveal_response=yes.
273. Peticija, raginanti neratifikuoti Stambulo konvencijos, *Laisvos visuomenės institutas*. Žiūrėta 2020 m. balandžio 12 d. <https://laisvavisuomene.lt/ne-stambulo-konvencijai/>.
274. „Portuguese Gender Identity Law“, Law No. 7/2011 of 15th March 2010. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://tgeu.org/portugal-gender-identity-law/>.
275. „Roberta Cowell – The Roberta Cowell Story – The First British Transsexual Woman“. *Transgenderzone*, 2012 m. liepos 8 d. http://library.transgenderzone.com/?page_id=2408.
276. Sakin, Özlem. „Meet the last sworn virgins of the Albanian Alps“. *Daily Sabah*, kovo 14, 2014. <https://www.dailysabah.com/balkans/2014/03/14/meet-the-last-sworn-virgins-of-the-albanian-alps>.
277. „Sex Reassignment“ Surgery. Žiūrėta 2019 spalio 18 d. https://www.ncbcenter.org/index.php/download_file/force/195/159/.
278. „Sexual orientation – World Health Organization, 2016“. Žiūrėta 2020 m. gegužės 1 d. <https://www.who.int/gender-equity-rights/news/sexual-gender-diversity-faq.pdf>.
279. Slack, Kevin. *Liberalism Radicalized: The Sexual Revolution, Multiculturalism, and the Rise of Identity Politics*, 2013. Žiūrėta 2016 m. sausio 2 d. <http://www.heritage.org/research/reports/2013/08/liberalism-radicalized-the-sexual-revolution-multiculturalism-and-the-rise-of-identity-politics>.
280. „Sports stars weigh in on row over transgender athletes“. *The Guardian*, 2019 m. kovo 3 d. <https://www.theguardian.com/society/2019/mar/03/sports-stars-weigh-in-on-row-over-transgender-athletes>.

281. „Statement of the Stockholm consensus on sex reassignment in sports“, Sch 12.11.03. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 7 d. https://stillmed.olympic.org/Documents/Reports/EN/en_report_905.pdf.
282. „Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity“, Legal Report: Monaco. Žiūrėta 2015 m. liepos 5 d. http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/MonacoLegal_E.pdf.
283. Superior Court of New Jersey. Appellate Division, „M.T. v. J.T., 140 N.J. Super. 77 (1976)“. Žiūrėta 2018 m. vasario 18 d. https://scholar.google.com/scholar_case?case=16151905477157446342.
284. Supreme Court of the United States. „Bostock v. Clayton County, Georgia“. June 15, 2020. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 27 d. https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/17-1618_hfci.pdf.
285. „Tarpautinių žodžių žodynas“. Žiūrėta 2015 gruodžio 14 d. <http://www.tzz.lt/t/transseksualumas>.
286. The Federal Constitutional Court. „Civil status law must allow a third gender option“, 10 October 2017. Žiūrėta 2020 m. vasario 28 d. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/10/rs20171010_1bvr201916.html.
287. „The Free Dictionary“. Žiūrėta 2016 m. vasario 20 d. <http://www.thefreedictionary.com/gender>.
288. „The Role of the United Nations in Combatting Discrimination and Violence Against Lesbians, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People“. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 8 d. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/LGBT/UN_LGBTI_summary_2019.pdf.
289. The Supreme Court of India. „Decision 15 of April 2014, National Legal Services Authority v. Union of India and Others (Writ Petition No. 400 of 2012 with Writ Petition No. 604 of 2013), Decision 15 of April 2014“. Žiūrėta 2020 m. vasario 28 d. <https://translaw.clpr.org.in/wp-content/uploads/2018/09/Nalsa.pdf>.
290. The Supreme Court of India. „Decision 6 of September 2018, Navtej Johar v. Union of India: J. Perspective of human dignity“. Žiūrėta 2020 m. vasario 28 d. <https://indiankanoon.org/doc/168671544/>
291. „The World Athletics Eligibility Regulations for Transgender Athletes (Effective as from 1 October 2019)“. Žiūrėta 2020 m. spalio 1 d. http://www.athletics.org.tw/Upload/Web_Page/WA/Eligibility%20Regulations%20for%20Transgender%20Athletes,%20.pdf.
292. The World Professional Association for Transgender Health. „Standards of Care (SOC) for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender Nonconforming People“ (Standards of Care version 7). Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_English.pdf.
293. TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas. Žiūrėta 2015 m. liepos 15 d. <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.html>.
294. „Trans Rights Europe Index 2019“. Žiūrėta 2020 m. kovo 15 d. https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf.

295. Transgender Europe, „Trans Rights Europe & Central Asia Map 2020“. Žiūrėta 2020 m. rugsėjo 2 d. https://tgeu.org/wp-content/uploads/2020/05/MapA_TGEU2020-ENG.png.
296. „Transseksualių asmenų teisės ES valstybėse, 2010“. Žiūrėta 2015 m. liepos 29 d. <http://www.lgbt-ep.eu/wp-content/uploads/2010/07/NOTE-20100601-PE425.621-Transgender-Persons-Rights-in-the-EU-Member-States.pdf>.
297. Transseksualumas, TLK-10-AM sisteminis ligų sąrašas. Žiūrėta 2020 balandžio 18 d. <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>.
298. „Transgender Parenting“, 2017. Žiūrėta 2018 m. vasario 2 d. <https://globalnews.ca/tag/transgender-parenting/>.
299. „Transgender people in Lithuania still live in the “grey area““. Žiūrėta 2019 m. liepos 5 d. <https://www.lygybe.lt/en/news/transgender-people-in-lithuania-still-live-in-the-grey-area/1124>.
300. „Transgender UK Law and Legal Birth Certificates and the Gender Recognition Register Frequently Asked Questions (FAQs)“. *Transgender Zone*, 8 liepos, 2012. http://library.transgenderzone.com/?page_id=2311.
301. „Translyčiams žmonėms kylančios problemos“, 2009. Žiūrėta 2015 m. liepos 12 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1228-Factsheet-homophobia-transgender_LT.pdf.
302. „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019. Žiūrėta 2020 m. kovo 12 d. https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.
303. „Turkish Civil Code“. Žiūrėta 2019 m. kovo 28 d. <http://www.oruchukuk.net/turkishcivilcode.htm>.
304. UNICEF. „Current Issues, Eliminating Discrimination against Children and Parents Based on Sexual Orientation and / or Gender Identity“, Nr. 9, 3 (2014 m. lapkritis). Žiūrėta 2016 vasario 15 d. https://www.unicef.org/videoaudio/PDFs/Current_Issues_Paper-_Sexual_Identification_Gender_Identity.pdf.
305. United Nations General Assembly, Human Rights Council. „Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez (A/HRC/22/53/Add.4)“, 12 March, 2013. Žiūrėta 2019 m. sausio 18 d. https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A-HRC-22-53-Add4_EFS.pdf.
306. Valstybinė ligonių kasa, „Draudžiamojo paieška“. Žiūrėta 2020 m. gegužės 4 d. <https://dpsdr.vlk.lt/PublicSearch.aspx>.
307. Van den Brink, Marjolein, and Dunne, Peter. „European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis“, 2018. Žiūrėta 2020 m. vasario 12 d. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf.
308. Viešas kreipimasis Dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir šalinimo (2017 m. birželio 9 d., Vilnius), *Laisvos visuomenės institutas*. Žiūrėta 2017 rugpjūčio 17 d. <http://laisvavisuomene>.

- lt/wp-content/uploads/2017/06/2017-06-09_Kreipimasis-del-Stambulo-konvencijos.pdf.
309. Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme. „Konsultacijos su visuomene – Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo byloje L. prieš Lietuvą vykdymo“. Žiūrėta 2019 m. sausio 18 d. <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/konsultacijos-su-visuomene-del-europos-zmogaus-teisiu-teismo-sprendimo-byloje-l-pries-lietuva-vykdyimo>.
 310. Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme. „Strasbūre svarstytas EŽTT sprendimo L. byloje vykdymas“. Žiūrėta 2019 m. sausio 18 d. <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/strasbure-svarstytas-eztt-sprendimo-l-byloje-vykdyimas>.
 311. Zdanevičius, Arnoldas, Reingardė, Jolanta, ir Samuolytė, Jolanta. Lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas, 2007. Žiūrėta 2015 rugpjūčio 3 d. http://www.lygybe.lt/download/138/lgbt_tyrimas%202007.pdf.
 312. Wittig, Monique. “The Category of Sex, 1976/1982“. *The Anarchist Library*. Žiūrėta 2020 m. balandžio 2 d. <https://theanarchistlibrary.org/library/monique-wittig-the-category-ofsex>.
 313. „XY v. Ontario (Government and Consumer Services), 2012, HRTO 726“. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 28 d. <https://egale.ca/wp-content/uploads/2012/04/XY-v-ON.pdf>.

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Daiva Petrėnaitė

TEISĖS Į LYTINIŲ IDENTITETĄ PRIPAŽINIMO
PERSPEKTYVOS IR LYTIES KEITIMO TEISINIO
REGULIAVIMO PROBLEMATIKA

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Vilnius, 2021

Mokslo daktaro disertacija rengta 2015-2021 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui su Vytauto Didžiojo universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 „Dėl doktorantūros teisės suteikimo“ suteiktą doktorantūros teisę.

Moksliniai vadovai:

prof. dr. Toma Birmontienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2019–2021 m.;

prof. dr. Jonas Juškevičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2018–2019 m.;

doc. dr. Agnė Širinskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001), 2015–2018 m.

Daktaro disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

prof. dr. Gediminas Mesonis (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

Nariai:

prof. dr. Darijus Beinoravičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė S 001);

prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė S 001);

prof. dr. Vytautas Mizaras (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė S 001);

prof. habil. dr. Anna Rytel-Warzocho (Gdanskio universitetas, Lenkijos Respublika, socialiniai mokslai, teisė S 001).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2021 m. kovo 18 d. 11 val. Mykolo Romerio universitete, I-414 aud.

Adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius.

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2021 m. vasario 18 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius), Mykolo Romerio universiteto bibliotekoje (Ateities g. 20, Vilnius) ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio g. 52, Kaunas).

TEISĖS Į LYTINĮ IDENTITETĄ PRIPAŽINIMO PERSPEKTYVOS IR LYTIES KEITIMO TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMATIKA

SANTRAUKA

Temos aktualumas ir naujumas. Šiuolaikiniame pasaulyje žmonės jaučiasi laisvi kaip niekada. Tam daro įtaką ne tik modernios technologijos, mokslo laimėjimai, bet ir turtas, nes „su turtu ateina laisvė, nepriklausomybė bei mobilumas“⁶⁷¹. Turtas suteikia ne tik daugiau laisvės, bet tuo pačiu atveria didesnes galimybes ginti savo teises. Pasak R. A. Posner, „žmonės stipriau gina savo teises, dėl to atsiranda daugiau ginčų, kurie vos nužymėtame kelyje veda į didesnę neapibrėžtumą“⁶⁷². Neapibrėžtumo klausimus ir aktualias problemas kelia tokios teisės, kaip teisė pakeisti lytį, lytinio identiteto laisvė, kurios modernios visuomenės sąlygomis, vaduojantis iš patriarchalinės šeimos tradicijų, vertinamos nevienareikšmiškai, todėl vis dar yra ignoruojamos ar nedrįstama apie jas viešai kalbėti ne tik Lietuvoje. Pasak R. A. Posner, „smunkant autoritetams (R. A. Posner turi mintyje valdžios formų silpnėjimą – aut. pastaba) bei kylant nepriklausomam mąstymui, visuomenė tampa ir moraliai heterogeniška, kad net toje pačioje politinėje bendruomenėje individai gali būti įgiję nebendramates moralines pažiūras <...> Toks susipriešinimas pasikartoja įvairiuose teisiniuose kontekstuose, įskaitant asmeninės, ekonominės, religinės ir seksualinės laisvės klausimus“⁶⁷³.

Transseksualumas nėra išimtis. Jis susijęs su asmens teise į lytinį identitetą. Todėl tokiu pagrindu atsiranda teisinio reguliavimo poreikis. Juo labiau, jei lyties keitimo teisė yra įtvirtinta įstatymu, vadinasi ji turi būti ginama. Todėl šiame darbe gali būti iškeliami tokio pobūdžio klausimai: Kas yra lytinis identitetas ir ar svarbus lytinio identiteto laisvės pripažinimas visuomenėje, o kartu ir teisėje? Kiek tai lemia asmens, pakeitusio lytį, teisių įgyvendinimo problemų sprendimą? Kodėl transseksualumas, kaip asmens lytinio identiteto dalis, medicinoje pripažįstamas kaip lyties tapatumo sutrikimas? Ar nėra pažeidžiamas transseksualių asmenų orumas, vertinant juos kaip psichinį sutrikimą turinčius asmenis?

Pripažįstama, kad transseksualai, kaip tam tikra socialinės atskirties grupė, visuomenei mažiau žinoma ir dar mažiau toleruojama nei homoseksualai. Apie transseksualių asmenų skaičių oficialios statistikos nėra, o 2011–2017 m. pateikiamoje

⁶⁷¹ Richard Allen Posner, *Jurisprudencijos problemos* (Vilnius: Eugrimas, 2004), 114.

⁶⁷² *Ibid.*

⁶⁷³ *Ibid.*

informacijoje⁶⁷⁴ nurodoma, kad Lietuvoje yra nuo 50⁶⁷⁵ iki 200 transseksualių asmenų. Atsižvelgiant į tai, kad tokie asmenys patiria diskriminaciją bei įvairias homofobijos⁶⁷⁶ išraiškas, jų gali būti ir daugiau, nes jie dažniausiai nedrįsta apie tai kalbėti viešai. Tokie asmenys ne tik išgyvena socialinę atskirtį, bet ir jų saviraiškos teisė nėra tinkamai ginama. „Žmonės, kurie turi slėpti savo tapatybes, gyvena priespaudos sąlygomis <...> Lesbietės, gėjai, biseksualūs ir transseksualūs žmonės sudaro mažumą, kuri yra nematoma, nutylima, stereotipizuojama, diskriminuojama. Heteronormatyvi visuomenė turi griežtas heteroseksualumo normas ir nelabai nori pripažinti kitokius kūnus, kitokius seksualumus ir kitokias tapatybes“⁶⁷⁷. Jų egzistavimas vis dar suvokiamas kaip prieštaraujantis natūraliai tvarkai. Jie patiria ne tik psichologines, bet ir fizines patyčias⁶⁷⁸, kartais besibaigiančias mirtimi. Pvz., yra valstybių, kur už transseksualumą baudžiama mirtimi⁶⁷⁹. Pasak Judit Takacs, „socialinė atskirtis ir marginalizacija yra klaidinga bei žalinga socialinė veikla ne tik dėl to, kad ji griauia demokratinėse bendruomenėse numanomus lygių galimybių ir politinės lygybės pažadus, bet ir dėl to, kad didesnis šiuo metu menkai reprezentuojamų visuomenės grupių įtraukimas bei poveikis joms gali padėti visuomenei, susidūrusiai su struktūrine socialine nelygybe, surasti kokias nors priemones ją ištaisyti“⁶⁸⁰. Kita vertus, savo tikrosios tapatybės suvokimas ir galimybė ją išreikšti turi būti suprantama kaip visuotinė gėrybė. D. Malinowski teigimu,

⁶⁷⁴ Pvz., žr. Mindaugas Jackevičius, „Lietuvoje gali būti 50-200 transseksualių“, *Delfi*, 2016 m. liepos 2 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvoje-gali-buti-50-200-transseksualu.d?id=46028685>; Salomeja Fernandez Montojo, „Transseksualumas: tarp stigmatos ir normos“, *Bernardinai*, 2017 m. rugsėjo 6 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-09-06-transseksualumas-tarp-stigmatos-ir-normos/163471>; Jevgenijus Bardauskas, Joana Lapėnienė, „Lyties keitimas Lietuvoje: ministras nežino nuo ko pradėti“, LRT televizijos laida „Savaitė“, *LRT.lt*, 2017 m. balandžio 23 d., <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lyties-keitimas-lietuvoje-ministras-nezino-nuo-ko-pradeti-808489>.

⁶⁷⁵ Pvz., Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2011 m. kovo 16 d. išvadoje dėl Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui Nr. XIP-2988 teigiama, kad neoficialiais duomenimis Lietuvoje yra apie 50 lyties keitimu suinteresuotų žmonių, žiūrėta 2017 m. kovo 13 d., <https://le-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.394328?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=7f61e87b-ca6a-47ed-bfdb-bd1a0e4a4ade>.

⁶⁷⁶ Pvz., ES pagrindinių teisių agentūros analizėje (Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data, 2014, 55 p.) nurodyta, pagal respondentų apklausą, kad Lietuvoje vyrauja didžiausias neapykantos ir motyvuoto smurto procentas (19%), žiūrėta 2019 m. vasario 4 d., https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

⁶⁷⁷ Arnas Zdanevičius, „Įvadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heteronormatyvumas ir homofobija“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 12. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁶⁷⁸ Žr. Judit Takacs, „Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 39-56. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁶⁷⁹ Žr. Michael O'Flaherty, John Fisher, „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles“, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008): 207-248. Published by Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngn009>, žiūrėta 2016 m. liepos 10 d., http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf; Žr. Uppalapati, Avani; Gilfoil, Charly; Foote, Kelsey; Randall, Paige; Kim, Sang Ah, „International Regulation of Sexual Orientation, Gender Identity, and Sexual Anatomy“, *Georgetown Journal of Gender and the Law* 18, 3 (2017): 635-710 (651).

⁶⁸⁰ Judit Takacs, „Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis“ iš *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 40. Pastaba: autorė cituoja Young, Iris Marion, *Inclusion and Democracy* (Oxford: Oxford University Press; 2000).

„savo lyties priskyrimas transseksualams yra asmeninė gėrybė, <...> objektyvumo požiūriu tai turi būti ne išimtinė, bet standartinė teisė“⁶⁸¹.

Tyrimai⁶⁸² rodo, kad transseksualai mažiau toleruojami⁶⁸³ nei gėjai ar lesbietės. Ypač didelę diskriminaciją jie jaučia įsidarbinimo⁶⁸⁴ ir sveikatos paslaugų srityje⁶⁸⁵, mokymo įstaigose⁶⁸⁶. Pavyzdžiui, 2013 m. tyrimas rodo, kad Lietuva pirmauja (61 %) tarp transseksualių respondentų, kurie šalyje patyrė diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ir tai viršija ES valstybių vidurkį, kuris yra 47 %⁶⁸⁷. Lietuvoje transseksualių patiriama diskriminacija didžiausia tarp kitų seksualinių mažumų įsidarbinimo srityje bei darbe (30 %) ir taip pat viršija ES vidurkį, kuris yra 20 %. Transseksualai iš visų seksualinių mažumų taip pat dažniausiai patiria smurtą⁶⁸⁸. Tyrime taip pat akcentuojama, kad „ES teisė turėtų pašalinti diskriminaciją dėl lyties identiteto, ypatingai Lyčių lygybės direktyvos atžvilgiu“⁶⁸⁹. Skirtingas transseksualių teisių reguliavimas valstybėse⁶⁹⁰ parodo šios problemos sudėtingumą. Pažymėtina ir tai, kad transseksualai ir kiti lytinių mažumų atstovai, siekdami išvengti smurto ir diskriminacijos, ieško saugesnių, žmogaus teises šiuo aspektu užtikrinančių valstybių prieglobsčio⁶⁹¹ (vienas iš tokių pavyzdžių galėtų būti Kanada⁶⁹²). Naujausiam 2019 m. Lietuvos lygių galimybių kontrolieriaus

⁶⁸¹ Dawid Malinowski, „Transseksualizm – aspekty administracyjnoprawne“, *Rocznik Samorządowy* (ISSN: 2300-2662) 5 (2016):189-199 (191), žiūrėta 2018 m. balandžio 9 d., <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/10293/Malinowski%20D.%2c%20Transseksualizm%20%20E2%80%93%20aspekty%20administracyjnoprawne%2c%20Rocznik%20Samorz%20C4%85dowy%202016%2c%20nr%205.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

⁶⁸² „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014, 25, žiūrėta 2017 m. sausio 18 d., https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

⁶⁸³ Pasak S. Arlauskio, tolerancija suprantama „kaip draudimas diskriminuoti žmogų dėl priklausymo kuriai socialinei grupei, dėl primities, negalios, ar kitų asmens išskirtinumo požymių“. Žr. Saulius Arlauskas, Šiuolaikinės teisės filosofija: monografija (Vilnius: Charibdė, 2011), 65.

⁶⁸⁴ „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, *op.cit.*, 9; 21; 27-32.

⁶⁸⁵ Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey 2013“, žiūrėta 2016 m. liepos 17 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.

⁶⁸⁶ „Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data“, 2014, *op.cit.*, 34-41.

⁶⁸⁷ Žr. *Ibid.*

⁶⁸⁸ Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey“ 2013, žiūrėta 2016 rugpjūčio 10 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.

⁶⁸⁹ *Ibid.*

⁶⁹⁰ Wspanender Europe, „Trans Rights Europe & Central Asia Map 2020“, žiūrėta 2020 m. rugsėjo 2 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2020/05/MapA_TGEU2020-ENG.png.

⁶⁹¹ Žr. plačiau Nicole laViolette, „UNHCR Guidance Note on Refugee Claims Relating to Sexual Orientation and Gender Identity: a Critical Commentary“, *International Journal of Refugee Law* 22, 2(1 July 2010): 173–208, <https://academic.oup.com/ijrl/article/22/2/173/1573350?searchresult=1>.

⁶⁹² Pvz., Kanada tapo pirmąja valstybe, kuri turi teisę priimti pabėgėlius dėl jų persekiojimo dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto. Žr. Sarilee Kahn Edward J Alessi, „Coming Out Under the Gun: Exploring the Psychological Dimensions of Seeking Refugee Status for LGBT Claimants in Canada“, *Journal of Refugee Studies* 31, 1(1 March 2018): 22–41, [173](https://watermark.silverchair.com/fex019.pdf?token=AQECACAHi208BE490oan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAC485ySgAAc0wggHJBgkqhkiG9w0BBwagggG6MIIBtGIBADCCAAa8GCSqGSiB3DQEHAeBglghkgBZQMEAS4wEQQMbyl-rED08hnI9yQFAgEQgIIBgBI7csh-8hNQPpSusRZULk4zkvDMHxjPjW17qhdSvb3F6ItEusM7dWk2oRdJXCkGXPxzPm7TQnxANNh0Nt14K2S8msQRZaApvDxWNBSS_rligC9ZSf0uBYnq05CLxelJKI244ZQdhIVFPkDjF55Hu3e_2HpDiKU-pUJGZLNyLGFq6hp8qXA8JlYx9RQFdw2nscYTXWBtxUgfEqjntHAERMfTijapli3jdO9wZb945afxkWUvohkD8xnDl8UhzARUFEBG2HrVZ52VbeMFLK-dEpYUZWIHF808KLaMvtXgK70GHGjJdUw13v4t-tEJhV4SVm2EqJ3awAupq0Mtgogf5YX8OZLLhjGWlGLodywkwNfPdQkXhVkfzWIO8WHqfReK8JDpt1cYzjy90ZOZDaQeqBzYLq3KJzYt447JpNuv8DvHilAlXG56sLls-dUzovNifePH1Gm2MUyC3n7Eu3pmj4icNO-ch843AqfiPajCMZLIvQzn3sU52mQruPrDQ9dA.</p></div><div data-bbox=)

įstaigos tyrime⁶⁹³ visuomenės požiūris į transseksualus pamažu keičiasi ir siejamas daugiau su transseksualių asmenų padėties nežinojimu Lietuvoje. Pvz., dauguma Lietuvos respondentų nežino, ar Lietuvos įstatymai numato pakankamą teisinę transseksualių asmenų apsaugą dėl diskriminacijos, 36,2 % mano, jog situacija yra tinkama ir reikėtų translyčių asmenų teisėmis rūpintis tiek, kiek yra rūpinamasi dabar⁶⁹⁴.

Nesant tinkamo lyties keitimo teisinio reguliavimo Lietuvoje atsiranda poreikis analizuoti problemas, su kuriomis susiduria transseksualūs asmenys. Pasigendama išsamių mokslinių tyrimų teisės keisti lytį atžvilgiu Lietuvoje. Lytinio identiteto samprata yra mažai analizuota, pasižyminti skirtinga mokslininkų interpretacija, todėl reikalauja išsamos mokslinės analizės.

Tyrimo problemos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁶⁹⁵ 18 str. teigiama, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“, ir tai yra pamatinė konstitucinė vertybė. Teisė keisti lytį nustatyta Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK)⁶⁹⁶ daugiau nei penkiolika metų (nuo 2003 m. liepos 1 d.), tačiau jos įgyvendinimo sąlygas įteisinti vėluojama ar net vengiama. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas tai, jog LR Konstitucija netoleruoja tokios situacijos, kai teisėkūros subjektai vengia ar delsia priimti atitinkamus teisės aktus, kuriais būtų atitinkamai pakoreguotas teisinis reguliavimas ir kuris Konstitucinio Teismo nutarimu buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai ir aukštesnės galios teisės aktams, yra nurodęs: „Jeigu yra kokia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė. Tokia teisinė situacija, kai kuri nors asmens teisė ar laisvė negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka, nors pats tas asmuo mano, kad ši teisė ar laisvė yra pažeista, pagal Konstituciją yra neįmanoma, Konstitucija jos netoleruoja“⁶⁹⁷.

Todėl kyla klausimas, kodėl pirmiausiai įstatymiškai nustatome tam tikras teises, tačiau nesugebame arba vengiame tinkamai ir veiksmingai sukurti efektyvaus jų gynybos ir įgyvendinimo mechanizmo? Ar tai lemia, kad ši teisė nesulaukia visuomenės pritarimo? Gal moderniosios visuomenės poreikiai žengia vienu žingsniu

⁶⁹³ Žr. plačiau „Transgender people in Lithuania still live in „the grey area“, žiūrėta 2019 m. liepos 5 d., <https://www.lygybe.lt/en/news/transgender-people-in-lithuania-still-live-in-the-grey-area/1124>.

⁶⁹⁴ Žr. „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, 48, žiūrėta 2020 m. kovo 12 d., https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.

⁶⁹⁵ *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014.

⁶⁹⁶ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262 (2002).

⁶⁹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-08-08 sprendimas „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo nr. 689 „Dėl teisėtarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsniui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“, *Valstybės žinios*, 2006-08-12, Nr. 88-3475, atitaisyimas – 2006.12.16, Nr. 137, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 15 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta216/content>.

į priekį, aplenkdami teisės sistemos veiksmingumą? Abejotina, kad žmogaus teisių įgyvendinimas turi priklausyti nuo politikų požiūrio, nuomonės, vengiant prisiimti atsakomybę.

Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijos, Europos Žmogaus Teisių Teismas, Europos Sąjungos (toliau – ES) teisiniai dokumentai ragina valstybes nares pripažinti transseksualių asmenų teises, tačiau vis dar yra valstybių, kurios tokius raginimus ignoruoja ir vilkina. Tai leidžia iškelti ir analizuoti ES, tarptautinės bei nacionalinių teisiųjų sistemų sąveikos problemas.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 21 str. 1 dalyje nurodyta, kad „draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos“⁶⁹⁸. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 26 str. pabrėžiama: „Visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Šiuo atžvilgiu įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti visiems vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio nors kito požymio pagrindu“⁶⁹⁹. Taigi šios nuostatos nurodo draudimą diskriminuoti bet kokio skirtumo, taip pat ir lytinio identiteto, pagrindu.

Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras taip pat yra pabrėžęs, kad „žmogaus teisių padėtis transseksualių asmenų atžvilgiu jau seniai yra ignoruojama ir apleista, nors jų problemos yra rimtos ir dažnai būdingos vien tik šiai grupei. Transseksualai patiria didelę diskriminaciją, netoleranciją ir vienakryptį smurtą. Jų pagrindinės žmogaus teisės yra pažeistos, įskaitant teisę į gyvybę, teisę į fizinę neliečiamybę ir teisę į sveikatos priežiūrą“⁷⁰⁰. Europos Sąjungos pagrindinių laisvių agentūra taip pat yra akcentavusi, kad „ES kovos su diskriminavimu teisės aktuose turėtų būti aiškiai uždraustas diskriminavimas dėl lyties tapatybės. Taip turėtų būti apsaugoti visi asmenys, kurių reiškiamą lyties tapatybę skiriasi nuo gimimo lyties, pvz., persirengėliai kitos lyties drabužiais ar transvestitai, o ne tik tie, kuriems atlikta arba atliekama operacija“⁷⁰¹. Jungtinių Tautų žmogaus teisių komitetas vienoje iš savo išvadų (2012) Lietuvai yra pažymėjęs, kad „valstybė turėtų imtis visų būtinų priemonių užtikrinti, kad jos teisės aktai būtų aiškinami ir taikomi nediskriminuojant asmenų dėl jų seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės. Valstybė turėtų įgyvendinti plataus informuotumo didinimo kampanijas, taip pat teisėsaugos pareigūnų mokymus, nukreiptus prieš neigiamą LGBT nusistatymą. Reikėtų apsvarstyti galimybę priimti tikslinį nacionalinį veiksmų planą šiuo

⁶⁹⁸ „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)“, žiūrėta 2019 m. rugsėjo 11 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>.

⁶⁹⁹ „Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

⁷⁰⁰ Issue Paper by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, 2009, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 10 d., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.

⁷⁰¹ „Translyčiams žmonėms kylančios problemos“, 2009, žiūrėta 2015 m. liepos 12 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1228-Factsheet-homophobia-transgender_LT.pdf.

klausimu⁶⁷⁰². Galiausiai Komitetas priminė ir apie valstybės pareigą užtikrinti visas tokių asmenų teises, įskaitant teisę į saviraiškos ir susirinkimų laisvę. Pvz., Europos Parlamentas pareikalavo į 2016–2020 m. lyčių lygybės strategiją įtraukti ir lesbiečių, gėjų, biseksualų bei transseksualų (toliau – LGBT) teises. 2019 m. vasario 14 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl LGBTI⁷⁰³ veiksmų *sąrašo ateičiai (2019–2024 m.)*⁷⁰⁴ Europos Komisija yra raginama imtis veiksmų, siekiant užtikrinti ir skatinti LGBTI asmenų lygybę.

Tarptautinėje ligų klasifikacijoje⁷⁰⁵ transseksualumas priskiriamas prie lyties tapatumo sutrikimų ir įvardijamas kaip „noras gyventi kaip priešingos lyties asmuo ir būti juo laikomam, paprastai lydymas diskomforto dėl savo anatomicinės lyties ar jos netinkamumo jausmo, ir noras būti gydomam(-ai) hormonais bei chirurgiškai, kad kūnas kiek galima labiau atitiktų pasirinktą lytį“. Pažymėtina, kad 2022 m. įsigaliosiančioje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK-11), pasak Lietuvos psichologų sąjungos, nebus lyties tapatumo sutrikimo diagnozės, čia minimas tik paauglių ir suaugusiųjų lyties neatitikimas (*HA60 Gender incongruence in adolescents and adults*) ir lyties neatitikimas vaikystėje (*QIA6I Gender incongruence in childhood*)⁷⁰⁶.

Problemos egzistuoja ne tik Lietuvoje, bet ir kitose valstybėse. Teisinio lyties keitimo pripažinimo nėra Šiaurės Makedonijoje, Albanijoje, Andoroje, Monake, Lichtenšteine, Kipre, San Marine, Kosove⁷⁰⁷. Pavyzdžiui, teisinėje ataskaitoje apie situaciją Monake seksualinių mažumų atžvilgiu pabrėžiama, kad „nėra teisės aktų, susijusių su transseksualų teisėmis. Galimybė keisti vardą atsiranda tik tuomet, jei tai patvirtina pirmosios instancijos teismas. Nėra tinkamų teisės aktų, keičiant lytį ar ją žymint oficialiuose dokumentuose, taip pat nėra ir praktikos“⁷⁰⁸. Pažymėtinas Latvijos, kur priimtų teisės aktų, palankių transseksualams, patirtis rodo, kad tai gerokai sumažino homofobinių apraiškų skaičių, pavyzdys⁷⁰⁹.

⁷⁰² Human Rights Committee, “Concluding observations adopted by the Human Rights”, Committee at its 105th session, 9-27 July 2012, Lithuania, žiūrėta 2015 m. liepos 18 d., https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Microsoft%20Word%20-%20CCPR.C.LTU.CO.3_AV.pdf arba http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/LTU/CO/3&Lang=En.

⁷⁰³ Greta lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų yra įtraukiami ir „intersex“, t.y. tarplyčiai asmenys.

⁷⁰⁴ Žr. „European Parliament resolution of 14 February 2019 on the future of the LGBTI List of Actions (2019-2024) (2019/2573(RSP))“, žiūrėta 2020 m. kovo 28 d., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0129_EN.html?redirect.

⁷⁰⁵ TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas, žiūrėta 2015 m. liepos 15 d., <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.html>.

⁷⁰⁶ Žr. „Lietuvos psichologų sąjungos pozicija dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengto asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto“, 2018 m. kovo 20 d., http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/2018_IR018%20Lietuvos%20psicholog%C5%B3%20s%C4%85jungos%20pozicija%20d%C4%97%20Lietuvos%20Respublikos%20Teisingumo%20ministerijos%20parengto%20Asmens%20lytin%C4%97s%20tapatyb%C4%97s%20pripa%C5%BEinimo%20C4%AFstatymo%20projekto.PDF.

⁷⁰⁷ Žr. „Trans Rights Europe Index 2019“, žiūrėta 2020 m. kovo 15 d., https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf.

⁷⁰⁸ „Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity“, Legal Report: Monaco, žiūrėta 2015 m. liepos 5 d., http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/MonacoLegal_E.pdf.

⁷⁰⁹ Kaip rodo tyrimas, pateikiamas A. Putninos straipsnyje „Seksualumas, vyriškumas ir homofobija Latvijoje“, 2007 m. Latvija buvo laikoma itin homofobiška valstybe. Žr. Arnas Zdanevičius et al., *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007) 141–153. Tačiau, kaip rodo 2013 m. atliktas

Kiti šios problemos aspektai atsiskleidžia pakeitus lytį. Kyla daug neiškumų ir klausimų dėl civilinės būklės teisės aktų registravimo, teisės į pensiją, medicininių paslaugų teikimo, santuokos klausimų, įkalinimo, sporto varžybų, motinystės ar tėvystės pripažinimo, šaukimo į privalomąją krašto tarnybą, asmens duomenų apsaugos ir kt. Į kai kuriuos iš šių klausimų galima atsakyti remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) priimtais sprendimais.

Todėl tikėtina, kad šiame darbe atliktas tyrimas padės atkreipti įstatymų leidėjų dėmesį ne tik į įstatymų, susijusių su teisės pakeisti lytį įgyvendinimu Lietuvoje vilkinimo problemas, bet ir numatant teisės aktų tobulinimo perspektyvas dėl lytinio identiteto pripažinimo, tolerancijos didinimą šviečiant visuomenę, keičiant homofobinį jos požiūrį, siekiant suvokti problemas, kurias patiria lytinės mažumos, bei skatinant gintųjų teises.

Apibendrinant išskirtinos **pagrindinės tyrimo problemos**: teisės į lytinį identitetą pripažinimo problema (kaip lytinis identitetas pripažįstamas Lietuvoje, ES ir kai kuriose kitose šalyse ir kokios jos įgyvendinimo perspektyvos); lyties keitimo ir su tuo susijusios naujos tapatybės pripažinimo bei teisių įgyvendinimo teisinio reglamentavimo spragos ir praktinės problemos.

Tyrimo objektas – transseksualių asmenų teisė į lytinį identitetą ir lyties keitimo bei naujos tapatybės pripažinimo teisinis reguliavimas.

Darbo tikslas – atskleisti transseksualių asmenų teisę į lytinį identitetą bei išanalizuoti lyties keitimo ir naujos tapatybės pripažinimo teisinio reguliavimo problemas.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti ir apibrėžti lytinio identiteto sampratą.
2. Atskleisti teisės keisti lytį, kaip lytinio identiteto realizavimo formas, turinį.
3. Atlikti naujos tapatybės pripažinimo bei transseksualių teisių įgyvendinimo teisinio reguliavimo teorinių ir praktinių problemų tarptautinėje, Europos Sąjungos, Lietuvos teisėje bei teismų praktikoje analizę.

Ginamieji teiginiai:

- Lytinis identitetas yra asmens orumo ir privataus gyvenimo dalis.
- Transseksualių asmenų teisės į lytinį identitetą realizavimo teisinio reguliavimo trūkumas Lietuvoje suponuoja teismų formuluojamos praktikos nenuoseklumą.
- Lyties keitimas asmens dokumentuose turi būti siejamas ne tik su fizine intervencija į žmogaus kūną, bet ir psichologiniu savęs tapatinimu su socialine lytimi.

Tyrimų apžvalga. Lietuvoje pasigendama išsamių mokslinių tyrimų⁷¹⁰. Pvz., 2007 m. „Lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių (LGBT) teisių apsauga ir socialinės

tyrimas, Latvijos padėtis gerokai pasikeitė, t.y. tik vienu procentu (48%) viršija ES vidurkį dėl seksualinių mažumų patiriamos diskriminacijos. Žr. European Union Agency for Fundamental Rights, „European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey“, 2013, žiūrėta 2015 m. liepos 10 d., http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.

⁷¹⁰ Pvz., yra parengta magistro baigiamųjų darbų šiomis temomis: Indrė Baltuonytė, „Lyties keitimo aspektai Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (2008); Ina Jegorenko, „Ar pakeitęs lytį asmuo turi teisę sudaryti santuoką su priešingos lyties asmeniu?“ (2008); Monika Guliakaitė, „LGBT asmenų teisių apsauga: EŽTT praktika“ (2019) ir pan.

atskirties tyrimas⁷¹¹, kuriame paminėta teisės pakeisti lytį problema, vengiant priimti reikiamus teisės aktus šios teisės įgyvendinimui bei analizuojant L. Laimėtą bylą⁷¹² prieš Lietuvą. Publikacijos apie lytiškumą bei lyties keitimą Lietuvoje iš bioetinių pozicijų paskelbtos Bioetikos interneto puslapyje, kur, pvz., profesorius A. Narbekovas pateikia trumpą transseksualizmo, kaip reiškinio, analizę, akcentuodamas neteisingą dualistinę asmens sampratą ir iš to išplaukiantį neteisingą lytiškumo suvokimą⁷¹³. A. Narbekovo, B. Obelenienės, K. Pukelio knygoje „Lytiškumo ugdymo etika“⁷¹⁴ analizuojamas žmogaus lytiškumas kaip bioetikos mokslo objektas. Katalikiškoji pozicija analizuojama K. Meilaus, J. Juškevičiaus, A. Širinskienės straipsnyje apie lytinį tapatumą⁷¹⁵. Bendrai apie seksualinių mažumų teises kalbama Vytauto Didžiojo universiteto išleistose knygose: Autorių kolektyvas (2007) „Heteronomijos hegemonija (Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys)“; J. Samuolytė, A. Zdanevičius ir kt. (2007) „Nematomi piliečiai. Apie homoseksualių žmonių teises ir homofobiją Lietuvoje“. Pažymėtina, kad neseniai pasirodė Lygių galimybių kontrolieriaus įstaigos 2019 m. atlikta analizė „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“⁷¹⁶. Europos lygmeniu 2018 m. yra parengta transseksualų ir tarplyčių lygių teisių lyginamoji analizė⁷¹⁷, kurioje pateikta šių asmenų teisių apžvalga įvairiose gyvenimo srityse: įsidarbinant, kreipiantis dėl sveikatos priežiūros paslaugų, pensijų, išsilavinimo ir kt. Paminėtina, kad EŽTT sprendimai transseksualių asmenų privataus gyvenimo aspektu buvo analizuoti D. Jočienės ir K. Čilinsko knygoje (2005) „Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje“⁷¹⁸, tačiau daugiau nei per keturiolika metų Teismas priėmė pakankamai daug naujų ir svarbių sprendimų, skirtų transseksualių asmenų teisėms įgyvendinti.

Lyties pakeitimo aktualijos užsienio mokslininkų leidiniuose analizuojamos daugiau medicininiais aspektais⁷¹⁹. Istorinė transseksualizmo raida, samprata, psicholo-

⁷¹¹ Arnoldas Zdanevičius, Jolanta Reingardė, Jolanta Samuolytė, „Lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas“, 2007, žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 3 d., http://www.lygybe.lt/download/138/lgbt_tyrimas%202007.pdf.

⁷¹² „Case L. v Lithuania, 2007, 27527/03“; žiūrėta 2016 m. liepos 15 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%22L.%20v.%20Lithuania%22%7D,%22documentcollectionid%22:%7B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D,%22itemid%22:%7B%22001-82243%22%7D%7D>].

⁷¹³ Žr. Andrius Narbekovas, „Transseksualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai“, *Bioetika*, žiūrėta 2016 m. liepos 30 d., http://www.bioetika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=38.

⁷¹⁴ Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė, Kęstutis Pukelis, *Lytiškumo ugdymo etika* (Kaunas: VDU, 2008).

⁷¹⁵ Kazimieras Meilius, Jonas Juškevičius, Agnė Širinskienė, „Lytinis tapatumas (transseksualizmo atvejais) Kanonų teisėje“, *Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas* 56, 84 (2015): 55, žiūrėta 2018 m. spalio 18 d., https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31192/ISSN2335-8785_2015_N_56_84.PG_49-73.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁷¹⁶ Žr. „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga“, 2019, žiūrėta 2020 m. sausio 25 d., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje-nacionaline-apzvalga.pdf>.

⁷¹⁷ Marjolein van den Brink, Peter Dunne, „European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis“, 2018, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d., https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf.

⁷¹⁸ Danutė Jočienė, Kęstutis Čilinskas, *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje* (Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005), 110-117.

⁷¹⁹ Žr. pvz., Gennaro Selvaggi, James Bellringer, „Gender reassignment surgery: an overview“, *Nature Reviews Urology* 8(May 2011): 274-282, <http://www.nature.com/nrurol/journal/v8/n5/abs/nrurol.2011.46.html> arba Paul de Sutter,

giniai bei mediciniai aspektai apibrėžiami D. Denny knygoje „Current Concepts in Transgender identity“⁷²⁰. Istoriniai transseksualumo aspektai skirtingose kultūrose yra išanalizuoti G. G. Bolich monografijoje „Transgender History & Geography: Crossdressing in Context“⁷²¹.

Pažymėtina, kad lytinio identiteto samprata yra mažai analizuota mokslininkų darbuose, išskyrus tam tikras, psichologija grindžiamas, analizes⁷²². Užsienio autorių darbuose lytinis identitetas analizuojamas taip pat daugiau psichologiniais, kultūriniais aspektais⁷²³. Siekiant apžvelgti lytinio identiteto koncepciją bei lyties kaip „gender“ sąvokos atsiradimą, istorinę raidą, rašant disertaciją buvo naudotasi Joanne J. Meyerowitz knyga (2002) „How sex changed“⁷²⁴.

Iš užsienio autorių paminėtina L. Palazzani ir jos monografija (2012) „Gender in philosophy and law“. Čia autorė pakankamai išsamiai analizuoja lyties suvokimo raidą pradedant psichologiniais, socialiniais pagrindais, paaiškinant angl. terminų „sex“ ir „gender“ reikšmę bei skirtumus⁷²⁵. L. Palazzani pateikia išsamią šių sąvokų analizę ir, cituodama žymaus lyčių analitiko bei mokslininko J. Money, kuris vienas iš pirmųjų prabilo apie lytinio identiteto reikšmę, mintis, pabrėžia, kad sąvokos „Gender“ konceptualizacija peržengia *sex* (sąvoką – aut. pastaba) metabiologinėje perspektyvoje, kaip išorinė ir vieša saviraiška (kas yra pastebėta socialinėje, istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje) ir kaip vidinio bei privataus suvokimo (ką jis jaučia viduje) bandymas⁷²⁶. Autorė analizuoja ir teisinius aspektus, tačiau tokia analizė jau neatitinka tam tikrų valstybių pozicijos, kadangi kai kurios iš jų yra įteisinusios lyties keitimą.

Apie lytinio identiteto problemas, su kuriomis susiduria ne tik transseksualai, bet ir kiti seksualinių mažumų atstovai, kalba Michael O' Flaherty straipsnyje (2010) „Sexual Orientation and Gender Identity“⁷²⁷. Paminėtinas ir Michael O'Flaherty bei

„Gender Reassignment and Assisted Reproduction“, *Human Reproduction* 16, 4(2001): 612-614, <http://humrep.oxford-journals.org/content/16/4/612.full.pdf+html>.

⁷²⁰ Dallas Denny, *Current Concepts in Transgender identity* (Garland Publishing, Inc. A member of the Taylor & Francis Group: New York and London, 1998).

⁷²¹ G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe's Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 228, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lpg=PA218&dq=history+of+transsexual+ity+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACfU3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOFbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwjptMHy3JLoAhV7zMQBHf4-BIA4ChDoATAAegQICAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexuality%20in%20Nepal&f=false>.

⁷²² Žr. Gintarė Naruskaitė, „Transgender tapatybių diskursas: camp estetikos, lyties performatyvumo teorinės perspektyvos“, *Logos* (2015 m. sausis-kovas), http://www.litlogos.eu/L82/Logos_82_216_222_Narускаite.pdf.

⁷²³ Pvz. Sue-Ellen Jacobs, Wesley Thomas, Sabine Lang, *Two-spirit People – Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality* (Urbana: University of Illinois Press, 1997); Stuart Biegel, *The Right to Be Out – Sexual Orientation and Gender Identity in America's Public Schools* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2010).

⁷²⁴ Joanne J. Meyerowitz, *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)* (Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002). <http://web.b.ebscohost.com.skaitykla.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAwMHh3d19MjgyMDk3X19BTg2?sid=556104e0-09fd-4b89-bcde-b86f9ebb7586&sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.

⁷²⁵ Žr. Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012).

⁷²⁶ Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012), 3.

⁷²⁷ Michael O'Flaherty, „Sexual Orientation and Gender Identity“, iš *International Human Rights Law*, redaktoriai Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran (Oxford, University Press, 2010), 331-344.

John Fisher straipsnis (2008) „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles (Seksualinė orientacija, Lytinis identitetas ir tarptautinė žmogaus teisių teisė Džokjakartos principų kontekste)“⁷²⁸. Šio straipsnio autoriai, remdamiesi statistine informacija apie smurtą prieš seksualines mažumas, analizuoja jų teises Europos Sąjungoje bei kitose pasaulio valstybėse, pasitelkdami vienos iš didžiausių Jungtinių Amerikos Valstijų žmogaus teisių kampanijos (angl. – HRC), kovojančios už seksualinių mažumų teises, patirtį, atsižvelgdami į Džokjakartos principų⁷²⁹ turinį. Autoriai nagrinėja ir EŽTT praktiką. Teisinius aspektus jie apibrėžia išskirdami seksualinių mažumų ir lytinio identiteto pripažinimo teisių teisinės doktrinos vystymąsi į tam tikras kategorijas: a) nediskriminavimas; b) privačių teisių apsauga ir c) kitoks bendrosios žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas visiems, nepriklausomai nuo seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės; d) bendros žmogaus teisių tendencijos, kurios turi reikšmingų pasekmių įvairios seksualinės orientacijos bei lytinės tapatybės žmonėms. A. Sharpe monografijoje (2002) „Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law“⁷³⁰ analizuoja teises transseksualų šeimos ir santuokos problemas bendrosios (common) teisės tradicijoje. Arba redaktorių P. Currah, R.M. Juang, S. P. Minter parengta knyga (2006) „Transgender Rights“⁷³¹, susijusi su kovos už transeksualų teises pasiekimais, galimybėmis ir iššūkiais. Pvz., vienas iš autorių, T. Flynn, akcentuoja lytinio identiteto pripažinimo reikšmę nustatant tikrąją lytį.

Reikšminga yra Justin Healey monografija (2014) „Sexual orientation and gender identity“⁷³², kur autorius akcentuoja visų asmenų, kartu ir LGBTI, lygias teises. Čia yra apžvelgiama Australijos teisės patirtis bei problemos, susijusios su seksualine orientacija, lytine įvairove ir pan. Autorius pabrėžia biologinės lyties (sex) ir socialinės lyties (gender) skirtumus, pastarąją įvardijant kaip daugiau komplikuotą.

Laurel Westbrook, Kristen Schilt straipsnyje (2014) „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“, cituodami vieną iš bylų *Littleton v. Prange* (1999), pabrėžia asmens lyties suvokimo svarbą dviem aspektais – kaip ji gali būti pripažinta juridiskai ir kaip ją pripažįsta kiti asmenys: artimieji, draugai, vyras (žmona), gydytojai. Autoriai diskutuoja tokiais klausimais kaip, pvz., kodėl pripažįstant lytį svarbesnis yra lytinių organų išvaizdos klausimas, o ne, pavyzdžiui, chromosomos? Vienas iš pagrindinių argumentų yra tas, kad žmogaus gimimo atveju lytis nustatoma pagal lytinius organus⁷³³.

⁷²⁸ Michael O’Flaherty, John Fisher „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles“, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008). Published by Oxford University Press, žiūrėta 2015 m. liepos 29 d., http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf.

⁷²⁹ 2006 m. lapkričio 6-9 dienomis Džokjakartos (Indonezija) Gafah Mada universitete buvo surengta konferencija, skirta viso pasaulio seksualinių mažumų teisėms nagrinėti, kurioje dalyvavo 29 žymūs ekspertai iš 25 šalių. Ekspertai kūrė, diskutavo, tobulino ir galiausiai vieningai priėmė tarptautinių žmogaus teisių taikymo principų dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto rinkinį, kuris 2007 m. kovą buvo išleistas ir pavadintas Džokjakartos principais.

⁷³⁰ Andrew Sharpe, *Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law* (Cavendish Publishing Ltd, London, 2002).

⁷³¹ Edited by P. Currah, R.M. Juang, S. P. Minter, *Transgender Rights* (U of Minnesota Press, 2006).

⁷³² Justin Healey, *Sexual Orientation and Gender Identity* (Australia: The Spinney Press, 2014).

⁷³³ Žr. Laurel Westbrook, Kristen Schilt, „Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System“, *GENDER & SOCIETY* 28, 1 (February 2014): 32-57, DOI: 10.1177/0891243213503203.

Viena iš reikšmingesnių monografijų (2014) yra ir Beverly L. Miller „Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications“⁷³⁴, kur pateikiami skirtingų autorių straipsniai, apibūdinantys lytinę identitetą kaip asmenybės procesą, kaip sankirtą tarp biologinės ir socialinės lyties transseksualių asmenų tarpe, lytinę disforiją ir pan.

Paminėtina ir mokslo studija „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law“⁷³⁵, išleista 2019 m. Tarptautinės juristų komisijos (Šveicarija), kur apžvelgiami įvairūs tarptautinės bei nacionalinės teisės šaltiniai, teismų praktika asmens lytinės orientacijos ir lytinės tapatybės srityje. Taip pat Damian A Gonzalez – Salzberg monografija „Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law“⁷³⁶ (2019 m.), kur kritiškai analizuojama tarptautinė žmogaus teisių teisė „Queer“ (kitokių, kitoniškumo) kontekste, didžiausią dėmesį skiriant Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikai.

Pažymėtina, kad yra ir priešingų pozicijų, kuriose atskleidžiamos tam tikros baimės, susijusios su seksualinių mažumų teisių įsitvirtinimu. Pvz., pasak M. Castells, įžvelgiančio patriarchalinės šeimos krizę, „lesbiečių ir gejų judėjimai nėra tik judėjimai, ginantys pamatines žmogaus teises į tai, ką ir kaip mylėti. Jie taip pat yra veiksmingos seksualinio tapatumo, o sykiu ir seksualinio išsilaisvinimo išraiškos formos. Būtent todėl jie klibina seksualumo slopinimą ir prievartinį heteroseksualumą – tūkstantmečių senumo pamatus, ant kurių istorijoje buvo kuriamos visuomenės <...> Jos provokuoja triuškinamą seksualumo sunorminimo ir patriarchalinės šeimos kritiką. Jų iššūkis patriarchalizmui yra itin baugus, nes kilo tą istorijos tarpsnį, kai biologiniais tyrimais ir medicinos technologijomis tapo įmanoma atskirti heteroseksualumą, patriarchyzmą ir giminės reprodukciją“⁷³⁷.

Teismų praktikos apžvalga. Kaip ir minėta, svarbu atlikti šių ir kitų Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų analizę: *X v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (2019)⁷³⁸, *Identoba and Others v. Georgia*⁷³⁹ (2015), *Hämäläinen v. Finland*⁷⁴⁰ (2014) ir kt. Pažymėtina, kad pradedant *Christine Goodwin v. The United Kingdom* (2002)⁷⁴¹ ir

⁷³⁴ Beverly L. Miller, *Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications* (Series: Social Issues, Justice and Status. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc. 2014).

⁷³⁵ International Commission of Jurists, „Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law (Practitioners Guide No. 4)“, 2019, žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 20 d., <https://www.refworld.org/pd/4a783aed2.pdf>.

⁷³⁶ Damian A Gonzalez - Salzberg, *Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law* (Bloomsbury Publishing, 2019), https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=LAuBDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Transsexuality&ots=nHYLWtbuDU&sig=TgqEZ6ei3yLs-_A11kKe4TyK6vw&redir_esc=y#v=onepage&q=Transsexuality&f=false.

⁷³⁷ Manuel Castells, *Tapatumo galia* (Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006), 269.

⁷³⁸ „Case of X v The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2019, 29683/16“, 70 punktą, žiūrėta 2020 m. balandžio 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-189096%22%7D>.

⁷³⁹ „Case of Identoba and Others v. Georgia, 2015, 73235/12“, žiūrėta 2016 m. liepos 20 d., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#%7B%22fulltext%22%3A%22transgender%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%2C%22DECISIONS%22%2C%22itemid%22%3A%22001-154400%22%7D>.

⁷⁴⁰ „Case of Hämäläinen v. Finland, 2014, 37359/09“, žiūrėta 2016 m. liepos 20 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-145768%22%7D>.

⁷⁴¹ „Case of Christine Goodwin v. The United Kingdom, 2002, 17488/90“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-60596%22%7D>.

baigiant *A.P. Garçon and Nicot v. France*⁷⁴² (2017) bylomis EŽTT žengė naują žingsnių transseksualių asmenų teisių garantijų srityje. Pvz., *Van Kück v. Germany* (2003)⁷⁴³ byloje Teismas pripažino, kad lytinis identitetas yra vienas iš intymių asmens privataus gyvenimo aspektų. Pvz., *Grant v. The United Kingdom* (2006)⁷⁴⁴ 68 metų pareiškėjas, pakeitęs lytį iš vyriškos į moterišką, skundėsi Teismui dėl teisės į pensiją pažeidimo, kadangi moterys turi teisę gauti pensiją nuo 60 metų. EŽTT pareiškė, kad teisė į privatumą buvo pažeista, tačiau pabrėžė, kad „pagal vidaus teisę tuo metu pareiškėjas neturėjo teisės gauti pensiją iš valstybės nuo 60 metų“. Tuo pačiu pagrindu Teismas pažymėjo, kad toks reikalavimas negali būti susijęs su Pirmojo Konvencijos protokolo 1 str., kaip nurodė pareiškėjas. O byloje *P.V. v. Spain* (2010)⁷⁴⁵ Teismas nustatė neteisėtus vaiko ir tėvo bendravimo apribojimus, susijusius su pareiškėjo (tėvo) transseksualumu. Čia bus analizuojamos bylos, susijusios ne tik su žmogaus teise į privatumą, pvz., dėl civilinės būklės aktų registravimo, bet ir dėl santuokos sudarymo bei nutraukimo teisėtumo, saviraiškos laisvės ir pan.

Svarbūs yra ES Teisingumo Teismo sprendimai, tokie kaip, pvz., *P v. S and Cornwall County Council*⁷⁴⁶, kur teisėjai išaiškino, kad lygybė tarp moterų ir vyrų turi būti taikoma ir pakeitus lytį; arba *K.B. v. National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health*⁷⁴⁷, kur Teismas pripažino, kad „pagal EB 141 straipsnį iš esmės draudžiama priimti tokius teisės aktus, kuriais pažeidžiant EŽTK neleidžiama porai, kaip antai K. B. ir R., įvykdyti santuokos reikalavimo, būtino, kad vienas iš jų turėtų teisę gauti kito darbo užmokesčio dalį. Nacionalinis teismas turi patikrinti, ar pagrindinėje byloje nagrinėjamu atveju asmuo, esantis tokioje padėtyje kaip K. B., gali remtis EB 141 straipsniu, kad būtų pripažinta jo teisė nurodyti savo partnerį kaip reversinės pensijos gavėją“⁷⁴⁸.

Pažymėtina ir tai, kad analizuojama tema pamažu formuojama ir Lietuvos teismų praktika, kur ginčai kyla dažniausiai dėl civilinės būklės teisės aktų registravimo pakeitus lytį. Todėl greta Lietuvos teisės aktų ir jų projektų analizės pateikiama ir Lietuvos teismų praktikos apžvalga, pvz., atspindinti transseksualių asmenų reikalavimus atlyginti neturtinę žalą nesant galimybės Lietuvoje pasinaudoti teise pasikeisti lytį.

Mokslinės literatūros šaltinių analizė atskleidė, jog pasigendama šios problemos detalesnės studijos ne tik socialiniame, bet ypač teisiniame kontekste. Lytinio iden-

⁷⁴² „Case of A.P. Garçon and Nicot v. France, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13“, žiūrėta 2018 m. vasario 11 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:%22ENG%22,%22appno%22:%2279885/12%22,%2252471/13%22,%2252596/13%22,%22documentcollectionid%22:%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-172913%22}}>.

⁷⁴³ „Case of Van Kück v. Germany, 2003, 35968/97“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 5 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61142#{%22itemid%22:%22001-61142%22}}>.

⁷⁴⁴ „Case of Grant v. The United Kingdom, 2006, 32570/03“, žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 5 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:%22001-75454%22}}>.

⁷⁴⁵ „Case of P.V. v. Spain, 2010, 35159/09“, žiūrėta 2018 m. rugsėjo 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:%22003-3353755-3754421%22}}>.

⁷⁴⁶ „P v S and Cornwall County Council, case C-13/94, Judgment of the Court of 30 April 1996“, žiūrėta 2015 m. liepos 25 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013>.

⁷⁴⁷ „Teisingumo Teismo sprendimas byloje C-117/01, 2004 m. sausio 7 d.“, žiūrėta 2016 liepos 20 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0117>.

⁷⁴⁸ *Ibid.*

titeto samprata ir reikšmė daugiau analizuojama psichologiniu, socialiniu, kultūriniu aspektais. Teisinės transseksualių asmenų padėties problemos apžvelgiamos pakankamai siaurai – šeimos, santuokos atžvilgiu – arba jose išvelgiant grėsmę patriarchalinės šeimos tradicijoms. Tuo tarpu teismai siekia spręsti šias problemas ne tik įtraukdami lytinį identitetą į asmens privataus gyvenimo sferą, bet ir naikindami reikalavimus sterilizacijai ar kitai fizinei intervencijai, siekiant pripažinti naująją lytį.

Darbo metodologija. Darbo metodologija remiasi sisteminiu tyrinėjimų požiūriu taikant kokybinio tyrimo metodus. Todėl visas tyrimo procesas yra nukreiptas į mokslinės literatūros, teisės aktų, teisės aktų projektų, statistinių duomenų, žmogaus teisių institucijų išvadų bei ataskaitų, teismų praktikos analizę. Tyrimas remiasi šiais metodais: mokslinės literatūros šaltinių apžvalgos⁷⁴⁹, teisės aktų ir teismų praktikos analize⁷⁵⁰, statistinių duomenų analize⁷⁵¹, sisteminė analize⁷⁵², abstrakcijos⁷⁵³, lyginimo⁷⁵⁴, sąvokų analizės, apibendrinimo⁷⁵⁵, interpretavimo⁷⁵⁶, istoriniu metodais. Mokslinės literatūros šaltinių apžvalga bei statistinių duomenų analizė leido pagrįsti pasirinktos disertacijos temos naujumą bei aktualumą, ištirtumo lygį. Sąvokų analizės, abstrakcijos, sisteminės analizės metodai padėjo apibūdinti ir išanalizuoti lytinio identiteto, biologinės ir socialinės lyties sąvokas, paaiškinti jų prasmę ir reikšmę filosofiniame, socialiniame, mediciniame, teisiniame kontekste. Teisės aktų bei projektų analizė padėjo atskleisti nagrinėjamų teisių įtvirtinimo probleminius aspektus teoriniu lygmeniu, o Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo, Lietuvos teismų bylų analizė – praktinį jų įgyvendinimą. Apibendrinimo, interpretavimo mokslinio tyrimo metodai taikyti rengiant apibendrinimus bei išvadas, išskiriant pagrindines problemas, pateikiant galimus šių problemų sprendimo būdus. Palyginimo metodas taikytas lyginant skirtingų valstybių patirtį analizuojamų transseksualių teisių, jų pripažinimo bei įtvirtinimo, problemų sprendimo situacijose. Istorinis metodas naudotas apžvelgiant transseksualumo išraiškų įvairovę skirtingose kultūrose bei skirtingais laikotarpiais, „lytinio identiteto“ sąvokos atsiradimą ir raidą, pirmąsias lyties keitimo operacijas, transseksualių asmenų teisių plėtrą anglosaksų tradicijoje nagrinėjant Jungtinės Karalystės patirtį.

Pasirinkus tokio pobūdžio tyrimą teigtina, kad atlikta išsami tiriamojo objekto analizė bei įvertinti probleminiai jo aspektai padeda išryškėti galimybėms ne tik jų platesnio pripažinimo ir įteisinimo procese, bet ir prisideda prie didesnio tolerantiškumo atskiroms seksualinių mažumų grupėms skatinimo. Todėl, išskiriant tyrimo objektą ir

⁷⁴⁹ Race Richard, „Literature Review“, Given M. Lisa, *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, žiūrėta 2015 m. gruodžio 16 d., <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/sage-encyc-qualitative-research-methods/n249.xml>.

⁷⁵⁰ Rimantas Tidikis, *Socialinių mokslų tyrimų metodologija* (Vilnius: LTU, 2003), 495.

⁷⁵¹ *Ibid*, 375.

⁷⁵² *Ibid*, 378.

⁷⁵³ *Ibid*, 370.

⁷⁵⁴ *Ibid*, 415.

⁷⁵⁵ *Ibid*, 387.

⁷⁵⁶ Perri 6, Bellamy Christine, *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*, žiūrėta 2015 m. gruodžio 16 d., <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/principles-of-methodology-research-design-in-social-science/n16.xml>.

tikslą, siekta nagrinėti transseksualių asmenų teisę į lytinį identitetą bei teisinės problemas, su kuriomis susiduria asmuo, pakeitęs lytį. Pažymėtina, kad ir tokios sąvokos, kaip „lytinis identitetas“, „lyties keitimas“, „socialinė lytis“ bei „teisė pakeisti lytį“, reikalauja atskiro ištyrimo.

Darbo struktūra. Atsižvelgiant į iškeltus uždavinius, pirmai darbo daliai būdingas aiškinamasis pobūdis, todėl visų pirma buvo siekiama išanalizuoti lytinio identiteto sampratą, jos teisinę prigimtį, apžvelgti lytinį identitetą kaip asmens orumo ir privataus gyvenimo dalis. Antroje disertacijos dalyje atskleidžiama teisė keisti lytį, kaip viena iš lytinio identiteto realizavimo formų, pasitelkiant ir medicininį požiūrį. Trečia dalis skirta tarptautinės ir ES teisės bei Europos Teisingumo Teismo ir EŽTT praktikos analizei. Ketvirtoje dalyje analizuojama lytinio identiteto ir teisės pakeisti lytį Lietuvos teisėje ir teismų praktikoje problematika. Atliekamas tyrimas yra teorinis – taikomas. Darbas priskirtinas socialinių mokslų teisės krypčiai.

Išvados ir pasiūlymai

1. Lytinis identitetas, kaip nauja socialinė kategorija, susiformavo ir buvo plėtojamas transseksualumo išraiškų praktikoje nuo XX a. antrosios pusės. Šios sąvokos atsiradimas, analizė ir interpretavimas leido suabejoti binarinės lyčių sistemos tinkamumu ir pakeitė požiūrį į lytį, susiejant ją su vidiniu savęs suvokimu, kuris gali sudaryti neatitiktį tarp biologinės ir psichologinės lyties (gender). Todėl greita fizinės lyties (sex) atsiranda nauja kategorija – socialinė lytis (gender), kurią galima aiškinti kaip savęs suvokimą esant kitos lyties ar turint kitokią lytinę tapatybę, kuriai asmuo emociškai ir / ar iš dalies fiziškai gali save priskirti ir kuri atsiranda iš psichologiškai padiktuotų prieštaravimų prigimtiniai lyčiai. *Todėl lytinis identitetas galėtų būti apibrėžiamas kaip asmens tapatybės dalis, reiškianti laisvą asmens suvokimą kas jis yra lytine prasme pasirenkant įvairius lytinės tapatybės išraiškos būdus.* Transseksualūs asmenys, siekiantys teisėto noro gyventi priešingos lyties gyvenimą ir išspręsti savo teisių neapibrėžtumo klausimus, susiduria su teisinio reguliavimo, įtvirtinančio tokias teises, poreikiu. Todėl atsiranda pagrindas kalbėti apie teisę į lytinį identitetą.
 - 1.1. Pagrindinės teisės filosofijos doktrinos nepaneigia teisės į lytinį identitetą ir teisės pakeisti lytį. Pozityvizmas, vertinant saviraiškos laisvę, neįžvelgia jokios apčiuopiamos socialinės žalos visuomenei (nebent tik tam tikrus nepatogumus), remdamasis vienodos pagarbos ir rūpestingumo principais, todėl palaiko lyties keitimo teisėtumą. Net ir prigimtinių teisių doktrina, siekdama teisės idealo, gali dalyvauti sprendžiant teisės moralumo klausimus, apsaugant tam tikras visuomenės vertybes (santuoką, motinystę, tėvystę). Tačiau ne visada daugumos moralė gali atitikti teisingumą, lygybę, laisvę, privataus gyvenimo ir asmens orumo apsaugą.
 - 1.2. Žmogaus orumo, kaip vienos iš svarbiausių socialinių vertybių, samprata teisėje bei konstitucinių teismų doktrinoje yra nuolatos vystoma ir plėtojama, apimant ir lytinį identitetą. Asmens suvokimas, kas jis yra lytine prasme, ir

reikalavimas iš kitų tokio savęs pripažinimo leidžia kalbėti apie asmens teisę į orumą ir diskriminavimo tokiu pagrindu draudimą. Orumas, kaip žmogaus vertingumas, neturi priklausyti nuo asmens socialinio statuso pripažinimo visuomenėje, todėl negali būti paneigiamas net ir tuomet, jei asmuo išpažįta kitokią savo lytinę saviraiškos laisvę, kurią dalis visuomenės gali laikyti amoralia. Valstybei tenkanti asmens orumo apsaugos pareiga neturi būti paneigta seksualinių mažumų teisių apsaugos atžvilgiu. Transseksualumo priskyrimas prie psichinių sutrikimų pažeidžia asmens orumą. Kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmenybės raišką lytiniu požiūriu. Lytinis identitetas yra vienas iš asmens orumo aspektų, asmens autonomijos, individualumo, savigarbos ir saviraiškos laisvės esmė. Todėl teisė į lytinį identitetą, kaip ir teisė į orumą, turi būti pripažįstama ne išimtinė, o kiekvieno asmens teise.

- 1.3. Privatumas, kaip ir orumas, turi būti siejamas su asmens socialinės tapatybės raiška, todėl lytinis identitetas pagal Konvencijos 8 str. EŽTT sprendimuose tampa asmens privataus gyvenimo sudėtine dalimi. Pagal EŽTT teisminę praktiką, asmens lytinis identitetas, kaip privataus gyvenimo dalis, transseksualų atžvilgiu, apima asmens intymų gyvenimą, seksualinę orientaciją, saviraiškos laisvę, fizinę bei psichologinę asmens neliečiamumą ir integralumą, teisę laisvai apibrėžti savo lytį. Tai rodo, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra gyvas ir skvarbus žmogaus teisių apsaugos įrankis, kuris ir privataus gyvenimo aspektu turi būti aiškinamas ir plėtojamas atsižvelgiant į šių dienų visuomenės gyvenimo poreikius bei aktualijas, ginant seksualinių mažumų teises. Atitinkamai valstybės narės turi būti įpareigojamos iš naujo persvarstyti ir parinkti reikiamas priemones, saugančias tokių mažumų teises nuo nepagrįsto kišimosi į jų privatų gyvenimą ir diskriminavimo.
2. Nuo XX a. lyties keitimo operacijų atsiradimas, kaip viena iš lytinio identiteto realizavimo formų, paveikė požiūrio į lytį kaitą ir lytinio identiteto sąvokos formavimą. Buvo suabejota chromosomų ir reprodukcinų organų svarba, išskiriant ir psichologinės individo lyties reikšmę. Nuo transseksualumo priežasčių nustatymo buvo pereita prie pagalbos priemonių tokiems asmenims paieškos. Lyties keitimo operacijų taikymas skatino asmenis, pakeitusius lytį chirurginiu būdu, ieškoti teisėtų galimybių pasikeisti asmens dokumentus, atitinkančius naują lytį, įgyvendinti teisę į santuoką ir kt. Todėl atsirado poreikis diskutuoti ne tik apie fiziologinę, socialinę, psichologinę, genetinę, bet ir teisinę lytį. Tokia lyčių variacija lemia nesutaptis tarp fiziologinės ir teisinės, genetinės ir psichologinės lyties. Jungtinė Karalystė yra viena iš pirmųjų valstybių, kur kilo tokio pobūdžio ginčai. Nuo biologinės lyties nustatymo prioriteto, akcentuojant chromosomų, reprodukcinų organų ir išorinių genitalijų svarbą, palaipsniui buvo pereita prie psichologinių ir socialinių individo aspektų sureikšminimo lyties nustatymo požiūriu.
 - 2.1. Socialinės lyties poreikis gali būti realizuojamas medicinos pagalba. Medicininis požiūriu transseksualumas yra lyties sutrikimas, todėl gali būti gydomas pasitelkiant psichologinę, hormoninę terapiją, chirurginę intervenciją. Tokių pagalbos priemonių spektras turi būti taikomas labai plačiai, apimant

tinkamą medicinos specialistų pasirengimą, nepatologizuojantį jų požiūrį, tarpusavio bendradarbiavimą, psichologinės pagalbos teikimą ne tik pacientui, bet ir jo artimiesiems. Hormoninė terapija turi būti vykdoma tik su nuolatine sveikatos specialistų priežiūra, o chirurginės operacijos atliekamos tik turint itin specializuotą ir kvalifikuotą šios srities kompetenciją. Dėl šių priemonių taikymo gali kilti daug bioetinių ir teisinių problemų, kurios turi būti sprendžiamos naikinant reikalavimus priverstinei sterilizacijai, tinkamai teikiant tokių pacientų sveikatos priežiūrą, derinant aplinkos pritaikumą, užtikrinant asmens duomenų apsaugą, organizuojant kvalifikuotą medicinos specialistų pasirengimą. *Lietuvoje turi būti peržiūrima ir tam tikrų medicininių tyrimų (pvz., dėl onkologinių ligų), priskirtų tik konkrečiai lyčiai, teisinio reglamentavimo tvarka.* Ypatingas dėmesys turi būti teikiamas transseksualaus paciento informuotam sutikimui, kaip būtina chirurginės intervencijos sąlygai. Informuotame sutikime turėtų būti pateikiama išsami informacija apie galimas operacijų pasekmes, naudą, riziką, reprodukcinių gebėjimų praradimus, išvaizdos pokyčius ir kt., skiriant pakankamai laiko susipažinimui su tokia informacija. Pacientas turi prisiimti dalį atsakomybės. Nuo 2022 m. įsigaliosiančioje naujoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje nebebus lyties tapatumo sutrikimo diagnozės – tai liks tik kaip lyties neatitikimas ar nesuderinamumas, todėl tai darys įtaką ir minėtų priemonių taikymo pokyčiams medicinos moksle ir praktikoje.

3. Tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai, tokie kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija nenustato teisės į lytinę identitetą. Tačiau atsižvelgiant į visuomenės globalizaciją, mokslo ir technologijų laimėjimus bei jų plėtrą, tarptautinių žmogaus teisių institucijų rekomendacinio pobūdžio dokumentus, šiuose teisės aktuose išdėstyti draudimai diskriminuoti „kitokios padėties“, „kito požymio“, „visokios diskriminacijos“ pagrindais aiškintini kaip apimantys draudimą diskriminuoti lytinio identiteto atžvilgiu.

ES pirminės teisės šaltiniai tiesiogiai neįvardija lytinio identiteto sąvokos, tačiau nustato tokias principines vertybes, kaip pagarbą žmogaus orumui, laisvę, lygybę, toleranciją, draudimą diskriminuoti lyties, seksualinės orientacijos pagrindu, kurios neabejotinai yra susietos su žmogaus teise į lytinę identitetą. Antrinės teisės ES šaltiniai įvardija lytinio identiteto svarbą šiose srityse: siekiant apsaugoti asmens duomenis, susijusius su tapatybe, lytiniu gyvenimu, lytine orientacija; įgyvendinant vienodą požiūrį į vyrus ir moteris, apimantį draudimą diskriminuoti dėl asmens lyties pakeitimo; suteikiant prieglobstį ar papildomą apsaugą dėl baimės būti persekiojamam seksualinės orientacijos pagrindu ir pan.

- 3.1. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo nagrinėtų bylų analizė rodo evoliucionuojančią poziciją dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo, įtraukiant ir tuos asmenis, kurie pakeitė lytį. Todėl Teismas pripažįsta atleidimą iš darbo dėl lyties pakeitimo diskriminuojančiu, o papildomų sąlygų nustatymas (pvz., santuokos sudarymo faktas, amžiaus cenzas pensijų siste-

- moje), kad asmuo turėtų teisę gauti iš valstybės socialines garantijas, vertintinas kaip nepalankus ir diskriminuojantis asmens, pakeitusio lytį, atžvilgiu.
- 3.2. Pirmieji Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Jungtinę Karalystę, reikalaujant įrašų oficialiuose dokumentuose ištaisymo po lyties keitimo, rodo, jog prioritetas buvo teikiamas biologiniams lyties kriterijams, akcentuojant visuomenės interesų, šeimos ir paveldėjimo teisių svarbą, pripažįstant gimimo registravimą kaip svarbų nepaneigiamą teisinį faktą. Todėl transseksualių pareiškėjų teisės į santuoką, tėvystės pripažinimą, teisė neatskleisti lyties Teismo sprendimu negalėjo būti apgintos. Tik nuo 2002 m. *Goodwin v United Kingdom* byloje EŽTT žengė naują žingsnį, perbrėždamas proporcingumo ribas tarp transseksualių asmenų teisių ir visuomenės interesų, pripažįstant, kad biologiniai kriterijai dėl lyties nustatymo nebėra tokie reikšmingi. Todėl tokių asmenų diskriminacija įvairiose jų gyvenimo sferose patenka į privataus gyvenimo pagal Konvencijos 8 str. sritį. Minėta byla lėmė, kad Jungtinėje Karalystėje buvo priimtas Lyties pripažinimo aktas, pagal kurį asmeniui leista gauti kitos lyties pripažinimo sertifikatą. Kita vertus, pagrindinis valstybės registras pasiliko teisę saugoti viešai neprieinamą informaciją apie gimimo metu nustatytą asmens lytį, kuri vis dar laikoma reikšmingu teisiniu faktu.
- 3.3. Pradedant XXI a., Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika transseksualių atžvilgiu pasižymi šių asmenų teisių plėtra. Teismas pripažįsta teisėtai tokių asmenų reikalavimus: dėl teisės pakeisti civilinės būklės aktų įrašus; dėl teisių į kompensacijas už lyties keitimo operacijas; dėl teisių į tinkamą gyvenimo kokybę; draudimą vilkinti lyties keitimo operaciją; priverstinės sterilizacijos draudimą, kaip būtina sąlygą lyties keitimui ir pan. Teisė į lytinį identitetą turi apimti asmeninę autonomiją, asmeninį tobulėjimą, pagarbą seksualiniam apsisprendimui ir fiziniam neliečiamumui. Chirurginių operacijų ar sterilizacijos reikalavimai pripažįstami kaip diskriminuojantys transseksualių asmenų atžvilgiu. Pažymėtina, kad tokie teisinio socialinės lyties formavimo aspektai tvirčiausiai yra atskleisti ir plėtojami EŽTT praktikoje. Kartu Teismas nepaneigia transseksualių asmenų teisių apribojimų, kurie tam tikrais atvejais yra būtini, siekiant užtikrinti kitų asmenų (pvz., sutuoktinio, vaikų) teisių apsaugą.
4. Lietuvoje nuo 2003 m. liepos 1 d. galiojanti LR civilinio kodekso 2.27 str. norma dėl teisės pakeisti lytį praktiškai nerealizuojama, nes nėra teisinio lyties keitimo procedūros mechanizmo. Abejonių kelianti nuostata dėl lyties pakeitimo medicininio įmanomumo yra neapibrėžta, kritikuotina ir vertintina kaip netinkama. Todėl *koreguotina Civilinio kodekso 2.27 str. 1 dalyje įtvirtinta norma „Nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma“ nustatant tokį teisinį reguliavimą: „Nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę pakeisti savo lytį“. Sąvoka „medicininio būdu“ neatitinka šių dienų teismų praktikos aktualijų, kadangi lyties pakeitimui civilinės būklės aktų įrašuose užtenka transseksualumo fakto konstatavimo. „Medicininio įmanomumo“ sąlyga nėra taikytina, nes, remiantis naujausia EŽTT teismine praktika, tarptautinių*

žmogaus teisių institucijų rekomendacijomis, kitų valstybių patirtimi, lyties supratimas nėra siejamas vien tik su biologine lytimi.

4.1. Nuo 2003 m. buvo parengtas ne vienas įstatymo ar Civilinio kodekso pakeitimo projektas, nustatantis lyties keitimo sąlygas, tvarką, siūlant sąvoką „teisę pakeisti lytį“ keisti į „teisę į lytinės tapatybės pripažinimą“ ar „teisę į lyties pakeitimo registraciją“ ir kt. Būta bandymų uždrausti lyties keitimą Lietuvoje, argumentuojant tuo, kad lytis yra genetiškai nulemta žmogaus prigimtinė savybė, kuri turi būti asmens lyties nustatymo teisiniu pagrindu. Šie teisės aktų projektai parodo, kad bandoma teisiškai eksperimentuoti, „žaidžiant“ žmogaus prigimtinėmis teisėmis į privatų gyvenimą, orumą, saviraiškos laisvę ir pan. 2017 m. pateikti LR teisingumo ministerijos Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo bei Civilinio kodekso 2.27 str. pakeitimo įstatymo projektai vertintini kaip siūlantys platų transseksualių asmenų teisių spektrą lytinio identiteto įgyvendinimo atžvilgiu, nustatant ne tik grįžtamąjį lytinės tapatybės pripažinimą, bet ir nepilnamečių teisę į lytinį identitetą. Kita vertus, šiuose projektuose lieka daug neaiškumų dėl tarplicyčių asmenų lytinės tapatybės pripažinimo, teismo funkcijų nustatant lytinės tapatybės atkūrimo priežastis ir sąlygas, transseksualių nepilnamečių teisių ir pan. *Siūlytina lytinio identiteto sąvoką apibrėžti neapsiribojant tapatinimusi su tam tikra lytimi ir translyčių civilinės būklės aktų įrašų pakeitimais, įvertinant ir kitų seksualinių mažumų poreikius lytinio identiteto pripažinimo atžvilgiu.*

Atsižvelgiant į asmens lytinio identiteto teisę, kaip asmens orumo ir privataus gyvenimo struktūrinę dalį, kitų valstybių, EŽTT teisminę praktiką, lyties tapatumo sutrikimo diagnozės nustatymo pokyčius medicinoje, teisinis lyties keitimo apibrėžimas bei keitimo procedūrų sureguliuojimas Lietuvoje yra būtinas ir neatidėliotinas. Todėl siūlytina tobulinti 2017 m. Teisingumo ministerijos parengtus ir pateiktus teisės aktų projektus, įtvirtinant ir tinkamai apibrėžiant lytinio identiteto sąvoką, nustatant grįžtamojo tapatybės pripažinimo sąlygas ir apribojimus, įteisinant lyties keitimo pripažinimą asmens dokumentuose administracine tvarka, peržiūrint ir įvertinant nepilnamečių lyties keitimo galimybes. Atitinkamai ir Sveikatos apsaugos ministerija turėtų parengti teisės aktus, skirtus transseksualumo diagnostikai bei chirurginių lyties pakeitimo operacijų reglamentavimui.

4.2. Kol LR Seimas ir kitos valstybės įgaliotos valdžios institucijos delsia parengti ir priimti reikiamus teisės aktus dėl tinkamo teisės pakeisti lytį įgyvendinimo, bendrosios kompetencijos ir administraciniai teismai, vykdydami jiems pavestą teisingumo funkciją, sprendžia iškilusias teisines problemas *ad hoc*. Nustatyti apribojimai, kuomet teisinių santykių subjektas negali pasinaudoti tokia teise, skatina juos kreiptis į teismą. Teismai, nagrinėdami bylas, sprendžia tokias problemas, kaip antai: dėl transseksualių asmenų reikalavimų, susijusių su turčinės ir neturčinės žalos atlyginimu dėl privataus gyvenimo pažeidimų; dėl atsisakymo pakeisti civilinės būklės aktus ir pan. Disertaciniame darbe pateiktų bylų analizė parodė, kad Lietuvoje nėra sudarytos

tinkamos sąlygos lytinio identiteto teisei įgyvendinti. Formuojama teismų praktika nėra vienoda: dėl žalos atlyginimo dydžio; priešastinio ryšio nustatymo; būtinybės kreiptis į Lietuvos sveikatos priežiūros institucijas dėl transseksualumo patvirtinimo. Yra ir tokių atvejų, kuomet žemesnės instancijos teismas remiasi atskirų mokslininkų pozicija dėl lyties keitimo, prioritetą teikdami biologinei ir anatomicinei asmens lyčiai, kaip lyties registracijos pagrindui, ir Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektu (reg. Nr. 15-8604(3), reg. data 2015 m. spalio 5 d.), pagal kurį būtų reikalaujama keisti asmens duomenis tik atlikus chirurginį išorinių lyties požymių pakeitimą ir pateikus Sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išduotą sveikatos priežiūros įstaigos pažymą. Šios Lietuvos teismų sprendimų variacijos rodo, kad *būtinas aiškus lyties keitimo procedūrų teisinis reguliavimas, kuris padėtų išspręsti teismų praktikos suvienodinimo problemas.*

Pažymėtina, kad 2017–2020 m. sprendimuose Lietuvos teismai, įpareigodami keisti civilinės būklės aktų įrašus dėl lyties pakeitimo, sekdami EŽTT praktika, mažina reikalavimus dėl kitos lyties pripažinimo, nevertinant lyties keitimo operacijos fakto kaip esminio, tokiu būdu atskirdami medicininį lyties apibrėžimą nuo teisinio transseksualumo atveju. Prioritetas teikiamas psichologijos ar psichiatrijos specialistų išvadoms, psichologiniam sąvęs susitapatinimui su konkrečia lytimi ir socialiniam asmens elgesiui. Tačiau santuokos institutas, kito sutuoktinio teisės, motinystės ar tėvystės nurodymas vaikų gimimo liudijimuose negali būti paneigtas asmens teisės į lytinį identitetą prioriteto naudai.

Publikacijos disertacijos tema:

1. Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017):150–165, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>;
2. Daiva Petrėnaitė, „Tarplytiškumo samprata ir teisinio pripažinimo problemos“, *Jurisprudencija* 25, 2 (2018): 422–434, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4966/4501>.

Kitos mokslinės publikacijos:

1. Saulius Arlauskas ir Daiva Petrėnaitė, „Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje“, *Jurisprudencija* 20, 2 (2013): 407-428, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/963/919>;
2. Romualda Balkevičienė ir Daiva Petrėnaitė, „Lyties pakeitimo teisinių padarinių problematika“, 32-36, Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Naujų idėjų beiėškant: vadyba, ekonomika ir teisė 2014“ straipsnių rinkinys, 2014, Kauno kolegija.
3. Daiva Petrėnaitė, „The Conflict of Equality and Freedom in Modern Political Philosophy“, Tarptautinės mokslinės konferencijos „Tarptautiniai – teisiniai saugumo aspektai“ straipsnių rinkinys, ISBN 978-83-62491-45-2, 221-230, 2016, Radomo ekonomikos akademija (Lenkijos Respublika).

Praneėimai konferencijose disertacijos tema:

1. Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Aukėstasis mokslas: studijos, karjera, visuomenės lūkesčiai“ (Utenos kolegija, Lietuvos Respublika), 2016 m. sausio 21 d. (skaitytas praneėimas „Pagarbos teisei į lytinį identitetą raiėška Utenos kolegijos studentų bendruomenėje“);
2. Tarptautinė mokslinė konferencija Tartu universitete „Teisės autonomija“, 2016 birželio 8-11 d. (Talinas, Estija) (skaitytas praneėimas „Gender Reassignment as a Legal Issue“);
3. Tarptautinė mokslinė konferencija (Radomo ekonomikos akademija, Lenkijos Respublika), 2017 m. balandžio 22 d. „Nacionalistinės tendencijos Europos erdvėje – patriotizmas ar ksenofobija“ (skaitytas praneėimas „The Concept and Legal Problems of Third Gender“);
4. Tarptautinis IV Lituaniėstų kongresas Vroclave (Lenkijos Respublika), 2017 m. gegužės 22-24 d. (skaitytas praneėimas „The Concept of Gender Identity and Problems in Modern Law“);
5. Tarptautinė mokslinė konferencija Maskvoje, Rusijos tarptautinėje turizmo akademijoje (Rusijos Federacija), 2018 gruodžio 13 d. (skaitytas praneėimas „Issues of Right to Change Gender“);
6. Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Aspects of Sustainable Development: Theory and Practice“ (Utenos kolegija, Lietuvos Respublika) 2019 m. kovo 28 d. (skaitytas praneėimas „Gender Identity and Problems of Legalization“);

7. Tarptautinė mokslinė konferencija (Mykolo Romerio universitetas, Lietuvos Respublika), 2019 birželio 6-7 d. „Social transformations in contemporary society 2019“ (skaitytas pranešimas „Intersexuality and Problems of Legal Recognition“).

CURRICULUM VITAE

Kontaktinė informacija:

dapetrenaite@stud.mruni.eu

Išsilavinimas:

2015–2021 m. Teisės krypties doktorantūros studijos, Mykolo Romerio universitetas

2005–2007 m. Teisės magistro kvalifikacinis laipsnis, Mykolo Romerio universitetas

2001–2005 m. Teisės bakalauro kvalifikacinis laipsnis, Mykolo Romerio universitetas

Darbo patirtis:

2020 m. – *dabar* Utenos kolegija – docentė

2019–2020 m. Utenos kolegija – lektorė

2014–2019 m. Utenos kolegija – docentė

2009–2014 m. Utenos kolegija – lektorė

2007–2009 m. Utenos kolegija – asistentė

2004–2005 m. UAB „Litrana“ – juristė

2006–2008 m. UAB „Litrana“ – juristė

Profesinės ir mokslinės stažuotės:

2017 University Golce Delcev (Makedonija), Teisės fakultetas, (M STIP01), (stažuotės trukmė 5 d.);

2017 Tarptautinis IV Lituaništų kongresas Vroclavo universitete (Lenkija), (stažuotės trukmė 4 d.)

2018 Vroclavo universitetas (Lenkija), Teisės, administravimo ir ekonomikos fakultetas (stažuotės trukmė 10 d.)

2018 Asociatia Clubul Tinerilor din Sfantu Gheorghe (Rumunijos Respublika), Jaunimo mobilumo programa, TOTB: Think Outside the Box (stažuotės trukmė 9 d.)

2019 Rezeknės technologiju akademijs, Latvijos Respublika, (stažuotės trukmė 2 d.)

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Daiva Petrėnaitė

PROSPECTS FOR THE RECOGNITION
OF THE RIGHT TO GENDER IDENTITY AND
REGULATORY ISSUES RELATED
TO GENDER REASSIGNMENT

Summary of Doctoral Dissertation
Social Sciences, Law (S 001)

Vilnius, 2021

The doctoral thesis was prepared during the period of 2015–2021 at Mykolas Romeris University under the right to organize doctoral studies granted to Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University by the order of the Minister of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania No. V-160 „On granting the right of doctoral studies“ dated on February 22, 2019.

Scientific supervisors:

Prof. Dr. Toma Birmontienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001), 2019–2021;

Prof. Dr. Jonas Juškevičius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001), 2018–2019;

Assoc. Prof. Dr. Agnė Širinskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001), 2015–2018.

The doctoral thesis will be defended at the Law Research Council of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University:

Chairman:

Prof. Dr. Gediminas Mesonis (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001).

Members:

Prof. Dr. Darius Beinoravičius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001);

Prof. Dr. Ieva Deviatnikovaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001);

Prof. Dr. Vytautas Mizaras (Vilnius University, Social Sciences, Law, S 001);

Prof. Hab. Dr. Anna Rytel-Warzocha (University of Gdansk, Poland, Social Sciences, Law, S 001).

The public defence of the doctoral thesis will take place at the Law Research Council at Mykolas Romeris University on 18 March 2021 at 11 AM in the Conference Hall (I-414) of Mykolas Romeris University.

Address: Ateities str. 20, LT -08303, Vilnius, Lithuania.

The summary of the doctoral dissertation was sent out on 18 February 2021.

The doctoral thesis is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius) and the libraries of Mykolas Romeris University (Ateities str. 20, Vilnius) and Vytautas Magnus University (K. Donelaičio str. 52, Kaunas).

PROSPECTS FOR THE RECOGNITION OF THE RIGHT TO GENDER IDENTITY AND REGULATORY ISSUES RELATED TO GENDER REASSIGNMENT

SUMMARY

The relevance and innovativeness of the subject matter. Never before have the people felt so free as they do today in the contemporary world. This feeling is driven by modern technologies, scientific achievements and wealth as “with wealth comes freedom, independence and mobility”⁷⁵⁷. Wealth is not merely a source of more freedom, it also brings about better possibilities of defending one’s rights. According to R. A. Posner, “as people are defending their rights more vigorously, this leads to more disputes and more uncertainty along a fairly marked road”⁷⁵⁸. The challenge of uncertainty and other relevant issues are triggered by such rights as the right to gender reassignment and freedom of gender identity which, within the contemporary society which is setting itself free from patriarchal family conventions, are regarded as controversial and as such are still being ignored or less outspoken in the public discourse in Lithuania just as everywhere else. According to R. A. Posner, “with authorities losing ground (R. A. Posner is referring here to the weakening forms of power – author’s note) and emerging independent thinking the society is developing heterogenous morality so that even within the same political community individuals might develop divergent moral views <...>. Such conflict repeats itself in various legal contexts, including those of personal, economic, religious and sexual freedom”⁷⁵⁹.

Transsexuality is no exception. It is related to the right of an individual to gender identity and triggers the need for legal regulation. Even more so if the right to gender reassignment is stipulated in the law and warrants legal protection on this account. In this thesis issues of the following nature may be raised: ‘What is gender identity?’ and ‘Whether it is important to recognise the freedom to choose gender identity within the society and the law?’ ‘To what extent does it affect the solution of exercising legal rights by a person after gender reassignment?’ ‘Why transsexuality as part of personal gender identity is recognised in the medical science as a gender identity disorder?’ ‘Whether the dignity of transgender individuals is not undermined if they are regarded as having a mental disorder?’

It is recognised that transgender persons as a specific socially excluded group are less known and less tolerated by the society than homosexual individuals. There are

⁷⁵⁷ Richard Allen Posner, *Jurisprudencijos problemos* (Vilnius: Eugrimas, 2004), 114.

⁷⁵⁸ *Ibid.*

⁷⁵⁹ *Ibid.*

no official statistics on the number of transgender persons, while the information provided in 2011–2017⁷⁶⁰ indicated there to be from 50⁷⁶¹ to 200 transgender individuals in Lithuania. Considering that they suffer from discrimination and various forms of homophobia⁷⁶², there may be more of them, because they often do not dare to speak out about this in public. Such individuals are socially marginalised and suffer from poorer protection of their right to self-expression. “People who are forced to hide their identities live under oppression <...>. Lesbian, gay, bisexual and transgender persons account for a minority of the population which is invisible, unspoken of, subject to stereotypes, and is discriminated against. A heteronormative society lives by strict norms of heterosexuality and not willingly recognises different types of body, sexuality and other identities⁷⁶³. The existence of the latter is still perceived as running against the natural order of things. The affected individuals suffer from psychological and physical bullying⁷⁶⁴ sometimes resulting in the death of a victim. For instance, there are states where transsexuality is punishable by death⁷⁶⁵. According to Judit Takacs, “social exclusion and marginalisation is a wrong and misleading social activity not only because it destroys the inherent promise of equal opportunities and political equity within a democratic community, but also because a better engagement of currently underrepresented groups of the society and the impact on them could help the society, while ad-

⁷⁶⁰ E.g. see Mindaugas Jackevičius, *Lietuvoje gali būti 50-200 transseksualų*, [There may be from 50 to 200 transgender persons in Lithuania], *Delfi*, 2 July 2016, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvoje-gali-buti-50-200-transseksualu.d?id=46028685>; Saloméja Fernandez Montojo, *Transseksualumas: tarp stigmatų ir normos* [Transsexuality: between stigma and the norm], *Bernardinai*, 6 September 2017, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-09-06-transseksualumas-tarp-stigmatu-ir-normos/163471>; Jevgenijus Bardauskas, Joana Lapėnienė, *Lyties keitimas Lietuvoje: ministras nežino nuo ko pradėti* [Gender reassignment in Lithuania: the minister does not know where to start from], LRT television programme *Savaitė*, *LRT.lt*, 23 April 2017, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lyties-keitimas-lietuvoje-ministras-nezino-nuo-ko-pradeti-808489>.

⁷⁶¹ E.g., in its opinion of 16 March 2011 on draft law amending Article 2.27 of the Civil Code No. XIP-2988 the Legal Department of the Seimas of the Republic of Lithuania argues that according to unofficial data there are approximately 50 people interested in gender reassignment, accessed on 13 March 2017, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.394328?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=7f61e87b-ca6a-47ed-bfdb-bd1a0e4a4ade>.

⁷⁶² E.g. The analysis by the EU Agency for Fundamental Rights (Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data, 2014, 55 p.) illustrates that according to the data of a public survey Lithuania has the highest percentage of hatred and motivated violence (19%), accessed on 4 February 2019, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

⁷⁶³ Arnas Zdanevičius, *Ivadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heteronormatyvumas ir homofobija* [Introduction. The Context of Social Exclusion of Homosexual People: Heteronormativity and Homophobia] in *Heteronormijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 12. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁷⁶⁴ See Judit Takacs, *Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis* [Unequal Opportunities: Social Exclusion of LGBT Youth at School] in *Heteronormijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 39-56. http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/homoseksuali%20moni%20socialin%20atskirtis%20ir%20diskriminacijos%20patirtys.pdf.

⁷⁶⁵ See Michael O’Flaherty, John Fisher, *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles*, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008): 207-248. Published by Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngn009>, accessed on 10 July 2016, http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf; See: Uppalapati, Avani; Gilfoil, Charly; Foote, Kelsey; Randall, Paige; Kim, Sang Ah, *International Regulation of Sexual Orientation, Gender Identity, and Sexual Anatomy*, *Georgetown Journal of Gender and the Law* 18, 3 (2017): 635-710 (651).

dressing structural social inequalities, to find the means for rectifying the situation⁷⁶⁶. On the other hand, self-perceived genuine identity and ability to express it should be regarded as a universal good. According to D. Malinowski, “assigning your gender to transsexuality is a personal good, <...> and from an objective point of view it shall be a standard rather than an exceptional right⁷⁶⁷.”

Surveys⁷⁶⁸ show transgender people being less tolerated⁷⁶⁹ than gay or lesbian population. A high discrimination is felt, in particular, in the area of employment⁷⁷⁰ and health care⁷⁷¹, and education⁷⁷². For instance, the 2013 survey shows that Lithuania is taking the lead (61%) among other countries in terms of discrimination on the grounds of sexual orientation suffered by transgender respondents and is above the EU average of 47%⁷⁷³. Compared to other sexual minorities, discrimination suffered by transgender persons in Lithuania in the area of employment and work is the highest (30%) and is also above the EU average of 20%. Among all sexual minorities transgender individuals most often become victims of violence⁷⁷⁴. The survey emphasises that “EU law shall eliminate discrimination on the ground of gender identity, in particular with regard to the Equal Opportunities Directive⁷⁷⁵. Various regulation of transgender rights in countries⁷⁷⁶ illustrates the complexity of this problem. It is noteworthy that in their attempts to avoid violence and discrimination, transgender and other representatives of sexual minorities are looking for shelter in safer states safeguarding human rights in this regard⁷⁷⁷ (Canada could be mentioned by way of example⁷⁷⁸).

⁷⁶⁶ Judit Takacs, *Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis in Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007), 40. Note: the author quotes Young, Iris Marion, *Inclusion and Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

⁷⁶⁷ Dawid Malinowski, *Transseksualizm – aspekty administracyjnoprawne, Rocznik Samorządowy* (ISSN: 2300-2662) 5 (2016):189-199 (191), accessed on 9 April 2018, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/10293/Malinowski%20D.%2c%20Transseksualizm%20%E2%80%93%20aspekty%20administracyjnoprawne%2c%20Rocznik%20Samorz%C4%85dowy%202016%2c%20nr%205.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

⁷⁶⁸ *Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data*, 2014, 25, accessed on 18 January 2017, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf.

⁷⁶⁹ According to S. Arlauskas, tolerance is understood as “prohibition to discriminate a person on the grounds of membership of any social group, origin, disability or other distinctive features of an individual”. See: Saulius Arlauskas, *Šiuolaikinės teisės filosofija: monografija* [Philosophy of contemporary law: a monograph] (Vilnius: Charibdė, 2011), 65.

⁷⁷⁰ *Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data*, *op. cit.*, 9; 21; 27-32.

⁷⁷¹ See European Union Agency for Fundamental Rights, *European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey 2013*, accessed on 17 July 2016, http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf

⁷⁷² *Being Trans in the EU – Comparative analysis of the EU LGBT survey data*, 2014, *op. cit.*, 34-41.

⁷⁷³ See *Ibid.*

⁷⁷⁴ See European Union Agency for Fundamental Rights, *European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey 2013*, accessed on 10 August 2016, http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf

⁷⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁷⁶ *Transgender Europe, Trans Rights Europe & Central Asia Map 2020*, accessed on 2 September 2020, https://tgeu.org/wp-content/uploads/2020/05/MapA_TGEU2020-ENG.png.

⁷⁷⁷ For more see Nicole laViolette, UNHCR Guidance Note on Refugee Claims Relating to Sexual Orientation and Gender Identity: a Critical Commentary, *International Journal of Refugee Law* 22, 2 (1 July 2010): 173–208, <https://academic.oup.com/ijrl/article/22/2/173/1573350?searchresult=1>.

⁷⁷⁸ For instance, Canada has become the first state ever to accept refugees facing persecution on the ground of their sexual orientation and gender identity. See Sarilee Kahn Edward j Alessi, *Coming Out Under the Gun: Exploring the Psychological*

According to the most recent 2019 survey⁷⁷⁹ by the Office of the Equal Opportunities Ombudsperson of Lithuania, the public perception of transgender individuals is changing gradually and is mainly linked with ignorance of the situation of transgender individuals in Lithuania. For instance, the majority of the respondents did not know if the Lithuanian law provides for a sufficient legal protection from discrimination for transgender people, with 36.2% of the respondents holding the view that the situation is appropriate and that the current level of protection offered to transgender persons is sufficient.⁷⁸⁰

In the absence of appropriate regulatory framework for gender reassignment in Lithuania there is a need to analyse challenges faced by transgender individuals. Exhaustive scholarly research on the right to gender reassignment in Lithuania is lacking. The concept of gender identity has been analysed very modestly and is known for various scholarly interpretations, which makes an extensive research all the more relevant.

Issues of the survey. Article 18 of the Constitution of the Republic of Lithuania⁷⁸¹ providing for that “human rights and freedoms shall be innate“ turns them into the underlying constitutional value. The right to gender reassignment has been provided for in the Civil Code of the Republic of Lithuania (hereinafter – CC)⁷⁸² for over fifteen years already (as of 1 July 2003), but its enforcement is delayed or even avoided. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania in its interpretation that the Constitution of the Republic of Lithuania does not tolerate such a situation, where the legislative power is avoiding or delaying the adoption of relevant legal acts adjusting the current regulatory framework which has been ruled as anti-constitutional and in conflict with superior legal acts has specified that: “If there is any right (freedom), there shall also be a means to protect it. The legal situation where any individual right or freedom may not be protected, although the person himself (herself) believes that this right or freedom has been violated, is not possible under, nor shall be tolerated by the Constitution⁷⁸³”.

Dimensions of Seeking Refugee Status for LGBT Claimants in Canada, *Journal of Refugee Studies* 31, 1 (1 March 2018): 22–41, [⁷⁷⁹ See more Transgender people in Lithuania still live in ‘the grey area’, accessed on 5 July 2019, <https://www.lygybe.lt/en/news/transgender-people-in-lithuania-still-live-in-the-grey-area/1124>.](https://watermark.silverchair.com/fex019.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485ysgAAAc0wggHJBgkqhkiG9w0BBwagggG6MIIBtgIBADCCAA8GCSqGSIB3DQEHATAeBgkghkgBZQMEAS4wEQQMbyl-rED08hnI9yQFAGeQgIIBgBI7csh-8hNQpSusRZULk4zkvDMHxJPjWI7qhdSvb3F6IteusM7d-Wk2oRdJXCkGXpzzPm7TQnxANNh0Nt14K2S8msQRZaApvDxWNBSS_rligC9ZSfOouUBYnq05CLxeIJKI244ZQdhIVFpKDjF55Hu3e_2HpDiKu-pUJGZLNYLGFeq6hp8qXA8ljLyx9RQFdw2nscYTXWBtxUgfEqJntHAERmTi-japli3jdO9wZb945afxkWUvoHkD8xnDI8UhzARUFBG2HrVZ52VbEMFLK-dEpYUZWIHfB08KLzaMvtXgKT-0GHGJJDuw13v4tEJhV4SVm2EqJC3awAupq0Mtgogf5YX8OZLLHjGWigLOdywwkNfPDqkXhVkfZwI08WHq-fReK8JDPT1cYzjy90ZOZDaQeqBzYLq3KjzjY4471pNuv8DvHilAIXG56sLsd-uZovNifePH1Gm2MUyC3n7Eu3pmj4ic-NOch843AqfiPqjCMZL1VQzn3sU52mQruPrDQ9dA.</p></div><div data-bbox=)

⁷⁸⁰ See *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga* [the Situation of Transgender Persons in Lithuania: National Survey], 2019, 48, accessed on 12 March 2020, https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padėtis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.

⁷⁸¹ *Official Gazette*, 30 November 1992, No. 33-1014.

⁷⁸² The Civil Code of the Republic of Lithuania, *Official Gazette*, No. 74-2262 (2002).

⁷⁸³ Resolution of 8 August 2006 by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania On justice in the case launched upon the application of the Applicant, Vilnius City district court No. 3, requesting to investigate into whether Article 11(3)

Hence, the question is why start establishing certain rights under the law if it is not feasible or there is no will to put a proper and efficient mechanism in place for the purpose of defending or exercising these rights? Is it because of low support for this right within the public? Or are the needs of the contemporary society one step ahead of building an efficient legal system? Arguably, exercising human rights should not hinge on political stance or views, or avoidance of responsibility.

Although legal documents of the United Nations human rights institution, the European Union (EU) and the European Court of Human Rights call upon member states to recognise the rights of transgender persons, some states still ignore and delay such calls for action. This situation allows bringing up and analysing the issues of the interaction between the EU, international and national legal frameworks.

Article 21(1) of the European Charter of Fundamental Rights stipulates that “any discrimination based on any ground such as sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation shall be prohibited”⁷⁸⁴. Article 26 of the International Covenant of the Civil and Political Rights underlines that: “all persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect, the law shall prohibit any discrimination and guarantee to all persons equal and effective protection against discrimination on any ground such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status”⁷⁸⁵. These provisions enshrine the prohibition to discriminate on any grounds, including on the ground of sexual identity.

In addition, the Human Rights Commissioner of the Council of Europe has also emphasised that “the human rights situation of transgender persons has long been ignored and neglected, although the problems they face are serious and often specific to this group alone. Transgender people experience a high degree of discrimination, intolerance and outright violence. Their basic human rights are violated, including the right to life, the right to physical integrity and the right to health”⁷⁸⁶. The European Agency for Fundamental Rights has also stressed that “the EU legal acts on anti-discrimination should explicitly prohibit discrimination on the ground of sexual identity.

of the Law on Courts of the Republic of Lithuania (version of 24 January 2002) is not in conflict with Article 5(2), Article 109 (2) and(3), Article 114(1), the constitutional principle of the rule of law, on whether the Law on Salaries to politicians, judges and civil servants of the Republic of Lithuania (version of 29 August 2000 as last amended) is not in conflict with Article 5, Article 30(1), Article 109(2) and (3), Article 114(1), the constitutional principle of the rule of law, as well as whether Par. 1 of Resolution No. 1494 of 28 December 1999 On partial amendment to Resolution No. 689 of 30 June 1997 by the Government of the Republic of Lithuania On salaries to top level officials and civil servants in law enforcement, law-and-order and control institutions does not contradict Article 5(1), Article 109(2) and (3), Article 114(1) and the constitutional principle of the rule of law, *Official Gazette*, 12 August 2006, No. 88-3475, corrigendum of 16 December 2006, No. 137, accessed on 15 September 2019, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta216/content>.

⁷⁸⁴ The European Charter of Fundamental Rights (2016/C 202/02), accessed on 11 September 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>.

⁷⁸⁵ The International Covenant of the Political and Civil Rights, *Official Gazette*, 2 August 2002, Nr. 77-3288.

⁷⁸⁶ Issue Paper by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, 2009, accessed on 10 August 2016, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.

This should protect all individuals, whose gender identity is different from their biological identity, e.g., people dressing up in clothes of the opposite sex or transvestites, in addition to those who have undergone or are undergoing the surgery⁷⁸⁷. In one of its observations for Lithuania the United Nations Human Rights Committee (2012) noted that “the State party should take all necessary measures to ensure that its legislation is not interpreted and applied in a discriminatory manner against persons on the basis of their sexual orientation or gender identity. The state party should implement broad awareness-raising campaigns, as well as trainings for law enforcement officials, to counter negative sentiments against lesbian, gay, transgender and bisexual individuals. It should consider adopting a targeted national action plan on the issue⁷⁸⁸. Finally, the Committee also reminded of the state party’s obligation to ensure all rights of such individuals, including the right of self-expression and freedom of assembly. For instance, the European Parliament called upon the 2016–2020 strategy on gender equality to include the rights of lesbians, gays, bisexuals and transgender people (hereinafter – LGBT). On 14 February 2019 in the European Parliament resolution of 14 February 2019 on the future of the LGBTI⁷⁸⁹ List of Actions (2019–2024)⁷⁹⁰ the European Commission is urged to take actions aimed at ensuring and promoting equality for LGBTI people.

The International Classification of Diseases⁷⁹¹ attributes transsexuality to sexual identity disorders and defines it as “willingness to live the life of a person of the opposite sex and be regarded as such, often characterised by discomfort triggered by the sex assigned at birth or its inappropriateness, and willingness to undertake hormonal or surgical treatment so that the body reflects the gender of personal preference“. It is noteworthy that, according to the Lithuanian Psychological Association, the International Classification of Diseases which is to enter into force as of 2022 (ICD-11) is not going to contain the diagnosis of gender identity disorder, and instead it is only going to list gender incongruence in adolescents and adults (HA60) and gender incongruence in childhood (QIA6I)⁷⁹².

⁷⁸⁷ Problems faced by transgender people, 2009, accessed on 12 July 2015, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1228-Factsheet-homophobia-transgender_LT.pdf.

⁷⁸⁸ Human Rights Committee, Concluding observations adopted by the Human Rights, Committee at its 105th session, 9-27 July 2012, Lithuania, accessed on 18 July 2015, https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dakai/Microsoft%20Word%20-%20CCPR.C.LTU.CO.3_AV.pdf or http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/LTU/CO/3&Lang=En.

⁷⁸⁹ In addition to lesbian, gay, bisexual and transgender, intersex persons are included as well.

⁷⁹⁰ See the European Parliament resolution of 14 February 2019 on the future of the LGBTI List of Actions (2019-2024) (2019/2573(RSP)), accessed on 28 March 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0129_EN.html?redirect.

⁷⁹¹ TLK-10-AM / ACHI / ACS electronic guide, accessed on 15 July 2015, <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.html>.

⁷⁹² See *Lietuvos psichologų sąjungos pozicija dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengto asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekto* [The position of the Lithuanian Psychological Association on the draft law on gender identity recognition of persons prepared by the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania], 20 March 2018, http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/2018_IR018%20Lietuvos%20psicholog%C5%B3%20s%C4%85jungos%20pozicija%20d%C4%97%20Lietuvos%20Respublikos%20Teisingumo%20ministerijos%20parengto%20Asmens%20lytin%C4%97s%20tapatyb%C4%97s%20pria%C5%BEinimo%20C4%AFstatymo%20projekto.PDF.

There are problems which persist also in other countries and not solely in Lithuania. There is no legal recognition of gender reassignment in the Northern Macedonia, Albania, Andorra, Monaco, Liechtenstein, Cyprus, San Marino, and Kosovo⁷⁹³. For instance, the legal report on the situation of sexual minorities in Monaco states that “there are no legislation related to the rights of transgender persons. It is only possible to change the name when a court of first instance approves such a possibility. There is no appropriate legislation applicable in cases of gender reassignment or in denoting gender of preference in official documents, nor is there any practical application of these”⁷⁹⁴. In this context, a positive experience of Latvia shall be mentioned as this country adopted legislation in favour of transgender persons, which led to fewer homophobic manifestations within the society⁷⁹⁵.

Other aspects of this problem become apparent upon gender reassignment. Many uncertainties and questions arise related to the legal registration of the civil status, right to pension, provision of health care, matrimonial issues, imprisonment, sports events, maternity/paternity recognition, conscription to mandatory military service, personal data protection, etc. Some of these issues may be resolved in accordance with the caselaw of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR).

It is, therefore, likely that the survey conducted in this thesis will help to attract attention of the legislators not only to the problems of procrastinated enforcement of the laws regulating the right to gender reassignment, but will also foresee prospects for improving the legislation on gender identity recognition, promotion of tolerance through public awareness, change of the homophobic public opinion in order to appreciate the challenges faced by sexual minorities and promote protection of their rights.

In conclusion, the following **key issues of the study** shall be pointed out: the issue of the right to gender identity recognition (gender identity recognition in Lithuania, the EU and in some other states and prospects of the exercise of this right); issues related to regulatory gaps and practical implications of enforcement of the right to gender reassignment and new gender identity recognition.

Object of the study – the right of transgender persons to gender identity and regulatory framework of gender reassignment and recognition of a new gender identity.

The purpose of the thesis – to present issues related to the right of transgender persons to gender identity and legal regulation of gender reassignment and new gender identity recognition.

⁷⁹³ See Trans Rights Europe Index 2019, accessed on 15 March 2020, https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/05/MapA_TGEU2019.pdf.

⁷⁹⁴ Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity, Legal Report: Monaco, accessed on 5 July 2015, http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/MonacoLegal_E.pdf.

⁷⁹⁵ As suggested by the survey presented in an article by A. Putnina titled *Seksualumas, vyriškumas ir homofobija Latvijoje* [Sexuality, masculinity and homophobia in Latvia], in 2007 Latvia was regarded as extremely homophobic country. See Arnas Zdanevičius et al., *Heteronomijos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys* (Kaunas: VDU, 2007) 141-153. However, the study of 2013 suggests that the situation in Latvia has improved significantly, i.e., it is only by one percentage point (48%) higher than the EU average on discrimination faced by sexual minorities. See the European Union Agency for Fundamental Rights, the European Union lesbian, gay, bisexual, transgender survey, 2013, accessed on 10 July 2015, http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf.

The objectives of the thesis:

1. frame and define the concept of gender identity.
2. disclose the content of the right to gender reassignment as a form of manifestation of gender identity.
3. perform an analysis of theoretical and practical issues related to the legal regulation of new gender identity recognition and exercise of rights by transgender persons in the international, the European Union's and Lithuanian law and caselaw.

Theses being defended:

- Gender identity is part of human dignity and private life.
- Legislative gaps in exercising the right of transgender persons to gender identity in Lithuania produces inconsistent caselaw of the Lithuanian courts.
- Change of gender in legal documents shall be linked not only to a physical intervention with a human body, but also to a psychological self-perception of gender.

Review of the research. There is no sufficient extensive research in Lithuania⁷⁹⁶. For instance, in the survey conducted in 2007 on the Protection of the rights of lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) persons and the analysis of their social exclusion⁷⁹⁷ there is a reference to the problem of exercising the right to gender reassignment in the form of avoidance of adopting relevant legislation to enable exercise of this right; the survey also analysed the L.'s⁷⁹⁸ case which L. won against Lithuania. Publications on sexuality and gender reassignment in Lithuania from bio-ethical perspective are available on the website of Bio-ethics, where, for instance, Professor A. Narbekovas gives a short analysis of the phenomenon of transsexuality focussing on the mistaken dualistic personal perception and the resulting mistaken understanding of sexuality⁷⁹⁹. In the book by A. Narbekovas, B. Obelenienė, and K. Pukelis *Lytiškumo ugdymo etika*⁸⁰⁰ human sexuality is analysed as an object of bioethics. The Catholic position is analysed in an article by K. Meilus, J. Juškevičius, and A. Širinskienė on gender identity⁸⁰¹. A more

⁷⁹⁶ For instance, master theses have been written on these topics: Indrė Baltuonytė, *Lyties keitimo aspektai Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje* [Aspects of Gender Reassignment in the Caselaw of European Court of Human Rights] (2008); Ina Jegorenko, *Ar pakeitęs lytį asmuo turi teisę sudaryti santuoką su priešingos lyties asmeniu?* [Has a Person After a Gender Reassignment Surgery the Right to Marry a Person of the Opposite Sex?] (2008); Monika Guliakaitė, *LGBT asmenų teisių apsauga: EŽTT praktika* [Protection of Rights of LGBT Persons] (2019), etc.

⁷⁹⁷ Arnoldas Zdanevičius, Jolanta Reingardė, Jolanta Samuolytė, *Lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių (LGBT) teisių apsauga ir socialinės atskirties tyrimas*, 2007, accessed on 3 August 2015, http://www.lygybe.lt/download/138/lgbt_tyrimas%202007.pdf.

⁷⁹⁸ Case L. v Lithuania, 2007, 27527/03, accessed on 15 July 2016, <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22L.%20v.%20Lithuania%22%5D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-82243%22%5D%7D>.

⁷⁹⁹ See Andrius Narbekovas, *Transseksualizmas – medicininiai ir etiniai aspektai* [Transsexuality – medical and ethical aspects], *Bioetika*, accessed on 30 July 2016, http://www.bioetika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=38.

⁸⁰⁰ Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė, Kęstutis Pukelis, *Lytiškumo ugdymo etika* [Ethics of teaching sexuality] (Kaunas: VDU, 2008).

⁸⁰¹ Kazimieras Meilus, Jonas Juškevičius, Agnė Širinskienė, *Lytinis tapatumas (transseksualizmo atvejis) Kanonų teisėje* [Gender identity (transsexuality case) in the Canon law], *Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas* 56, 84 (2015): 55, accessed on 18 October 2018, https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31192/ISSN2335-8785_2015_N_56_84_PG_49-73.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

general discussion of the rights of sexual minorities is presented in books published by Vytautas Magnus University: a group of authors (2007) *Heteronomijos hegemonija (Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys)*; J. Samuolytė, A. Zdanevičius et al. (2007) *Nematomi piliečiai. Apie homoseksualių žmonių teises ir homofobiją Lietuvoje* [Invisible Citizens. About the Rights of Homosexual People and Homophobia in Lithuania]. It is noteworthy that the Office of Equal Opportunities Ombudsperson of Lithuania has recently issued an analysis conducted in 2019 titled the Situation of Transgender Persons in Lithuania: a National Survey⁸⁰². On the European level a comparative analysis of the rights of transgender and intersex persons⁸⁰³ was carried out in 2018 which overviews the rights exercised by these individuals in various walks of life: seeking employment, applying for health care services, pensions, education, etc. It is noteworthy that the judgements by ECHR analysing the right to private life of transgender persons have been analysed in a book by D. Jočienė and K. Čilinskas (2005) *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*⁸⁰⁴, but during fourteen years the Court has adopted a sufficient number of new other landmark judgements intended to help transgender individuals to exercise their rights.

As regards relevant aspects of gender reassignment foreign researchers analyse them mainly from a medical point of view⁸⁰⁵. The historical development and perception of transsexuality, psychological and medical aspects are outlined in D. Denny's book *Current Concepts in Transgender identity*⁸⁰⁶. Historical aspects of transsexuality in various cultures have been analysed in G. G. Bolich's monograph *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*⁸⁰⁷.

It is noteworthy that, except for psychology-based analyses, the perception of gender identity has been scarcely analysed in research papers⁸⁰⁸. Foreign authors analyse

⁸⁰² See *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: nacionalinė apžvalga*, 2019, accessed on 25 January 2020, https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2019/06/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf.

⁸⁰³ Marjolein van den Brink, Peter Dunne, European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis, 2018, accessed on 12 February 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf.

⁸⁰⁴ Danutė Jočienė, Kęstutis Čilinskas, Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje [Issues of Human Rights Protection in International Law and the Law of the Republic of Lithuania] (Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005), 110-117.

⁸⁰⁵ See, e.g., Gennaro Selvaggi, James Bellringer, Gender reassignment surgery: an overview, *Nature Reviews Urology* 8(May 2011): 274-282, <http://www.nature.com/nrurol/journal/v8/n5/abs/nrurol.2011.46.html> or Paul de Sutter, Gender Reassignment and Assisted Reproduction, *Human Reproduction* 16, 4(2001): 612-614, <http://humrep.oxfordjournals.org/content/16/4/612.full.pdf+html>.

⁸⁰⁶ Dallas Denny, *Current Concepts in Transgender identity* (Garland Publishing, Inc. A member of the Taylor & Francis Group: New York and London, 1998).

⁸⁰⁷ G. G. Bolich, *Transgender History & Geography: Crossdressing in Context*, Vol. 3 (Psyhe's Press: Raleigh, North Carolina, 2007), 228, <https://books.google.lt/books?id=vekAAwAAQBAJ&pg=PA218&lpg=PA218&dq=history+of+transsexual+ity+in+Nepal&source=bl&ots=3EGKjwvBnb&sig=ACFu3U0-3v4UYKxc8Nm4H0ARRkhShOFbTA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwjptMHY3JLoAhVtZMQBHf4-BLA4ChDoATAAegQIChAB#v=onepage&q=history%20of%20transsexual+ity%20in%20Nepal&f=false>.

⁸⁰⁸ See Gintarė Naraukaitė, *Transgender tapatybių diskursas: camp estetikos, lyties performatyvumo teorinės perspektyvos*, *Logos* (January–March 2015), http://www.litlogos.eu/L82/Logos_82_216_222_Naraukaite.pdf.

gender identity mainly from psychological and cultural aspects⁸⁰⁹. In order to overview the concept of gender identity and the historical development of the emergence of the concept of gender within the meaning of 'sex', while writing the thesis Joanne J. Meyerowitz's book (2002) *How Sex Changed*⁸¹⁰ was used as a reference.

From foreign authors the following are worth mentioning: L. Palazzani and her monograph (2012) *Gender in philosophy and law*. In this book the author has, to a substantial degree, analysed the development of the concept of gender from psychological and social dimensions, explaining the meaning and differences between the terms of 'sex' and 'gender'⁸¹¹. L. Palazzani presents an exhaustive analysis of these two concepts and, while quoting the ideas of the famous gender analyst and researcher J. Money, who was one of the first to emphasise the significance of gender identity, she goes on to stress that the conceptualisation of 'gender' goes beyond 'sex' (concept – author's note) in the meta-biological dimension as an external and public self-expression (which has been noticed in a social, historical and cultural environment) and as an attempt of an internal and private self-perception (of how do I feel inside)⁸¹². The author analyses also the legal aspects, but this analysis is no longer in line with the position of certain states as some of them have already legalised gender reassignment.

As regards gender identity challenges faced not only by transgenders, but also by other sexual minorities, these are covered in Michael O' Flaherty's article (2010) *Sexual Orientation and Gender Identity*⁸¹³. An article by Michael O'Flaherty and John Fisher (2008) *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles* is also worth mentioning⁸¹⁴. By availing of the statistics on violence against sexual minorities, the authors of this article are analysing the rights of sexual minorities within the European Union and other states around the world by looking into the experience of one of the largest United States of America human rights campaign (HRC) fighting for the rights of sexual minorities, as well as by looking into the content of the Yogyakarta principles⁸¹⁵. The authors analyse the

⁸⁰⁹ E.g. Sue-Ellen Jacobs, Wesley Thomas, Sabine Lang, *Two-spirit People – Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality* (Urbana: University of Illinois Press, 1997); Stuart Biegel, *The Right to Be Out – Sexual Orientation and Gender Identity in America's Public Schools* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2010).

⁸¹⁰ Joanne J. Meyerowitz, *How sex changed (A History of Transsexuality in the United States)* (Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2002). <http://web.b.ebscohost.com.skaityka.mruni.eu/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAwMHh3d19fMjgyMDk3X19BTg2?sid=556104e0-09fd-4b89-bcde-b86f9ebb7586@sessionmgr104&vid=3&format=EB&rid=1>.

⁸¹¹ See Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012).

⁸¹² Laura Palazzani, *Gender in Philosophy and Law* (Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2012), 3.

⁸¹³ Michael O'Flaherty, *Sexual Orientation and Gender Identity*, in *International Human Rights Law*, editors Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran (Oxford, University Press, 2010), 331-344.

⁸¹⁴ Michael O'Flaherty, John Fisher *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles*, *Human Rights Law Review* 8, 2 (2008). Published by Oxford University Press, accessed on 29 July 2015, http://www.asiapacificforum.net/support/issues/acj/references/sexual-orientation/downloads/Contextualising_the_Yogyakarta_Principles.pdf.

⁸¹⁵ From 6 to 9 November 2006 Yogyakarta (Indonesia) Gadjah Mada University held a conference dedicated to the analysis of global sexual minority rights with participation of 29 famous experts from 25 countries. The experts developed, discussed, improved and finally unanimously adopted the Principles on the Application of the International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity, which were published in March 2007 as the Yogyakarta principles.

ECHR caselaw. They define the legal aspects by breaking down the development of the legal doctrine on sexual minorities and gender identity recognition into the following sub-categories: a) non-discrimination; b) protection of private rights, and c) a different type of general protection of human rights to everybody regardless of sexual orientation or gender identity; d) common trends of human rights which have serious implications for people of different sexual orientations and gender identities. A. Sharpe in his monograph (2002) *Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law*⁸¹⁶ analyses legal problems of family and matrimony of transgender couples under the common law tradition. Moreover, a book compiled by editors P. Currah, R. M. Juang, and S. P. Minter (2006) *Transgender Rights*⁸¹⁷ related to the achievements, opportunities and challenges of the struggle for transgender rights may be mentioned. For instance, one of the authors, T. Flynn, emphasises the significance of gender identity recognition for the purpose of defining the genuine gender.

Significant in this regard is the monograph by Justin Healey (2014) *Sexual orientation and gender identity*⁸¹⁸, in which the author underscores equal rights of all individuals, including LGBTI. In this monograph the Australian legal experience and issues are reviewed related to sexual orientation, gender identity, gender variety, etc. The author highlights differences between sex and gender, defining the latter as a more complex.

Laurel Westbrook, Kristen Schilt in the article (2014) Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System when quoting from one case of *Littleton v. Prange* (1999) emphasise the importance of gender perception in terms of two aspects – how it can be recognised by the law and how it is recognised by other people: relatives, friends, spouse, doctors. Authors elaborate on such issues as, e.g., why for the purpose of recognising sex the exterior of genitals is more important than, for instance, chromosomes? One of the key arguments here is that at the point of birth sex is defined by the genitals.⁸¹⁹

One of more significant monographs is (2014) the one by Beverly L. Miller *Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications*⁸²⁰ which presents articles by various authors who define gender identity as a personality process, as a cross-section between sex and gender within the ranks of transgenders, gender dysphoria, etc.

A research study *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law*⁸²¹ is also worth mentioning published in 2019 by the International Commission of Jurists (Switzerland). The study overviews various international and national sources of

⁸¹⁶ Andrew Sharpe, *Transgender Jurisprudence: Dysphoric Bodies of Law* (Cavendish Publishing Ltd, London, 2002).

⁸¹⁷ Edited by P. Currah, R.M. Juang, S. P. Minter, *Transgender Rights* (U of Minnesota Press, 2006).

⁸¹⁸ Justin Healey, *Sexual Orientation and Gender Identity* (Australia: The Spinney Press, 2014).

⁸¹⁹ See Laurel Westbrook, Kristen Schilt, Doing gender, determining gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System, *GENDER & SOCIETY* 28, 1 (February 2014): 32-57, DOI: 10.1177/0891243213503203.

⁸²⁰ Beverly L. Miller, *Gender identity: disorders, developmental perspectives and social implications* (Series: Social Issues, Justice and Status. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc. 2014).

⁸²¹ International Commission of Jurists, *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law* (Practitioners Guide No. 4), 2019, accessed on 20 August 2020, <https://www.refworld.org/pdfid/4a783aed2.pdf>

law and caselaw in the area of sexual orientation and gender identity of persons. Yet another publication – a monograph by Damian A Gonzalez–Salzberg *Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law*⁸²² (2019) presents a critical analysis of international human rights law in the context of ‘queer’ (others, otherness), with the primary focus going to the caselaw of the European Court of Human Rights.

By contrast, there are also opposing views unveiling certain fears related to the sexual minorities rights gaining ground. For instance, according to M. Castells, who sees the crisis of a patriarchal family, “lesbian and gay movements are not just movements defending the fundamental human rights to who and how to love. They are also efficient forms of expressing sexual identity and sexual liberation. And it is precisely because of this that they are shaking up the foundations of subdued sexuality and imposed heterosexuality that represent the foundations counting thousands of years of tradition on the basis of which our societies have been built <...>. They provoke a devastating criticism of sexuality norms and patriarchal family model. As such they pose an imminent threat to patriarchalism because they emerged during a historical period which has enabled to distinguish heterosexuality, patriarchalism and family reproduction aided by biological research and medical technologies”⁸²³.

Overview of the caselaw. As earlier mentioned, it is important to analyse the following cases of the European Court of Human Rights: *X v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (2019)⁸²⁴, *Identoba and Others v. Georgia*⁸²⁵ (2015), *Hämäläinen v. Finland*⁸²⁶ (2014, etc. It is noteworthy that starting with *Christine Goodwin v. The United Kingdom* (2002)⁸²⁷ up until *A.P. Garçon and Nicot v. France*⁸²⁸ (2017) cases the ECHR has taken a new step in the area of safeguarding the rights of transgender persons. For instance, in *Van Kück v. Germany* (2003)⁸²⁹ case the Court acknowledged that gender identity is one of an intimate aspects of a person’s private life. In *Grant v. The United*

⁸²² Damian A Gonzalez–Salzberg, *Sexuality and Transsexuality Under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law* (Bloomsbury Publishing, 2019), https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=LAuBDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=Transsexuality&ots=nHYLWtbuDU&sig=TgqEZ6ei3yLs-_A11kKe4TyK6vw&redir_esc=y#v=onepage&q=Transsexuality&f=false

⁸²³ Manuel Castells, *Tapatumo galia* [The Power of Identity] (Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006), 269.

⁸²⁴ Case of *X v The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2019, 29683/16, p. 70, accessed on 1 April 2020, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-189096%22%7D>.

⁸²⁵ Case of *Identoba and Others v. Georgia*, 2015, 73235/12, accessed on 20 July 2016, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#%7B%22fulltext%3A%22transgender%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22DECISIONS%22%2C%22itemid%3A%22001-154400%22%7D>.

⁸²⁶ Case of *Hämäläinen v. Finland*, 2014, 37359/09, accessed on 20 July 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-145768%22%7D>.

⁸²⁷ Case of *Christine Goodwin v. The United Kingdom*, 2002, 17488/90, accessed on 22 August 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-60596%22%7D>.

⁸²⁸ Case of *A.P. Garçon and Nicot v. France*, 2017, 79885/12 52471/13 52596/13, accessed on 11 February 2018, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22%3A%22ENG%22%2C%22appno%22%3A%2279885/12%22%2C%2252471/13%22%2C%2252596/13%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-172913%22%7D>.

⁸²⁹ Case of *Van Kück v. Germany*, 2003, 35968/97, accessed on 5 August 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#i=001-61142%7B%22itemid%22%3A%22001-61142%22%7D>.

Kingdom (2006)⁸³⁰ case a 68-year-old applicant who underwent male-to-female gender reassignment surgery was applying to the Court on the violation of the right to pension because women were entitled to receive pension as of 60 years of age. The ECHR found a violation of the right to private life, noting, however, that „under the domestic law the applicant was not entitled to a state pension from the age of 60“. On the same ground and contrary to the applicant’s reasoning, the Court noted that such application may not be linked to Article 1 of Protocol 1 to the Convention. Meanwhile, in the case of *P.V. v. Spain* (2010)⁸³¹ the Court established unlawful restrictions to child-parent visitation rights which were linked to the applicant’s (father’s) transsexuality. Further in the thesis, analysis will be made of cases related not only to the human right to a private life, e.g., in terms of civil status registration, but also to the legality of entering into a marriage and divorce, the freedom of self-expression, etc.

In this regard the following judgements by the Court of Justice of the European Union (CJEU) are important: *P v. S and Cornwall County Council*⁸³² where the judges held that equality between women and men shall also be ensured following gender reassignment; or *K.B. v. National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health*⁸³³ where the Court acknowledged that “Article 141 EC, in principle, precludes legislation, such as that at issue before the national court, which, in breach of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, prevents a couple such as K.B. and R. from fulfilling the marriage requirement which must be met for one of them to be able to benefit from part of the pay of the other. It is for the national court to determine whether in a case such as that in the main proceedings a person in K.B.’s situation can rely on Article 141 EC in order to gain recognition of her right to nominate her partner as the beneficiary of a survivor’s pension”⁸³⁴.

Also to be noted is that the Lithuanian caselaw is also being built on this subject matter, where disputes mainly arise on the ground of civil status registration following gender reassignment. Hence, in addition to the legislative analysis of the laws and draft laws, an overview of the Lithuanian caselaw is presented as well which reflects, for instance, the demand of transgender individuals to reimburse non-pecuniary damage caused by unavailability of gender reassignment in Lithuania.

The analysis of scholarly literature has revealed that a more detailed study on this issue is lacking in both social and legal context, in particular. The idea and significance of gender identity is mainly analysed from a psychological, social and cultural points of view. There is a very narrow overview of problems faced by transgender persons – only from the points of view of family and marriage – or these are described as a

⁸³⁰ Case of *Grant v. The United Kingdom*, 2006, 32570/03, accessed on 5 August 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-75454%22%5D%7D>.

⁸³¹ Case of *P.V. v. Spain*, 2010, 35159/09, accessed on 28 August 2018, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22003-3353755-3754421%22%5D%7D>.

⁸³² Case of *P v S and Cornwall County Council*, C-13/94, Judgment of the Court of 30 April 1996, accessed on 25 July 2015, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013>.

⁸³³ Judgement by the Court of Justice in case C-117/01, 7 January 2004, accessed on 20 July 2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0117>.

⁸³⁴ *Ibid.*

source of threat to a patriarchal family tradition. The courts are seeking to address these issues not only by including gender identity into the scope of private life, but also by abolishing the requirement for sterilisation or other physical intervention as a prerequisite for new gender identity recognition.

Methodology of the thesis. The methodology of the thesis is based on a systemic analytical approach using qualitative research methods. The entire research process is, therefore, centred around analysis of research papers, legislation, draft laws, statistics, conclusions, reports and caselaw of human rights institutions. The following research methods have been used: overview of a body of scientific literature⁸³⁵, legislation and caselaw analysis⁸³⁶, analysis of statistics⁸³⁷, systemic analysis⁸³⁸, abstraction⁸³⁹, comparison⁸⁴⁰, conceptual analysis, generalisation⁸⁴¹, interpretation⁸⁴², and historical methods. An overview of scientific literature and analysis of statistics enabled to substantiate the innovativeness, relevance, and extent of available analysis of the selected topic of the doctoral thesis. Methods of conceptual analysis, abstraction and systemic analysis allowed to describe and analyse the concepts of gender identity, sex and gender, explain the meaning and significance thereof in the philosophical, medical and legal context. Analysis of legislation and draft laws enabled the disclosure of the challenges and issues related to practical enforcement of the rights at issue from a theoretical point of view, whereas the analysis of the caselaw of the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union and Lithuanian courts disclosed practical implications of exercising these rights. Methods of generalisation and interpretation used in the research were applied to summarise and draw up the conclusions, to identify the key issues and their possible solutions. The comparative method was used to compare practices applied by different states in the situations of transgender rights, recognition and enforcement, and solutions of the problems. The historical method was used to review the variety of transsexuality manifestations in different cultures at different time periods, the emergence and evolution of the concept of 'gender identity', the first gender reassignment surgeries, the development of transgender rights in the Anglo-Saxon tradition while analysing the UK's practice.

The selected type of the study validates the premise that an extensive analysis of the object at hand has been made, while the appreciation of problematic aspects related to this object contribute to the discovery of a broader recognition and legalisation of these rights as well as a higher tolerance to individual sexual minority groups. There-

⁸³⁵ Race Richard, Literature Review, Given M. Lisa, *The Sage Encyclopaedia of Qualitative Research Methods*, accessed on 16 December 2015, <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/sage-encyc-qualitative-research-methods/n249.xml>.

⁸³⁶ Rimantas Tidikis, *Socialinių mokslų tyrimų metodologija* (Vilnius: LTU, 2003), 495.

⁸³⁷ *Ibid*, 375.

⁸³⁸ *Ibid*, 378.

⁸³⁹ *Ibid*, 370.

⁸⁴⁰ *Ibid*, 415.

⁸⁴¹ *Ibid*, 387.

⁸⁴² Perri 6, Bellamy Christine, *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*, accessed on 16 December 2015, <http://srmo.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/view/principles-of-methodology-research-design-in-social-science/n16.xml>.

fore, while defining the object and purpose of the study attempts were made to analyse the right of transgender persons to gender identity and legal implications encountered by an individual following gender reassignment surgery. It is noteworthy that such concepts as 'gender identity', 'gender reassignment', 'gender', and 'the right to gender reassignment' call for an individual investigation in their own right.

The structure of the thesis. In light of the objectives defined for the thesis, the first part of the thesis is explanatory, seeking primarily to analyse the concept of gender identity, its legal origins, overview gender identity as part of human dignity and private life. The second part of the paper reveals the right to gender reassignment as a form of exercising the right to gender identity, by drawing also on a medical approach. The third part is dedicated to the analysis of international and EU legal acts, as well as the caselaw of ECHR and CJEU. The fourth part analyses relevant issues of gender identity and the right to gender reassignment in the law and caselaw of Lithuania. The study made is a theoretical and practical one. The thesis is attributable to social sciences.

Conclusions and recommendations:

1. Gender identity as a new social category has originated and been developing in transgender practices since the second half of 20th century. The emergence, analysis and interpretation of this concept raised doubts about the appropriateness of the binary gender system and changed the attitude towards gender, connecting it with the internal self-perception which may cause incongruence between sex and gender. Hence, in parallel to the physical sex there is a newly emerging category of gender which can be interpreted as a self-perceived belonging to the opposite sex or having a different gender identity to which a person may emotionally and/or partially physically attribute himself or herself and which is driven by psychologically-triggered contradiction to the sex at birth. *Gender identity could, therefore, be defined as part of personal identity meaning a free self-perception of a person which gender he or she is by choosing various forms of expression of gender identity.* Transgender persons seeking a legitimate wish to live the life of the opposite sex and thus solve issues of uncertainties surrounding their rights, face the need for regulatory framework that would enshrine such rights. Thus, this brings about the necessity to discuss the right to a gender identity.
 - 1.1. The main doctrines of the legal philosophy do not deny the right to gender identity and the right to gender reassignment. From the point of view of the analysis of the right to self-expression, positivism does not identify any tangible social damage to the society (apart from some discomfort), on the basis of uniform principles of respect and care, and thus upholds the legitimacy of gender reassignment. Even the doctrine of inherent rights in its aspiration for the ideal law may be involved in deciding issues of legal morality by protecting certain universal values (marriage, motherhood, parenthood). However, moral values of the majority do not always stand for equity, equality, freedom, protection of private life and human dignity.

- 1.2. The perception of human dignity, including also gender identity, as one of the key social values in the doctrine of law and constitutional courts has been continuously evolving and developing. The self-perception of a person of who he or she is from a gender point of view, and the requirement that others recognise someone as being of a certain gender, serves as a basis to discuss about the personal right to dignity and prohibition of discrimination on this ground. Dignity as a human value shall not be dependent on the recognition of a person's social status within the society, and shall not be denied even if a person believes in a different freedom of sexual self-expression that some part of the society may find immoral. The obligation of the state to protect human dignity shall not be denied in respect of protection of rights of sexual minorities. Regarding transsexuality as a mental disorder undermines human dignity. Every person is entitled to gender-based right of self-expression. Gender identity is one of the aspects of human dignity, the essence of personal autonomy, individualism, self-respect and self-expression. Hence, the right to gender identity as the right to dignity shall be recognised not as an exceptional, but rather as a universal right of each individual.
- 1.3. Privacy as dignity shall be linked to the expression of social identity; hence, in light of the judgements by ECHR gender identity is regarded as an inseparable part of a private life of an individual within the meaning of Article 8 of the Convention. It follows from the ECHR's caselaw that, with regard to transgenders, a person's gender identity as part of a private life includes intimate life of a person, sexual orientation, freedom of self-expression, physical and psychological integrity and the right to freely define one's gender. This illustrates that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is a living and profound tool protecting human rights which, from a point of view of private life, shall also be construed and developed with due regard to the needs and issues relevant for contemporary societies while defending the rights of sexual minorities. Similarly, member states shall be obliged to rethink and select appropriate measures protecting the rights of these minorities from unjustified interference into their private life and discrimination.
2. The emergence of gender reassignment surgeries as a form of exercising gender identity since 20th century has contributed to the change in the gender perception and the development of gender identity concept. The importance of chromosomes and reproductive organs started to be questioned by underscoring the significance of psychological gender of an individual. A shift has taken place from the search for reasons of transsexuality to finding measures that could help transgender individuals. The possibility of gender reassignment surgeries encouraged individuals after the surgery to find legal ways to change their documents to reflect the newly acquired identity, to exercise their right to marry, etc. Hence, such developments have necessitated discussions on the physiological, social, psychological, genetic and legal gender. Such a variety of genders result in the mismatch between the physiological and legal or genetic and psychological gender.

The United Kingdom is one of the first states to have witnessed this. The priority of defining sex that would focus primarily on the importance of chromosomes, reproductive organs and external genitals took a gradual shift towards appreciating the importance of psychological and social aspects for the purpose of identifying gender.

- 2.1. The need to exercise gender may be facilitated with medical help. From a medical point of view transsexuality is a gender disorder and thus can be treated with psychological or hormone therapy, or surgery. The range of possible means of assistance should be applied very broadly, encompassing an appropriate training of medical professionals to ensure a non-pathologizing approach, mutual cooperation, and provision of psychological assistance both to patients and their family members. Hormone therapy shall be undertaken only under a continuous medical supervision, while surgeries shall be performed only subject to availability of highly-specialised competence in this area. Many bio-ethical and legal issues may arise during implementation of these measures in practice, which shall be addressed by abolishing the requirement for forced sterilisation, appropriate provision of health care to such patients by matching the adaptability of the environment, ensuring personal data protection, and organising training of qualified medical professionals. *In Lithuania the regulatory procedure of certain medical tests (e.g., for cancer treatment) attributed to patients of a certain sex shall be reviewed.* In particular, considerable attention shall be given to an informed consent of transgender patients as a prerequisite for a surgical intervention. An informed consent form shall specify in detail the following information: potential outcomes, benefits, risks, loss of reproductive capacity, change in the appearance resulting from a surgery, by allowing for sufficient time to absorb all this information. A patient shall assume part of the responsibility. The new version of the International Classification of Diseases to come into force as of 2022 will no longer include a diagnosis of gender identity disorder, instead it is to list gender incongruence or dysmorphia, which will inevitably have an impact also on the application of the said measures in medicine and practice.
3. International human rights instruments, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant of the Civil and Political Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms do not define the right to gender identity. However, in light of the universal globalisation, scientific and technological advancement and development, soft laws of international human rights institutions, these legal acts include prohibitions to discriminate people on grounds of “different status”, “different features”, “all types of discrimination” and shall, therefore, be construed to include prohibition of discrimination on the ground of gender identity.

The EU primary law does not explicitly define the concept of gender identity, instead it enshrines the following underlying principal values: respect for human dignity, freedom, equality, tolerance, prohibition of discrimination on the ground of sex or

sexual orientation, which undoubtedly are related to the human right of gender identity. The EU secondary law specifies the importance of gender identity in the following areas: for the purpose of protection of personal data related to gender, sexual life, sexual orientation; for the purpose of exercising equal treatment of men and women encompassing prohibition on the ground of gender reassignment; when granting asylum or supplementary protection on account of fear of persecution on the ground of sexual orientation, etc.

- 3.1. The analysis of the caselaw of the Court of Justice of the European Union illustrates evolution of the application of the equal treatment principle by way of including into this concept persons after gender reassignment. Hence, the Court holds dismissal from a job on the ground of gender reassignment as discriminatory, whereas imposition of additional conditions (e.g. the fact of entering into a marriage, age threshold for pension entitlement) to the effect that a person should have the right to benefit from social guarantees offered by the state, is to be evaluated as contradictory and discriminatory against a person who has undergone gender reassignment.
- 3.2. The first cases deliberated by the Court of Justice of the European Union against the United Kingdom calling upon the latter to rectify entries in official documents following gender reassignment illustrate that the priority used to be given to the criteria of sex, focussing on the importance of public interests, family and succession rights, recognising registration at birth as an important undeniable legal fact. Which is why the rights of transgender applicants to enter into a marriage, the right to the recognition of paternity and the right not to disclose sex could not be defended by the Court. Only as of 2002 in *Goodwin v United Kingdom* case the ECHR took a new step by emphasising the limits of proportionality between the rights of transgender persons and the rights of the society, by recognizing that biological criteria for determining gender no longer matter so much. As a result, discrimination of such individuals in various walks of life falls within the scope of application of Article 8 of the Convention. The said case led to the adoption of the Gender Recognition Act in the United Kingdom whereby a person is entitled to receive a gender recognition certificate. On the other hand, the central state register has retained the right to store information about the sex at birth which is not publicly available and is still being regarded as a significant legal fact.
- 3.3. As of 21st cent. the caselaw of the European Court of Human Rights regarding transgender persons has expanded the scope of rights for these individuals. The Court recognises as legitimate the following claims of transgender individuals: the right to apply for amendment in the civil status registers; the right to reimbursement of gender reassignment surgery costs; the right to an appropriate quality of life; prohibition to delay gender reassignment surgery; prohibition of forced sterilisation as a precondition for gender reassignment, etc. The right to a legal identity shall include within its scope personal au-

tonomy, personal development, respect for sexual self-determination and physical integrity. Requirements for surgeries or sterilisation are recognised as discriminatory against transgender individuals. It is noteworthy that these aspects forming a legal social gender are established and developed in CJEU caselaw. At the same time the Court does not deny some restrictions of the rights of transgender individuals which sometimes may be necessary to protect the rights of others (e.g. of a spouse or children).

4. In Lithuania the norm on gender reassignment stipulated under Article 2.27 of the Civil Code of the Republic of Lithuania and valid as of 1 July 2003 is practically not enforced due to the absence of the legal procedure for gender reassignment. A dubious provision on medical feasibility of gender reassignment is not defined and shall be subject to criticism and be regarded as inappropriate. *The provision of Article 2.27(1) of the Civil Code stating that “an unmarried natural person of full age enjoys the right to the change of designation of sex in cases when it is feasible from the medical point of view” shall be amended as follows: “an unmarried natural person of full age enjoys the right to the change of designation of sex” the concept ‘when it is feasible from the medical point of view’ does not meet the current relevant court practice, because it suffices to state the fact of transsexuality in order to change the designation of sex in civil status registers. The precondition of ‘when it is feasible from the medical point of view’ shall not be applicable, as in accordance with the most recent caselaw of ECHR and recommendations by international human rights institutions, or experience of other states, the perception of gender is not linked with sex alone.*

- 4.1. Since 2003 there have been quite a few draft laws or amendments to the Civil Code specifying the conditions and procedure for gender reassignment and proposing the replacement of the concept “the right to change sex” by “the right to gender identity recognition” or “the right to registration of gender reassignment”, etc. So far attempts have been made to prohibit gender reassignment in Lithuania arguing that sex is a genetically inherent human characteristic which shall be used as the basis for determining the gender of a person. These draft laws illustrate various legal experiments by “playing around” with the inherent human rights to private life, dignity, self-expression, etc. The draft law on the Recognition of Gender Identity and draft amendment to Article 2.27 of the Civil Code put forward by the Ministry of Justice in 2017 shall be regarded as proposing a broad range of rights for transgender persons from the point of view of gender identity enforcement, by stipulating recognition of reversal of gender and the rights of adolescences to gender identity. On the other hand, these draft legislation still contain a lot of uncertainty with regard to gender identity recognition of transgender people, to judicial functions while defining the causes and conditions for reversal of gender identity, the rights of transgender adolescence, etc. *Therefore, it is suggested to define the concept of gender identity without limiting to a certain gender and changes in civil status registers of transgender*

people, while appreciating the needs related to gender identity of other sexual minorities as well.

In view of the right to gender identity as part of a personal dignity and private life, practice of other states, the caselaw of ECHR, developments in diagnostics of gender identity disorders in medicine, the legal definition of change of gender and comprehensive regulation of gender reassignment procedures in Lithuania is urgently necessary. Therefore, it is suggested to further improve draft laws elaborated and put forward by the Ministry of Justice in 2017 by appreciating and properly defining the concept of gender identity, by providing the conditions and limitations to recognition of reversals of gender identity, by legalising gender identity recognition in personal documents under an administrative procedure, by reviewing and assessing the feasibilities of gender reassignment for adolescents. Similarly, the Ministry of Health should draft relevant legal acts intended for trans diagnostics and regulation of gender reassignment surgeries.

- 4.2. While the Seimas of the Republic of Lithuania and other public authorities are delaying the drafting and adoption of relevant legal acts for proper enforcement of the right to change gender, courts of general competence and administrative courts are facing emerging legal problems on an *ad hoc* basis while performing their regular judicial functions. The prescribed limitations not allowing a subject of legal relationship to exercise this right forces them apply to court. The courts during the proceedings have to deal with such issues as: claims lodged by transgender people related to reimbursement of pecuniary and non-pecuniary damages for violations of private life; claims for refusal to change civil status documents, etc. The analysis of cases presented in the doctoral thesis has shown that there are no appropriate conditions to exercise the right to gender identity. The caselaw being developed is not uniform in terms of the size of the damage to be indemnified; on the establishment of the causal link: on the necessity to apply to health care institutions for the purpose of certifying the fact of transsexuality. There are cases when courts of lower instance choose to follow the position of individual scholars on gender reassignment, by prioritising sex as the basis for legal registration of gender, and draft amendment to Article 2.27 of the Civil Code (Reg. No. 15-8604(3), reg. date 5 October 2015), whereby personal documents may only be required to be changed following the surgical change of external genitals and upon submission of a certificate to this effect issued by a health care institution under the procedure stipulated by the Minister of Health. Such variations within the caselaw of Lithuanian courts call for the need of having a clear regulatory framework regarding gender reassignment procedures that could help addressing the issues of caselaw harmonisation.

It is noteworthy that in their decisions from 2017 to 2020 Lithuanian courts, by following the ECHR's caselaw, when authorising civil status registers to reflect changes in gender are reducing the requirements for recognition of the opposite gender, by

not regarding the fact of gender reassignment surgery as being the most significant, thus distinguishing the medical definition of sex from a legal definition of gender in transgender cases. Priority is given to conclusions issued by psychology or psychiatry professionals, the psychological self-perception of belonging to a certain gender or social behaviour. The institute of marriage and the rights of the spouse, the indication of motherhood or parenthood in child's birth certificate may not be denied in favour of the priority of the right to gender identity.

Scientific publications on the topic of doctoral thesis:

1. Daiva Petrėnaitė, „Lytinio identiteto samprata ir jos problematika šiuolaikinėje teisėje“ / „Concept of Gender Identity and Problems in Modern Law“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017):150–165, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4664/4288>;
2. Daiva Petrėnaitė, „Tarplytiškumo samprata ir teisinio pripažinimo problemos“ / „Concept of Intersexuality and Problems of Legal Recognition“, *Jurisprudencija* 25, 2 (2018): 422–434, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4966/4501>.

Other scientific publications:

1. Saulius Arlauskas ir Daiva Petrėnaitė, „Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje“ / „The Principle of Freedom in the Law of Democratic Country“, *Jurisprudencija* 20, 2 (2013): 407-428, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/963/919>;
2. Romualda Balkevičienė ir Daiva Petrėnaitė, „Problematics of Legal Consequences in Sex-Changing Cases“, 32-36, International Scientific-Practical Conference „Catching up new ideas: Management, Economics and Law 2014“, Kaunas University of Applied Sciences, The proceedings of the International Scientific-Practical Conference, 2014;
3. Daiva Petrėnaitė, „The Conflict of Equality and Freedom in Modern Political Philosophy“, International Scientific Conference “International-Legal Aspects of Safety“, The proceedings of the International Scientific Conference, ISBN 978-83-62491-45-2, 221-230, 2016, Radom Academy of Economics (Poland).

Presentations on the topic of doctoral thesis:

1. International Scientific-Practical Conference „Higher Education: Studies, Careers, Expectations of Society“(Utena University of Applied Sciences, Lithuania), 21st of January 2016 (Presentation „Expression of Respect for the Right to Gender Identity in the Student’s Community of Utena University of Applied Sciences“);
2. International Scientific Conference of Tartu University „Autonomy of Law“, 8th-11th of June, 2016 (Tallinn, Estonia) (Presentation „Gender Reassignment as a Legal Issue“);
3. International Scientific Conference (Radom Academy of Economics (Radom, Poland), „Nationalist Tendencies in Europe – Patriotism or Xenophobia“, 22nd of April, 2017 (Presentation „The Concept and Legal Problems of Third Gender“);
4. IV International Lithuania Congress (Wroclaw, Poland), 22nd-24th of May, 2017 (Presentation „The Concept of Gender Identity and Problems in Modern Law“);
5. International Scientific Conference, Russian International Academy for Tourism (Moscow, Russian Federation), 13th December, 2018 (Presentation „Issues of Right to Change Gender“);
6. International Scientific-Practical Conference „Aspects of Sustainable Development: Theory and Practice“ (Utena University of Applied Sciences, Lithuania), 28th March 2019 (Presentation „Gender Identity and Problems of Legalization“);
7. International Scientific Conference (Mykolas Romeris University, Lithuania), „Social transformations in contemporary society 2019“, 6th -7th June, 2019 (Presentation „Intersexuality and Problems of Legal Recognition“).

CURRICULUM VITAE

Contact information:

dapetrenaite@stud.mruni.eu

Education:

2015–2021 Doctoral studies in Law, Mykolas Romeris University

2005–2007 Master degree in Law, Mykolas Romeris University

2001–2005 Bachelor degree in Law, Mykolas Romeris University

Work Experience:

2020– now Utena University of Applied Sciences – docent

2019–2020 Utena University of Applied Sciences – lecturer

2014–2019 Utena University of Applied Sciences – docent

2009–2014 Utena University of Applied Sciences – lecturer

2007–2009 Utena University of Applied Sciences – assistant

2004–2005 UAB „Litrana“ – jurist

2006–2008 UAB „Litrana“ – jurist

Internships:

2017 University Golce Delcev, Macedonia, Faculty of Law, M STIP01 (period of internship 5 days);

2017 IV International Lithuania Congress, Wroclaw, Poland (period of internship 4 days)

2018 Wroclaw University, Poland, Faculty of Law, Administration and Economics (period of internship 10 days)

2018 Asociatia Clubul Tinerilor din Sfantu Gheorghe, Romania, Mobility of Youth Workers, TOTB: Think Outside the Box (period of internship 9 days)

2019 Rezekne Academy of Technologies, Latvia (period of internship 2 days)

Petrėnaitė, Daiva

TEISĖS Į LYTINIŲ IDENTITETĄ PRIPAŽINIMO PERSPEKTYVOS IR LYTIES KEITIMO TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMATIKA: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021. P. 220

Bibliogr. 142–168 p.

Disertacijoje iškeliami tokio pobūdžio klausimai: Kas yra lytinis identitetas ir ar svarbus lytinio identiteto laisvės pripažinimas visuomenėje, o kartu ir teisėje? Kiek tai lemia asmens, pakeitusio lytį, teisių įgyvendinimo problemų sprendimą? Kodėl transseksualumas, kaip asmens lytinio identiteto dalis, medicinoje pripažįstamas kaip lyties tapatumo sutrikimas? Ar nėra pažeidžiamas transseksualių asmenų orumas, vertinant juos kaip psichinį sutrikimą turinčius asmenis? Todėl šiame darbe apibrėžiama lytinio identiteto samprata, atskleidžiamas teisės keisti lytį turinys, atliekama naujos tapatybės pripažinimo bei transseksualių teisių įgyvendinimo teisinio reguliavimo teorinių ir praktinių problemų analizė.

Tyrimu siekta įrodyti, kad lytinis identitetas yra asmens orumo ir privataus gyvenimo dalis. Teismų praktikos analizė parodė, kad transseksualių asmenų teisės į lytinį identitetą realizavimo teisinio reguliavimo trūkumas Lietuvoje suponuoja teismų formuluojamos praktikos nenuoseklumą, o lyties keitimas asmens dokumentuose turi būti siejamas ne tik su fizine intervencija į žmogaus kūną, bet ir psichologiniu savęs tapatinimu su socialine lytimi.

The doctoral thesis raises the following issues: ‘What is gender identity and whether the recognition of gender identity is significant for the society and the law?’ ‘To what extent does it affect solution of issues related to exercise of rights by a person who has undergone gender reassignment?’ ‘Why transsexuality as part of gender identity is recognised in medical science as a gender identity disorder?’ ‘Does it not violate the dignity of transgender persons if they are regarded as people with a mental disorder?’ The present thesis defines the concept of gender identity, discloses the content of the right to change gender, analyses theoretical and practical issues of new gender identity recognition and issues pertaining to the regulatory framework of the rights of transgender persons.

The purpose of the study was to prove that gender identity is part of human dignity and private life. The analysis of caselaw demonstrated that the lack of the regulatory framework that would enable exercising of the right to gender identity by transgender persons in Lithuania allows making an assumption of inconsistent caselaw being developed in Lithuania, while change of gender in personal legal documents shall be related not only to physical intervention into a human body, but also to the psychological self-identification with the opposite gender.

Daiva Petrėnaitė

TEISĖS Į LYTINIŲ IDENTITETĄ PRIPAŽINIMO PERSPEKTYVOS IR
LYTIES KEITIMO TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMATIKA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu
Tiražas 20 egz.

Parengė spaudai leidykla „Žara“

Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, 09109 Vilnius
spauda@kopija.lt
<http://kopija.lt>

